

**Proceedings of the 10th International Multiconference
Volume B
Zbornik 10. mednarodne multikonference
Zvezek B**

**INFORMATION SOCIETY
INFORMACIJSKA DRUŽBA
IS 2007**

**Slovenian Demographic Challenges
of the 21st Century
Slovenija pred demografskimi izzivi
21. stoletja**

**Uredila / Edited by
Janez Malačič,
Matjaž Gams**

**8th – 9th October / 8. – 9. oktober
Ljubljana, Slovenia**

Uredniki:

prof. dr. Matjaž Gams
Odsek za inteligentne sisteme
Institut »Jožef Stefan«, Ljubljana

prof. dr. Janez Malačič
Ekonomska fakulteta
Univerza v Ljubljani

Založnik: Institut »Jožef Stefan«, Ljubljana
Tisk: Birografika BORI d.o.o.
Priprava zbornika: Mitja Lasič
Oblikovanje naslovnice: dr. Damjan Demšar
Tiskano iz predloga avtorjev
Naklada: 60

Ljubljana, oktober 2007

Konferenco IS 2007 sofinancirata
Ministrstvo za visoko šolstvo, znanost in tehnologijo
Institut »Jožef Stefan«

Informacijska družba
ISSN 1581-9973

CIP - Kataložni zapis o publikaciji
Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana

314(497.4)(063)

MEDNARODNA multikonferenca Informacijska družba (10 ; 2007 ;
Ljubljana)

Slovenija pred demografskimi izzivi 21. stoletja = Slovenian
demographic challenges in the 21st century : zbornik 10. mednarodne
multikonference Informacijska družba IS 2007, 8. do 9. oktober 2007
= proceedings of the 10th International Multiconference Information
Society IS 2007, 8th-9th October 2007, Ljubljana, Slovenija /
uredila, edited by Janez Malačič, Matjaž Gams. - Ljubljana :
Institut "Jožef Stefan", 2007. - (Informacijska družba, ISSN
1581-9973)

ISBN 978-961-6303-95-8

1. Vzp. stv. nasl. 2. Informacijska družba 3. Information society
4. Malačič, Janez
235264768

Proceedings of the 10th International Multiconference
INFORMATION SOCIETY - IS 2007
Volume B

Zbornik 10. mednarodne multikonference
INFORMACIJSKA DRUŽBA - IS 2007
Zvezek B

Slovenija pred demografskimi izzivi 21. stoletja
Slovenian Demographic Challenges in the 21st Century

Uredila / Edited by

Janez Malačič, Matjaž Gams

<http://is.ijs.si>

8. do 9. oktober 2007 / 8th - 9th October 2007
Ljubljana, Slovenia

PREDGOVOR MULTIKONFERENCI INFORMACIJSKA DRUŽBA 2007

V svojem desetem letu ostaja multikonferenca Informacijska družba 2007 (<http://is.ijs.si>) ena vodilnih srednjeevropskih konferenc, ki združuje znanstvenike z različnih raziskovalnih področij, povezanih z informacijsko družbo. V letu 2007 smo v multikonferenco povezali šest neodvisnih konferenc. Informacijska družba postaja vedno bolj zapleten socialni, ekonomski in tehnološki sistem, ki je pritegnil pozornost vrste specializiranih konferenc v Sloveniji in Evropi. Naša multikonferenca izstopa po širini in obsegu tem, ki jih obravnava.

Rdeča nit multikonference ostaja sinergija interdisciplinarnih pristopov, ki obravnavajo različne vidike informacijske družbe ter poglobljajo razumevanje informacijskih in komunikacijskih storitev v najširšem pomenu besede. Na multikonferenci predstavljamo, analiziramo in preverjamo nova odkritja in pripravljamo teren za njihovo praktično uporabo, saj je njen osnovni namen promocija raziskovalnih dosežkov in spodbujanje njihovega prenosa v prakso na različnih področjih informacijske družbe tako v Sloveniji kot tujini.

Na multikonferenci, ki bo trajala šest dni, bo na vzporednih konferencah predstavljenih preko 200 referatov, vključevala pa bo tudi okrogle mize in razprave. Referati so objavljeni v zbornikih multikonference, izbrani prispevki pa bodo izšli tudi v dveh posebnih številkah znanstvenih revij, od katerih je ena Informatica, ki se ponaša s 30-letno tradicijo odlične znanstvene revije.

Multikonferenco Informacijska družba 2006 sestavljajo naslednje samostojne konference:

- Inteligentni sistemi
- Vzgoja in izobraževanje v informacijski družbi
- Slovenija pred demografskimi izzivi 21. stoletja
- Rudarjenje podatkov in podatkovna skladišča (SiKDD 2007)
- Sodelovanje, programska oprema in storitve v informacijski družbi
- Kognitivne znanosti

Soorganizatorji in podporniki konference so različne raziskovalne institucije in združenja, med njimi tudi ACM Slovenija. Zahvaljujemo se tudi Ministrstvu za visoko šolstvo, znanost in tehnologijo za njihovo sodelovanje in podporo. V imenu organizatorjev konference pa se želimo posebej zahvaliti udeležencem za njihove dragocene prispevke in priložnost, da z nami delijo svoje izkušnje o informacijski družbi. Zahvaljujemo se tudi recenzentom za njihovo pomoč pri recenziranju.

V letu 2007 sta se programski in organizacijski odbor odločila, da bosta podelila posebno priznanje Slovincu ali Slovenki za izjemen prispevek k razvoju in promociji informacijske družbe v našem okolju. Z večino glasov je letošnje priznanje pripadlo prof. dr. Ivanu Bratku. Čestitamo!

Viljan Mahnič, predsednik programskega odbora
Matjaž Gams, predsednik organizacijskega odbora

FOREWORD - INFORMATION SOCIETY 2007

In its 10th year, the Information Society Multiconference (<http://is.ijs.si>) continues as one of the leading conferences in Central Europe gathering scientific community with a wide range of research interest in information society. In 2007, we organized six independent conferences forming the multiconference. Information society displays a complex interplay of social, economic, and technological issues that attract attention of many scientific events around Europe. The broad range of topics makes our event unique among similar conferences.

The motto of the Multiconference is synergy of different interdisciplinary approaches dealing with the challenges of information society. The major driving forces of the Multiconference are search and demand for new knowledge related to information, communication, and computer services. We present, analyze, and verify new discoveries in order to prepare the ground for their enrichment and development in practice. The main objective of the Multiconference is presentation and promotion of research results, to encourage their practical application in new ICT products and information services in Slovenia and also broader region.

The Multi-Conference is running in parallel sessions for five days with over 150 presentations of scientific papers. The papers are published in the conference proceedings, and in two special journal issues. One of them is Informatica with its 30 years of tradition in excellent research publications.

The Information Society 2007 Multi-Conference consists of the following conferences:

- Intelligent Systems
- Education in Information Society
- Slovenian Demographic Challenges in the 21st Century
- Data Mining and Data Warehouses (SiKDD 2007)
- Collaboration, Software and Services in Information Society
- Cognitive Sciences

The Conference is co-organized and supported by several major research institutions and societies, among them ACM Slovenia, i.e. the Slovenian chapter of ACM. We would like to express our appreciation to the Slovenian Government for cooperation and support, in particular through the Ministry of Higher Education, Science and Technology.

In 2007, the Programme and Organizing Committees decided to award one Slovenian for his/her outstanding contribution to development and promotion of information society in our country. With the majority of votes, this honor went to Prof. Dr. Ivan Bratko. Congratulations!

On behalf of the conference organizers we would like to thank all participants for their valuable contribution and their interest in this event, and particularly the reviewers for their thorough reviews.

Viljan Mahnič, President of the Programme Committee
Matjaž Gams, President of the Organizing Committee

KONFERENČNI ODBORI

CONFERENCE COMMITTEES

International Programme Committee

Vladimir Bajic, South Africa
Heiner Benking, Germany
Se Woo Cheon, Korea
Howie Firth, UK
Vladimir Fomichov, Russia
Vesna Hljuz Dobric, Croatia
Alfred Inselberg, Izrael
Jay Liebowitz, USA
Huan Liu, Singapore
Henz Martin, Germany
Marcin Paprzycki, USA
Karl Pribram, USA
Claude Sammut, Australia
Jiri Wiedermann, Czech Republic
Xindong Wu, USA
Yiming Ye, USA
Ning Zhong, USA
Wray Buntine, Finland
Bezalel Gavish, USA
Gal A. Kaminka, Israel

Organizational Committee

Prof. dr. Matjaž Gams, chair
Dr. Mitja Luštrek, co-chair
Lili Lasič
Mitja Lasič
Tea Tušar, MSc
Jana Krivec, BSc

Programme Committee

Prof. dr. Viljan Mahnič, chair
Dr. Cene Bavec, co-chair
Dr. Tomaž Kalin, co-chair
Prof. dr. Jozsef Györkös, co-chair
Prof. dr. Tadej Bajd
Jaroslav Berce, MSc
Assist. prof. dr. Mojca Bernik
Prof. dr. Marko Bohanec
Prof. dr. Ivan Bratko
Dr. Andrej Brodnik
Dr. Dušan Caf
Prof. dr. Saša Divjak
Dr. Tomaž Erjavec
Dr. Bogdan Filipič
Prof. dr. Matjaž Gams
Marko Grobelnik
Prof. dr. Nikola Guid
Dr. Marjan Heričko
Prof. dr. Borka Jerman Blažič Džonova
Prof. dr. Gorazd Kandus
Assist. prof. dr. Urban Kordeš
Prof. dr. Marjan Krisper
Andrej Kuščer, MSc
Prof. dr. Jadran Lenarčič
Dr. Borut Likar
Prof. dr. Janez Malačič
Assist. prof. dr. Olga Markič
Dr. Dunja Mladenič
Dr. Franc Novak
Prof. dr. Marjan Pivka
Prof. dr. Vladislav Rajkovič
Dr. Grega Repovš
Prof. dr. Ivan Rozman
Niko Schlamberger, BSc
Prof. dr. Franc Solina
Prof. dr. Stanko Strmčnik
Dr. Tomaž Šef
Dr. Jurij Šilc
Prof. dr. Jurij Tasič
Prof. dr. Denis Trček
Prof. dr. Andrej Ule
Prof. dr. Tanja Urbančič
Prof. dr. Boštjan Vilfan
Prof. dr. David B. Vodušek
Prof. dr. Baldomir Zajc
Prof. dr. Blaž Zupan

KAZALO / TABLE OF CONTENTS

<i>Slovenian Demographic Challenges in the 21st Century</i>	1
PREDGOVOR / PREFACE	3
PROGRAMSKI ODBOR /PROGRAMME COMMITTEE	4
KOLIKO NAS MANJKA? – ŠE JE ČAS! / Čepar Drago	5
ZNAČILNOSTI RODNOSTNEGA VEDENJA PREBIVALCEV SLOVENIJE OB KONCU PREJŠNJEGA TISOČLETJA / Istenič Černič Majda	9
STRES IN TRAVMA V DRUŽINI – POJAVNOST IN NEKATERI MEHANIZMI / Cvetek Robert	13
ANALIZA VPLIVOV NA RODNOST / Gams Matjaž, Krivec Jana	18
OSNOVNA DEMOGRAFSKA GIBANJA / Gams Matjaž	24
SAKRALNOST V RELACIJSKI DRUŽINSKI PARADIGMI / Gostečnik Christian	28
PROSTORSKO PLANIRANJE V NOVIH DEMOGRAFSKIH RAZMERAH / Jakoš Aleksander	32
DVIG RODNOSTI IN SLOVENCI: VIZIJA ALI NOSTALGIJA / Jakoš Aleksander	35
SLOVENIJA PRED DEMOGRAFSKIMI IZZIVI 21. st. Prostorsko planiranje v novih demografskih razmerah na primeru Urbanistične zasnove mesta Črnomelj / Grobelšek Jankovič Liljana	38
VPLIV STARANJA PREBIVALSTVA NA PREDPISOVANJE ZDRAVIL V SLOVENIJI / Kasesnik Karin, Čad Pečar Silva	42
ALI JE NUJNO V ŠTUDIJE RODNOSTI IN MIGRACIJ PRITEGNITI TUDI PREUČEVALCE NARODA, ETNIČNOSTI IN NACIONALIZMA? / Hočevnar Knežević Duška	46
POMEN VAROVANJA SPOLNEGA IN REPRODUKTIVNEGA ZDRAVJA V SODOBNI PREBIVALSTVENI POLITIKI V SLOVENIJI / Kveder Obersnel Dunja, Fazarinc Kirar Irena	51
IZZIVI PREBIVALSTVENE POLITIKE SLOVENIJE / Malačič Janez	56
VLOGA MIGRACIJ V NOVEJŠEM DEMOGRAFSKEM RAZVOJU SLOVENIJE / Malačič Janez	60
ZA BOLJ ŽIVO SLOVENIJO / Merše Tomaž	64
DEMOGEOGRAFSKA ANALIZA PREBIVALSTVA SLOVENIJE ITALIJANSKE NARODNOSTI / Flander Oblak Apolonija	69
ALI DEMOGRAFSKA GIBANJA V SLOVENIJI PO LETU 2003 RES ZBUJAJO OPTIMIZEM? / Flander Oblak Apolonija	77
KATOLIŠKI NAUK O ZAKONU IN DRUŽINI / Osredkar Jože Mari	81
ODGOVORNO STARŠEVSTVO / Poljak Saša	85
NATALITETA IN RELIGIJA: Odločitev za starševstvo v sodobni sekularizirani družbi / Potočnik Vinko	88
NOVA SOLIDARNOST MED GENERACIJAMI – ob zeleni knjigi EU o odzivu na demografske spremembe / Ramovš Jože	94
UČENJE PARTNERSKE KOMUNIKACIJE KOT ODLOČILNI DEJAVNIK ODLOČANJA ZA ROJSTVO OTROKA IN ZA KREPITEV NOVE SOLIDARNOSTI MED GENERACIJAMI / Ramovš Jože	98
POVEZAVA MED ZDRAVIM FUNKCIONIRANJEM V DRUŽINI IN SPOLNO ZLORABO OTROKA / Repič Tanja	102
JE POGOVOR O NASILJU ODPIRANJE PANDORINE SKRINJICE? / Pavlič Rotar Danica	107
STARANJE PREBIVALSTVA IN JAVNOFINANČNI IZDATKI ZA POKOJNINE, ZDRAVSTVO IN DOLGOTRAJNO OSKRBO / Sambt Jože	110
DEMOGRAFIJA SLOVENIJE V ŠOLSkih GEOGRAFSKIH UČBENIKIH / Senegačnik Jurij	114
DIFERENCIALNA RODNOST V SLOVENIJI / Šircelj Milivoja	117
OBNAVLJANJE GENERACIJ - RESNIČNOST ALI SANJE? / Šircelj Milivoja	122
DRUŽINE IN DRUŽINSKO ŽIVLJENJE V SLOVENIJI V ŠTEVILKAH / Vertot Petronela	126
ALI JE SLOVENSKO RODNOST MOGOČE POVEČATI? / Voljč Božidar	134
<i>Indeks avtorjev / Author index</i>	137

Proceedings of the 10th International Multiconference
INFORMATION SOCIETY - IS 2007

Zbornik 10. mednarodne multikonference
INFORMACIJSKA DRUŽBA - IS 2007

Slovenija pred demografskimi izzivi 21. stoletja
Slovenian Demographic Challenges in the 21st Century

Uredila / Edited by

Janez Malačič, Matjaž Gams

<http://is.ijs.si>

8. do 9. oktober 2007 / 8th - 9th October 2007
Ljubljana, Slovenia

PREDGOVOR KONFERENCE

»SLOVENIJA PRED DEMOGRAFSKIMI IZZIVI 21. STOLETJA«

Konferenca predstavlja največji slovenski demografski dogodek zadnjega desetletja in kaže na aktualnost problematike. V odprtem in strpnem akademskem okolju se lahko o teh občutljivih temah odkrito pogovorjamo in izmenjamo mnenja brez pretirane zagretosti ali ideoloških spopadov. Stroka nam omogoča ne samo možnost za predstavitve raznovrstnih pogledov na dogajanje, ampak tudi odpira možnosti za reševanje poglobitvenih problemov današnje družbe, kjer moramo stopiti vsi skupaj. Analiza zadnjih desetletij hitro pokaže, da je bila Slovenija pri reševanju demografskega problema dosedaj neuspešna in se je situacija iz slabe spreminjala v slabšo. Danes je demografski problem z nizko rodnostjo in posledičnimi težavami dolgoročno verjetno že najpomembnejši slovenski problem, ki se ga ne da hitro ali učinkovito rešiti. Ne gre samo za dolgotrajnost pojava, tudi kompleksnost je izredno zahtevna, saj danes ne obstajajo niti splošno sprejeti ukrepi za povečanje rodnosti niti nesporna razlaga, zakaj se ljudje odločajo za manj ali več otrok.

Demografski problemi danes doživljajo pozornost javnosti tudi zato, ker so bili še do nedavna zapostavljeni predvsem v slovenskem okolju. Tudi znanje je zelo napredovalo. Danes imamo na voljo sofisticirane metode, podrobno statistiko in izredno hitre računalnike, ki premetavajo ogromne količine podatkov. Kljub temu ne moremo reči, da kvalitativnih znanstvenih raziskav na demografskem področju ni bilo do nedavnega, niti ne moremo reči, da so se demografska spoznanja radikalno spremenila v nekaj letih.

Konferenca zajema prispevke, ki se lotevajo demografske problematike z vidikov več znanosti, demografije, medicine, socialnega skrbstva, informatike, antropologije, filozofije, zgodovine, psihologije in teologije. Poleg predstavitve posameznih referentov želi konferenca seveda spodbuditi tudi širšo znanstveno razpravo o demografskih dogajanjih v našem znanstvenem, gospodarskem in življenjskem okolju. Temu je poleg tekoče diskusije ob prezentacijah posameznih referentov namenjena tudi široka diskusija obravnavane tematike v sklopu okrogle mize.

Z vsem tem naj bi bil dosežen glavni namen konference, to pa je seveda promocija in poglobitev znanstvenega obravnavanja demografske problematike.

Janez Malačič in Matjaž Gams

PROGRAMSKI ODBOR / PROGRAMME COMMITTEE

Dr. Janez Malačič, *predsednik*
Univerza v Ljubljani, Ekonomska Fakulteta

Dr. Matjaž Gams, *organizator*
Institut Jožef Stefan

Ivo Boscarol, univ.dipl.ekon.
Pipistrel d.o.o.

Dr. Drago Čepar
Urad Vlade RS za verske skupnosti

Apolonija Oblak Flander, univ.dipl.geogr.
Statistični urad RS, Oddelek za demografske statistike

Dr. Duška Knežević Hočevar
Znanstveno raziskovalni center Slovenske akademije znanosti in umetnosti, Družbenomedicinski Inštitut

Dr. Majda Černič Istenič
Znanstveno raziskovalni center Slovenske akademije znanosti in umetnosti, Družbenomedicinski Inštitut

Aleksander Jakoš, univ.dipl.geog.
Urbanistični inštitut Republike slovenije

Dušan Kidrič, univ.dipl.ekon.
Vladni urad za makroekonomske analize in razvoj

Tomaž Kraigher, univ.dipl.ekon.
Vladni urad za makroekonomske analize in razvoj

Miloš Kravanja, višji soc.del.
Inštitut za varovanje zdravja

Tomaž Merše, univ. dipl. inž.
Družinska pobuda

Dr. Mari Osredkar
Univerza v Ljubljani, Teološka Fakulteta

Dr. Marjan Premik dr.stom.
Univerza v Ljubljani, Medicinska fakulteta

Dr. Jože Ramovš
Inštitut Antona Trstenjaka za gerontologijo in medgeneracijsko sožitje

Dr. Milivoja Šircelj
Univerza v Ljubljani, Fakulteta za družbene vede

KOLIKO NAS MANJKA? – ŠE JE ČAS!

Dr. Drago Čepar

Tomažičeva 34, 1000 Ljubljana, Slovenija

Tel:+386 1 2566873, e-naslov: drago.cepar@gov.si

ABSTRACT

At the end of the year 2006 Slovenia had 272 000 children less than necessary for simple long term reproduction of its population. This deficit is growing at the speed of 12 000 children per year at the actual fertility level. Nearly fifty percent of the children are born out of wedlock. Slovenia's ratio between the number of children aged 0-14 and the number of inhabitants aged 15-64, on first january 2005 was equal to 20.4, which was the smallest value among all 25 EU members. Short term and long term measures are necessary on the national and on the local levels, cooperation of churches, other NGO's and media and in particular the conviction that the funds for family policy do not represent social assistance to people in need, but the most urgent and profitable development investment.

1. Uvod

Od leta 1970, ko so se v medijih in šolskih učbenikih začeli pojavljati grafi napovedi eksponentnih rasti prebivalstva, se je obravnava te teme v medijih polagoma spremenila. Takrat je čuteči človek ob odločitvi za otroka moral imeti vsaj malo slabe vesti, pa najsi je živel v prostrani nenaseljeni Sibiriji ali v kaki slovenski vasi, ki ji gozd zarašča sadovnjake in vrtove. Širjenje strahu pred eksplozijo prebivalstva preko medijev, filmov, šolskih programov, so spremljali predlogi ukrepov - za manj otrok.¹ V množici grozeče rastočih napovedi je prvo grozeče padajočo napoved objavil Tretji dan leta 1991.² Mediji ugotavljajo, da se ta napoved uresničuje, objavljajo druge podobne za Evropo in evropske države. Primanjkljaj otrok je tako odločilen in pomemben za Slovenijo, da bi bila v javnosti potrebna širša in bolj zavzeta razprava o njem. O pomembnosti in nujnosti odziva celotne družbe bom skušal cenjene udeležence in bralce prepričati z nekaj prebivalstvenimi in družinskimi statistikami, na koncu pa bom zapisal nekaj misli o možnih ukrepih na različnih ravneh.

2. Stanje

Iz razpredelnice, v kateri so zbrani podatki za Slovenijo za zadnjih 31 let, je razvidno, da je od leta 1980 do 2003 rodnost v Sloveniji padla od 2.1 na 1.2, do leta 2006 pa se je rahlo dvignila na 1.3 otroka na žensko. Treba bi jo bilo povečati še za več kot 60 %, da bi dosegli raven enostavnega obnavljanja. Do te ravni nam je konec leta 2006 manjkalo

272 000 otrok. Pri sedanji rodnosti ta primanjkljaj raste s hitrostjo 12 000 otrok na leto.

Vzporedno z rodnostjo so se slabšale tudi druge družinske statistike. Delež otrok, rojenih zunaj zakonske zveze, se je povečal od 8.5 odstotka leta 1970 na 47.2 leta 2006. Druge države se glede tega zelo razlikujejo med seboj: delež se leta 2004 giblje od 64 odstotkov v Islandiji, 55 na Švedskem, 51 na Norveškem, 49 v Bolgariji, 46 v Franciji, 45 na Danskem, 42 v Veliki Britaniji, 41 na Finskem, 28 v Nemčiji, do 15 v Italiji, 13 v Švici, 10 na Hrvaškem, 5 v Grčiji in 4 v Turčiji (podatek za leto 1990). Število razvez, ki je od leta 1965 do 1974 v Sloveniji predstavljalo povprečno 13 % v tem času sklenjenih zakonov, se je do leta 2004 povzpelo na 36 odstotkov v istem letu sklenjenih zakonov. V Nemčiji je leta 2004 to bilo 54 odstotkov, na Češkem 64, v Litvi 57, na Švedskem 46, Hrvaškem 22, Turčiji 11(2003), v ZDA pa (leta 2004) približno polovica.³ Po celotni stopnji prve poročnosti je Slovenija na dnu lestvice 27 članic EU.⁴ Videti je, da ima prav Lacroix, ki je zapisal, da se razmerje med zakonom in čustvom ljubezni spreminja od iz zgodovine znanega »Ker sva poročena, se imejva rada«, preko vzorca zadnjih dveh stoletij »Ker se imava rada, se poročiva«, do vzorca zadnjih dveh desetletij »Čemu bi se poročila, ko pa se imava rada« (Lacroix 1999).

Bralcu, ki bo razmišljal ob podatkih iz razpredelnice, se bo morda zdelo nenavadno, da imamo primanjkljaj rojstev v nekaterih letih, ko je naravni prirastek pozitiven. Gre za primanjkljaj rojstev, potrebnih za dolgoročno enostavno obnavljanje. Tako smo imeli na primer leta 1990 prirastek 3 813 oseb, hkrati pa primanjkljaj rojstev 10 446 otrok. Primanjkljaj rojstev zasledujemo neprekinjeno od leta 1980, negativni naravni prirastek pa se prvič pojavi leta 1993 in nas stalno spremlja od leta 1997 do 2005. Razlike med tema dvema statistikama se je potrebno zavedati, če hočemo stvarno oceniti demografsko stanje: negativni naravni prirastek je le vrh ledene gore, njen večji nevidni del pa je primanjkljaj rojstev.⁵

Današnja rodnost pomeni, da bi se število prebivalcev Slovenije v dobi podpovprečne dolžine človeškega življenja razpolovilo, če bi ne bilo priseljevanja ne odseljevanja. Zaradi spremljajoče neugodne starostne sestave in obremenjenosti dela s prispevki bi to pomenilo slabo konkurenčnost gospodarstva, njegovo neuspešnost,

³ Podatki za evropske države so iz *Evolution démographique récente en Europe 2004*, in *Recent demographic developments in Europe 2005*, podatki za ZDA pa iz *Births, Marriages, Divorces, and Deaths, 2005*.

⁴ Glej Ilić, Šter, 2007.

⁵ Bolj nazorno obrazložitev bo bralec našel v Čepar, 2005.

¹ Glej na primer Jaffé, 1969.

² Glej Kurinčič 1991.

gospodarski in socialni zlom, revščino ter brezposelnost. V primerjavi z drugimi državami smo bili leta 2004 z 1.25 otroki na žensko skupaj s Češko (1.22), Poljsko (1.23), Latvijo (1.24), Slovaško (1.24) na dnu evropske lestvice, le da pri nas to dlje traja in nam za dolgoročni obstoj zaradi naše manjše številčnosti pomeni večjo nevarnost. Tako je bila Slovenija po razmerju med številom otrok v starosti od 0 do 14 let in številom prebivalcev v starosti od 15 do 64 let z vrednostjo razmerja 20.8 dne 1. 1. 2004 najslabša izmed vseh 25 članic EU, dne 1. januarja 2005 pa je to žalostno

prvenstvo potrdila, saj je razmerje padlo na 20.4. Nobena od držav EU ne premore rodnosti 2.15 otroka na žensko, potrebne za enostavno obnavljanje, vendar niso vse enako daleč od nje. Od članic EU se od spodaj številki 2 približujejo Irska (1.93), Francija (1.91), Finska (1.80), Danska (1.78), Švedska (1.75) in Nizozemska (1.73), od drugih evropskih držav pa velja omeniti še Islandijo (2.04), Norveško (1.83) in seveda Turčijo, ki z vrednostjo 2.43 rodnost enostavnega obnavljanja izdatno presega.

Razpredelnica: Razvoj nekaterih prebivalstvenih in družinskih statistik v zadnjih 31 letih⁷

leto	rojstva	smrti	naravni prirastek	število otr/žen	primanjkljaj rojstev ⁶	kumulat primanj	odstotek nezak. otr	odstotek razvez
76	30339	18157	12182	2.17			10.5	15
77	29904	17633	12271	2.16				
78	30354	18357	11997	2.19				
79	30604	18148	12456	2.22			11.8	16
80	29902	18820	11082	2.11	508	508	13.1	19
81	29220	18733	10487	1.96	2864	3372	14.1	20
82	28894	19647	9247	1.93	3323	6695	15.2	22
83	27200	20703	6497	1.82	4978	11673	16.9	23
84	26274	20214	6060	1.75	6017	17690	18.2	22
85	25933	19854	6079	1.72	6405	24095	19.1	24
86	25570	19499	6071	1.65	7645	31740	19.7	22
87	25592	19837	5755	1.64	7934	39674	21.8	21
88	25209	19126	6083	1.63	8067	47741	22.6	23
89	23447	18669	4778	1.52	9613	57354	23.2	22
90	22368	18555	3813	1.47	10446	67800	24.5	22
91	21583	19324	2259	1.42	10986	78786	26.4	22
92	19982	19333	649	1.34	12175	90961	27.7	22
93	19793	20012	-219	1.34	12060	103021	28.0	22
94	19463	19359	104	1.32	12166	115187	28.8	23
95	18980	18968	12	1.29	12653	127840	29.8	19
96	18788	18620	168	1.28	12770	140610	31.9	27
97	18165	18928	-763	1.25	13079	153689	32.7	27
98	17856	19039	-1183	1.23	13356	167045	33.6	28
99	17533	18885	-1352	1.21	13621	180666	35.4	27
00	18180	18588	-408	1.26	12841	193507	37.1	30
01	17477	18508	-1031	1.21	13577	207084	39.4	33
02	17501	18701	-1200	1.21	13596	220680	40.2	35
03	17321	19451	-2130	1.20	13712	234392	42.5	36
04	17961	18523	-562	1.25	12932	247324	44.8	36
05	18157	18825	-668	1.26	12825	260149	46.7	46
06	18932	18180	752	1.31	12140	272289	47.2	37

⁶ Primanjkljaj rojstev je razlika med številom rojstev, če bi bila totalna mera rodnosti 2.15, in dejanskim številom rojstev.

⁷ Podatki so iz Statističnih letopisov SRS in RS 1985 – 2005; Ilić, 2007; Ilić, Šter, 2007; Žnidaršič, 2007. Potrebne izračune je naredil avtor.

3. Kaj storiti in kdo?

Ob zavedanju neugodnih posledic opisanih gibanj se države, cerkve in tudi mednarodna skupnost sprašujejo, kaj se da storiti. Gotovo najprej pomislimo na ukrepe na državni ravni, ki so najbolj učinkoviti. Vse države, ki so se tega problema resno in dolgoročno lotile, lahko pokažejo rezultate. Evropske države, ki imajo danes rodnost blizu ravni enostavnega obnavljanja, niso države, ki so računale na vrednote in življenjske vzorce, kot na primer »katoliški« Španija in Italija, ampak so to Francija in skandinavske države, ki so razvijale družinsko politiko z državnimi ukrepi. Podatki kažejo, da je v Sloveniji število rojstev zadnjega pol stoletja sledilo gibanju državnih vlaganj v to področje.

Človeški viri so glavni in osnovni element konkurenčnosti in nosilec gospodarskega razvoja. Manjše število rojstev ne prinaša manjše ampak večjo brezposelnost.⁷ Ob tako skrajno neugodnih gibanjih bi v Sloveniji ukrepi družinske in prebivalstvene politike morali biti glavna državna politična tema: tema volitev na vseh ravneh, glavna tema samohvale koalicije in kritik opozicije. Tema pa so gospodarske reforme z reformo davkov in socialnih transferjev, katerih cilj je gospodarska rast in zaposlovanje. Vsi izračuni in napovedi rasti slonijo na predpostavki, da bo dovolj ljudi. Vendar je to predpostavko treba preveriti, oziroma zagotoviti, da bo resnična.

Načrtovati je potrebno dolgoročne in kratkoročne ukrepe. Teh 272 000 otrok, ki jih ni, že v tem desetletju vstopa v obdobje delovne aktivnosti, ko naj bi ustvarjali, plačevali prispevke v sklade in davke v proračun. Ker dvajsetletnih otrok ni mogoče roditi, je jasno, da te demografske luknje ne moremo zapolniti z domačo rodnostjo, tudi če jo takoj povečamo. Potreben je razmislek tudi o kratkoročnih rešitvah.

Potreben pa je tudi dolgoročni razmislek. Dejstvo, da imamo 60 % otrok premalo, ne pomeni, da se bo ozemlje Slovenije praznilo, ampak pomeni, da bo prihajalo 60 % ljudi od drugod. Ali se nam to zdi sprejemljivo in izvedljivo? Če ne, si je treba določiti cilj in v skladu z njim načrtovati politike za ustrezni dvig rodnosti.

Z razvojem lokalne samouprave in večjim upoštevanjem načela subsidiarnosti tudi lokalne skupnosti, predvsem občine in posebej mestne občine dobivajo vse več možnosti za ukrepe družinske politike. Te možnosti se morajo odraziti v sestavi občinske uprave, tako da je za družinsko politiko zadolžen poseben oddelek ali delavec.

Pomembno vlogo lahko odigrajo cerkve, saj so v svojem pogledu onstran časa dosti manj odvisne od kratkoročnih političnih zadev, zato morejo in morajo prispevati svoj nepogrešljivi delež prav na področju, katerega se drugi

izogibajo. Nepogrešljivo je tvorno sodelovanje medijev. In končno bo glede na stanje v Evropi o določeni skupni aktivni politiki na tem področju morala razmisliti tudi Evropska unija.

Izbira ukrepov ni zapletena, saj lahko vzamemo, kar zbirko ukrepov, ki jo je predlagal Jaffé leta 1969, in jo uresničimo v nasprotni smeri. Prepričanje v uspeh izvira tako iz zgledov že omenjenih držav, kot tudi iz dejstva, da so bila usmerjena prizadevanja v znižanje rodnosti uspešna. Stroška ni, saj gre le za prerazporeditev razpolaganja z ustvarjenim. Potrebna pa je zavest o nujnosti.

4. Sklep

Dejstvo, da bo treba začeti »prenašati družinske funkcije, ki smo jih dve stoletji prenašali na državo, nazaj na družino"⁸, je v veliki meri posledica demografskega stanja in razvoja. Ker so se prebivalstvene piramide spremenile v prebivalstvene žare, država ne more več financirati zdravstva, pokojnin in sociale v taki meri, kot je bilo videti, da jih lahko, ko je bila demografska slika drugačna. Od načina, kako jih bomo prenesli nazaj na družino, je odvisno, ali bomo kot družba preživeli. Če bomo družine in s tem starše samo bolj obremenili in jim ničesar dali, se bodo še težje odločali za otroke. Treba bi jih bilo torej prenesti tako, da bi bilo to vzpodbudno za odločanje staršev za življenje. Vsi razvojni načrti in gospodarske reforme morajo videti ukrepe in sredstva za vzpodbude družinam, ne kot socialno pomoč ljudem v stiski, ampak kot najnujnejše in najbolj donosno vlaganje v razvoj.

5. Viri

Births, Marriages, Divorces, and Deaths: Provisional Data for April 2005, National Vital Statistics Report, Vol. 54, No. 6, U.S. Department of Health and Human Services, National Center for Health Statistics, October 26, 2005.

Čepar, Drago 1989: Koliko otrok – kaj pa brezposelnost. Cerkev v sodobnem svetu 11-12 (1989).

Evolution démographique récente en Europe 2004. Editions du Conseil de l'Europe, Conseil de l'Europe, janvier 2005.

Ilić, Milena 2007: Umrli, Slovenija, 2006, Statistični urad Republike Slovenije, 10.avgust 2007, http://www.stat.si/novica_prikazi.aspx?ID=1055.

Ilić, Milena, Šter, Darja 2007: Sklenitve in razveze zakonskih zvez, Slovenija, 2006, Statistični urad Republike Slovenije, 3.avgust 2007, http://www.stat.si/novica_prikazi.aspx?id=1050.

⁸ Glej Zupanič Milena, 2005: *Sociolog dr. Veljko Rus o privatizaciji zdravstva. Nihamo med postkapitalizmom in postsocializmom.* Delo, 30. aprila 2005.

⁷ Za utemeljitev te trditve glej Čepar, 1989.

Jaffé, Friderick S. 1969: Example of proposed measures to reduce U.S. fertility by universality or selectivity of impact. Activities Relevant to Study of Population Policy for the U. S.. Memorandum from Frederick S. Jaffé to Bernard Berelson, March 11 1969.

Kurinčič, Jože 1991: Bo imela Slovenija leta 2200 le še 180 000 prebivalcev? Pogovor z dr. Dragom Čeparjem. Tretji dan XXI, 2.

Lacroix, Xavier 1999: Ali je za ustanovitev družine dovolj samo ljubezen? Krščanski zakon po letu 2000. V: Gradivo 33. mednarodnih dnevov Mednarodne zveze centrov za pripravo na zakon. Ljubljana 29. 4. do 2. 5. 1999.

Recent demographic developments in Europe 2005, Council of Europe, June 2006

Statistični letopisi SRS in RS 1985 – 2005. Ljubljana: Zavod za statistiko RS – Statistični urad RS, 1985-2006.

Zupanič, Milena 2005: Sociolog dr. Veljko Rus o privatizaciji zdravstva. Nihamo med postkapitalizmom in postsocializmom. Delo, 30. aprila 2005.

Žnidaršič, Tina 2007: Živorajeni otroci, Slovenija, 2006, Statistični urad Republike Slovenije, 29. junij 2007, http://www.stat.si/novica_prikazi.aspx?ID=994

ZNAČILNOSTI RODNOSTNEGA VEDENJA PREBIVALCEV SLOVENIJE OB KONCU PREJŠNJEGA TISOČLETJA

Majda Černič Istenič
Družbenomedicinski inštitut ZRC SAZU
Novi trg 2, 100 Ljubljana
Tel.: +386 1 4706 441, Fax: +386 1 4261 493
e-mail: majdaci@zrc-sazu.si

Abstrakt

Članek povzema glavne ugotovitve raziskave Rodnostno vedenje prebivalcev Slovenije 1995 in utemeljuje potrebo po stalnem in sistematičnem preučevanju populacijske dinamike v Sloveniji.

Uvod

Temeljno vprašanje, ki si ga v zvezi z nizko rodnostjo že dalj časa zastavlja strokovna javnost v zadnjih letih pa vse pogosteje tudi politična in splošna javnost, je, kaj so vzroki nizke rodnosti oz. zaradi katerih družbenih procesov in karakteristik posameznikov in posameznic ter njihovega okolja se je rodnost znižala pod raven enostavnega obnavljanja prebivalstva in zakaj se na tako nizkih ravneh tudi vztrajno zadržuje. Odgovori na ta vprašanja bi omogočila oblikovanje ustreznih strategij spopadanja s problemi, ki jih prinaša nizka rodnost.

Do nedavnega se je preučevanje v smeri iskanja odgovorov na zgornja vprašanja opiralo na spremljanje in opisovanje prebivalstvenih gibanj v povezavi z drugimi družbenimi procesi: urbanizacijo oz. deagrarizacijo, dvigovanjem izobrazbene ravni prebivalstva, naraščanjem življenjskega standarda, spremembami na trgu dela, še zlasti naraščajoče zaposlovanje žensk, razvojem kontracepcijskih metod. Vendar pa tovrstna raziskovanja niso uspela povsem zadovoljivo odgovoriti na zgoraj navedena vprašanja, zlasti niso uspela pojasniti sinhronega učinkovanja družbenih procesov na rodnostne spremembe in identificirati dejavnikov, ki opredeljujejo različne vzorce rodnostnega vedenja med različnimi skupinami prebivalstva. Slednjo vrzel bolj makro zasnovanih pristopov je dopolnil pristop, ki kot temeljno enoto upošteva posameznika/co, opazovanega/no v določeni časovni točki. Preučevanja v tem bolj mikro okviru odkrivajo značilnosti rodnostnega vedenja posameznih skupin prebivalstva glede na socio-ekonomske in demografske značilnosti: dohodek, izobrazba, starost, kraj bivanja, veroizpoved, zakonski stan, ... Vendar pa ta pristop odkriva le statične komponente dejavnikov rodnostnega vedenja. Korak naprej predstavlja t. i. analiza življenjskih dogodkov, ki se je v preučevanju rodnostnega vedenja uveljavil koncem 80.-tih let prejšnjega stoletja. Prednosti tega pristopa je v opazovanju rodnostnega vedenja posameznika/ce kot življenjske poti oz. kariere (vstop v spolnost, rojstvo prvega in nadaljnega števila otrok), ki jo spodbujajo ali ovirajo druge posameznikove kariere (izobraževalna, poklicna, partnerska, migracijska,...), opredeljene z življenjskimi dogodki. Čas ob teh dogodkih

variira med posamezniki/cami, metoda analize življenjskih dogodkov pa omogoča vpogled v takšno dinamiko pri celotnih skupinah posameznikov.

Prispevek raziskave Rodnostno vedenje prebivalcev Slovenije 1995 k odkrivanju dejavnikov nizke rodnosti

Edina raziskava rodnosti v Sloveniji, ki je s svojo podatkovno zasnovo - upoštevanjem retrospektivne perspektive - omogočila uporabo metode analize življenjskih dogodkov, je raziskava Rodnostno vedenje prebivalcev Slovenije 1995 (več glej v Kožuh Novak in drugi, 1998).

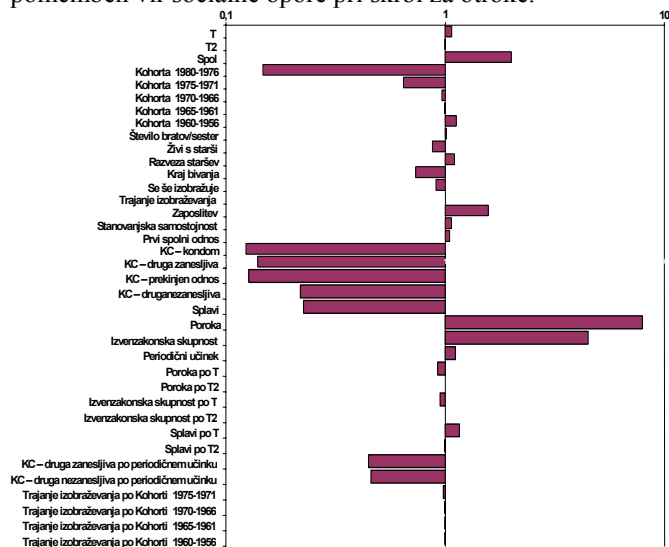
Podatki te raziskave, izvedene na reprezentativnem vzorcu 1840 moških in 2718 žensk, starih 15 do 45 let, so omogočili preučevanje dejavnikov verjetnosti in odlaganja za vstop v prvo, drugo in tretje starševstvo. Zasnova analize, ki je bila izvedena s kombinacijo logistične regresije in analize življenjskih dogodkov (več glej v Černič Istenič in drugi 2000), je temeljila na predpostavki, da pri prvem rojstvu nastopajo drugi dejavniki kot pri drugem in tretjem rojstvu. Za vstop v prvo starševstvo smo na podlagi teoretičnih izhodišč sekvenčnega modela odločanja (Yamaguchi, Ferguson 1995) in predhodnih preučevanj formiranja družine (Blossfeld, Jaenichen 1992, Iedema in drugi 1997, Cordon 1997, Nave-Herz 1997) predpostavili, da je za vstop v prvo starševstvo odločilnega pomena, da posameznik preide druge pomembne vstopne v odraslo obdobje: konča z izobraževanjem, se zaposli, si uredi stanovanjske razmere in oblikuje stabilno partnersko zvezo. Za drugo in tretje rojstvo pa smo v skladu z izsledki predhodnih študij (Huinink 1989) predpostavili, da motivacija temelji na drugih pogojih kot za prvo rojstvo: izkušnje s prvim oz. drugim otrokom, spremenjene življenjske okoliščine in položaj posameznika v družini in širšem družbenem okolju (dohodek gospodinjstva, zanesljivost delovnega mesta, trdnost partnerske zveze), demografske značilnosti obeh partnerjev (starost, trdnost partnerske zveze) in individualne preference (spol prvega otroka). Obenem smo tudi predpostavili, da je rojstvo prvega in nadaljnjih otrok dandanes povezan z načrtovanjem družine, to je z uporabo zanesljivih kontracepcijskih metod. V literaturi se kot motivacija za drugega in nadaljnje število otrok omenjajo tudi še druge preference posameznikov (idealna velikost družine) in njihove subjektivne značilnosti (vrednotne orientacije). Vendar pa tovrstnih indikatorjev oz. spremenljivk analize po metodi življenjskih dogodkov zaradi njihove spremenljivosti v teku posameznikovega življenja ne vključujejo. Glede na navedene predpostavke smo v model za prvega, drugega in tretjega otroka izvzeli ali dodali

ustrezne spremenljivke. V model prvega rojstva smo tako vključili spremenljivko »se še šola«, a jo izvzeli iz modela za drugega in tretjega otroka, vključili pa smo spremenljivke, ki se nanašajo na izkušnje s prvim oz. drugim rojstvom, kot so »starost ob prvi oz. drugi nosečnosti«, »spol otrok/a« in »interval med posameznimi rojstvi«.

Rezultati analize, v katero so bili vključeni vsi vprašanci, ki so že začeli s spolnim življenjem, so pokazali (zaradi omejenega prostora kot primer prikazujemo samo rezultate, ki se nanašajo na prvo rojstvo, slika 1), da verjetnost in odlašanje rojstev v Sloveniji najmočneje opredeljuje uporaba kontracepcije in sicer se njen negativni vpliv večja z vsakim naslednjim rojstvom. Ob tem imajo različne vrste kontracepcijskih metod bodisi zanesljive bodisi nezanesljive zelo podoben učinek, zlasti pri drugem in tretjem rojstvu. Podobno močan negativni vpliv na verjetnost in hitrost prvih rojstev kot uporaba kontracepcije ima tudi »pripadnost starostni kohorti«. Najmlajši generaciji vprašancev, rojeni med leti 1976-1980 in 1971-1975, v primerjavi s starejšimi generacijami izraziteje odlašata z rojstvom prvih oz. drugih otrok ali se zanje ne odločata. Naslednja spremenljivka, ki tudi močno pozitivno vseskozi določa verjetnost rojstev otrok oz. njihovo odlašanje, je partnerska zveza, bodisi zakonska bodisi zunajzakonska, kar pomeni, da se tisti, ki nimajo partnerja oz. z njim ne živijo v skupnem gospodinjstvu, ne odločajo za otroke oz. jih odlagajo. Rojstvo otrok tako prvega, drugega in tretjega pomembno vseskozi določa tudi kraj bivanja; mestno okolje v primerjavi s podeželjem zmanjšuje verjetnost in tudi hitrost rojstev.

Prispevek drugih spremenljivk, upoštevanih v posameznih modelih, se je pokazal kot šibkejši in spreminjajoč, kar smo že vnaprej predpostavili. Verjetnost in hitrost prvih rojstev ob prej navedenih dejavnikih določa zlasti vstop v zaposlitev, končano šolanje, odhod od doma staršev, torej tisti dogodki v življenju posameznika, ki predstavljajo normativno pričakovan prehod v odraslo dobo. Rezultati kažejo, da imajo ženske prej in pogosteje prvega otroka kot moški, kar pa ne velja za druga in tretja rojstva. Verjetnost prvih rojstev povečuje tudi razveza staršev, zmanjšuje pa jo število umetnih prekinitev nosečnosti s podobnim vplivom kot nezanesljiva kontracepcija. Na rojstvo prvih otrok šibko, a pomembno pozitivno vpliva tudi začetek spolnega življenja, medtem ko raven dosežene izobrazbe nima vpliva. Verjetnost in hitrost drugih rojstev pa poleg uporabe kontracepcije in stabilne partnerske zveze zlasti opredeljuje sam čas, zanesljiva zaposlitev in število umetnih prekinitev nosečnosti, v nekoliko manjši meri pa velikost izvorne družine (število bratov in sester) ter stanovanjska avtonomija (samostojno gospodinjstvo). V nasprotju s pričakovanji na rojstvo drugih otrok skorajda ne vplivajo dejavniki, povezani z rojstvom prvih otrok (starost ob prvi nosečnosti, interval med prvim spolnim odnosom in rojstvom prvega otroka ter spol prvega otroka). Rojstvo tretjih otrok je poleg uporabe kontracepcije in stabilne partnerske zveze (zlasti zakonske zveze) pomembno določeno s številom umetnih prekinitev nosečnosti (s številom le teh se povečuje verjetnost rojstva tretjega otroka) izkušnjami z drugo

nosečnostjo oz. starostjo posameznika/ica (z nižjo starostjo ob rojstvu drugega otroka se povečuje verjetnost za rojstvo tretjega otroka), spolom otrok (če sta predhodna otroka istega spola, še posebej ženskega, se pomembno povečuje verjetnost odločitve za tretjega otroka) in bivanjem s starši v skupnem gospodinjstvu, kar posamezniku/ici predstavlja pomemben vir socialne opore pri skrbi za otroke.

Slika 1: Dejavniki vstopa v prvo rojstvo (Vir: Černič Istenič in drugi 2000)

V nadaljnjem koraku preučevanja smo se osredotočili na opazovanje rodnostnega vedenja mestnega in podeželskega prebivalstva. Ob že ugotovljenih razlikah med tema dvema skupinama nas je zanimala povezava rodnostnega vedenja z družbenimi značilnostmi mestnih in podeželskih območij, torej dejavniki rodnostnega vedenja na t.i. mezo ravni. V ta namen smo podatke raziskave Rodnostno vedenje prebivalcev Slovenije 1995 dopolnili s statističnimi podatki Popisa 1991. Pri tem je skupno točko združevanja obeh virov podatkov predstavljala krajevna skupnost. Na podlagi že izdelane tipologije mestnih in podeželskih območij (Kovačič in sodelavci 2000) smo krajevne skupnosti, katerim so pripadali vprašanci, ločili na 1. mestna, 2. obmestna, 3. značilna podeželska območja in 4. podeželska območja praznjenja. V tej tipologiji so mestna območja opredeljena kot prostor z indeksom centralnosti med 7 in 3. Krajevne skupnosti z gostoto prebivalstva, večjo od 200/km², indeksom rasti prebivalstva med leti 1981-1991 večjim od 110 in deležem kmečkega prebivalstva, manjšim od 10% se po tej tipologiji uvrščajo med obmestna območja. Krajevne skupnosti z dolgoročno in kratkoročno rastjo prebivalstva, nižjo od 97,5 ali indeksom staranja nad 72, se uvrščajo med območja praznjenja. Vmesna območja med obmestnimi in območji praznjenja pa predstavljajo značilna podeželska območja. Poleg teh osnovnih kriterijev razlikovanja se posamezna območja med seboj razlikujejo tudi po drugih kazalcih: stopnji zaposlenosti, deležu gospodarskih subjektov, deležu študentov in infrastrukturni opremljenosti okolja (Perpar, Kovačič 2002), pri čemer območja praznjenja po teh kazalcih pomembno zaostajajo za značilnimi podeželskimi območji še bolj pa za obmestnimi

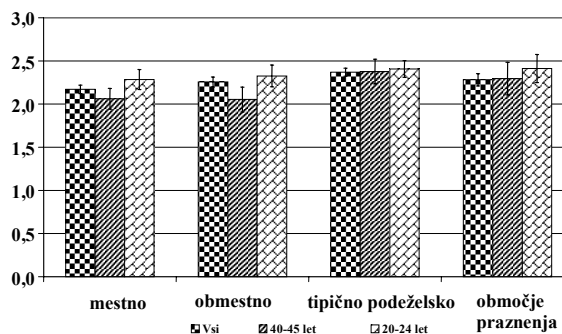
območji. Ker so nas zanimala spremembe v rodnostnem vedenju med generacijami, smo iz celotnega vzorca v analizo vključili le dve starostni skupini vprašanih: mlajšo generacijo (20 do 24 let) in starejšo generacijo (40 do 45 let) (približek dveh generacij - otrok in njihovih staršev).

Preglednica 1: Čas prehoda v starševstvo

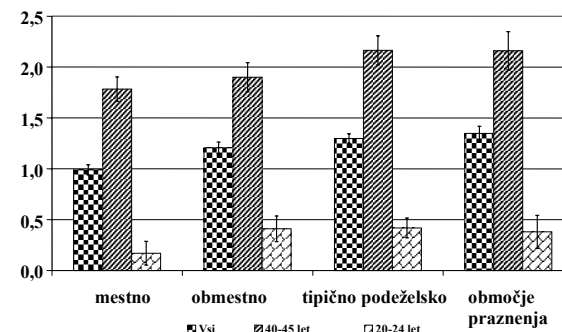
Generacije	1. rojstvo		2. rojstvo		3. rojstvo	
	20-24	40-45	20-24	40-45	20-24	40-45
25. percentil						
Mestno	7,1	2,9	-	3,0	-	-
Obmestno	4,3	2,3	3,0	2,3	-	-
Tipično podeželsko	3,3	2,2	2,6	2,3	3,2	6,0
Območje praznjenja	3,9	2,4	3,6	2,0	-	3,8
50. percentil (Medijana)						
Mestno	-	7,2	-	5,1	-	-
Obmestno	11,9	4,3	4,3	4,4	-	-
Tipično podeželsko	6,6	6,6	4,2	3,7	-	-
Območje praznjenja	6,8	4,1	-	3,3	-	-
75. percentil						
Mestno	-	10,3	-	-	-	-
Obmestno	-	7,7	6,9	9,3	-	-
Tipično podeželsko	8,8	7,0	-	6,0	-	-
Območje praznjenja	-	6,5	-	6,4	-	-

Analiza (več glej v Černič in drugi 2003) na tako zasnovanih izhodiščih je pokazala, da se po rodnostnem vedenju, ponovno opredeljenem kot kariera, ki se začne z vstopom v spolno življenje in nadaljuje z rojstvom prvega, drugega in tretjega otroka, prebivalci posameznih območij med seboj pomembno razlikujejo. Razlike v rodnostnem vedenju med posameznimi območji se zlasti kažejo pri mlajši generaciji (preglednica 1), pri čemer posebej izstopajo mladi iz mest. Denimo, četrtna slednjih ima prvega otroka 4 leta kasneje (7,1 leto po vstopu v spolno življenje), kot ga je imela četrtna starejše generacije v mestih (2,9 let po vstopu v spolno življenje), med tem ko je razlika med starejšo in mlajšo generacijo v tipičnih podeželskih območjih in območjih praznjenja le nekaj mesecev. Razlike med območji so vidne tudi znotraj generacij: bistvena razlika med območji se pri starejši generaciji kaže v deležu tistih (75%), ki imajo dva otroke in deležu tistih (25%), ki imajo tri otroke. Pri starejšem mestnem prebivalstvu te ravni niso dosežene niti pri drugem in niti pri tretjem otroku, verjetnost za tretjega otroka obstaja le pri dobri četrtni prebivalcev tipičnih podeželskih območij in območij praznjenja. Število otrok s stopnjo družbene razvitosti oz. opremljenosti območja tako pomembno pada (slika 1), ob tem ko pa je zeleno število otrok med anketiranci vseh območij, zlasti pri mladi generaciji, zelo podobno (slika3).

Z raziskavo Rodnostno vedenje prebivalcev Slovenije 1995 smo pridobili tudi podatke o anketirančevem gospodinjstvu, njegovih stališčih, preferencah in opredelitvah. Primerjava strukture gospodinjstva med različnimi območji je pokazala pomembne razlike v deležu razširjenih (več-generacijskih) in nuklearnih (dvo-generacijskih) gospodinjstev: kar tretjina vseh gospodinjstev v območjih praznjenja je razširjenih, v tipičnih podeželskih območjih jih je petina, v obmestnih območjih desetina, v mestnih območjih pa je tovrstnih gospodinjstev le nekaj odstotkov. Nasprotno je v obmestnih in mestnih območjih preko polovice gospodinjstev nuklearnih, v tipičnih podeželskih območjih nekaj odstotkov manj, v območjih praznjenja pa le dobra tretjina.

Slika 2: Število otrok po tipu območja in generacijah

Slika 3: Idealno število otrok po tipu območja in generacijah

Razlike se kažejo tudi v deležu samskih in enoroditeljskih gospodinjstev: takih gospodinjstev je sicer v celotni vzorčni populaciji le nekaj odstotkov, a izrazito prevladujejo v mestnih območjih. Tudi glede vernosti se območja med seboj pomembno razlikujejo: za verne se ima le tretjina vprašanih v mestnih območjih, v ostalih treh območjih pa se je tako opredelila več kot polovica vprašanih. Največ vernih je v tipičnih podeželskih območjih. Razlike v vernosti so med območji bolj izrazite pri mlajši kot pri starejši generaciji. Manj izrazite, a še vedno pomembne razlike med območji smo odkrili tudi v stališčih do umetne prekinitve nosečnosti. Do podpore svobodni izbiri otrok so se vprašani opredelili na lestvici strinjanja od 1 (se zelo ne strinja) do 5 (se zelo strinja): s povprečno vrednostjo 3,23 v mestnih območjih, 3,00 v obmestnih območjih, 2,85 v tipičnih podeželskih območjih in 2,74 v območjih praznjenja. Pri podpori partnerski zvezi (poroka ali zunajzakonska zveza) in enakopravnosti vlog med spoloma pa razlik niti med območji niti med generacijami nismo odkrili. V prvem primeru vsi vprašanci v veliki večini izražajo nevtralen odnos, v drugem pa se zavzemajo za enakopravnost med spoloma.

Glavne ugotovitve

Namen naših analiz je bilo prispevati k odgovoru na vprašanje, navedenem na začetku tega prispevka. Pokazale so, da je nizko raven rodnosti v Sloveniji ob koncu prejšnjega stoletja pogojevalo delovanje različnih med seboj prepletenih dejavnikov tako na ravni posameznika/ce kakor tudi na ravni njegovega/njenega širšega družbenega in fizičnega okolja. Potrdila se je domneva, da rojstvo

različnega reda otrok opredeljujejo različni dejavniki ob široko uveljavljeni praksi načrtovanja družine. Pri prvem otroku gre za predhodno izpolnitev normativnih kriterijev, ki se štejejo kot pogoj za vstop v odraslost, za drugega otroka je pomembna stabilna partnerska zveza in zaposlitev (ob tem lahko sklepamo tudi na ustrezne pogoje usklajevanja poklicnega in družinskega življenja), pri tretjem otroku pa gre za izpolnitev želje po določenem spolu otroka in prisotnost socialne opore (tako v okviru družine kakor tudi v širšem okolju). Kot pomemben dejavnik nizke rodnosti je potrebno izpostaviti tudi splošno nizko motivacijo za starševstvo. Tako pri starejših kot pri mlajših generacijah v rodni dobi je bila idealna podoba družine izražena v povprečju nekaj več kot dva otroka, ki so se ji prebivalci podeželskih območij pomembno bolj uspeli približati kot prebivalci mestnih območij. Sklepamo lahko, da ima t.i. družbeni kontekst (strukturne in kulturne značilnosti okolja) zelo pomemben vpliv na rodnost posameznika/ce, čemur so se dosedanje raziskave rodnostnega vedenja še premalo posvečale. Priporočilo snovalcem politik na osnovi teh ugotovitev bi bilo oblikovanje take populacijske politike, ki bi v svojih ukrepih upoštevala raznolikost dejavnikov posameznih redov rojstev in pomen specifičnih družbenih kontekstov za rodnost.

Diskusija

Od raziskave Rodnostno vedenje prebivalcev Slovenije 1995 je preteklo že dobrih 12 let. Od takrat pa do danes v Sloveniji nismo imeli nobene tovrstne raziskave. Tako ne vemo, kaj se danes dogaja z rodnostnim vedenjem populacije v rodno dobi. Na osnovi statističnih podatkov sicer vemo, da se je nizka rodnost od sredine 90.-tih let prejšnjega stoletja (celotna stopnja rodnosti 1,28 v letu 1996) do nedavnega (1,26 leta 2006) še zniževala in dosegla eno najnižjih ravni v svetovnem merilu. Ozadja poglobljanja tega trenda pa ne poznamo in tudi ne moremo razložiti rahlega nedavnega dviga (1,31 v letu 2006) ter napovedati izgledov morebitnega dolgoročnejšega preobrata v dosedanjem četrt stoletja nenehnem negativnem trendu. Slovenija bi se pri tem prav gotovo morala zgledovati po drugih državah EU kakor tudi drugih evropskih državah, ki namenjajo preučevanju dejavnikov rodnosti kakor tudi drugih procesom populacijske dinamike, kot so na primer migracije, že tradicionalno mnogo več pozornosti. Slovenija je denimo ena redkih evropskih držav, kjer nimamo niti enega demografskega inštituta niti ene univerzitetne katedre, ki bi se kontinuirano in sistematično ukvarjala s preučevanjem in izobraževanjem na tem področju. Nekaj posamičnih entuziastov, ki se s tem le sporadično uspemo ukvarjati, se že desetletja ubada s pridobivanjem sredstev za svoje delo. Pogostokrat neuspešno. Zanimarjanje preučevanj populacijskih procesov v Sloveniji potrjuje tudi svež primer ignoriranja prizadevanj raziskovalcev/lk, povezanih v slovenski Nacionalni odbor za izvedbo mednarodnega projekta v koordinaciji Zdrženih narodov Odnosi med generacijami in spoloma v Sloveniji (GGs). Namen projekta je zlasti preučiti vlogo vrednot in ekonomskega položaja posameznikov pri odločanju za starševstvo v perspektivi

posameznikovih preteklih življenjskih dogodkov in prihodnjih pričakovanj. Metodološko in teoretično so ga zasnovale največje svetovne avtoritete na tem področju prav za oblikovanje strokovno utemeljenih nacionalnih populacijski politik. Vlada Republike Slovenije, ki naj bi projekt finančno podprla, kakor so ga od leta 2000 dalje že mnoge vlade evropskih in neevropskih držav (15) celo z ugodnejšimi ravnmi rodnosti, in nedavno tudi Evropska komisija, se v enem letu in pol še ni na noben način odzvala na predlog projekta. Eden od sklepov te konference tako nujno mora biti tudi zahteva po kontinuiranem in sistematičnem preučevanju vseh vidikov populacijske dinamike v Sloveniji ob stalnem viru financiranja, kar bi omogočila ustanovitev posebnega nacionalnega raziskovalnega polja v okviru Agencije za raziskovalno dejavnost R Slovenije.

Viri

- ① Blossfeld, H.P., Jaenichen, U. (1992) Educational expansion and changes in women's entry into marriage and motherhood in the Federal Republic of Germany. *Journal of Marriage and Family*, Vol 54, št. 2. str 302-315.
- ② Cordon, J.A.F. (1997) Youth residential independency and autonomy. A comparative study. *Journal of Family Issues*. Vol 18, Issue 6, str. 576-607.
- ③ Černič Istenič, M., Obersnel Kveder, D., Kveder, A. (2000) Differences in contraceptive behaviour of men and women in Slovenia regarding their partnership and parenthood history. FFS Flagship conference organized PAU -UN/ECE (Geneva) Brussels, Belgium 29-31 May 2000. - Brussels : PAU. <http://www.unece.org/ead/pau/flag/papers>
- ④ Černič Istenič, M., Kveder, A., Perpar, A. (2003) Socio-ekonomski kontekst kot pojasnjevalni dejavnik razlik v rodnostnem vedenju. *Statistika kot orodje in vir za kreiranje znanja uporabnikov / 13. Statistični dnevi, Radenci, 24.-26. november 2003*. Ljubljana: Statistični urad Republike Slovenije : Statistično društvo Slovenije str. 164-173.
- ⑤ Huinink, J. (1989) Das zwite Kind, Sind wir auf der Weg zur Ein-Kind Familie? *Zietschrift Für Sociologie*. Jg. 18, Heft 3, str. 192-207.
- ⑥ Iedema, J., Becker, H.A., Sanders, K. (1997) Transition into independence. A comparision of cohorts born since 1930 in the Netherlands. *European Sociological Review*. Vol. 13. no: 2. str. 117-137.
- ⑦ Kožuh-Novak, M., Obersnel Kveder, D., Černič Istenič, M., Šircelj, V., Vehovar, V. (1997) Rodnostno vedenje Slovencev : nacionalno poročilo. Ljubljana : Inštitut za varovanje zdravja Republike Slovenije, 132 str.
- ⑧ Nave-Herz, R. (1997) Still in the nest: the family and young adults in Germany. *Journal of Family Issue*. Vol. 18, Issue 6, str. 671-689.
- ⑨ Perpar, A., Kovačič, M. (2002) Razvojno stanje, značilnosti in problemi podeželskih območij v Sloveniji. *Sodobno kmetijstvo Let. 35, št. 2, str. 52-61.*
- ⑩ Yamaguchi, K., Ferguson, L.R. (1995) The stopping and spacing of childbirths and their birth-history predictors: rational-choice theory and event history analysis. *American Sociological Review*. Vol. 60, Issue 2, str. 272-298.

STRES IN TRAVMA V DRUŽINI – POJAVNOST IN NEKATERI MEHANIZMI

dr. Robert Cvetek

Univerza v Ljubljani

Teološka fakulteta

Poljanska 4, 1000 Ljubljana, Slovenija

Tel: +386 1 434 58 46; fax: +386 1 434 58 54

robert.cvetek@guest.arnes.si

ABSTRACT

Research shows that many experience some sort of traumatic event during their life. There are many harmful consequences of such major stressful or traumatic experiences. Those experiences where the perpetrator is also a family member (usually a parent, who victimizes the child), are even more harmful in a way, because they present a special contradictory emotional situation. The perpetrator is perceived as a source of threat and (because of the innate mechanism in human beings of searching close person in the time of distress) most often also as the source of comfort. Research further shows that perpetrator in the family has often already experienced the same or similar trauma in his own childhood. The mechanisms of compulsive repetition, reenactment and projective-introjective identification can be helpful in understanding of these phenomena. Recently the research also focuses on secondary or vicarious traumatization and some sources of such traumatization in the family are presented in the article.

Uvod

Močnejši stres in travma¹ imata lahko mnoge, tudi dolgoročne posledice za posameznika. Raziskovanje in poznavanje značilnosti le teh je še posebej pomembno, ker se ocenjuje, da kar 60% moških in 50% žensk v svojem življenju izkusi travmatični dogodek (Schore, 2002). V naši nedavni raziskavi na slovenskem vzorcu (Cvetek, neobjavljeni podatki) je od tistih, ki so želeli dati podatke, večje krutosti vojne doživelo 13%, travmatično nesrečo 31%, fizično zlorabo v otroštvu 37%, življenjsko nevarno bolezen 42%, spolno zlorabo v otroštvu 20%, 27% jih je bilo žrtev nasilja v odraslosti in 13% udeležencev je bilo priča nasilne smrti. Literatura se v opisovanju posledic največkrat nanaša na potrativno stresno motnjo, ki jo v življenju doživi približno 10% populacije (American Psychiatric Association, 1994, 1999). Le ta vključuje intruzivne

simptome (npr. prebliske, nočne more), simptome izogibanja (npr. izogibanje dražljajem, ki spominjajo na travmo) in simptome povečane splošne vznemirjenosti, razdražljivosti (American Psychiatric Association, 2000). Vendar pa to še zdaleč ni edina posledica. Posledice lahko vključujejo tudi depresijo, povečano agresivnost proti drugim in sebi, amnezijo, depersonalizacijo, disociacijo, kompulzivno vedenjsko ponavljanje travmatičnih scenarijev, afektivno disregulacijo, somatizacijo, nezaupanje, sram, obtoževanje in sovraštvo do sebe, samodestruktivno vedenje, spremembe vrednotnih sistemov in prepričanj o svetu, sebi in drugih; upad funkcioniranja na družinskem in poklicnem področju, spremembe v duhovnem doživljanju (npr. Gostečnik, 2002; Gostečnik, 2004, 2006; Repič, 2005, 2006; van der Kolk, 2003; Yehuda in McFarlane, 1995). Mnogi imajo tudi občutek, da so trajno poškodovani.

1. Družinski vidik travme in močnejšega stresa

V tem članku bomo področje močnejšega stresa oz. travme v družini razdelili na dve vrsti, ki imata tudi svojevrstno dinamiko. Prva opisuje dinamiko, ko so družinski člani drug drugemu (največkrat sicer starši otrokom) vir travme. Tak primer je dokaj pogost, na primer pri otroških žrtvah nasilja so v štirih od petih primerov storilci otrokovi lastni starši. Druga vrsta pa označuje situacijo, ko travmo doživi družinski član izven družine, vendar kljub temu to bistveno vpliva tudi na ostale družinske člane in družino kot celoto (novejše raziskave sekundarne ali deljene travmatizacije).

1.1. Družinski član kot storilec

Mnoge raziskave in avtorji so pokazali, da kadar je vir travme, strahu ali grožnje družinski član, to predstavlja za žrtvino duševnost poseben izziv. V vseh razvojnih obdobjih človeka (od dojenčka do starostnika) se ob soočanju s travmatičnim stresorjem, aktivira posameznikov sistem navezave - izkušajo močno željo (včasih je zaradi izkušenj doživljanje te želje sicer prikrito) po iskanju pomoči in tolažbe s strani bližnjih oseb (npr. Liotti, 2004). Še posebej je to pomembno pri otrocih, ki doživljajo starša kot

¹ Ker nekateri tudi močnejše stresne dogodke pojmujejo kot travma (t.i. travma z malim »t«, npr. Shapiro, 2001), je v nadaljevanju članka navadno za močnejši stres in travmo uporabljen kar skupni izraz travma.

močnejšega in modrejšega drugega. Tako so npr. v primeru travmatiziranja otrok s strani staršev, starši kontradiktorno hkrati vir tolažbe in nevarnosti (grožnje, stresa), zaradi česar pride pogosto do konflikta približevanja/izogibanja, dezorganiziranega vzpostavljanja odnosa z drugimi ter čustvenega zapleta, ki je pogosto prehud za otrokove kapacitete spoprijemanja (Alexander in Anderson, 1994; Gostečnik, 2004; Kompan-Erzar, 2003; Main in Hesse, 1990). Obdobje otroštva je še posebej ranljivo za negativne izkušnje. Napredek nevropsiholoških raziskav nam je postregel z zanimivimi ugotovitvami, kako se celo možganske strukture razvijajo v odvisnosti od izkušenj, predvsem na področju medosebnih odnosov s skrbniki v otroštvu – če so bili ti odnosi zaznamovani z grožnjo, kaosom, nepredvidljivostjo, strahom in travmo, bodo možgani to odražali s spreminjanjem razvoja nevronskega sistema, vključenih v stresni odziv in odziv strahu (Perry, 1999, 2000, 2001; Perry, Pollard, Blakely, Baker in Vigilante, 1995). Obdobje otroštva je še posebej pomembno, saj imajo premočne stresne izkušnje lahko največji vpliv na rast duševnega aparata v času, ko so specifična območja možganov v obdobju hitrega razvoja in reorganizacije (Fosha, 2003; Perry, 2000; Siegel, 2002). Imamo sicer dokaze, da se od izkušenj odvisne modifikacije živčnega sistema lahko zgodijo v celotnem življenju (Sapolsky, 2003). Vendar medtem ko lahko izkušnja spremeni vedenje odraslega, pri otroku dobesedno zagotavlja okvir organiziranja možganov (Perry in dr., 1995).

V raziskovanju travmatičnih dogodkov v družini se je izkazala kot statistično precej potrjena ugotovitev, da so v večji meri tisti starši, ki so bili spolno, fizično ali emocionalno nasilni, tudi sami doživeli take dogodke v svojem otroštvu (npr. Cvetek, 2004; Gostečnik, 1997; Maker in Bутtenheim, 2000; Mohler, Resch, Cierpka in Cierpka, 2001; Shapiro in Maxfield, 2003; van der Kolk, 1989). Adams (2003) poroča, da so v njegovi 25 letni klinični praksi s spolnimi prestopniki praktično vsi imeli zgodovino spolne ali fizične zlorabe. Hanson (1999) poroča, da so pri pregledu 409 spolnih prestopnikov našli 75 % žrtev neke oblike otroške zlorabe – fizične, spolne ali zanemarjanja. Tudi drugi poročajo o podobno visokih številkah (Hanson, 1999). Lisak, Hopper in Song (1996) so odkrili, da je več kot 80% v skupini moških, ki so spolno zlorabljali otroke, tudi samih bilo zlorabljenih. Adams (2003) pa celo poudarja, da je možno, da je odstotek celo višji zaradi zanikanja spolne zlorabe, sploh pri moških. Ustvarjanje istega čustvenega zapleta pri bližnjih osebah, kot ga je storilec doživel sam, je po nekaterih avtorjih glavni vzrok nasilja (van der Kolk, 1989).

Ena najbolj uveljavljenih razlag mehanizmov takega medgeneracijskega prenosa travme v družini je projekcijska in introjekcijska identifikacija ter kompulzivno ponavljanje ali vnovično uprizarjanje. Pri vnovičnem uprizarjanju ali kompulzivnem ponavljanju so pozabljeni ali disociirani afekti in pričakovani odnosni vzorci preživelega travme ponovno ustvarjeni v trenutnem odnosu, pri tem pa ni toliko

pomembno, ali je akter storilec ali žrtev (Davies in Frawley, 1994). Nekateri avtorji (npr. Davies in Frawley, 1994; Gostečnik, 2002; Herman, 1992) ponovno uprizarjanje ali kompulzivno ponavljanje konceptualizirajo kot aktivno obvladovanje, kjer poskuša preživeli travme končati dramo, tokrat na drugačen način, in spekulirajo, da četudi se drama zaključi enako (kar je zelo verjetno, saj se akter vede na rigidno, za travmo značilen način), torej z izdajo in psihično bolečino, je nek občutek oblasti v tem, da preživeli namerno orkestrira boleče dogodke, podobne tistim, v katerih se je prej počutil nemočnega. Opažajo, da imajo te osebe tudi nejasen občutek zaskrbljenosti, praznine, dolgčasa in anksioznosti, če niso vključene v dejavnosti, ki spominjajo na travmo. Van der Kolk (1989) govori celo o odvisnosti, in sicer na osnovi sistemov endogenih opioidov v možganih. Visoke stopnje stresa, tudi socialnega, namreč povzročajo aktivacijo opioidnega sistema, kar ima analgetičen učinek in oseba lahko postane odvisna od njega.

Drug mehanizem, ki poskuša razložiti, kako lahko nekdo bližnji (npr. starš), prizadane tako hudo psihično trpljenje in stisko drugemu družinskemu članu (npr. otroku), in ki še nadalje razdeluje kompulzivno ponavljanje ali vnovično uprizarjanje, pa je projekcijska in introjekcijska identifikacija. Ta opisuje proces, ko preživeli travme, preko projekcije – npr. kognitivnih distorzij in vedenjskega prisiljevanja – lahko premesti odcepljene fragmente travmatizirajočega odnosa s svojim storilcem (npr. nesprejemljiva občutja) na pomembne druge (Davies in Frawley, 1994; Gostečnik, 2002). Samo projiciranje je sicer del običajne socialne interakcije in medosebnih odnosov. Vendar postane patološko, ko se projekcija rigidno vzdržuje in ko se oseba, na katero se projicira, ni sposobna upreti ali izzvati projicirane vsebine. V večini primerov oseba, ki projicira, pride do kontrole občutkov, ki se jim je odrekla, s tem, da manipulira osebo, na katero projicira in ki jo je zmanevrirala v prevzem teh občutij (introjekcijska identifikacija). Otroci so zaradi svoje ranljivosti še posebej dovzetni za take interakcije. Tako lahko pogosto ljudje, ki so trpeli zaradi hudih travm (npr. nasilja), uporabijo projekcijsko in introjekcijsko identifikacijo za namene samozdravljenja. Travmatizirani starši lahko nezavedno uporabijo svoje otroke kot način za psihično zdravljenje (Rowland-Klein, 2004). Na primer tisti moški, ki so običajno socializirani, da zanikajo strah (npr. Kindlon in Thompson, 1999), so še posebej ranljivi za to, da projicirajo strah po tem, ko so ga sami doživeli skozi nasilje. Vojni veterani, ki ga je poveljujoči oficir med služenjem vojske strašno poniževal, tako lahko stalno ponižuje svojega mladega sina na primer zaradi njegove postave in ga sramoti pred prijatelji. Seveda pa, kot je opisano pri ponovnem uprizarjanju, če ima sama travmatična situacija podoben rezultat (čeprav je sedaj starš v drugačni vlogi), se intrapsihičen zaplet tudi v storilcu s tem ne razreši. Ob tem je potrebno imeti pred očmi nadalje to, da bo tudi otrok aktivno iskal tiste čustvene vsebine, preko katerih bo lahko prišel čustveno blizu svojemu staršu (npr. preko igranja vloge žrtve), pa čeprav bo to za njega boleče, saj je primarni

motivator pri ljudeh ne biološki nagon, ampak čustveni odnos ali čustvena povezanost na drugo človeško bitje (Fairbairn, 1954; Gostečnik, 2002, 2004). Raziskave so pokazale, da za dojenčke primarni »nagon« ni bila lakota, spolnost ali agresivnost, kot je Freud predvideval, ampak navezanost na primarnega skrbnika. Van der Kolk (1987) opisuje nekaj raziskav na živalih, ki kažejo, da so se živalski mladiči močneje oklepali skrbnikov, ko so le ti bili zlorabljeni.

Poglejmo primer, ko je neka mama izkusila nasilno fizično zlorabo v otroštvu. Zanj je še posebej toksičen sprožitelj njenega afektivnega psihičnega zapleta in aktivacije obrambnih mehanizmov pred nerazrešenimi vsebinami, potencialno otrokovo agresivno vedenje, ki je lahko sicer odraz normalnega razvoja lastne identitete in preizkušanja uveljavljanja sebe, avtonomije. Ko enkrat pokaže neke celo manjše agresivne impulze, se mati lahko hitro doživljaljsko premakne v vlogo žrtve in projicira identiteto njenega storilca na otroka in ne zaznava otroka kot nekoga, ki se bori z normalnimi razvojnimi impulzi, ampak kot zlobnega, zlonamernega in nevarnega. To lahko vzbuja močne občutke jeze na otroka ali zavračanja, ali pa je osramočena in jezna nase, da je imela tako izkušnjo v otroštvu. Posledično lahko vidimo, da materi niha med besom in paralizo, ko se bori z vrsto vzbujenih emocij in ni sposobna tolerirati, regulirati ali kanalizirati agresivne energije v benigne smeri. Mati se lahko tako ali nemočno umakne ali pa preveč reagira glede na svoje močne občutke jeze. Pogosto so lahko žrtve počutijo, da so bile močne kot otroci in da bi lahko ustavile zlorabo – bolje varno se je počutiti, da je nekdo imel nekaj kontrole kot otrok, kot občutiti ranljivost in nemoč. To je lahko osnova tudi za identifikacijo s storilcem oz. občutkom velike moči, povezanem z identifikacijo s storilcem (Maker in Buttenheim, 2000), kar se lahko manifestira v hladnosti, rigidnosti, besu in povečani potrebi po kontroli. Če kaj ogrozi te napačne kognicije omnipotence (npr. otrokova agresija, asertivnost ali neubogljivost), se lahko zelo hitro sproži nekontroliran bes, mama postane »storilec« in poskuša obrniti pasivno vlogo v aktivno ter s tem obvladati svojo lastno travmo (Maker in Buttenheim, 2000). Tako se lahko travma prenese na otroka. Posledično sovražna reakcija matere verjetno pri njej sproži občutke sramu in krivde, paralizo ter doživljanje sebe kot defektne in neustrezne.

1.2. Stres in travma v družini zaradi »zunanje« travme

Drug vidik travme obsega vpliv travmatiziranega na družinske člane, pri čemer je vir travmatizacije lahko tudi izven družine. Čeprav travmo doživi le en član družine, lahko celotna družina trpi za posledicami travme, saj travma pomembno zmoti predvsem medosebne odnose, zagotavljanje občutka varnosti, zaščite, ljubezni, afektivno modulacijo in pomembna prepričanja o svetu, sebi in drugih (Miller, 1999). Pogosto bližnji travmatiziranih oseb razvijejo celo simptome, podobne tistim, ki jih imajo žrtve, kot so

stresni simptomi (izogibanje, vsiljive misli ...), izolacija, slaba kvaliteta odnosov (Barnes, 1998; Goff in Smith, 2005; Nelson in Wampler, 2000; Stamm, 1995). To imenujemo sekundarna travma, ki se navezuje bolj na simptome, ki so opisani kot potravmatska stresna motnja, ali deljena travma (angl. vicarious trauma), ki se navezuje bolj na spremembe v doživljanju in pogledih na sebe, druge in svet na splošno (po Bober in Regehr, 2006; Sabin-Farrell in Turpin, 2003).

Pregled literature pokaže, da lahko vir sekundarne ali deljene travme bližnjih travmatizirane osebe razvrstimo na več področij oz. vidikov, ki pa so seveda na nek način povezani med sabo:

a) Stres zaradi simptomov travmatizirajočega: Zaradi znanih simptomov (npr. razdražljivost, problemi s spanjem, nesposobnostjo regulirati svoja afektivna stanja in podobno) se lahko bližnji družinski člani borijo s preplavljajočimi negativnimi afekti: jezo, žalostjo, sramom, strahom ... V odnosu do problemov travmatiziranega se počutijo lahko nemočno in brezupno. Učinki travme lahko ojačajo zakonsko stisko in uničijo še tako pozitivne odnose, saj tudi travmatizirani reagirajo z večjo opreznostjo ter bolj ekstremnimi odzivi boja, bega in zmrnitve (Johnson in Williams-Keeler, 1998).

b) Stres zaradi empatije in identifikacije: Čeprav lahko pogovor s partnerjem o travmatični izkušnji ojača kvaliteto zakonskega odnosa, se pogosto zgodi, da ko se partner pogovarja s travmatiziranim o strašljivih, grozečih spominih, ga lahko pretirana identifikacija in empatija preplavita, internalizira lahko travmatične simptome žrtve in izkuša lastne individualne stresne reakcije – sekundarno travmo (Goff in Smith, 2005; Lev-Wiesel in Amir, 2001; Maloney, 1988).

c) Stres zaradi izbire partnerjev: Predvsem v primeru parov, kjer se je travma zgodila pred skupnim življenjem partnerjev, je pogosto, da partnerja delita skupno zgodovino travme ali povečano ranljivost zaradi drugih izkušenj (npr. slabe samopodobe), saj je to tudi pomemben mehanizem pri izbiri partnerja (Goff in Smith, 2005). Tudi, če ima samo en partner zgodovino travme, ima drugi verjetno določena individualna in relacijska oškodovanja - npr. zaradi splošne negotovosti ali drugih faktorjev (Goff in Smith, 2005; Gostečnik, 2004). Na primer kronično zlorabljeni posamezniki pogosto oblikujejo odnose z drugimi, ki imajo sami nerazrešeno travmo ali izkušnje izgube, in ki imajo komplementarne relacijske deficite in potrebe, s katerimi pogosto grozljivo ponovno uprizorijo odnose z osebami navezave iz preteklosti (Basham in Miehl, 2004; Johnson, 2002).

d) Stres zaradi problemov navezanosti: Posebej je potrebno poudariti področje navezanosti. Emocionalni odzivi in vzorci distance, obrambe in nezaupanja, ki se zgodijo v bližnjih odnosih travmatiziranih, posebno negativno vplivajo na navezanost in medosebne odnose. Travma še posebej zmoti posameznikovo sposobnost za povezavo z drugimi, tako da je primarna žrtev mnogokrat nesposobna primerno odzvati se na partnerjeve ali otrokove potrebe navezanosti. Umik in zatopljenost, ki jih doživljajo

žrtve travme, lahko pušče njihove partnerje in otroke ekstremno osamljene in ranljive za različne psihološke težave (Johnson, 2002; Johnson in Williams-Keeler, 1998).

e) Stres preko projekcijske in introjeksijske identifikacije ter ponovnega uprizarjanja: Žrtve travme se pogosto borijo s problemi samopodobe, krivde, samoobtoževanja in drugimi negativnimi samo-pripisovanji. Za obvladovanje negativnih vsebin, kot je opisano v zgodnjih poglavjih, uporabijo njihovo projiciranje na partnerja ali otroka (npr. Gostečnik, 2002). Če ta ni sposoben primerno predelati materiala, ki je projiciran vanj (otroci imajo sploh malo možnosti, saj se šele naučijo primerne predelave v odnosu s staršem), se lahko pojavijo velike čustvene stiske travmatizirajočih dogodkov, ki jih sicer posameznik, ki je tarča projekcij, ni doživel, ampak so bile prenesene nanj iz travmatične izkušnje projicirajočega.

f) Stres zaradi fizioloških reakcij in novih travm, ki izhajajo iz primarne travme: Ker je pri mnogih žrtvah travme povečano fiziološko vzbujenje, lahko prihaja v odnosu do partnerja in otrok zaradi fiziološke (in seveda čustvene) reaktivnosti do sovražnih in negativnih interakcij ter konfliktov (Gottman in Notarius, 2000). Medosebni konflikti se lahko stopnjujejo do stopnje emocionalne, fizične ali spolne zlorabe – takrat ni to več faktor v razvoju sekundarne travme. Nasilni konflikti in zloraba namreč predstavljajo mehanizem za direktno travmatizacijo partnerjev in otrok (Goff in Smith, 2005) in tako se sekundarna travmatizacija preoblikuje v primarno.

Ob razmišljanju o sekundarni travmatizaciji pa je pomembno upoštevati, da lahko tudi sekundarni partnerjevi simptomi direktno vplivajo na simptome primarno travmatiziranega. Na primer, večji simptomi anksioznosti, ki jo izkuša sekundarni partner, lahko privedejo do anksioznega in jeznega vedenja, ki povečuje potravmatske simptome primarnega travmatiziranega (Goff in Smith, 2005).

Zaključek

Raziskovanje v zadnjih nekaj desetletjih je odkrilo pomembne nove vidike in dimenzije travme, še posebej z ozirom na odnose v družini (partnerstvu in starševstvu), kot je npr. pogostost travme v družini, pojavnost medgeneracijskega prenosa in sekundarne ali deljene travmatizacije. Za razumevanje mehanizmov močnejšega stresa in travme v družini, sta se kot pomembna med drugimi izkazala procesa kompulzivnega ponavljanja ali vnovičnega uprizarjanja ter projekcijske in introjeksijske identifikacije. Ob vseh negativnih posledicah, ki jih za družino prinaša travma, pa ne smemo pozabiti, da se družinski člani, ki skupaj izkusijo močnejšo stresno, travmatično ali zastrašujočo izkušnjo in jo predelajo, pogosto počutijo še bližje in še bolj cenijo drug drugega.

Literatura

- 1) Adams, M. J. (2003). Victim issues are key to effective sex offender treatment. *Sexual Addiction & Compulsivity: The Journal of Treatment and Prevention*, 10(1), 79-87.
- 2) Alexander, P. C. in Anderson, C. L. (1994). An attachment approach to psychotherapy with the incest survivor. *Psychotherapy: Theory, Research, Practice, Training*, 31(4), 665-675.
- 3) American Psychiatric Association. (1994). *Diagnostic and statistical manual of mental disorders* (4. izd.). Washington, DC: American Psychiatric Association.
- 4) American Psychiatric Association. (1999). Let's talk facts about ... Posttraumatic stress disorder. *APA online: Public Information*. Pridobljeno 22.12.2003, s http://www.psych.org/public_info/PTSM~1.HTM
- 5) American Psychiatric Association. (2000). *Diagnostic and statistical manual of mental disorders* (text revision, 4th izd.). Washington, DC: American Psychiatric Association.
- 6) Barnes, M. F. (1998). Understanding the secondary traumatic stress of parents. V C. R. Figley (ur.), *Burnout in families: The systemic costs of caring* (str. 75-89). Boca Raton, FL: CRC Press.
- 7) Basham, K. K. in Miehl, D. (2004). *Transforming the legacy: Couple therapy with survivors of childhood trauma*. New York, NY: Columbia University Press.
- 8) Bober, T. in Regehr, C. (2006). Strategies for reducing secondary or vicarious trauma: Do they work? *Brief Treatment and Crisis Intervention*, 6, 1-9.
- 9) Cvetek, R. (2004). Predelava disfunkcionalno shranjenih stresnih izkušenj ter metoda desenzitizacije in ponovne predelave z očesnim gibanjem. Neobjavljen/o/a doktorska disertacija, Univerza v Ljubljani, Ljubljana.
- 10) Davies, J. M. in Frawley, M. G. (1994). *Treating the adult survivor of childhood sexual abuse*. New York: Basic Books.
- 11) Fairbairn, W. R. D. (1954). *An object-relations theory of the personality*. New York: Basic Books.
- 12) Fosh, D. (2003). Dyadic regulation and experiential work with emotion and relatedness in trauma and disorganized attachment. V D. J. Siegel in M. F. Solomon (ur.), *Healing trauma: Attachment, mind, body, and brain* (str. 282-321). New York: W. W. Norton & Company.
- 13) Goff, B. S. in Smith, D. B. (2005). Systemic traumatic stress: The couple adaptation to traumatic stress model. *Journal of Marital & Family Therapy*, 31(2), 145-157.
- 14) Gostečnik, C. (1997). *Človek v začaranem krogu*. Ljubljana: Brat Frančišek in Frančiškanski družinski center.
- 15) Gostečnik, C. (2002). *Sodobna psihoanaliza*. Ljubljana: Brat Frančišek in Frančiškanski družinski inštitut.
- 16) Gostečnik, C. (2004). *Relacijska družinska terapija*. Ljubljana: Brat Frančišek in Frančiškanski družinski inštitut.
- 17) Gostečnik, C. (2006). *Neustavljivo hrepenenje*. Ljubljana: Brat Frančišek in Frančiškanski družinski inštitut.
- 18) Gottman, J. M. in Notarius, C. I. (2000). Decade review: Observing marital interaction. *Journal of Marriage & the Family*, 62(4), 927-947.
- 19) Hanson, R. K. (1999). Working with sex offenders: A personal view. *The Journal of Sexual Aggression*, 4(2), 81-93.
- 20) Herman, J. L. (1992). *Trauma and recovery*. New York: Basic Books.
- 21) Johnson, S. M. (2002). *Emotionally focused therapy with trauma survivors: Strengthening attachment bonds*. New York: Guilford Press.
- 22) Johnson, S. M. in Williams-Keeler, L. (1998). Creating healing relationships for couples dealing with trauma: The use of

- emotionally focused marital therapy. *Journal of Marital and Family Therapy*, 24(1), 25-40.
- 23) Kindlon, D. in Thompson, M. (1999). *Raising Cain: Protecting the emotional life of boys*. London: Michael Joseph.
 - 24) Kompan-Erzar, K. (2003). *Skrita moč družine*. Ljubljana: Brat Frančišek in Frančiškanski družinski inštitut.
 - 25) Lev-Wiesel, R. in Amir, M. (2001). Secondary traumatic stress, psychological distress, sharing of traumatic reminiscences, and marital quality among spouses of Holocaust child survivors. 27(4), 433-444.
 - 26) Liotti, G. (2004). Trauma, dissociation, and disorganized attachment: Three strands of a single braid. *Psychotherapy: Theory, Research, Practice, Training*, 41(4), 472-486.
 - 27) Lisak, D., Hopper, J. in Song, P. (1996). Factors in the cycle of violence: Gender rigidity and emotional constriction. *Journal of Traumatic Stress*, 7, 525-548.
 - 28) Main, M. in Hesse, E. (1990). Parents' unresolved traumatic experiences are related to infant disorganized attachment status: Is frightened and/or frightening parental behavior the linking mechanism? V M. T. Greenberg, D. Cicchetti in M. E. Cummings (ur.), *Attachment in the preschool years: Theory, research, and intervention* (str. 161-182). Chicago, IL: University of Chicago Press.
 - 29) Maker, A. H. in Bутtenheim, M. (2000). Parenting difficulties in sexual-abuse survivors: A theoretical framework with dual psychodynamic and cognitive-behavioral strategies for intervention. *Psychotherapy: Theory, Research, Practice, Training*, 37(2), 159-170.
 - 30) Maloney, L. J. (1988). Post traumatic stresses on women partners of Vietnam veterans. *Smith College Studies in Social Work*, 58(2), 122-143.
 - 31) Miller, L. (1999). Treating posttraumatic stress disorder in children and families: Basic principles and clinical applications. *The American Journal of Family Therapy*, 27, 21-34.
 - 32) Mohler, E., Resch, F., Cierpka, A. in Cierpka, M. (2001). The early appearance and intergenerational transmission of maternal traumatic experiences in the context of mother-infant interaction. *Journal of Child Psychotherapy*, 27(3), 257-271.
 - 33) Nelson, B. S. in Wampler, K. S. (2000). Systemic effects of trauma in clinic couples: An exploratory study of secondary trauma resulting from childhood abuse. *Journal of Marital & Family Therapy*, 26(2), 171-184.
 - 34) Perry, B. D. (1999). *Memories of fear: How the brain stores and retrieve physiologic states, feelings, behaviors and thoughts from traumatic events*. New York: Basic Books.
 - 35) Perry, B. D. (2000). Traumatized children: How childhood trauma influences brain development. *The Journal of the California Alliance for the Mentally Ill*, 11(1), 48-51.
 - 36) Perry, B. D. (2001). The neuroarcheology of childhood maltreatment: The neurodevelopmental costs of adverse childhood events. V K. Franey, R. Geffner in R. Falconer (ur.), *The cost of child maltreatment: Who pays? We all do* (str. 15-37). San Diego: Family Violence and Sexual Assault Institute.
 - 37) Perry, B. D., Pollard, R. A., Blakely, T. L., Baker, W. L. in Vigilante, D. (1995). Childhood trauma, the neurobiology of adaptation and 'use-dependent' development of the brain: How "states" become "traits". *Infant Mental Health Journal*, 16(4), 271-291.
 - 38) Repič, T. (2005). Fizična zloraba v otroštvu in strah pred intimnostjo v partnerskem odnosu. *Psihološka obzorja*, 14(3), 107-124.
 - 39) Repič, T. (2006). Avtonomija in intimnost v družini kot dejavnika tveganja za spolno zlorabo. *Psihološka obzorja*, 15(1), 111-125.
 - 40) Rowland-Klein, D. (2004). The transmission of trauma across generations: Identification with parental trauma in children of Holocaust survivors. V D. R. Catheral (ur.), *Handbook of Stress, Trauma, and the Family* (str. 117-136). New York: Brunner-Routledge.
 - 41) Sabin-Farrell, R. in Turpin, G. (2003). Vicarious traumatization: Implications for the mental health of health workers? *Clinical Psychology Review*, 23(3), 449-480.
 - 42) Sapolsky, R. M. (2003). Stress and plasticity in the limbic system. *Neurochemical Research*, 28(11), 1613-1769.
 - 43) Schore, A. N. (2002). Dysregulation of the right brain: A fundamental mechanism of traumatic attachment and the psychopathogenesis of posttraumatic stress disorder. *Australian and New Zealand Journal of Psychiatry*, 36, 9-30.
 - 44) Shapiro, F. (2001). *Eye movement desensitization and reprocessing: Basic principles, protocols and procedures* (2. izd.). New York: Guilford Press.
 - 45) Shapiro, F. in Maxfield, L. (2003). EMDR and information processing in psychotherapy treatment: Personal development and global implications. V D. J. Siegel in M. F. Solomon (ur.), *Healing trauma: Attachment, mind, body, and brain* (str. 196-220). New York: W. W. Norton & Company.
 - 46) Siegel, D. J. (2002). The developing mind and the resolution of trauma: Some ideas about information processing and an interpersonal neurobiology of psychotherapy. V F. Shapiro (ur.), *EMDR as an integrative psychotherapy approach: Experts of diverse orientations explore the paradigm prism* (str. 85-121). Washington: American Psychological Association.
 - 47) Stamm, B. H. (1995). *Secondary traumatic stress: Self care issues for clinicians, researchers, and educators*. Luthersville, MD: Sidran.
 - 48) Van der Kolk, B. A. (1987). *Psychological trauma*. Washington: American psychiatric press.
 - 49) Van der Kolk, B. A. (1989). The compulsion to repeat the trauma: Re-enactment, revictimization, and masochism. *Psychiatric Clinics of North America*, 12(2), 389-411.
 - 50) Van der Kolk, B. A. (2003). Posttraumatic stress disorder and the nature of trauma. V D. J. Siegel in M. F. Solomon (ur.), *Healing trauma: Attachment, mind, body, and brain* (str. 168-195). New York: W. W. Norton & Company.
 - 51) Yehuda, R. in McFarlane, A. C. (1995). Conflict between current knowledge about posttraumatic stress disorder and its original conceptual basis. *American Journal of Psychiatry*, 152(12), 1705-1713.

ANALIZA VPLIVOV NA RODNOST

Matjaž Gams, Krivec Jana

Odsek za inteligentne sisteme

Institut Jožef Stefan, Jamova 39, 1000 Ljubljana, Slovenia

matjaz.gams@ijs.si, jana.krivec@ijs.si

POVZETEK

V prispevku smo izvedli demografsko analizo 95 dejavnikov, ki vplivajo na stopnjo rodnosti v 147 državah. Za ugotavljanje vpliva posameznih atributov smo uporabili tehnike strojnega učenja. Analizirali smo dejavnike na splošno in posebej sociološke, npr. povezave med sistemom vrednost in rodnostjo. Ugotovili smo predvsem dve veliki skupini držav - rodnost je višja v družbah, ki so bolj konzervativno usmerjene, medtem ko v bolj liberalnih državah stopnja rodnosti upada. Analiza pokaže vpliv pokazateljev le do določene mere, npr. dolžina porodniškega dopusta je negativna na rodnost, medtem ko resnične poglobljene relacije najpogosteje nismo uspeli odkriti.

1 UVOD

Rodnost je pozitivna sestavina naravnega obnavljanja prebivalstva. V primeru, da rodnost pade pod določeno mejo, je motena reprodukcija človeške populacije, posledično pa pride do vrste negativnih posledic od gospodarskih do političnih. V Sloveniji se je v zadnjih dveh desetletjih rodilo bistveno premalo otrok, da bi lahko zagotovili enostavno reprodukcijo prebivalstva (Slovenija v številkah, 2006). Mnogi strokovnjaki ugibajo o vzrokih za nizko stopnjo rodnosti in posledično upadaje prebivalstva, ter poskušajo oblikovati ukrepe, ki bi to obrnili na bolje. Mnenja so precej različna, zato je bilo zanimivo poskusiti še z metodami strojnega učenja.

2 METODA RAZISKAVE

V tem prispevku je podana demografska analiza s strojnim učenjem nad domeno s 95 atributi in 147 državami. Pokazatelji ali atributi so bili zbrani preko interneta glede na dostopnost in glede na pričakovan vpliv na rodnost. Z drugimi besedami – iskali smo atraktivne attribute, ki bi lahko vrgli novo luč na rodnost. Narejenih in objavljenih je bilo namreč že ogromno analiz v zelo kvalitetnih raziskovalnih in demografskih centrih, zato smo poskusili nekoliko drugače.

2.1 Opis atributov

Zajeti atributi se nanašajo na različna področja, ki jih v grobem lahko glede na teoretične onove razdelimo na različne načine:

Najbolj osnovna je denimo Urlanisova delitev (1963), ki dejavnike rodnosti deli na biološke in družbene (Malačič, 1985: 98). Ta delitev je osnovna zato, ker izhaja iz spoznanja, da je človekova rodnost družbeno preoblikovan biološki proces (Šircelj 1991: 88). Ta družbena preoblikovanost rodnosti pa je posledica številnih skupin dejavnikov, ki izhajajo neposredno iz družbe, ali pa so njen produkt. Z novimi spoznanji so klasifikacije sčasoma postale vse kompleksnejše. Osnovnima dvema skupinama so se pridružile nove (Raševič, 1971; Malai, 1985; Macura, 1974; Šircelj 1991). Navadno so nastale na podlagi seciranja skupine družbenih dejavnikov. Podrobno klasifikacijo dejavnikov rodnosti je izdelal Malai (1985: 99; 2000: 115), ki jih je razdelil na šest skupin: (1) biološki, (2) ekonomski, (3) družbeni, (4) kulturni, (5) antropološki in (6) psihološki dejavniki. V našem primeru smo združili kategorije družbenih, kulturnih, psiholoških dejavnikov in antropoloških dejavnikov, saj menimo, da to skupaj predstavlja politiko, odnos oz. stanje družbe v posamezni državi. V to kategorijo lahko uvrstimo 39 atributov (npr. podpodročje politika do porodniškega dopusta, odnos do istospolno usmerjenih, veroizpoved, število samomorov v državi, odnos do splava, stroški, ki gredo za namene vojske (v milj.\$) in podobno). Poleg tega imamo tudi 12 atributov, ki se nanašajo na ekonomski razvoj (odstotek nezaposlenosti, BDP (\$) na prebivalca, GDP rast (v %),...), saj verjamemo, da je to pomemben dejavnik, ki vpliva na rodnost. Dodali smo posebno kategorijo edukacija in R&D (research & development), ki vsebuje 24 atributov s področja edukacije in 14 s področja R&D ter kategorijo bioloških dejavnikov s šestimi atributi (število prebivalcev, pričakovana življenjska doba, število moških na 1000 žensk ipd.).

Vrednosti omenjenih atributov so bile zbrane za 147 držav. Podatki so bili pridobljeni iz Wikipedie in podkrepljeni s podatki UN in Eurostata. Razred, ki smo ga napovedovali, je bila stopnja totalne rodnosti. Ta predstavlja število otrok, ki jih v povprečju rodi ženska v svoji rodni dobi, ob predpostavki, da je preživela 49. leto starosti (Malačič, 2006: 80). Razred smo diskretizirali glede na to, ali je število otrok večje ali enako 2, kar kaže na rast oz. ohranitev števila prebivalstva (RAST) in na število otrok, manjše od 2, kar kaže na upad prebivalstva (UPAD). Nekaj poskusov smo naredili tudi z dejansko številko rodnosti kot razredom, tj. poskusili smo z regresijskimi metodami, vendar rezultati niso bili tako nazorni kot v primeru diskretnih razredov.

2.2 Pripomočki in postopek

Da bi ugotovili, kateri atributi oz. skupine atributov in pri kakšnih vrednostih so povezani s stopnjo rodnosti, smo uporabili tehnike strojnega učenja iz odprtokodnega in prosto dostopnega paketa Weka (Witten idr. 2005).

Metode strojnega učenja obdelajo učne primere v nekem smislu podobno kot statistične metode in nato ugotovitve predstavijo običajno v bolj razumljivi in kompletni predstavitvi, npr. odločitvenih drevesih. Desetletja je znano, da npr. odločitvena drevesa intuitivno razumemo praktično takoj, brez posebnega preučevanja.

Naš namen je bil ugotoviti, ali metode strojnega učenja nad podanimi podatki zgradijo zanimive zakonitosti glede stopnje rodnosti. S tem bi lahko ugotovili, kateri atributi so prisotni v državah, kjer je rodnost visoka, kar bi lahko v končni fazi vodilo tudi do podlage za oblikovanje prebivalstvene politike v Sloveniji.

3 REZULTATI IN DISKUSIJA

Za grajenje dreves smo iz paketa Weka uporabili algoritem J48, ki je implementacija algoritma C4.5 (Witten etc. 2005). J48 se najpogosteje uporablja za indukcijo klasifikacijskih oz. odločitvenih dreves. Dobljeno drevo v Weki lahko tudi grafično predstavimo, s čimer dobimo jasno viden odgovor na vprašanje, kateri atributi so najbolj povezani z izidom oz. razredom (atributom), ki ga preučujemo. Algoritem C4.5 se dobro obnaša tudi pri numeričnih podatkih in manjkajočih vrednostih (Vidulin, Gams 1996). V vseh primerih smo uporabili v Weki privzete vrednosti klasifikatorskih parametrov. Za preverjanje točnosti dreves smo uporabili 10-mestno križno oz. prečno preverjanje. V drevesih smo z rdečo barvo označili poti in razrede, ki so najštevilčnejši (zajamejo največ držav) in zato najpomembnejši. V listih dreves sta poleg razreda UPAD oz. RAST tudi število držav, ki ustreza večinskemu razredu in število držav, ki ne.

3.1 Vse države

3.1.1 Vse države, vsi atributi

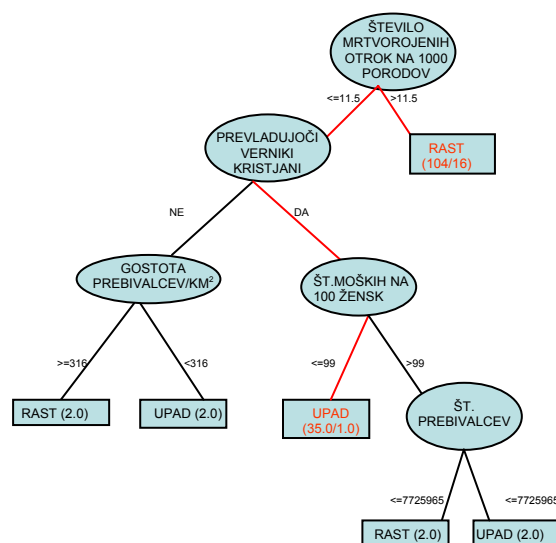
V prvem primeru smo v obdelavo vključili vseh 95 atributov in vseh 147 držav ter preverili, kateri so tisti atributi, ki se najbolj tesno povezujejo z različno stopnjo rodnosti v različnih državah. Učenje smo pognali nad celotno domeno brez kakršnegakoli poseganja. Dobili smo drevo na sliki 1.

Opazimo lahko, da je s stopnjo rodnosti močno povezano število mrtvorojenih otrok na 1000 porodov. Višje število (nad 115) se povezuje z večjo stopnjo rodnosti, nižje z nizko (če seštejete vse liste v levem poddrevesu, ugotovite približno podobno razmerje ne glede na podrobnejšo analizo). Rezultati se skladajo z mnenji strokovnjakov na področju demografije (Živec, 2006), ki pravijo, da je smrtnost dojenčkov tesno povezana z družbenim in ekonomskim položajem mater (bolj izobražene matere imajo manj otrok in manjšo smrtnost otrok). Poleg ostalega naj bi bila nizka smrtnost dojenčkov in majhnih otrok,

povezana s stroški vzdrževanja otrok in njihovega šolanja, drugačnimi pogoji življenja v urbanizirani in industrializirani družbi, spremembami v stališčih do ženske, razpadanjem stare patriarhalne družine, glavni vzrok upadanja rodnosti prebivalstva, oz. hkrati zmanjša potrebo po velikem številu otrok.

Podrobnejša analiza pa nam pove, da je večina držav z manjšim številom mrtvorojenih tudi s prevladujočo krščansko vero in manj moškimi kot ženskami. Očitno gre za bogatejše in razvitejše države z določenimi vrednotami in urejenimi življenjskimi razmerami, ki pa na žalost nimajo niti enostavne demografske reprodukcije.

Le štiri države v levem poddrevesu od vrha imata rast - če je št.moških na 100 žensk večje od 99 in je št.prebivalcev manjše ali enako 7725965. Pri tako malem številu primerov pa ne moremo govoriti o kakšni pomembnejši splošni zakonitosti.

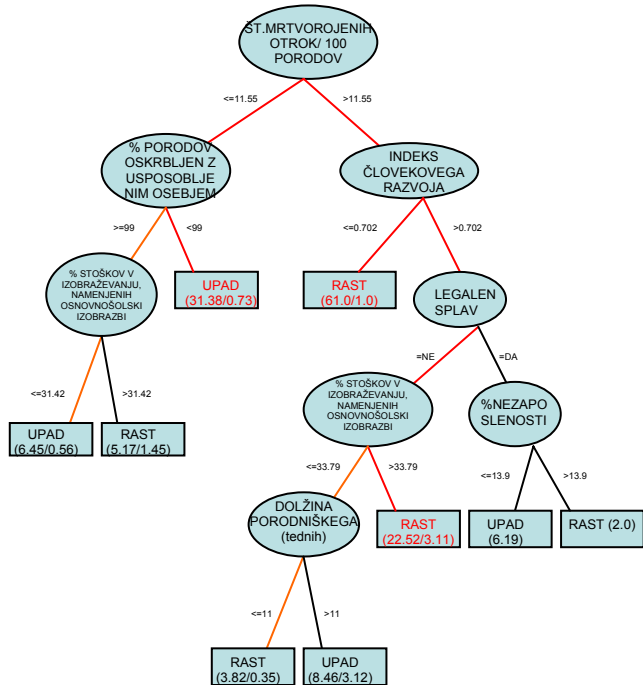

Slika 1. Drevo, zgrajeno s pomočjo zgoraj opisanih algoritmov strojnega učenja upoštevajoč vse v metodi opisane attribute in države. Točnost drevesa je 80,27%.

3.1.2 Izbrani atributi

V drugem primeru smo drevo zgradili iz 19 atributov, ki nam jih je predlagal v Weki vgrajen algoritem za izbiranje najprimernejših atributov. Število držav je ostalo 147. Dobljeno drevo na Sliki 2 ima klasifikacijsko točnost 81,63%. Postopek izbiranja atributov in potem nekaj večja točnost sta običajen postopek pri metodah strojnega učenja. Drevo na Sliki 2 nam potrjuje, da je število mrtvih otrok/1000 porodov najmočneje povezano z rodnostjo - če je večje od 11.5, potem je v večini stopnja rodnosti večja od 2. Izjema v tem primeru so države, ki imajo indeks človekovega razvoja (HDI- izračunan iz življenjske dobe, stopnje pismenosti, stopnje izobrazbe in življenjske ravni) višji od 0.702, legaliziran splav in nizek % nezaposlenosti, ter države, ki imajo poleg nelegaliziranega splava tudi malo sredstev za osnovno šolo in dolgo porodniško dobo. Tu je rodnost nizka. Rodnost je večinoma nizka tudi v državah,

ker je mrtvorojenih otrok malo. Za omenjenimi povezavami pa najverjetneje stoji dejavnik razvitosti države, tako da se tudi tu nakazujeta dva bloka – razvitih liberaliziranih držav z malo rodno stopnjo in manj razvitih tradicionalnih držav z večjo rodno stopnjo. Dolžina porodniškega dopusta se iz drevesa nakazuje kot neproduktivna – daljša je, manjša je rodno stopnja. Ker pa je na dnu drevesa, ne pove kaj dosti o pravi relaciji.

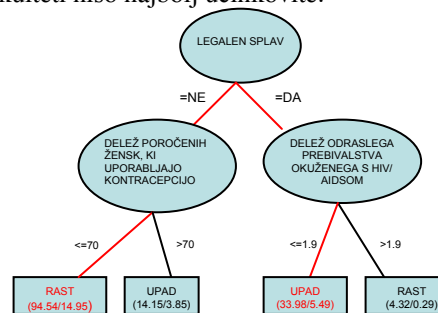
Slika 2. Povezanost izbranih atributov z rodno stopnjo.

3.1.3 Neposredni dejavniki

V literaturi je mogoče zaslediti delitev dejavnikov rodno stopnje na neposredne in na posredne Malai (2000: 114). Neposredni dejavniki vplivajo neposredno na osebe, ki so v rodni obdobju. Neposredne dejavnike rodno stopnje zajema klasifikacija, ki sta jo izdelala Davis in Blakeova (1956) in jo veliko citirajo tudi slovenski avtorji (npr. Malai 1985: 95–96; 2000: 114; Šircelj 1991: 91–92). Deli jih na tri skupine vzrokov, in

sicer na vzroke, ki vplivajo na vzpostavitev spolnih odnosov, na vzroke, ki vplivajo na izpostavitve zanositvi, in na vzroke, ki vplivajo na nosenost in porod. Mi smo preverjali 4 attribute (legalen zahtevan splav, št.splavov na 1000 ljudi in delež poročenih žensk (med 15 in 49 letom starosti), ki uporabljajo kakršnokoli kontracepcijsko sredstvo in delež odraslega prebivalstva okuženega z virusom HIV oz.AIDSOM). Dobili smo drevo na Sliki 3 s klasifikacijsko točnostjo 82,31%. Razberemo lahko, da se legalizacija splava in nizka stopnja prebivalcev okuženih z virusom HIV ali AIDSOM v večini povezuje z nižjo stopnjo rodno stopnje, medtem ko imajo države, kjer splav ni dovoljen in kjer manj kot 70% poročenih žensk uporablja

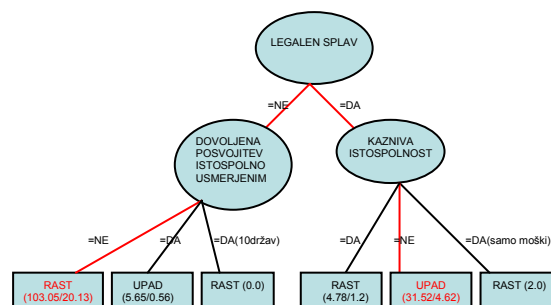
kontracepcijska sredstva, visoko rodno stopnjo. Ta druga je pričakovana, prva pa je nekoliko nerazumljiva. Morda je tako, da imajo razvite države kljub veliki promiskuiteti in legalnem splavu zaradi toliko boljše osveščenosti prebivalcev in boljšem nadzoru tudi manj HIVa. Ve se, da cepiva za HIV ni, pa tudi druge mere zaščite proti HIVu pri promiskuiteti niso najbolj učinkovite.

Slika 3. Povezanost neposrednih dejavnikov s stopnjo rodno stopnje v posameznih državah.

3.1.4 Atributi vrednot (posredni dejavniki)

Sami neposredni dejavniki rodno stopnje ne zadoščajo za pojasnitev determinacije rodno stopnje (Malai 2000: 95). Bolj se nanašajo na obdobje, ko že nastopijo reproduktivne zveze. Ne govorijo pa o tem, kako se neko reproduktivno obnašanje sploh oblikuje. Z vidika dejavnikov rodno stopnje so pomembnejši posredni dejavniki, saj ti odražajo zunanji okvir neposrednih dejavnikov rodno stopnje. V tem okviru smo preverili, kako se rodno stopnje povezuje z atributi, ki predstavljajo skupino družbenih atributov, ki oblikujejo reproduktivno obnašanje. Da bi preverili povezanost posrednih dejavnikov z rodno stopnjo, smo upoštevali 11 atributov, ki v ožjem smislu kažejo, kakšna je usmerjenost družbe do splošnih življenjskih vprašanj: kazniva istospolnost, dovoljene istospolne poroke, dovoljena posvojitev istospolno usmerjenim, število samomorov na 100000 oseb (moški, ženske, skupaj), legalen splav, št.splavov na 1000 ljudi, št.ločitev na 1000 prebivalcev, delež žensk v parlamentu (Slika 4). To so atributi, ki smo jih uspeli zbrati z interneta, seveda pa bi želeli preizkusiti še bistveno večje število atributov.

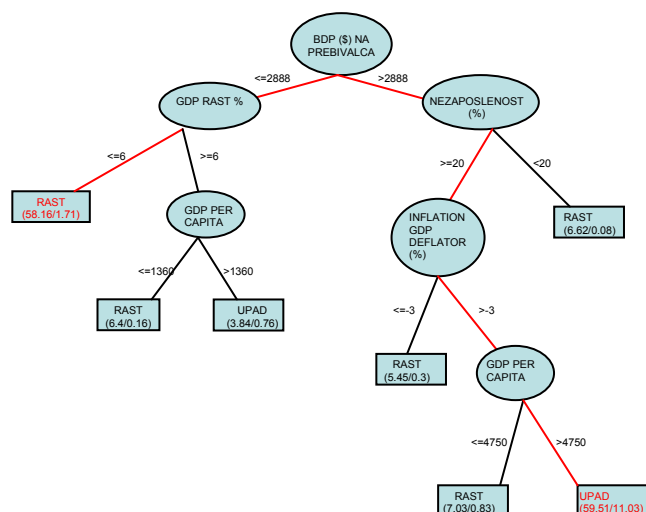

Slika 4: Družbena usmerjenost do splošnih življenjskih vprašanj. Drevo ima točnost 81,63%.

Iz Slike 4 lahko razberemo, da imajo države z bolj konzervativno dužbeno miselnostjo, ki ne dovoljujejo legalizacije splava, ne dovoljujejo posvojitve istospolno usmerjenim, v večini visoko stopnjo rodnosti. Visoko stopnjo rodnosti opazimo tudi pri državah, ki sicer dovolijo splav, kaznujejo pa istospolnost. Bolj liberalne države, ki imajo legaliziran splav, dovoljujejo posvojitve istospolno usmerjenim in ne kaznujejo istospolnosti, pa imajo upad rodnosti. Ker so te države med najbolj razvitimi vsaj v ekonomskem smislu, je potrebna previdnost pri oblikovanju neposrednih zaključkov.

3.1.5 Ekonomski atributi

Ker se v literaturi (Malačič, 2006: 216-220) kot najpogostejše vzroke za zmanjšanje rodnosti omenja ekonomske vzroke, modernizacijo družbe, spremembo vrednot ipd., smo želeli preveriti, kako so z rodnostjo povezani ekonomski dejavniki. Pri gradnji drevesa smo upoštevali 13 atributov, ki so pokrivali področje nezaposlenosti, BDP, javnih izdatkov za zdravstvo, za socialno zaščito, števila delovnih ur na teden in inflacijo. Število držav je bilo tudi tu 147.

Slika 5: Povezanost ekonomskih dejavnikov s stopnjo rodnosti. Točnost prikazanega drevesa je 78,23%.

Na podlagi Slike 5 lahko ugotovimo, da je visok bruto državni dohodek na prebivalca (BDP), nizka stopnja nezaposlenosti... povezan z nizko stopnjo rodnosti in obratno. To se sklada z nekaterimi predhodnimi raziskavami in ugotovitvami. Ker pa drevo dosega le 78% in ne nad 80% kot prejšnja, je neposredni zaključek, da bogastvo samo ni najpomembnejši atribut, na osnovi katerega bi lahko ločili med državami z veliko ali malo rodnostjo. Tudi dejstvo, da so uspešnejša drevesa raje izbirala npr. zdravstvene kriterije ali kriterije vrednot pred ekonomskimi, potrjuje omenjeno hipotezo. Torej – gospodarski pokazatelji niso najpomembnejši. Becker (1981) pojasnjuje upadanje rodnosti ob sočasnem povečanju dohodka z medsebojnim vplivom števila in kakovosti otrok, ki kaže na to, da je

povpraševanje po otrocih močno odvisno od cene ter tudi od razpoložljivega dohodka družine. To razlaga na primeru kmečke družine, ki je včasih imela več otrok, zato da so kmalu prispevali k produktivnosti družine (pomoč na polju in v hiši) (Stronik, 1997: 28), sčasoma, z industrializacijo in mehanizacijo kmetijstva, je prispevek otrok upadal, s čimer se je zmanjšala tudi stroškovna prednost vzreje otrok.

Ta zveza med dohodkom in rodnostjo je vidna v razvitih državah (glej 3.2), kjer kljub naraščajočem dohodku na prebivalca stopnja rodnosti vseeno pada. V manj razvitem svetu pa dohodek družine ni odločilen dejavnik pri načrtovanju števila otrok. David Heer pravi, da v procesu ekonomskega razvoja rast dohodka povzroči pritisk na rodnost in jo zvišuje. Vendar pa drugi dejavniki kot so porast izobrazbe, naraščajoči stroški otrok, padajoče stopnje smrtnosti dojenčkov, ta pritisk nevtralizirajo (Potts, 1979: 205). Poleg tega so mladi v razvitem svetu tudi bolj izobraženi in se za otroke ne odločijo tako hitro, saj si pred obdobjem starševstva želijo zgraditi poslovno pot do uspeha. Da ponovimo: relacija med bogastvom in rodnostjo je pomembna, ni pa najpomembnejša, ampak so najpomembnejši drugi atributi.

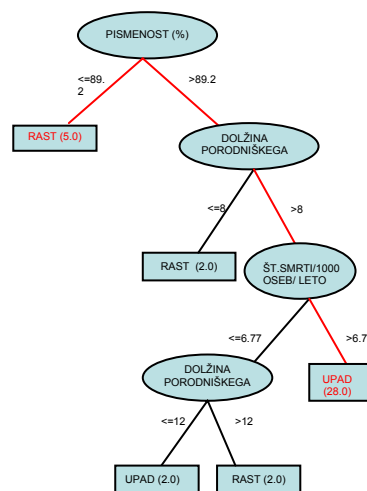
3.2 Samo ekonomsko razvite države

Ker smo pri vseh 147 državah opazili velik vpliv ekonomskih dejavnikov na rodnost, smo v nadaljevanju poskušali ugotoviti, kaj pa je tisto, kar vpliva na različno stopnjo rodnosti znotraj razvitih držav. Ta družina držav je tudi bolj relevantna za Slovenijo.

Mejo razvitosti smo postavili pri 10000 \$ BDP na prebivalca med leti 2002 in 2007. Razvitih držav, za katere smo imeli podatke, je bilo 39. Ponovno smo spreminjali število in vrste atributov.

3.2.1 Izbrani atributi

Podobno kot za vse države smo tudi v tem primeru zgradili drevo iz "računalniško" avtomatsko izbranih atributov.

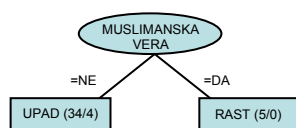

Slika 6. Povezanost izbranih atributov z rodnostjo v razvitih državah.

Na podlagi drevesa na Sliki 6 lahko rečemo, da je zopet na vrhu dejavnikov, ki delijo države glede na stopnjo rodnosti, atribut, ki kaže na razvitost države - % pismenih ljudi v državi. Visoka pismenost se ob dolgem porodniškem dopustu (več kot 8 tednov) v večini povezuje z državami, v katerih je stopnja rodnosti nižja od 2. Pismenost ne pogojuje nizke rodnosti v primeru, če je dolžina porodniškega dopusta majhna, ozirna če je visoka, a je zelo malo smrti na 1000 oseb na leto (≤ 6.77). V zgrajenem drevesu je vpliv dolžine porodniškega dopusta na rodnost negativen. Čeprav tudi na osnovi tega drevesa ne smemo narediti zgornjega sklepa, pa lahko rečemo, da se ta hipoteza jača iz drevesa v drevo.

3.2.2 Verouzpoved

Naredili smo še preizkus glede vpliva verouzpovedi. Pri tem smo imeli na voljo podatke o prisotnosti različnih verouzpovedi v državah. Zgrajeno drevo je imelo en sam atribut, kar pove, da ja izredno močan, pa tudi dosežena točnost je glede na druga drevesa zelo velika – skoraj 90%. To pomeni, da samo s tem atributom lahko za 90% držav zadanemo, ali imajo veliko ali majhno rodnost. Muslimanske države so imele visoko rodnost, ostale razvite države pa v večini nizko (Slika 7).

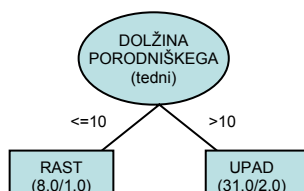

Slika 7. Drevo, prikazuje delitev razvitih držav glede na dejavnike verouzpovedi (ali so prevladujoči verniki kristjani, muslimani ali budisti ter ali je verouzpoved v državi uradna) doseže točnost 89,7%.

To se ujema z rezultati, ki smo jih dobili na vzorcu vseh držav, ki so z rastjo rodnosti povezovali bolj tradicionalno/konzervativno usmerjene družbe, kamor spadajo države, v katerih prevladuje muslimanska vera.

3.2.3 Porodniški

Za konec pa smo analizirali vpliv lastnosti porodniškega dopusta na stopnjo rodnosti (Slika 8).

Slika 8. Povezanost dolžine porodniškega dopusta s stopnjo rodnosti v razvitih državah.

Z 89,74% klasifikacijske točnosti se pokaže, da dolžina porodniškega obratnosorazmerno vpliva na rodnost. Pri zaključevanju pa moramo biti vseeno previdni, saj lahko kakšen drug dejavnik (kot npr. razvitost države) posredno

vpliva na drevo z računalniško izbranimi atributi. Z drugimi besedami – če imajo bogate države z liberalnimi načeli in še množico drugih atributov, kako lahko zaključimo, da je ravno dolžina porodniškega dopusta tista, ki negativno vpliva. Tak zaključek znanstveno ni neoporečen, vendar nam omenjena drevesa skupaj govorijo, da dolžina porodniškega dopusta gotovo ni močno pozitivno vezana na boljšo rodnost. Prav tako lahko zaključimo že na osnovi omenjenih analiz, da obstajajo drugi, enostavnejši in cenejši ukrepi/atributi, ki bistveno bolj pozitivno vplivajo na rodnost kot dolžina porodniškega dopusta.

ZAKLJUČEK

Trendi gibanja svetovnega prebivalstva so dokaj neenakomerni, spreminjajo se od države do države, kljub temu pa je nekaj zelo izrazitih in nekaj srednje značilnih vzorcev. Svetovni značilni vzorec npr. je, da prebivalstvo v razvitem svetu že sedaj bolj ali manj stagnira, medtem ko se v manj razvitem svetu intenzivno povečuje. Rodnost je višja v družbah, ki so bolj konzervativno usmerjene, medtem ko v bolj liberalnih državah stopnja rodnosti upada. Naše analize so potrdile prejšnje objave strokovnjakov, da na rodnost v veliki meri vplivajo ekonomski dejavniki, vendar so na prvo mesto dajali kriterije vrednosti in kriterije zdravstvenega varstva. Čeprav sovpadajo z ekonomskimi, so se omenjeni kriteriji izkazali za bolj značilne kot samo ekonomski.

Prispevek je pokazal, da lahko z tehnikami strojnega učenja iz velike količine podatkov razberemo smiselne podatke, ter celo originalne zaključke ne glede na to, da so vrhunski strokovnjaki desetletja raziskovali demografske dejavnike s statističnimi in sorodnimi metodami.

Z metodologijo strojnega učenja pa ostaja problem razumevanja globljih relacij in njihove dejanske veljave ter seveda možnosti vpeljave ugotovitev za dvig rodnosti v Sloveniji.

Na primeru vpliva daljšega porodniškega dopusta na rodnost lahko ugotovimo, da se v veliki večini primerov/dreves izkaže kot negativna in le ponekod v specifičnih primerih kot pozitivna. Sklep, da je dolžina porodniškega dopusta negativna, pa je strokovno preuranjen. Lahko pa rečemo, da močno pozitiven gotovo ni in da zlasti ni tako učinkovit, kot bi bili drugi ukrepi.

Dejavniki, ki vplivajo na rodnost, so bolj ali manj nespremenljivi (vera, ekonomski položaj,...). Verjetno bi lahko s podrobnejšo analizo atributov/ukrepov, ki jih je dejansko možno vpeljati v Sloveniji, prišli do bolj konkretnih zaključkov, žal pa nam niso bili dostopni oz. je to stvar nadaljnjih raziskav in obdelav. Vsekakor bi bila podrobnejša analiza podatkov dobrodošla, saj je upadanje rodnosti povzroča tudi staranje prebivalstva, množico ekonomskih problemov in nenazadnje propad prebivalstva. Zavedati se moramo, da so otroci srce naše družbe, naša prihodnost.

Zahvala:

Pri delu so pomagali študentje Barbara Tvrđi, Anže Jazbec, Marko Kovki, Domen Muren. Za odgovore se zahvaljujemo

tudi Statističnemu zavodu Slovenije in članom PO te konference za zanimive pripombe.

Literatura:

- [1] K. Davis, & J. Blake, 1956: Social structure and birth rate – an analytical framework. Economic development and cultural change 4; v: Malai, J. 1985: Sodobno obnavljanje prebivalstva in delovne sile. Ljubljana.
- [2] Eurostat <http://epp.eurostat.ec.europa.eu/>
- [3] M. Macura, Prilozi teoriji i politici stanovništva. Ekonomski institut, Beograd, 1974.
- [4] J. Malačič, Sodobno obnavljanje prebivalstva in delovne sile. Ljubljana, DZS, 1985.
- [5] J. Malačič, Demografija: teorija, analiza, metode in modeli, (EF, Učbenik). 6. izd. Ljubljana: Ekonomska fakulteta, 2006. VIII, 339 str. ISBN 961-240-080-6. [COBISS.SI-ID 224724480]
- [6] J. Malai, Sodobno obnavljanje prebivalstva in delovne sile. Ljubljana, 1985.
- [7] J. Malai, Demografija– teorija, analiza, metode in modeli. Ljubljana 2000.
- [8] M. Potts, Society and Fertility. Estover: McDonald and Evans. 1979. 384 str.
- [9] M. Raševič, Determinante fertiliteta stanovništva u Jugoslaviji. Beograd, 1971.
- [10] Slovenija v številkah 2006. Ljubljana: Statistični urad RS, 2006. 79 str.
- [11] Stat.Baza Statistični urad Slovenije <http://www.stat.si/>
- [12] N. Stropnik, Ekonomski vidik starševstva. Ljubljana, Znanstveno in publicistično središče, 1997, str.221.
- [13] M. Šircelj, Determinante rodnosti v Sloveniji. Doktorska disertacija, Filozofska fakulteta, Ljubljana, 1991.
- [14] UN <http://esa.un.org/unpp/>
- [15] V. Vidulin, M. Gams, “Vpliv investicij v izobraževanje in R&R na gospodarsko rast,” Elektroteh. vestn., 2006, vol. 73, št. 5, str. 285-290.
- [16] WIKI-O <http://en.wikipedia.org/wiki/Overpopulation>
- [17] WIKI1 http://en.wikipedia.org/wiki/Population_growth
- [18] I. H. Witten, E., Frank, “Data Mining – Practical Machine Learning Tools and Techniques (sec. ed.),” Morgan Kaufmann, 2005.
- [19] M. Živec, Demografski razvoj Mehike. Diplomsko delo, Ekonomska fakulteta, Ljubljana, 2006.

OSNOVNA DEMOGRAFSKA GIBANJA

Matjaž Gams

Odsek za inteligentne sisteme

Institut Jožef Stefan, Jamova 39, 1000 Ljubljana, Slovenia

Tel: +386 1 477 3644; matjaz.gams@ijs.si

POVZETEK

In this paper, basic economic trends in the world and Slovenia are presented in order to show the nature of the problem. The major source for basic facts and data is Wikipedia, Eurostat and UN sources. Predictions of Slovenian population and all population in Slovenia are given. Statistics is accompanied by trivial examples to show the nature of the problem as well as comparisons with other demographic movements.

1 UVOD

V tem prispevku je podan nekoliko razširjen prispevek iz *Financ*, izdan marca 2007 (Gams 2007), kombiniran z osnovnimi spoznanji iz Wikipedie in podkrepjen s podatki UN in Eurostata (UN, Eurostat).

Z matematičnega ali računalniškega stališča gre pri demografskih gibanjih za preprosta geometrijska zaporedja. Če ima ženska približno dva otroka (v resnici kakšne 2.1 zaradi umrljivosti itd.), se število prebivalcev ne spreminja, če ni migracije (Malačič 2006, Wiki0, Wiki1) in se življenjska doba ne spreminja. Osnovna enačba za rast v nekem časovnem obdobju (npr. letu) je:

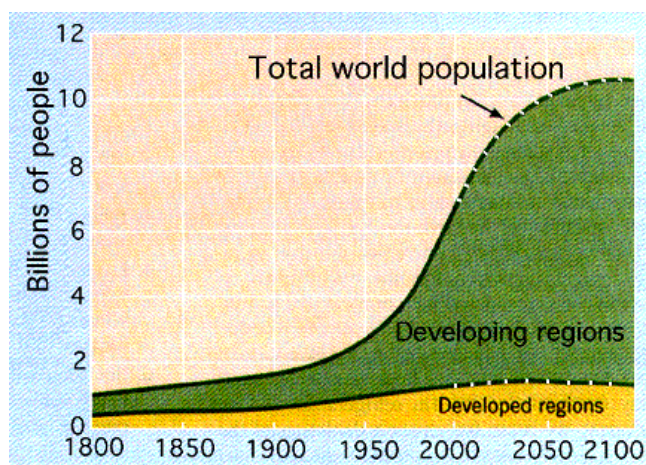
$$\text{Rast} = \text{rojstva} + \text{prihodi} - \text{smrti} - \text{odhodi}$$

pri čemer s prihodi in odhodi označimo migracijo. Značilna lastnost tovrstnih enačb je, da se sprememba običajno eksponentno povečuje v eno ali drugo smer.

Pojav so pri naravnih bitjih poznali že med stoletji, med prvimi pisci o tej problematiki je bil Malthus leta 1798. Posledica dalj časa trajajočega pojava je ali prenaselitvena katastrofa ali izginotje vrste. Pojav velja za ljudi prav tako kot za druge vrste, saj so pomembne civilizacije izginile, verjetno tudi v povezavi s katastrofalnimi naravnimi dogodki ali vojnami. Svetovno prebivalstvo pa zadnja stoletja nezadržno narašča (Wiki0), zato se na globalnem nivoju sprašujemo o tem, koliko milijard ljudi je naš planet še sposoben prenesti. Rast traja že nekaj stoletij, je pa jasno, da je na dolgi rok taka rast nemogoča, ker se pojavijo omejitve, zato v tehničnih znanostih pogosto govorijo o rasti "S" (Gams 2004), ko po eksponentni rasti pride do povratnih negativnih vplivov, ki ukrotijo rast (Slika 1). Podoben zakon v računalništvu poznamo pod imenom "Moorov zakon", ki pravi, da se gostota elektronskih komponent na površino

približno podvoji v dveh letih. Posledica je neverjetna rast računalniških sposobnosti. Strokovnjaki napovedujejo, da bo taka eksponentna rast še najmanj nekaj desetletij, recimo dva, nato pa se bo začela krivulja umirjati.

Za najodmevnejšo zgovodinsko delo velja omenjena Malthusova knjiga (Malthus 1798). V njej je postavil osnovno trditev, da naravni viri rastejo linearno, populacija pa eksponentno (v stroki temu pogosto rečemo aritmetično in geometrijsko zaporedje). Posledica razlik med obema trendoma je, da bo človeštvo slej ko prej doseglo meje svojega okolja, recimo hrane ali poršine, kar bo zmanjšalo najprej rast, nato pa še absolutno število prebivalcev. Zato je predlagal nadzor nad rastjo prebivalstva, konkretno v obliki "moralnih zadržkov". Čeprav ni uvidel oz. poznal prihajajoče tehnološke in znanstvene revolucije, ki je med drugim dvignila rast hrane na nekaj desetletni eksponentni nivo, Malthusu večina nesporno priznava, da ima v bistvu prav in da je ta naravni pojav/problem značilen za vsa živa bitja in tudi za ljudi. Vprašanje pa je, kdaj in kje se bodo pokazale (oz. se še bodo) te zaviralne povratne zanke (izrazoslovje prispevka je ponekod nekoliko tehnično glede na usmeritev avtorja), npr. klimatske spremembe, uničevanje okolja, izumiranje živalskih vrst ... in kakšni bodo mehanizmi za uravnavanje populacije. Medtem ko so zaviralni mehanizmi v razvitih državah verjetno precej moralne ali inherentno sistemske narave, dasiravno dokaj nepojasneni, so npr. na Kitajskem eksplicitno podani s sklepom vlade.

Slika 1: Rast in napoved svetovnega prebivalstva (UN).

Naslednja med najbolj znanimi knjigami je "Meje rasti" (Meadows idr. 1972), ki je izšla v nekaj verzijah, nazadnje v knjigi z naslovom "Meje rasti – 30 let kasneje" (Meadows dr. 2004). Tovrstna dela trdijo v bistvu podobno kot Malthus, da zaradi eksponentne rasti prebivalstva in omejenosti nekaterih naravnih virov (npr. nafte, zemeljske površine, vode, rib ...), mora slej ko prej priti do zasičenja in problemov. Ta hip postaja čedalje bolj očitno, da so bila prva kritična dela preveč kritična, saj so napovedovala bistveno hujše probleme in zasičenost, po drugi strani pa je recimo porast cene nafte (Gams 2004) neposredna posledica povečane potrošnje in povpraševanja ter nezmožnost enako hitre rasti proizvodnje. Hkrati pa sedanje stanje kaže na svetovno in posebej v nerazvitem svetu eksponentno rast prebivalstva kot tudi rast problemov v bližnji bodočnosti (Slika 1), kot npr. dvigovanje cen nafte, hrane in klimatske spremembe z značilnim zmanjšanjem stopnje rasti. Projekcije posebej za razvite države napovedujejo, da se je rast skoraj že ustavila in podobno se predvideva za svetovno leta 2050 (Slika 1).

Nekateri avtorji kot Lomborg (2001) trdijo, da se rast umirja, da sta znanost in tehnologija sposobna rešiti tudi bistveno večje težave, da standard po celem svetu stalno raste ..., skratka, ponujajo optimistično prihodnost. Nekateri statistični pokazatelji dejansko potrjujejo to optimistično varianto.

S sedanjih 6.5 milijarde bo število ljudi naraslo na 9-10 milijard v letu 2050. V razvitem svetu bo število prebivalstva ostalo skoraj nespremenjeno, medtem ko bo ves prirastek šel na račun povečanja državljanov v nerazvitem svetu. Takrat bo svetovna rodnost po napovedih le še nekaj nad 2, torej bo občutno zmanjšanje s sedanjih 2.65 in glede na leto okoli 1950, kjer je bila rodnost 5 otrok na žensko. Leta 1950 je bila življenjska doba 46 let, sedaj je 65 in okoli leta 2050 bo okoli 75 let. Za razvite države pa bo okoli 82 let.

Večina razvitih držav bo imela manj prebivalcev čez približno 50 let, med njimi večina Evrope in večina območja nekdanje Rusije. Po večjih državah bo stanje okoli leta 2050 naslednje: Združene države 400 milijonov, Indonezija 297 milijonov, Pakistan 292 milijonov, Nigerija 289 milijonov, Bangladeš 254 milijonov, Brazilija 254 milijonov, Kongo 187 milijonov, Etiopija 183 milijonov, Filipini 141 milijonov, Mehika 132 milijonov, Egipt 121 milijonov, Vietnam 120 milijonov, Rusija 108 milijonov, Japonska 103 milijonov, Iran 100 milijonov, Turčija 99 milijonov, Uganda 93 milijonov, Tanzanija 85 milijonov, Kenija 85 milijonov.

Po celinah bo stanje leta 2050 glede na 1900 naslednje:
1900

Afrika - 133 milijonov
Azija - 946 milijonov
Evropa - 408 milijonov

Latinska Amerika & Karibi - 74 milijonov
Severna Amerika - 82 milijonov
2050
Afrika - 1.9 milijard
Azija - 5.2 milijard
Evropa - 664 milijonov
Latinska Amerika & Karibi - 769 milijonov
Severna Amerika - 445 milijonov.

Določena področja so posebej problematična. Indijcev bo leta 2030 že največ na svetu. Leta 2050 bo Indijcev 1.6 do 1.7 milijarde, Kitajcev pa »samo« 1,4 milijarde. Indija je že sedaj izrazito najbolj poseljeno veliko območje brez velikih naravnih virov. Kljub temu pa je rast gospodarstva v zadnjih desetletjih precej večja od rasti razvitih gospodarstev, recimo Evrope in trenutno od nje precej redkeje naseljene Severne Amerike. Čeprav so napovedi glede števila prebivalstva dokaj natančne, pa so odnosi glede na gospodarstvo zelo zapleteni. Na primeru Indije in Kitajske bi lahko sklepali, da je globalizacija preko iskanja cenene delovne sile ključno prispevala h gospodarski rasti omenjenih držav.

2 NAPOVEDI PREBIVALSTVA SLOVENIJE

Za razumevanje slovenskega demografskega problema naredimo preprost izračun. Imamo populacijo 2. milijonov posameznikov, ki umrejo v 80. letih, imamo milijon žensk, ki rodijo do 40. leta. Ob faktorju rodnosti 2 otroka na žensko populacija ostaja stabilna. Ob rodnosti 1 po 40. letih umre starejša polovica, mlajšo polovico, ki je prej štela 1 milijon, nadomesti samo še 500.000, skupno je torej 1.5 milijona. Čez 80 let populacija pade na 750.000 in čez 120 let na 375.000. Seveda je ta model poenostavljen, ampak ob sedanjih trendih tudi najbolj dodelani modeli v črni varianti kažejo, da **bo čez 100 let Slovencev le še kakšnih 500-600.000**. Statistika pravi, da smo med svetovnimi rekorderji po malem številu rojstev in da smo poleg Japonske in Italije med prvimi tremi državami v svetu, ki imajo največji delež ljudi nad 60. leti.

Znano je, da demografski modeli upoštevajo napovedi glede sprememb migracije, rodnosti, smrtnosti, življenjske dobe itd. Podrobne napovedi delajo tudi druge inštitucije. Na Sliki 2 vidimo na istem grafu navedene tako podatke Združenih narodov kot tudi vir Eurostat. Razlike so torej že pri napovedih dveh strokovnih virov precejšnje.

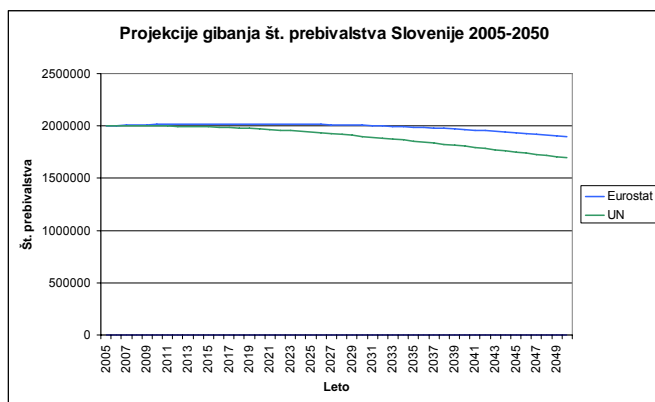
Eurostat recimo predvideva, da bo stopnja rodnosti s sedanje 1.26 porasla na 1.5 leta 2050, življenjska doba bo umirjeno rasla, medtem ko bo migracija dokaj stabilna oz. se bo celo zmanjševala. Obe metodi uporabljata tabele rodnosti, smrtnosti itd. tj. npr. rodnost po letih žensk, tako da je izračun natančnejši kot pri upoštevanju npr. ene številke.

Pri našem modeliranju smo uporabili podatke Statističnega urada Slovenije (Stat.Baza), pri nejasnostih smo se obrnili

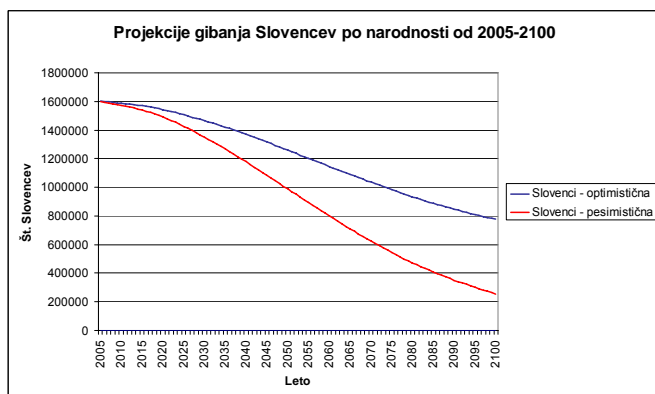
elektronsko na njih, delno pa tudi na dr. Sambta. Ostali so trije ključni odprti parametri:

- rodnost
- migracije
- podaljševanje življenjske dobe.

S temi tremi parametri smo najprej nastavili sistem tako, da je dajal podobne rezultate npr. po Združenih narodih ali po Eurostatu. Nato smo vzeli podatkovno strukturo Slovencev po narodnosti iz leta 2002 (leto popisa), nato projecirali podatke vnaprej do leta 2100 in prikazali rezultate od leta 2005 dalje. Pri tem smo privzeli določene tabele iz leta 2005, kjer so bile le znane iz statističnih podatkov. Prvi graf na sliki 3 je prilagojen Eurostatovemu modelu z omenjenimi popravki in naslednjimi vrednostmi parametrov : rodnost 1.2 in raste do 1.5 leta 2050, nato pa je konstantna, življenjska doba raste po 1 leto na 7 let, migracija je 0. Ta ocena bi lahko veljala za zmerno optimistično. Druga projekcija pa je zmerno pesimistična, saj postavlja letno migracijo na -1000, rodnost 1.1 in brez podaljševanja življenjske dobe.

Slika 2: Rast in napoved števila državljanov Slovenije (UN, Eurostat).

Slika 3: Rast in napoved Slovencev po narodnosti.

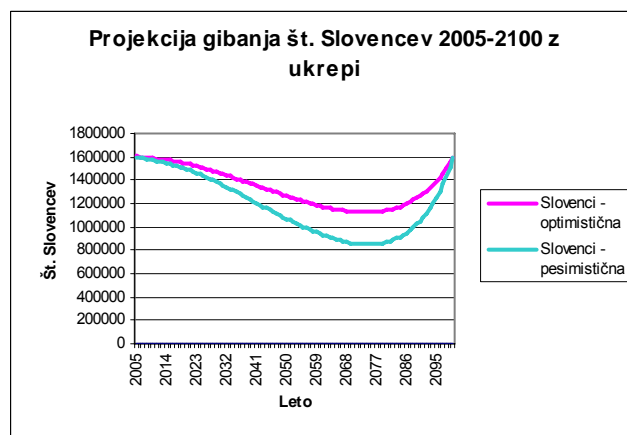
Na koncu smo še linearno po letih spreminjali rodnost tako, da bi bilo število Slovencev po narodnosti enako kot leta 2000. Da bi bilo št. Slovencev enako leta 2100 (kakor leta 2005), bi morala biti rodnost leta 2100:

- pri prvi (optimistični projekciji) 8.01
- pri drugi (pesimistični projekciji) 13.8.

Graf števila Slovencev po narodnosti, da ob linearnem dvigovanju rodnosti dosežemo enako število Slovencev po narodnosti kot danes, je prikazan na Sliki 4.

2005	1604167	1597829
2010	1587809	1570956
2020	1541534	1490727
2030	1467075	1351916
2040	1370581	1178150
2050	1259897	988628
2060	1146071	799922
2070	1035288	623052
2071	1025130	606627
2080	933894	472552
2090	846788	351957
2100	776911	254787

Tabela 1: Gibanje števila Slovencev po narodnosti po optimistični in pesimistični varianti.

Slika 4: Rast in napoved števila državljanov Slovenije (UN, Eurostat).

3 DISKUSIJA IN ZAKLJUČEK

Osnovni trendi gibanja svetovnega prebivalstva so v smeri upadanja rasti. So pa dokaj neenakomerni, saj pribivalstvo v razvitem svetu že sedaj bolj ali manj stagnira, medtem ko se v manj razvitem svetu intenzivno povečuje. Tudi tam pa se rast umirja in okoli leta 2050 Združeni narodi predvidevajo, da bo prišlo do stagnacije števila svetovnega prebivalstva.

V tem sestavku nismo omenjali napovedovanja domačega prebivalstva, ampak smo sami naredili nekaj napovedi. Zlasti napovedi gibanje števila Slovencev po narodnosti se zdi kot prvo v slovenski literaturi, saj o takih zadevah v Jugoslaviji ni bilo dovoljeno pisati.

Napovedi gibanja Slovencev so izredno zaskrbljujoče, zlasti če se javnost in politično vodstvo ne bodo zavedli, v kakšne probleme lahko zabredemo. V primeru dobrega ukrepanja pa bodo nastali problemi vseeno zelo zahtevni.

Zahvala:

Pri delu so pomagali študentje Barbara Tvrdi, Marko Kovki, Domen Muren. Za odgovore se zahvaljujemo tudi g. M. Kovacu.

Literatura:

Eurostat <http://epp.eurostat.ec.europa.eu/>

M. Gams, "Inteligentno" napovedovanje cen nafte : umetna inteligenca in inteligentni sistemi. Delo (Ljublj.), 2.9.2004, str. 18, Znanost. [COBISS.SI-ID 18432295]

M. Gams, Ekonomski in demografski samomor Slovenije. Finance. [Tiskana izd.], 9.03.2007, št. 47, str. 12. [COBISS.SI-ID 20628263]

B. Lomborg, The Skeptical Environmentalist: Measuring the Real State of the World, Cambridge University Press, 2001.

J. Malačič, Demografija : teorija, analiza, metode in modeli, (EF, Učbenik). 6. izd. Ljubljana: Ekonomska fakulteta, 2006. VIII, 339 str., graf. prikazi, tabele. ISBN 961-240-080-6. [COBISS.SI-ID 224724480]

T. Malthus, An Essay on the Principle of Population
London, Printed For J. Johnson, In St. Paul's Church-Yard, 1798.

D.H. Meadows, D. L. Meadows, J. Randers, and W.W. Behrens, The Limits to Growth. New York: Universe Books, 1972.

D.H. Meadows, J. Randers, D.L. Meadows, Limits to Growth: The 30-Year Update, Chelsea Green Publishing, 2004.

Stat.Baza Statistični urad Slovenije <http://www.stat.si/>

UN <http://esa.un.org/unpp/>

WIKI-O <http://en.wikipedia.org/wiki/Overpopulation>

WIKI1 http://en.wikipedia.org/wiki/Population_growth

SAKRALNOST V RELACIJSKI DRUŽINSKI PARADIGMI

Christian Gostečnik

Frančiškanski družinski inštitut, Prešernov trg 4, 1000 Ljubljana

Tel: +386 1 200 6760; christian.gostecnik@guest.arnes.si

Povzetek

V tem članku smo se osredotočili na relacijsko družinsko paradigmo ter si ogledali tri najpomembnejše relacijske teorije, ki implicitno predpostavljajo sakralnost odnosov. Le-te so sestavni del relacijske družinske paradigme. Vse tri predpostavljajo, da je odnos gonilna sila človeškega psihičnega razvoja, kar v svojem jedru trdi tudi relacijska družinska paradigma. V družinskih odnosih, ki se vedno znova obnavljajo v poznejšem življenju se razvije prostor največje in najbolj globoke intimne in zato ta prostor imenujemo sakralni.

Abstract

In this article we focused on relational family paradigme and we concentrated on three most significant relational theories which implicitly presupose the sacredness of realationships. These theories also represent the essential part of relational family paradigme. These theories are based on suposition that the relationships are the main motivational factors of human psychic developmet, which is the most significant underpinning of relational family paradigme. Family is the place where the most important intimate relationships are established and are repeated throught the entire life. These realationships we call sacred.

1. Hrepenenje po sakralnosti v relacijski družinski paradigmi

Hrepenenje po odnosu z drugim in Bogom pa še prav posebej predpostavlja, zagovarja in na njem gradi relacijska družinska paradigma, ki je utemeljena na premisi, da se vzorci odnosov v človeškem doživljanju ponavljajo iz potrebe po ohranitvi, kontinuiteti, povezanosti in domačnosti z osebnim svetom odnosov ter hrepenenju po sakralnosti in svetosti, skratka hrepenenju po presežnem. Tu govorimo o osnovni težnji človeškega doživljanja, v katerem je izrednega pomena prav čut za jaz-v-povezanosti-z-drugimi tako na medosebni kot na notranjepsihični ravni. Tu gre seveda bistveno tudi za odnos z Bogom, ki dokončno uresničuje naše hrepenenje.

Biti jaz z drugim, je osnovna relacijska konfiguracija, ki ima po definiciji tri razsežnosti: jaz, jaz-ti in prostor med njima. Tu ne moremo govoriti o drugem v psihološkem pomenu brez posebnega čuta za odnos jaz-ti. Niti ne moremo v psihološkem pomenu izven relacijske matrice govoriti o jazu v izolaciji; niti ne moremo govoriti o jazu ali drugem v psihološko smiselni dinamiki, ne da bi govorili o

psihičnem prostoru, v katerem sta jaz in ti v interakciji, kjer sta drug z drugim in med katerima vlada psihološki sakralni prostor, ki daje smisel, cilj in motivacijo celotnemu človeškemu razvoju.

Prav tako ne moremo govoriti o posamezniku, paru ali družini, ne da bi pri tem upoštevali, da je v vseh nas globoko hrepenenje po odnosu z Bogom. Vsi ti pomeni so med seboj povezani, prepleteni in združujejo posameznikovo subjektivno doživljanje in njegov psihični svet (DeYoung, 2003; Mitchell, 1988, 2000, 2002), kar se v najvišji možni meri artikulira ravno v sistemu družine in njenem neustavljivem hrepenenju po varnosti in zavarovanosti, ki je v vsej globini prisotno v vseh vlaknih našega bivanja. To hrepenenje je utemeljeno v našem iskanju odnosa z drugim in z Bogom, v hrepenenju po Presežnem, Absolutnem torej po Bogu.

2. Sakralnost medosebnega prostora

Ta enovita relacijska družinska paradigma se v prvi vrsti naslanja na relacijsko teorijo po zasnovi ali zgradbi, ki jo zagovarja interpersonalna analiza. Ta namreč razume specifične interakcije, ki se odigravajo med jaz-om in ti-jem kot osrednji afektivni psihični oziroma sakralni prostor. Tej teoriji je v zadnjem času največ prispeval predvsem Stern, ki raziskuje "otrokov interpersonalni svet" in osredotoča svoj znanstveni pogled zlasti na zelo nežno interakcijo in vzajemno čustveno regulacijo staršev in otrok (Stern, 1985, 1998, 2004). Podobno interpersonalni analitiki poudarjajo predvsem dejansko transakcijo med pacientom in drugimi ter iz tega, kar se dogaja med pacientom in analitikom, razvijejo zelo konkretno sliko zgodnjih odnosov v pacientovi družini. V relacijski družinski paradigmi ravno temeljni afekti, ki se ustvarjajo v medosebnih odnosih v družini, predstavljajo osnovni psihični material človekovega razvoja ter obenem predstavljajo rojstvo in vznik sakralnega občutja, po katerem posameznik vedno hrepeni v odnosu z drugim. Ta psihični sakralni prostor med jazom in drugim predstavlja v relacijski družinski paradigmi enega od bistvenih podsistemov v celotnem družinskem sistemu, ki pa ga obkroža še večji sistem; gre namreč za temeljni afekt (Schore, 2003), ki vodi in usmerja celotno družinsko vzdušje z vso plastičnostjo neustavljivega hrepenenja po varnosti, ki jo predstavlja odnos z drugim in Bogom. Tako lahko govorimo o temeljnih afektih jeze, strahu, jezi, sramu, žalosti itd., ki zelo močno zaznamujejo celotno družino ter vplivajo tudi na posamezne odnose v njej (Rothschild, 2000, 2003, 2006).

3. Sakralnost notranjepsihičnih podob

Še prav posebej nas v tem kontekstu zaznamujejo notranjepsihične podobe oziroma najzgodnejši odnosi s pomembnimi drugimi in afekti, ki so bili prebujeni v zvezi s temi podobami. Te podobe se internalizirajo in postanejo psihični material ali mentalne vsebine, ki nas zaznamujejo za vse življenje. Ravno te podobe in njihove afektivne vplive raziskuje objekt-relacijska teorija, katere domena je študij notranjepsihičnih podob v relacijskem polju, v katerem različne vrste identifikacij in zvez z drugimi ljudmi služijo kot mreža, ki združuje posameznikov osebni svet in svet drugega. V tem kontekstu je notranjepsihična podoba Boga še posebej pomembna, saj je ravno ta podoba vir vsega našega odrešenjskega hrepenenja oziroma hrepenenja po razrešitvi še tako težkih psihičnih zapletov. Gre torej za študij posameznikove temeljne zaznamovanosti s sakralnostjo, ki ga te notranje podobe, med katerimi je podoba Boga bistvena, še prav posebej obravnavajo. Tako Kleinova (1975) vidi, da podzavestna fantazija determinira občutja in doživljanje jaza glede na različne vrste ponotranjenih doživetij z drugimi. Fairbairn (1958) razume "slabe objekte" ali travmatična doživetja z drugimi kot tiste, ki določajo latentne strukture osebnosti. V teh formulacijah je jaz, vsaj implicitno, vedno vsebovan. Kleinova psihodinamična razlaga implicira različna ego stanja, ki ustrezajo različnim usodam notranjepsihični podob. Vsekakor pa se osredotoča na klinični vpogled v svet notranjepsihičnih podob, ki so in kot so predstavljene v intrapsihičnem svetu posameznika. Kaj so ostanki pacientovih zgodnjih doživetij z drugimi? Kaj doživlja zavedno ali nezavedno v interakciji z drugimi ljudmi (DeYoung, 2003; Mitchell, 1988, 2000)? Gre torej za temeljne afekte, ki jih proizvajajo primarni družinski odnosi; ti ostajajo kot konstitutivni elementi človeške psihe prisotni vse življenje.

4. Sakralnost osebe

Naslednja teorija, ki je bistveno pripomogla pri razvoju relacijske družinske paradigme, je psihologija jaza, ki opredeljuje in raziskuje sistem jaza v relacijski konfiguraciji. Tako se Winnicott (1988) osredotoča na notranjo fragmentacijo, razcepljenost v doživetjih jaza in na prisotnost oziroma odsotnost avtentičnosti in realnosti. Kohut (1984) poudarja nadvse pomembno potrebo jaza po ohranitvi kontinuitete in kohezije ter kompleksen notranjepsihičen in interpersonalen proces (transmuting internalization), prek katerega je to moč tudi uresničiti. Drugi so torej vedno, vsaj implicitno, vključeni v ta sistem. Winnicott poudarja funkcijo matere, ki priskrbi doživljanje, ki omogoča čut za vitalizacijo in realizacijo, medtem ko je Kohutov jaz vedno zavrt in spodbujen s selfobjektno dinamiko (Mitchell, 1988, 2000). Tako lahko rečemo, da predstavlja družina z vsemi svojimi odnosi temelj, na katerem otrok prepozna samega sebe kot samostojen jaz in obenem kot del širšega sistema družine (Silverstein, 2007). V družini se tudi nauči osnovnih občutij za povezanost in

dobi prva doživetja sakralnih razsežnosti, ko se npr. starša medsebojno trudita, da vzpostavljata stik z njim, med seboj in z Bogom, Očetom, ki se mu družina izroča, posveča in predaja npr. v otroški pa tudi družinski molitvi. Na tej osnovi otrok prvič začuti, da ni sam, in predvsem, da je odnos tisti najpomembnejši del njegovega življenja, ki zares osrečuje in plemeniti (Rizzuto, 1998) ter prebujata najgloblje hrepenenje.

5. Relacijska paradigma

V tej relacijski konfiguraciji gre torej za izjemno kompleksno dinamiko odnosov, ki so utemeljeni na afektivnih doživetjih notranjepsihičnih podob, na čutu za sebe in psihičnem sakralnem prostoru, ki se ustvarja med jazom in drugim, ter na celotnem družinskem sistemu. Dajati torej prednost jazu, zvezi med jaz-om in ti-jem ali drugemu oziroma prostoru med jaz in ti ali pa upoštevati zgolj sistemsko dinamiko oziroma dati enemu od modelov vedenjskih odnosov in interakcij večjo vrednost, je podobno, kot pravi Mitchell (1988, 2002), kakor da bi se trudili določiti, kaj je za obliko telesa pomembnejše: koža, kosti ali mišice. Čut za sebe, jaz je, kot koža, v glavnem bliže površju, zavesti in zato skrbi za kontinuiteto površine in model mentalnega življenja. Zveze z ostalimi tako kot kosti pogosto niso vidne, vendar prispevajo skeletni okvir, ki drži doživljanje skupaj. Karakteristični model interakcije pa tako kot mišice omogoča akcijo, v kateri so vključeni tako doživetje jaza, kakor tudi objektne relacije. Celotno telo pa je vedno vključeno v svet družinskih odnosov, ki ga določajo, opredeljujejo in še prav na poseben način oblikujejo ter zaznamujejo. Kakor različne dimenzije fizičnega telesa hkrati in v medsebojni odvisnosti prispevajo k ohranjanju fizičnega obstoja, tako so tudi različne dimenzije relacijske matrice nenadomestljivi elementi analitičnega procesa (Mitchell, 1988, 1997, 2000).

Relacijski družinski model ali paradigma v tem pogledu predvsem zasleduje regulacijo afekta, in sicer v koliko je vsak posameznik sposoben te temeljne dejavnosti. Tako v tem polju temeljnih afektov nastopajo kar trije dejavniki, in sicer: jaz, relacijsko polje in sistemsko, družinsko vzdušje. Zanima nas vse troje: kreacija in vzdrževanje relativno stabilnega koherentnega čuta jaza in kontinuitete; potek percepcije doživljanja najglobljih čutenj; ustvarjanje in vzdrževanje trajne povezanosti z drugimi, tako v dejanskem interpersonalnem, sistemskem, kakor tudi v notranjepsihičnem svetu. Dialektika med definicijo jaza in povezanostjo z drugimi je kompleksna in skrivnostna. Skoraj bi lahko rekli, da ena ali druga razsežnost izmenično dobivata prednost. Regulacija sebe, regulacija polja in regulacija sistema so procesi, ki včasih krepijo drug drugega, včasih pa so v nasprotju drug z drugim in lahko tako kreirajo zelo močne konflikte, ki so vsi utemeljeni na temeljnih afektih in bistveno tudi vplivajo na njihovo regulacijo. Notranjepsihična kot tudi interpersonalna in sistemsko komponenta se stalno prepletajo, vsaka s svojimi procesi, mehanizmi in najrazličnejšimi vidiki (Mitchell, 1988, 1993, 2000). Temu pa vedno sledi tudi sistemsko

dinamika, ki še na svojski način zaznamuje celotno intrapsihično kot tudi interpersonalno dinamiko in obratno. Gre torej za cel konglomerat najrazličnejših medsebojnih prepletanj dinamik, ki jih vodi in usmerja temeljni afekt, ta pa je vedno odsev oziroma vsebuje najgloblje, neustavljivo hrepenenje po razrešenosti in izpolnitvi.

Lahko bi rekli, da različne teoretične tradicije relacijskih modelov pišejo različne "zgodbe". Medtem ko različne teorije, ki delujejo v relacijskem modelu (npr. interpersonalna, objekt-relacijska in psihologija jaza), v bistvu opisujejo isto zgodbo z različnih perspektiv, pa relacijsko družinska paradigma vse to še nadalje povezuje in integrira s sistemsko perspektivo in trdi, da je tudi v intrapsihičnem, kakor tudi interpersonalnem mogoče zaslediti sistemske zakonitosti ter obratno. Vse te tradicije namreč trdijo, da se je razum razvil iz relacijske matrice in je s tem tudi psihopatologija produkt vznemirjenosti v medosebnih odnosih. Razlike zadevajo različne vrste vprašanj, ki pa vsa izhajajo iz istih temeljnih predpostavk. Vse nudijo komplementarne interpretacije, vprašanja, ki jih zastavljajo, odgovori, ki jih dajejo, pa ne pomenijo alternativnih vizij, ampak različne zorne kote, s katerih je mogoče videti isto splošno priznano in poznano sceno najrazličnejših odnosnostnih dinamik.

Vsekakor lahko trdimo, da s stališča relacijske družinske paradigme vsi trije relacijski modeli: interpersonalna psihoanaliza, objekt-relacijska teorija in psihologija jaza, šele v relacijsko sistemski konfiguraciji dobijo pravo mesto, ki v polnosti predpostavlja sakralni prostor, v katerem je vedno znova mogoče zaslutiti svetost in presežnost ter neustavljivo hrepenenje po odnosu z drugim in Bogom. Družinski sistem pa v tem pogledu ne predstavlja samo integracije relacijskih modelov, ampak predvsem sintezo, kjer vsak izmed relacijskih modelov predstavlja svoje mesto, obenem pa skupno ustvarjajo polnejšo integracijsko celoto. Z drugimi besedami, sistem v tem pogledu tudi ni samo skupek in integracija relacijskih modelov, ampak predvsem kaže na novo, višjo in bolj integrirano raven, ki sama v sebi presega zgolj relacijske konfiguracije različnih delov. Sistem namreč ustvarja novo, zelo svojsko dinamiko, saj ravno sistem družine zaobjame vse relacijske konfiguracije in jim v tej sintezi daje širšo in globljo obliko, nov pomen in predvsem drugačno ter globljo dinamiko medosebnih odnosov. Družinski sistem ima namreč svoje zakonitosti, zahteve in potrebe in zato tudi ustvarja najbolj temeljne afekte, ki prežemajo vse ostale odnose, ti pa povratno vplivajo na celoten sistem. Sistem tako daje najglobljo potrditev in priznanje vsem relacijskim konfiguracijam, obenem pa jim daje še nov okvir, v katerem vse te relacijske konfiguracije z vsemi svojimi afekti, zapleti in konflikti šele v polnosti dobijo svoje mesto, pomen in moč.

6. Zaključek

Ta sakralni psihični prostor bi z vso njegovo sistemsko dinamiko lahko primerjali z orkestrom, kjer ima vsak instrument svoje samostojno mesto, obenem pa so vsi

različni instrumenti medsebojno povezani, kar ustvarja zelo posebno vzdušje, vendar jim šele partiturno sozvočje dokončno daje pravi pomen in vsebino. Tako npr. vsaka skupina – godala, trobila, brenkala, tolkala itd. – predstavlja svoj sistem, a šele ko so povezane v sistem medsebojnega sodelovanja in interakcije, ustvarjajo sozvočje in lahko rečemo, da s tem kar neko vzdušje sakralnosti. Na podoben način ima tudi vsak družinski podsistem svojo melodijo, in šele ko so v interakciji, ustvarjajo harmonijo, ki jo omogočata tempo in predvsem metrum. Vsaka melodija ima namreč svoj ritem, kakor ima tudi vsak podsistem v družini svoj ritem, svoja občutja, svoj način razmišljanja; brez ritma namreč ni melodije. Harmonijo je zato mogoče ustvariti le na osnovi tempa in zlasti metruma, ki ga v našem primeru predstavlja temeljni afekt, ustvarjen v medosebnem oziroma sistemskem psihičnem sakralnem prostoru družine. Ritem je obenem tudi gibalo glasbene melodije; preneseno v naš primer pomeni, da ima vsak podsistem in vsak član podsistema svojo melodijo, svoj sakralni psihični prostor, svojo barvo, svoj zven, svoje afekte in s tem tudi svojske načine odnosov. Če pa vse te melodije niso v istem tempu, pride do razpada harmonije, v našem primeru do razpada družine, kajti tempo je bistveni element vsake harmonije in vsake družine. Poleg tega mora biti vsak instrument uglašen; vsak del sistema mora biti uglašen tako sam v sebi, kakor tudi glede na celoten družinski sistem, sicer harmonija ni možna. V tem primeru govorimo o nefunkcionalnem sistemu, v katerem pa kljub vsemu tak posamezni del s svojo neuglašenostjo kaže, da se v sistemu dogaja nekaj, zaradi česar ne moremo doseči prave harmonije.

Relacijska družinska paradigma tako nosi najgloblja hrepenenja vseh treh relacijskih modelov; vsak izmed njih se na svoj način osredotoča na čisto določen podsistem odnosov in na z njim povezane temeljne afekte. Interpersonalna psihoanaliza tako v sistemu predvsem raziskuje temeljne afekte, ki vodijo v občutje sakralnosti oziroma k odrešenju, če te sakralnosti ni mogoče doživljati zaradi negativnih in travmatičnih afektov, ki vladajo v medsebojnih odnosih v sistemu družine. Objekt-relacijska teorija skuša predvsem odkriti vpliv zgodnjih objektov ali starševskih in ostalih pomembnih oseb, t. i. notranjepsihičnih podob drugih in Boga, ki so izoblikovale odnose v posameznikovem zlasti zgodnjem življenju, ki bistveno vplivajo na človekov razvoj in dožemanje sakralnosti ter elemente odpuščanja in očiščenja, odrešenje težkih spominov s tragično vsebino. Psihologija jaza pa zanima razvoj posameznikovega jaza, samopodobe, ki je zgrajena na temelju odnosov s pomembnimi drugimi v njegovem primarnem okolju v izvirmo družini. Tu je mogoče govoriti tudi o sakralnosti samopodobe in predvsem o tem, kako se samopodoba ustvarja po Božji podobi, ki je temelj vsake samopodobe. Vsi ti trije relacijski modeli predstavljajo notranjepsihični podsistem odnosov ter v medsebojni povezavi interpersonalni sistem v celovitosti sistemske družinske dinamike, ki kreira posameznikovo doživljanje v okviru družinskega sistema. Šele družinski sistem pa dokončno ustvarja celoto. Tako lahko raziskujemo notranjepsihični, interpersonalni ali pa sistemski vidik vsake

družine. Notranjepsihični in interpersonalni podsistem sta v tem pogledu samo dva dela večjega in celovitejšega družinskega sistema, v katerem šele dokončno dobivata svoje pravo mesto in predvsem pomen. V družinski dinamiki je z vsemi njenimi relacijskimi ramifikacijami mogoče najti tudi osnovni vir doživljanja sakralnosti, ki je vedno utemeljena na osnovi milosti, tudi doživljene kot čisti in zastojnski dar Boga samega.

19.) Winnicott, D. W. (1988). *Human nature*. London: Free Association Books.

Literatura

- 1.) DeYoung, P. A. (2003). *Relational psychotherapy: A primer*. New York: Brunner-Routledge.
- 2.) Fairbairn, W. R. D. (1958). On the nature and aims of psychoanalytic treatment. *International Journal of Psychoanalysis*, 39, 374-385.
- 3.) Klein, M. (1975). *Envy and gratitude and other works 1946-1963*. London: Hogarth Press.
- 4.) Kohut, H. (1984). *How does analysis cure?* Chicago: University Of Chicago Press.
- 5.) Mitchell, S. A. (1988). *Relational concepts in psychoanalysis*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- 6.) Mitchell, S. A. (1993). *Hope and dread in psychoanalysis*. New York: Basic Books.
- 7.) Mitchell, S. A. (1997). *Influence and autonomy in psychoanalysis*. Hillsdale, NJ: The Analytic Press.
- 8.) Mitchell, S. A. (2000). *Relationality: From attachment to intersubjectivity*. New York: The Analytic Press.
- 9.) Mitchell, S. A. (2002). *Can love last? The fate of romance over time*. New York: W. W. Norton & Company.
- 10.) Rizzuto, A.-M. (1998). *Why did Freud reject God?: A psychodynamic interpretation*. New Haven: Yale University Press.
- 11.) Rothschild, B. (2000). *The body remembers: The psychophysiology of trauma and trauma treatment*. New York: W. W. Norton & Company.
- 12.) Rothschild, B. (2003). *The body remembers casebook: Unifying methods and models in the treatment of trauma and PTSD*. New York: W. W. Norton & Company.
- 13.) Rothschild, B. (2006). *Help for the helper: The psychophysiology of compassion fatigue and vicarious trauma*. New York: W. W. Norton & Company.
- 14.) Schore, A. N. (2003). *Affect regulation and the repair of the self*. New York: W. W. Norton & Company.
- 15.) Silverstein, M. L. (2007). *Disorders of the self: A personality-guided approach*. Washington, DC: American Psychological Association.
- 16.) Stern, D. N. (1985). *The interpersonal world of the infant: A view from psychoanalysis and developmental psychology*. New York: Basic Books
- 17.) Stern, D. N. (1998). *The birth of a mother*. New York: Basic Books.
- 18.) Stern, D. N. (2004). *The present moment in psychotherapy and everyday life*. New York: W. W. Norton & Company.

PROSTORSKO PLANIRANJE V NOVIH DEMOGRAFSKIH RAZMERAH

Aleksander Jakoš
Urbanistični inštitut RS
Trnovski pristan, 1000 Ljubljana
Tel: +386 1 4201324; fax: +386 1 4201330
e-mail: aleksander.jakos@uirsi.si

POVZETEK

Prispevek v prvem delu predvsem opiše nekaj značilnosti planiranja iz obdobja planskega gospodarstva in družbenega planiranja, ki so se odražale tudi pri demografskem razvoju. Obdobju demografskega »izobilja« (visoka naravna rast in priseljevanje), je sledilo obdobje tranzicije ko se je začelo padanje naravne rasti začeli pa so se spreminjati tudi migracijski tokovi. To je privedlo do sedanje demografske situacije. Kako na to reagirajo nosilci planiranja in tudi strokovni krogi je opisano v zadnjem delu.

1 UVOD

Planiranje in urejanje prostora je vedno temeljilo na izdelavi planov, načrtov, v zadnjem času strategiji prostorskega razvoja in prostorskem redu občine. Iz lastnih izkušenj lahko rečem, da je bilo navadno na prvem sestanku rečeno naj strokovnjak za prebivalstvo pove koliko bo prebivalcev na nekem območju čez dvajset let (seveda koliko dojenčkov, šolarjev, študentov, delavcev, upokojencev, ostarelih itd.) drugi pa bodo potem že postorili svoje delo. Vendar pa v planiranju demografija ni statistika ampak sestavni del splošne strategije prostorskega razvoja in ocena demografskega razvoja mora nastajati v procesu planiranja za katerega demografska stroka da svoja strokovna izhodišča in po skupni oceni možnega splošnega razvoja območja to tudi demografsko ovrednoti tako glede skupnega števila prebivalcev kot specifičnih starostnih skupin.

2 PLANIRANJE V OBDOBJU HITRE RASTI PREBIVALSTVA

Na splošno je človeštvo nagnjeno k temu, da stremi za več. Več tega, več onega. To velja tudi v demografiji. Vse do razvoja vedno bolj modernega (ubijalskega) orožja je v bitkah imela številčnost veliko vlogo. Več ko je imela neka država vojakov (prebivalcev) močnejša je bila. Celo v Korejski vojni (po drugi svetovni vojni) je milijon Kitajskih prostovoljcev zopet porinilo tehnološko nadmočno »ameriško« vojsko nazaj proti jugu. V letih pred drugo svetovno vojno se je razvilo kar neko tiho tekmovanje med Ljubljano in Subotico, katera bo prva imela sto tisoč prebivalcev. Pri številu prebivalcev sta vse do razpada Jugoslavije »tekmovali« slednja in Romunija. Tudi na zahodu niso bili imuni za taka »tekmovanja« saj so vse od nastanka modernih držav imele Anglija, Nemčija, Francija

in Italija približno enako število prebivalcev. Šlo je predvsem za nek nacionalni »kvazi« ponos, hkrati pa je bila tudi pomoč vladajoči stranki pri volitvah saj se je uspeh meril v številkah in število prebivalcev ni bila ena od zanemarljivih števil.

Naravna rast prebivalstva je bila v Sloveniji po drugi svetovni vojni vse do okoli leta 1980 zelo visoka (1). Ker je po letu 1957 Slovenija postala imigracijska država z zelo močnim priseljevanjem predvsem v šestdesetih in sedemdesetih letih je število prebivalcev hitro naraščalo. To se je seveda močno poznalo v planiranju. Predvsem politika je zahtevala hitro rast predvsem mest. Ljubljana naj bi tako ob prelomu stoletja imela že tričetr milijona prebivalcev (2). Celo zasnova Policentričnega razvoja Slovenije, ki se je pripravljala sredi sedemdesetih let je računala na porast Ljubljane na 350 000. Samo še čakalo se je kdaj bo Slovenija v številu prebivalcev preletela dva milijona. Ko je prenehalo plansko planiranje na državni ravni in se je začelo uveljavljati družbeno planiranje in ob močni podpori ideje samoupravljanja so večji pomen dobile občine. Občinski srednjeročni družbeni plani in dolgoročni plani so predpostavljali zelo hitro rast števila prebivalcev v vseh občinah.

Te spremembe v sistemu planiranja so se posredno odražale tudi pri prebivalstvenem razvoju Slovenije. Na kratko lahko govorimo o treh obdobjih (3). V prvem je bila koncentracija na republiški ravni, ki se je odražala v pravem praznjenju celih pokrajin in zelo hitri rasti le nekaj mest, s poudarkom na Ljubljani. Približno v šestdesetih letih se je začel hitrejši razvoj regionalnih centrov in tudi nekaterih novih centrov (n.pr. Velenje, Nova Gorica itd.). Govorimo o koncentraciji na regionalni ravni. Sledila ji je koncentracija na občinski ravni (občinski plani), ko so bili za praznjenje podeželja najbolj »odgovorni« občinski centri. Na demografski razvoj Slovenije pa so imele poleg notranjih selitev velik vpliv tudi migracije prebivalcev iz nekdanjih Jugoslovanskih republik, ki so v obdobju najbolj intenzivnega priseljevanja pomenile kar tretjino letnega porasta števila prebivalcev.

3 OBDOBJE DEMOGRAFSKEGA PRELOMA

Leto 1980 lahko označimo kot neko simbolno prelomnico v demografskem razvoju Slovenije. Začelo se je četrstoletno upadanje celotne rodnosti in petnajstletno upadanje priseljevanja, ki je bilo v zadnjem obdobju celo negativno.

Malo pred prehodom v novo tisočletje je Slovenija padla pod demografski prag (število smrti presega število rojstev). Na spremembe v demografskem razvoju Slovenije smo opozarjali že v osemdesetih letih vendar izven ozkega demografskega kroga tega nihče ni jemal resno. V sistemu družbenega planiranja so imeli vedno prvo besedo ekonomisti (2), prostorsko planiranje pa je bil nek privesek, da ne omenjamo demografskih študij. Naloga demografskih študij je bila le strokovno podprta napoved hitre rasti števila prebivalcev. Rast števila prebivalcev je morala biti močna predvsem v občinskem centru za ostali del občine pa se je napisalo, naj bi število prebivalcev le rahlo naraslo. Tega seveda nihče ni resno jemal in ves razvoj je bil usmerjen v občinske centre. V kolikor bi se uresničila predvidevanja teh občinskih planov, bi morala imeti Slovenija danes že preko dva in pol milijona prebivalcev.

Posledice demografskih sprememb pa so postale bolj očitne v zadnjem desetletju prejšnjega stoletja. Osamosvojitve Slovenije je za nekaj let popolnoma preobrnila migracijski tok. V letu 1992 je število rojstev v Sloveniji padlo pod 20 000 (kot neka psihološka meja) in v letu 1997 pod demografski prag. Z osamosvojitvijo Slovenije pa se je začelo tudi spreminjanje nekdanjega družbenega planiranja, ki pa je še vedno dokaj zakoreninjeno vsaj v glavah lokalnih politikov in se kaže v prevladi ekonomskega planiranja in neki prikriti želji, da bo pa pri nas število prebivalcev še vedno naraščalo. To pa naj bi bil tudi pogoj za hiter razvoj.

4 PLANIRANJE V NOVIH DEMOGRAFSKIH RAZMERAH

Danes se vsaj na načelni ravni večina strinja s tem da smo v veliki demografski krizi. To ne velja samo za Slovenijo ampak kar celotno Evropo (s častnimi izjemami). Sedanja izjemno nizka rodnotost kaže na hitro nazadovanje števila prebivalcev, premočno priseljevanje pa prinese druge probleme. Glede na sedanjo starostno sestavo prebivalstva pa lahko rečemo, da se bo bistveno povečalo predvsem število starejših prebivalcev (še posebej pa njihov delež v vsem prebivalstvu). Tak demografski položaj pa zahteva tudi drugačen pristop pri planiranju.

Demografski razvoj je trenutno popolnoma nasproten željam gospodarskih krogov. Pri tem je ponovno daleč spredaj ekonomski vidik, ki diktira ves ostali razvoj. Demografski problem bi bil s strani ekonomistov popolnoma prezrt v kolikor ne bi naraščajoči delež starejšega prebivalstva ogrožal pokojninske sklade in grozil celo z razpadom sedanjega sistema. Dvig rodnotosti gotovo ni neka prioriteta ekonomistov, ker gre za drag projekt z zelo oddaljenimi rezultati. Vendar pa se moramo zavedati da dolgoročno le zvišana rodnotost lahko zopet izboljša razmerje med aktivnim in neaktivnim prebivalstvom. Priseljevanje z umetnim dviganjem števila aktivnega prebivalstva le prestavlja problem v prihodnost, saj bo zaradi sedanjega priseljevanja v bodočnosti zopet delež starejših prebivalcev nenormalno visok. V takem položaju je trenutno Slovenija, ki bi imela

zaradi nižje rodnotosti in daljšanja življenjske dobe že itak visok delež starejšega prebivalstva, sedaj pa ga bo imela bistveno več tudi zaradi intenzivnega priseljevanja v obdobju 1960-1980. Zato je danes delež starejšega prebivalstva v slovenskih urbanih središčih bistveno višji kot na podeželju (4). Položaj je še posebej kritičen v območjih, kjer je bila rast števila prebivalstva najbolj intenzivna (na primer Nova Gorica (5)).

Občine morajo sedaj izdelati Strategije prostorskega razvoja (gre pač za planiranje, ki se v različnih obdobjih poimenuje z različnimi imeni). Tu se pa predvsem pri demografiji srečamo z več težavami. Predvsem je zelo močan državni vpliv, kjer izrazito prevladuje ekonomski vidik planiranja saj priseljevanje kratkoročno zelo krepi gospodarstvo, medtem ko ukrepi za zvišanje rodnotosti pomenijo kratkoročno le strošek. Zato občine zahtevajo take demografske strokovne podlage, ki predpostavljajo dvig števila prebivalcev. Ker pa imamo negativno naravno rast to pomeni priseljevanje in zopet umetno rušenje razmerja med mladino in starejšim prebivalstvom ter aktivnim in neaktivnim prebivalstvom. To dolgoročno pomeni odlaganje demografskega problema na bodoče generacije. Hkrati pa se moramo zavedati, da tako močno priseljevanje lahko pomeni tudi nastajanje konfliktov v območjih najbolj intenzivnega priseljevanja, ne nazadnje pa tudi na nacionalni ravni (spori med vikendaši in domačini niso nič novega, kaj bodo lahko prinesle neslovenske nacionalne soseske, spomnimo se poskusov »mitingaštva« v Ljubljani, nestrpnost do »južnjakov« na splošno, »problem« Strojanskih itd.).

Z drobljenjem občin pa se zmanjšuje tudi njihova možnost odločanja o lastnem razvoju saj je poleg mestnih občin le še nekaj občin, ki so ekonomsko sposobne izdelati kvalitetno Strategijo prostorskega razvoja občine. Ostalim je planiranje mnogokrat omejeno na civilno nepokorščino zaradi premočnega tranzitnega prometa, poskusa umestitve različnih odpadkov, nastajanje različnih komunikacijskih tras ipd. Glavna naloga občine pa je pridobiti čimveč subvencij zaradi svoje majhnosti in nerazvitosti.

Vidimo da je pri planiranju še vedno v ospredju močna želja po rasti števila prebivalcev, ker naj bi bila to edina možnost za nadaljnji razvoj. Tudi pri izdelavi demografskih strokovnih podlag v novejšem času (6) se je izrazito pokazala želja občin po rasti števila prebivalcev. Tem željam je težko nasprotovati in tako se pri projekcijah bodočega števila prebivalcev vedno pojavlja visok delež priseljenega prebivalstva. Očitno je, da si slovensko gospodarstvo ne more predstavljati razvoja brez rasti števila zaposlenih. To pa je danes zelo težko doseči. Zavedati se moramo da v delovno dobo prihajajo vedno manj številčne generacije. Zadnje generacije z več kot 30 000 rojstev so bile rojene okoli leta 1980. V letu 2005 so dopolnile 25 let (recimo kot leto prve zaposlitve). Leta 2010 jih bo samo še dobrih 25000 in leta 2020 samo še dobrih 18 000 (1). Gre samo za približno oceno glede na dejansko število rojstev v preteklih letih. Zato že samo zagotovitev sedanjega števila zaposlenih

zahteva močno priseljevanje. Vsaka nadaljnja rast števila delovnih mest pa bi potrebo po priseljevanju še močno okrepila.

Zato moramo pri izdelavi demografskih strokovnih podlag predvsem poudariti pomen projekcije prebivalstva po naravni rasti, ki ocenjuje bodoče število prebivalcev brez upoštevanja priseljevanja (ali odseljevanja). Gre za dejanski demografski potencial, ki ga ima neko območje. Glede na sedanjo nizko rodnost je tako ocena števila prebivalcev za neko plansko leto gotovo negativna. To pa pomeni, da morajo praktično vse občine Slovenije planirati priseljevanje že za ohranitev sedanjega števila prebivalcev.

Novim razmeram se mora bolj prilagoditi tudi prostorsko planiranje. Treba je sprejeti dejstvo, da je stagnacija števila prebivalcev edina realna rešitev. Že stagnacija namreč pomeni zaradi nizke rodnosti, priseljevanje. Vendar pa to še ne pomeni zastoja v razvoju ampak nam celo daje velike možnosti za odpravljanje različnih pomanjkljivosti. To velja predvsem za stanovanjsko gradnjo, saj je stanovanjski standard, predvsem v mestih daleč za evropskim povprečjem. To velja tudi za zmogljivost in kvaliteto komunalne infrastrukture in še bi lahko naštevali. Priti pa mora še do nadaljnega prestrukturiranja gospodarstva, ki se mora tehnološko razviti in predvsem usmeriti v tiste dejavnosti, ki ne zahtevajo veliko ročnega dela. Le na ta način bomo lahko zaustavili nenehno željo gospodarstva po priseljevanju manj kvalificirane delovne sile (pripravljene tudi sprejemati nižje plače in omogočati tako kapitalu večje dobičke). Hkrati bi morali zahtevati od vseh, ki zaposlujejo delavce iz tujine, da rešujejo tudi njihove stanovanjske razmere in prispevajo tudi pri urejanju komunalne infrastrukture v območjih, kjer se ti delavci naselijo. Danes je vsako podjetje, ki oznani da bo odprlo nekaj sto novih delovnih mest deležno slavošpevov. Nihče pa se ne vpraša od kje bodo ti delavci prišli in kje bodo živeli. Zavedati se namreč moramo, da je domača delovna sila k sreči vedno bolj izobražena in draga, predvsem pa jo je iz znanih demografskih razlogov vedno manj.

SKLEP

Na kratko lahko rečemo, da se je v demografiji končalo obdobje izobilja. Ni več visokega naravnega prirastka, ki je edino lahko temelj rasti števila prebivalcev. Priseljevanje je lahko nek dodatek, ne more pa biti temelj nadaljnega demografskega razvoja. Rast števila prebivalcev pri negativnem naravnem prirastku zahteva tako močno priseljevanje, da to lahko privede tudi do konfliktov v prostoru.

Pri planiranju je še vedno v ospredju prevlada ekonomistov in ekonomska merila so tista, ki določajo nadaljnji razvoj. Tako je negativni naravni prirastek bolj neka lepotna napaka, edini problem pa je višanje števila (deleža) upokojencev. Tako je pač ekonomsko gledanje na sedanje demografske spremembe. Pri izdelovanju demografskih

strokovnih podlag moramo zato biti predvsem pozorni na dobro predstavitev sedanjega demografskega položaja v Sloveniji. Negativna naravna rast ni lepotna napaka, ampak dejstvo ki zahteva priseljevanje že za ohranitev sedanjega števila prebivalcev. Predvsem je potrebno dopovedati nosilcem planiranja, da za vsakim novim delovnim mestom stoji človek z vsemi svojimi potrebami (stanovanje in vsa ostala infrastruktura). To pa je tisti strošek za katerega gospodarstvo ni pripravljeno niti slišati, saj naj to na primer rešuje kar socialno varstvo. Uspešen poslovnež zahteva le več poceni delovne sile.

VIRI IN LITERATURA

- (1) M. Šircelj. Rodnost v Sloveniji od 18. do 21. stoletja. Posebne publikacije. SURS. 2006
- (2) M. Naprudnik. Regionalno prostorsko planiranje v Sloveniji – 3. del. V Urbani izziv leto 2005 št. 2 str. 78 – 87. UI RS 2005.
- (3) A. Jakoš. Projekcije prebivalstva – analize in projekcije demografskega razvoja v Sloveniji do leta 2020 po občinah za potrebe prostorskega planiranja Slovenije. UI RS 1996
- (4) A. Jakoš. Prebivalstveni prag. V Urbani izziv št. 2 str. 60 - 67. UI RS 2002
- (5) A. Jakoš. Analiza in projekcija demografskega razvoja na mestnem območju Nove Gorice do leta 2020. UI RS 2000
- (6) A. Jakoš. Demografske razmere. V Strategija prostorskega razvoja MOL. UI RS 2006-2007 (v delu); A. Jakoš. Strokovne podlage za demografsko strategijo prostorskega razvoja in projekcije prebivalstva za občino Žalec in občinsko središče mesto Žalec. UI RS 2006; A. Jakoš. Demografska študija. SPR in PR MO Novo mesto. ACER, UIRS 2006.

DVIG RODNOSTI IN SLOVENCİ: VIZIJA ALI NOSTALGIJA

Aleksander Jakoš
Urbanistični inštitut RS
Trnovski pristan, 1000 Ljubljana
Tel: +386 1 4201324; fax: +386 1 4201330
e-mail: aleksander.jakos@uirsi.si

POVZETEK

Prispevek obravnava možne posledice zelo nizke rodnosti v Sloveniji. Pri tem predvsem izpostavi narodnostni vidik, na katerega ob vsem evropskem navdušenju pogosto pozablamo. Kaj je demografska politika in kako naj pomaga k dvigu rodnosti je osrednja tema prispevka. Na koncu se dotakne tudi problematičnosti politike pri uvajanju ukrepov za dvig rodnosti.

1 UVOD

Na ozemlju Slovenije nikoli nismo imeli opredeljene prebivalstvene politike niti v obdobjih življenja v obeh Jugoslavijah, niti v popolnoma samostojni Sloveniji kot tudi ne sedaj kot članici EU. Demografski problemi so se vedno reševali v okviru drugih področij (predvsem ekonomija in sociala). Sprašujem pa se ali sedanja alarmantno nizka rodnost (7) ne zahteva določenih ukrepov državnih institucij, ki bodo preseglji mimobežno obravnavo te problematike v okviru vseobsegajočih ukrepov ekonomske politike (predvsem v strahu za naše pokojnine) in določenih ugodnosti v okviru ostankov socialne države. Pri zahtevi o nujnosti prebivalstvene politike pa ne smemo zanemariti nacionalnega (narodnostnega) momenta. Negativni naravni prirast povzroča tudi absolutno zniževanje števila Slovencev in predvsem padanje deleža v prebivalstvu Slovenije. Slovenija ne more zapreti svojih meja in zato ne moremo pričakovati kakega bistvenega znižanja števila prebivalcev na ozemlju Slovenije, medtem ko sedanja rodnost nakazuje bistveno znižanje števila Slovencev. Temu se lahko upremo le z dvigom rodnosti ob pomoči jasno opredeljene demografske politike.

Zgodovinski spomin pa ni preveč naklonjen že samemu izrazu demografska politika, ker je bil pogosto najbolj grobo zlorabljen pri različnih čistkah nezaželjenega dela prebivalstva (zaradi barve kože, verske pripadnosti, nacionalnosti, politične opredelitve ipd.). V zadnjem času je na svetovni ravni najbolj znana demografska politika Kitajske, ki je uspešno znižala visok demografski prirastek z omejevanjem števila rojstev na enega otroka. Vse od tega ukrepa število rojenih dečkov bistveno presega število rojenih deklic, čeprav je praviloma njihovo število rojstev uravnoteženo. Moram reči da me malo zmrzi ob uspešnosti te demografske politike. Zato je mogoče malo lažje

predlagati ukrepe za dvig rodnosti in pod tem imenom oblikovati neko celovito demografsko politiko.

2 SLOVENCİ IN SLOVENIJA

Za Slovenijo je popolnoma jasno da mora dvigniti rodnost v kolikor želi imeti uravnotežen, trajnosten demografski razvoj. Prekomerno priseljevanje ne more rešiti slovenskega demografskega problema, hkrati pa priseljevanje odpira tudi popolnoma nove probleme ki se tičejo predvsem Slovencev kot naroda s svojo kulturo, jezikom, zgodovino in ne nazadnje državo.

Slovenija kot mala država malega naroda se mora zavedati, da ne more absorbirati močnega priseljevanja brez posledic za položaj jezika, kulture ipd. Zavedati se moramo, da je imela Slovenija ob Popisu prebivalstva leta 2002 le 1 964 036 prebivalcev (1). Od teh se jih je narodno opredelilo 1 766 986 in med temi se je za Slovence opredelilo 1 631 363 ali 83,06% vseh prebivalcev. Pri tem moramo seveda upoštevati da je veliko Slovencev tudi v treh kategorijah, ki jih je dopuščala metodologija Popisa 2002: 1.narodno neopredeljeni (22141), 2.niso želeli odgovoriti (48588) 3.neznano (126325). Zato je verjetno dejanski delež Slovencev nekoliko višji. Negativna naravna rast prebivalstva, ki danes živi v Sloveniji pa kaže na zniževanje le-tega, torej predvsem Slovencev. V kolikor bi upoštevali le narodnostno opredeljene Slovence, bi se po projekciji prebivalstva ob sedanjih koeficientih rodnosti in umrljivosti njihovo število znižalo pod milijon v štiridesetih letih (6) in bi tako teoretično na ozemlju Slovenije bil samo še vsak drugi prebivalec Slovenec. Ker ima Slovenija zelo nizko rodnost, hkrati pa v rodno dobo prihajajo ženske vedno manj številčnih generacij bi Slovenija potrebovala skoraj 10 000 priseljenih prebivalcev letno v kolikor želimo ohraniti sedanje število prebivalcev (2). Ta številka pa bi se morala že po letu 2010 še zviševati in že v tridesetih letih doseči 15 000 priseljenih prebivalcev letno (saldo). Zavedati pa se moramo, da med priseljenimi prebivalci ne more biti večjega števila mlajših Slovencev. Izven Slovenije imamo narodne manjšine v Italiji, Avstriji in Madžarski, starejše zdomce v Zahodni Evropi in izseljence v Amerikah. Gre za Slovence, ki imajo za Slovenijo velik pomen, vendar pa v potencialnem demografskem (zaradi majhnega števila) smislu ne pomenijo ničesar. Priseljevanje bo pomenilo hitro zniževanje deleža Slovencev v Sloveniji. V primeru, da se rodnost v Sloveniji v naslednjih letih ne bo hitro dvignila in

verjetnem priseljevanju lahko pričakujemo da bo v državi Sloveniji že čez dobrih trideset let manj kot polovica prebivalcev slovenske narodnosti. Zavedati se moramo da je geografski položaj Slovenije zelo ugoden, tudi njena politična in gospodarska stabilnost je dobra, ne nazadnje pa je Slovenija po domače povedano lepa in ne moremo domnevati da se bo na njenem teritoriju število prebivalcev zniževalo. Tega pa si ne upam trditi za Slovence. Seveda pa je stvar nas samih ali to ocenimo za problem ali le kolateralno škodo globalizacije. Menim da lahko v imenu jezika in kulture zahtevamo jasno opredelitev do teh stališč tudi od političnih garnitur, ki se bore za oblast v Sloveniji.

3 DEMOGRAFSKA POLITIKA

Nižanje rodnosti je bilo dolgo le strokovni problem, dokler niso prve države začele prehajati pod demografski prag (4) in se je število prebivalcev začelo zniževati. Takrat so to opazili tudi politiki in nizka rodnost je postala nenadoma tudi stvar politike in zato namesto o ukrepih za dvig rodnosti, govorimo o problemu staranja prebivalstva, nujnosti pokojninske reforme, daljšanju delovne dobe, demografski politiki itd. Danes so v ospredje postavljene pokojninske reforme in drugi ekonomski ukrepi, ki naj zagotovijo da naš pokojninski sistem ne bo razpadel. To so glede na pričakovano razmerje med aktivnim in neaktivnim prebivalstvom seveda nujni ukrepi, ki pa so le kratkoročni, saj lahko dolgoročno primerno starostno sestavo prebivalstva zagotovi le zvišanje rodnosti. Dvig rodnosti naj bo temelj vseh aktivnosti vse ostalo je le neka nujna rutina, ki jo je seveda potrebno izpeljati.

Ne obstaja neka čudežna formula ali seznam idealnih ukrepov, ki bi nam zagotavljali višanje rodnosti vse do ponovnega pozitivnega naravnega prirastka. Oceniti ne moremo niti potrebnega obsega sredstev, razen tega da je zelo težko in drago spremeniti demografske trende. Vendar nas to ne opravičuje da ne naredimo nič. V Evropi in tudi Sloveniji na različne načine poskušajo dvigniti rodnost tudi na za enainvajseto stoletje zelo čudne načine, kot je na primer prepoved splava. V našem k sreči spodletelem poskusu oblikovanja demografske politike je bilo na primer predlagano, da se mora ženska pred splavom posvetovati (in dobiti dovoljenje) od posebne komisije (3). Če ženska ne more sama presoditi o rojstvu otroka potem po mojem mnenju tudi ni povsem opravilno sposobna. Zato bi bilo najbolje, da se ženskam zopet odvzame volilno pravico, da ne bi bilo potrebno pred volitvami sestavljati posebnih komisij za vsako žensko posebej, saj po mnenju nekaterih ni čisto zanesljivo, da bi se lahko same »pravilno« odločale.

Dejstvo je, da se je politika za dvig rodnosti izrazito usmerila v ženske in si lasti pravico odločanja o ženskih spolnih organih in njihovi »pravilni« uporabi (splav, umetna oploditev itd.). Podobno kot pri trditvi da je staranje prebivalstva problem, čeprav je to eden največjih dosežkov človeštva, problem pa je nizka rodnost. je sedaj na udaru ženska, ki naj poskrbi za več vojakov in na splošno otrok,

predvsem kot bodočih davkoplačevalcev za naše pokojnine. Tu zelo diši po mentaliteti, da morajo ženske rojevati otroke za državo ne pa zato ker si enostavno želijo otroka. Pustimo že enkrat ženske na miru in se raje posvetimo ustvarjanju ugodnih pogojev za rojstvo, vzdrževanje, šolanje in ne nazadnje tudi primerno okolje (od drobne sociale, do otrokom prijaznega urejanja prostora in čistega okolja) za otroke.

To pomeni brezplačen vrtec in brezplačni osnovni in srednji šoli in to dejansko torej vključno s knjigami, ekskurzijami, malicami itd. S tem vzgoja in šolanje otrok ne bi bil za starše več tako velik ekonomski strošek. Ne glede na ekonomski položaj staršev bi moral biti omogočen dejansko brezplačen zaključek srednjega izobraževanja. Na ta način bi država pomagala bodočim staršem saj bi ustvarila pogoje za lažjo odločitev za rojstvo več otrok. Bistvo pa je predvsem v tem, da odločitev popolnoma prepustimo ljudem, ki se bodo sami odločali o potomstvu (brez pritiskov političnih in drugih propagandistov in moralistov).

Med kazalci razvitosti posameznih držav nikoli ne manjka podatek o deležu študentov v prebivalstvu. Glede na našo vedno izraženo željo po bolj izobraženem prebivalstvu je razumljivo da si tudi starši želijo, da bi njihovi otroci študirali. Zato bi bilo potrebno vsej mladini s štipendijami omogočiti šolanje (to so lahko tudi različne oblike kreditiranja). Dejansko bi tak sistem omogočil doseganje visoke izobrazbe vsej mladini ne glede na premoženjsko stanje staršev.

Danes je v Sloveniji povprečna starost mater ob rojstvu preko 28 let. To je predvsem posledica daljšega šolanja, deloma pa tudi težjih pogojev za osamosvojitve mladine. Predvsem zaradi stanovanjskega problema mladina podaljšuje bivanje pri starših s tem pa se tudi bistveno zmanjšujejo možnosti za ustvarjanje novih družin. Stanovanjski problem je še posebej pereč v mestih kjer so stanovanja najdražja. Prav v mestih pa je veliko stanovanjskih sosesk zgrajenih predvsem v šestdesetih in sedemdesetih letih prejšnjega stoletja. Gre za relativno majhna stanovanja, ki so za sedanje Evropske standarde bistveno premajhna za eno gospodinjstvo kaj šele za oblikovanje še dodatnega. Pogosto se celo pojavljajo vprašanja kaj naj sploh storimo s tem podstandardnim stanovanjskim fondom tako imenovanih »socialističnih« sosesk, ki so tudi infrastrukturno slabo opremljene. Zakaj ne bi ta stanovanja država počasi odkupovala in jih dejansko za minimalne najemnine oddajala mladim prebivalcem (do redne zaposlitve ali drugačne rešitve stanovanjskega problema) in jim tako potencialno omogočila ustvarjanje novih družin bistveno prej kakor danes. To bi omogočilo, da bi se povprečna starost žensk ob rojstvu zopet znižala, s tem pa dejansko tudi povečala verjetnost drugega in predvsem naslednjih otrok, kar je danes že pogosto vprašljivo zaradi biološke starosti mater.

4 VLOGA DRŽAVE (POLITIKE)

Pri vseh teh ukrepih pa se srečamo predvsem z dvema problemoma. Prvi je gotovo denar, drugi pa velika oddaljenost cilja. Ko govorimo o demografski politiki v Sloveniji, ki naj bi dvignila rodnost moramo najprej doseči konsenz ali si to dejansko želimo. Ali menimo, da sedanje stanje ki vodi v tako zniževanje števila Slovencev v Sloveniji, da se lahko vprašamo o nadaljnjem obstoju jezika, kulture in celo države, predstavlja problem, ali je to le nerganje nacionalistov, ki ne razumejo globalizacije svetovnega gospodarstva. Hkrati se moramo zavedati, da živimo v demokratični državi, kjer odločajo vsi polnoletni volilci. Med njimi pa je vedno več starejših, ki jim je napajanje pokojninskih skladov gotovo bližje kakor brezplačno šolanje. Politika sicer rada govori, da je potrebno v Sloveniji dvigniti rodnost vendar pa razen besed dejanj še nismo videli v kolikor ne zanikamo da se hitro zvišuje BDP na prebivalca in tudi statistična plača. V kolikor želimo dejansko dvigniti rodnost mora Slovenija za to nameniti določen del svojega proračuna. Zavezali smo se da bomo določen del proračuna namenili za vojsko, da NATO ne bo jezen, gradimo avtocestni križ za nemške turiste do morja in avtocesto za tovornjake v Ukrajino. Ali potem ne moremo del tega kolača nameniti tudi za zvišanje rodnosti v Sloveniji?

Tu pa se pojavi problem dolgoročnosti cilja. Že za zvišanje rodnosti je potrebno veliko denarja, potem pa še kake četrto stoletja povečanih stroškov izobraževanja in poceni stanovanj. »Ekonomsko upravičena« je ta investicija šele z zaposlitvijo teh novih generacij. To pa ni politika, ki je zanimiva za stranke, ki se borijo za oblast na volitvah, ki bodo že čez leto, dve ali največ štiri. Zato je razumljivo, da pomeni tak projekt za vsako trenutno vodilno politično garnituro veliko verjetnost izgube naslednjih volitev, saj prerazporeditev denarja pomeni, da ga nekje vzameš in s tem izgubiš volivce. Resnično me zanima kakšen bi bil odziv političnih strank na primer na volilno pravico vseh otrok (v njihovem imenu bi seveda glasovali starši in bi tako oče in mati s petimi otroci imela sedem glasov). Mogoče bi pa potem morali uvesti ukrepe za znižanje rojstev? Ker politiki nismo dali tega korenčka bi morala javnost (lahko tudi pisatelji, športniki, gasilci, društva mladih mater, ali kdorkoli drug.) »izsiliti« od vlade določen odstotek proračuna za dvig rodnosti, ki bo zavezoval tudi vse naslednje vlade. Potem pa naj se stranke pripravijo o obliki posameznih ukrepov in lepotnih popravkih od ukrepov pa ne smejo odstopiti – ne nazadnje pa bo tudi denar zakonsko zagotovljen v državnem proračunu. Če smo se zavezali NATU pa se dajmo še lastnemu narodu.

5 SKLEP

Dvig rodnosti ne sme predstavljati nekega s številkami opredeljenega cilja ampak vizijo skladnega in trajnostnega razvoja družbe. Pri tem ob vedno večji globalizaciji (5) ne

smemo gledati na slovenski jezik in kulturo kot na nostalgijo po starih časih ampak cenjeno vrednoto, ki pa mora imeti tudi ekonomski temelj. Pri ukrepih za dvig rodnosti pa moramo že enkrat nehati izvajati moralni in ideološki pritisk na ženske in jih pozivati k večji rodnosti kot domoljubni dolžnosti. Demografska politika (zasidrana z določenim deležem BDP-ja v proračunu) naj pomaga ustvariti boljše razmere za nastajanje novih družin in predvsem razbremeni starše stroškov izobraževalnega procesa otrok. Ustvarimo otrokom in staršem prijazno družbo. Po mojem mnenju bi morala država nehati plačevati staršem za to, da imajo otroke (otroški dodatek ipd.), ker gre dejansko le za minimalno socialno pomoč. Veliko pomembnejša (in seveda dražja) bi bila uvedba dejansko brezplačnega otroškega varstva in šolanja, ter pomoč vsem mladim v Sloveniji pri rešitvi prvega stanovanjskega problema.

Kljub slabim demografskim obetom lahko trdimo z veliko gotovostjo, da bo Slovenija ostala dobro poseljena. Pogoji za življenje so dobri in Slovenija je lepa. Pojavi pa se lahko problem z uradnimi jeziki. Sicer pa je v Švici retoromanščina še vedno eden od štirih uradnih jezikov.

VIRI IN LITERATURA

- (1) Popis prebivalstva, gospodinjstev in stanovanj, 31.3.2002, SURS
- (2) Projekcija prebivalstva za Slovenijo-osnovna varianta, EUROSTAT 2005
- (3) Strategija za dvig rodnosti v Republiki Sloveniji. Delovno gradivo 15.11.2006, Ministrstvo za delo, družino in socialne zadeve, str 25
- (4) A. Jakoš. Prebivalstveni prag. Urbani izziv 2. Ljubljana str. 60-67. 2002
- (5) A. Jakoš. Bomo kolateralna škoda globalizacije? Časopis Delo-Znanost, 3.5.2007
- (6) A. Jakoš. Demografska slika Slovenije in Evrope. Javno predavanje UIRS 6.3.2007
- (7) M. Šircelj. Rodnost v Sloveniji od 18. do 21. stoletja, Posebne publikacije SURS. 2006

SLOVENIJA PRED DEMOGRAFSKIMI IZZIVI 21. st.

Prostorsko planiranje v novih demografskih razmerah na primeru Urbanistične zasnove mesta Črnomelj

Liljana Jankovič Grobelšek, u.d.i.a.
Acer Novo mesto, d.o.o.
Šentjernejska c. 43, 8000 Novo mesto
Tel: +386 7 3730673; fax: +386 7 3730671
e-mail: liljana.jankovic@acer.si

Izvleček

V uvodnem delu predstavljamo dvojnost problematike, s katero se v aktualni situaciji priprave novih prostorskih planov občin srečujemo prostorski načrtovalci: kako naj upoštevamo na eni strani razmeroma neoptimistične demografske napovedi, ki ne izkazujejo večjega povečanja števila prebivalstva¹, na drugi strani pa še vedno strmo naraščajoče potrebe po novih stavbnih zemljiščih. Te izkazuje tako javni (lokalne skupnosti) kot zasebni sektor. Pobude za opredeljevanje novih zemljišč za razvoj dejavnosti v prostoru so torej pogosto predimenzionirane. Obenem so demografski kazalci zadržani. Glede na to je v prispevku oblikovano in argumentirano stališče, da je pametno upoštevati sorazmerno zmernost in postopnost prostorskega razvoja.

V nadaljevanju je prikazan primer – urbanistični načrt mesta Črnomelj v občini Črnomelj v Beli krajini. Razvoj mesta v zadnjih desetletjih ni več tako hiter, kot je bil po 2. svetovni vojni, vendar pa nove gospodarske dejavnosti z novimi delovnimi mesti v zadnjem desetletju nakazujejo na spet bolj pospešen razvoj. Obenem bo mesto predvidoma povezano v slovenski avtocestni sistem preko tretje razvojne osi². Tudi zaradi tega je dolgoročna prostorska razvojna shema mesta razmeroma velikopotezna.

1 UVOD

Z vidika prostorskega načrtovalca in urbanista (s projektantskimi izkušnjami) lahko glede aktualnih in

¹ Namesto tega v večini primerov izkazujejo postopno upadanje števila prebivalcev oziroma manjša do srednja povečanja v večjih in populzivnih urbanih središčih, pa še ta na račun priselitev.

² 3. slovenska razvojna os: je projekt, ki je predviden v okviru programa Modernizacija državnega cestnega omrežja na prioritetnih razvojnih oseh (3., 3a. in 4. razvojna osi), Resolucija o nacionalnih razvojnih projektih 2007-2023, Vlada RS, Služba za razvoj, oktober 2006).

napovedanih demografskih razmer v odnosu do prostorskega načrtovanja ugotovimo dvoje:

- že vrabci čivkajo, da nas bo vse manj in da se starostna piramida neljubo širi pri vrhu. Ugotovitve stanja in napovedi različnih slovenskih demografov se ne razlikujejo prav veliko. Strokovnjaki sicer sugerirajo možne rešitve, kot problem pa izpostavljajo, da bi reševanje problematike, pa če se začne ta hip, pozitivne posledice pokazalo šele v daljšem obdobju, vsekakor ne v obdobju posamezne vlade, kar vsakokratno aktualno politiko najbolj zanima.³

- ne glede na demografske študije, ki se pripravljajo v okviru strokovnih podlag za prostorske planske akte in ki naj bi pokazale dejanske potrebe po novih zemljiščih za prostorski razvoj, pa je za prostorske načrtovalce v praksi pogosto težko obvladljiva nenasitnost različnih investorjev po novih stavbnih zemljiščih.

2 RAZVOJNE POBUDE V PROSTORU

V mnogo primerih (vendar nikakor ne vedno ali povsod!) prostorsko predimenzionirane razvojne pobude⁴ brezpogojno podpirajo vodilne občinske strukture. Te se sklicujejo na odgovornost do zagotavljanja površin za gospodarski razvoj, nova delovna mesta in splošni napredek lokalne skupnosti, ki jo zagotovo nosijo. V tem se jim prostorski načrtovalci povsem pridružujemo, saj je naše

³ Jakoš, A., 2007: »Če imamo resen namen dvigniti rodnost, bomo za to tudi našli sredstva. ... Problem je v tem, da gre za dolgoročne in zelo drage ukrepe, ki pomenijo še večjo obremenitev proračuna (več otrok). Problem pa je tudi v tem, da se bodo pozitivni rezultati takih ukrepov pokazali šele čez 5 do 7 štiriletnih volilnih mandatov. Zato parole prevladujejo nad dejanji.«

⁴ Tu gre za vloge, pobude po novih stavbnih zemljiščih, ki jih zasebni investitorji, lahko pa tudi javni sektor vložijo na prostorski oddelek v lokalni skupnosti z željo (zahtevo), da bi ta doslej kmetijska ali gozdna zemljišča postala stavbna, kar včasih še podrobneje utemeljijo s svojimi potrebami, z nekakovostjo kmetijske zemlje, s tem, da bo to prineslo razvoj kraju ipd.

poslanstvo, da razvojne pobude in težnje usmerimo v okvir usklajenega prostorskega razvoja.

Nova delovna mesta lahko zagotovimo v okviru prestrukturiranja in prenove opuščenih industrijskih, obrtnih ali vojaških lokacij. Ker so te pogosto nedosegljive zaradi neurejenega lastništva ipd., pa so potrebne tudi nove stavbne površine.

Nova delovna mesta prinašajo nove potrebe po stanovanjskih in vseh spremljajočih površinah (oskrba, družbene dejavnosti). Še vedno pa ostaja vprašanje, nakazano že na začetku tega besedila: s čim (in kom) naj bi te obsežne nove stavbne površine napolnili, naselili?

Bo delna prerazporeditev prebivalstva iz večjih mest, kjer so skoncentrirana delovna mesta, na podeželje in v primestna središča, prinesla večini Slovencev tako zeleno bivanje v lastni hiši z vrtom? Je to sploh prostorsko in ekonomsko izvedljivo za večino prebivalstva? Je to sploh skladno z načeli v Strategiji prostorskega razvoja Slovenije⁵ zapovedanega trajnostno uravnoteženega prostorskega razvoja (seveda ni!), ki zagovarja ob povečanju kakovosti bivanja (izboljšanju urejenosti naselij in javne infrastrukture) višanje gostote poselitve z bolj strnjeno pozidavo? Ta prinaša manjšo porabo stavbnih zemljišč na prebivalca oz. uporabnika in s tem nižje stroške gospodarske javne infrastrukture. Strnjeno pozidane mestne soseske so lahko območja visokih ambientalnih in socialnih kakovosti⁶, ponujajo možnost izbire različnih oblik stanovanja. Zgoščena mestna pozidava tudi pomeni krajšanje poti na delo in s tem zmanjšanje transportnih stroškov, bližino šol in drugih javnih storitev in še in še.

Nekaj novih stavbnih zemljišč bo potrebnih na račun potrebnega povišanja standarda površin na prebivalca⁷ predvsem na račun večje stanovanjske površine na prebivalca. Izboljšanje kakovosti bivanja poleg tega zahteva več in bolj urejene skupne mestne površine, javne prostore, površine za rekreacijo, šport in prosti čas. To ob obstoječem številu prebivalcev, celo ob njegovem zmanjšanju, še vedno pomeni, da so potrebne nove površine za razvoj. Ne glede na demografsko nazadovanje torej potrebe po gradnji naraščajo.

Nekaj novih stavbnih zemljišč je potrebnih zaradi ohranjanja poseljenosti podeželja, pa tudi zaradi trenda selitve iz mest v primestni in podeželski prostor, ki ga ni možno ustaviti.

Ob tem se moramo zavedati, da so pozidana zemljišča praktično nepovratna za primarno rabo (kmetijstvo, gozdarstvo, vode), zato so zelo odgovorne odločitve, katera in koliko zemljišč se bo prenamenjalo iz primarne rabe v stavbno. In ravno zato bi pri teh odločitvah, ki jih v končni fazi na predlog občinskega sveta potrdi Vlada in za njo še

⁵ Strategija prostorskega razvoja Slovenije, Ur. l. RS, št. 76/2004.

⁶ ki jih podeželska ali suburbana (primestna) poselitve z enodružinskimi hišami ne more doseči.

⁷ Pogačnik, A., 1999: Ciljni normativ je 20 m² neto stanovanjske površine na prebivalca. Vseh urbanih površin na prebivalca pa se računa okrog 240 m².

občinski svet, morali (med drugimi strokovnimi podlagami) smiselno upoštevati tudi demografske strokovne podlage.

3 PROSTORSKI PLANSKI AKTI

Ta čas so v pripravi novi prostorski planski akti⁸ za pravzaprav ves slovenski prostor (za vse lokalne skupnosti). Do aprila oz. julija 2007 so se pripravljali skladno s slovensko prostorsko zakonodajo, ki je bila sprejeta v letih 2002 – 2004 [2,3,4,5], od letos naprej pa se pripravljajo skladno z letos sprejeto prostorsko zakonodajo [6].

Urbanistični načrt je strokovna podlaga, osnova za celovito načrtovanje razvoja urbanih središč. Izdela se ob upoštevanju strokovnih metod prostorskega načrtovanja [7]. Urbanistični načrt opredeli vizijo razvoja naselja in koncept razvoja poselitve z namensko rabo površin ter infrastrukture in zelenega sistema. V podrobnejšem delu se opredelijo prostorski izvedbeni pogoji za posege v prostor in določijo območja širitve naselij, ki se prenesejo v prostorski planski akt.

4. URBANISTIČNA ZASNOVA ČRNOMELJ⁹

4.1. Demografske in socialne razmere

Mesto se je v povojnih letih razvijalo hitro, prebivalstvo je naraslo predvsem na račun priseljevanja s podeželja. V zadnjih letih je izkazano zmanjšanje števila prebivalcev.

Preglednica 1: demografske in socialne razmere. Socialne razmere so (zanimivo) povsem enake kot je slovensko povprečje.

Št. preb.:	Socialne razmere (2002, v %):
1971: 3.744	delež otrok (do 14): 15
1981: 4.731	delež starejših (nad 65): 15
1991: 5.462	delež aktivnih: 48
2002: 5.854	delež dnevnih migrantov: 32
2006: 5.531	

Demografski razvoj območja Črnomlja bo v glavnem odvisen od občinskega demografskega potenciala. Hitrejši demografski razvoj območja mesta Črnomelj bi verjetno še bolj oslabil demografsko sliko ostalega dela občine, saj ni velike verjetnosti, da bi se v občino Črnomelj v večjem številu priseljevalo prebivalstvo iz drugih občin Slovenije ali tujine. Da je dolgoročen demografski razvoj območja UZ Črnomelj dokaj neugoden (kar v Sloveniji ni izjema) lahko razberemo tudi iz starostnih piramid. Zaradi vedno ožjega spodnjega dela (mlajše prebivalstvo) se do leta 2030

⁸ Občinski prostorski načrti

⁹ Urbanistična zasnova Črnomelj, Poročilo 1. faze. Acer Novo mesto, d.o.o., marec 2007. Demografska študija (povzeta v urbanistični zasnovi), Urbanistični inštitut RS, datum (Jakoš, A.).

že tako deformira, da lahko rečemo, da starostna piramida nima več oblike piramide ampak žare.

Preglednica 2: Projekcija prebivalstva za leto 2015
Ocena starostne piramide za leto 2015

Starost	MOŠKI	ŽENSKÉ	M	Ž	M+Ž
>85	M	žžž	18	51	69
80-84	MM	žžžž	43	77	120
75-79	MM	žžžžž	46	104	150
70-74	MMMM	žžžžžž	89	110	199
65-69	MMMMMM	žžžžžžžž	140	192	332
60-64	MMMMMMMM	žžžžžžžžžž	199	237	436
55-59	MMMMMMMMMM	žžžžžžžžžžžž	238	282	520
50-54	MMMMMMMMMM	žžžžžžžžžžžž	240	278	518
45-49	MMMMMMMMMM	žžžžžžžžžžžž	234	250	484
40-44	MMMMMMMMMM	žžžžžžžžžž	227	209	436
35-39	MMMMMMMMMM	žžžžžžžžžžžž	282	241	523
30-34	MMMMMMMMMM	žžžžžžžžžžžž	278	241	519
25-29	MMMMMMMMMM	žžžžžžžžžžžž	226	235	461
20-24	MMMMMM	žžžžžžžžžž	162	171	333
15-19	MMMMMM	žžžžžžžžžž	164	137	301
10-14	MMMMMM	žžžžžžžžžž	140	127	267
5- 9	MMMMMM	žžžžžžžžžž	150	140	290
0- 4	MMMMMM	žžžžžžžžžž	146	136	282
			3022	3218	6240

4.2 Razvoj poselitve Črnomlja

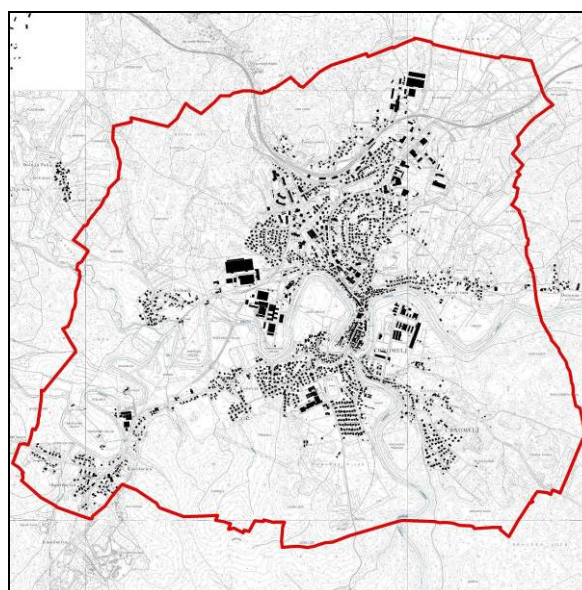
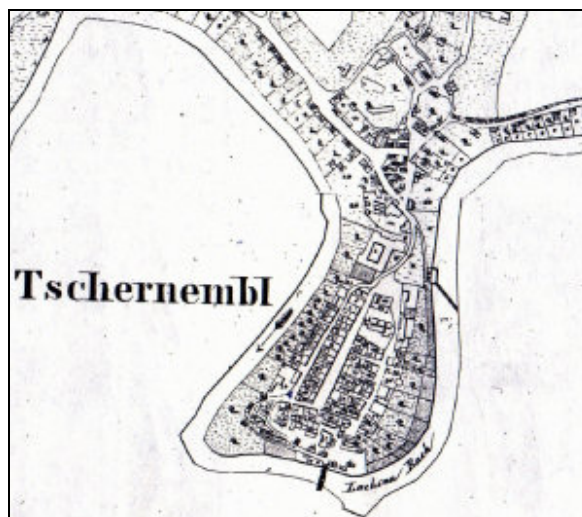
Črnomelj je dobil mestne pravice zaradi strateške lokacije, lege v vojni krajini in pomembne obrambne funkcije v času turških vpadov. Tloris zgodovinskega mestnega jedra kaže na srednjeveško zasnovo – glavni trg v lijakasti obliki z vzporednima, stranskima ulicama in značilno prečno strukturo parcel ter gradom. Sedanje sodobno mesto se je razvilo predvsem po 2. svetovni vojni, krakasto, na uravnavah v dolinah rek Lahinje in Dobljice.

4.3 Težnje v prostorskem razvoju Črnomlja

Večina razvojnih pobud se nanaša na širitev stanovanjskih območij. Ostale pobude se nanašajo na zelene površine v mestu (širitev pokopališča, ureditev arheološkega parka in območja za športne objekte) in proizvodno - oskrbne dejavnosti (razširitev gospodarskih con).

4.4 Nove razvojne razmere

Črnomelj je največje urbano središče Bele krajine, v katerem se v zadnjem desetletju spet obuja razvoj industrije (Danfoss, gospodarska cona TRIS Kanižarica v območju opuščene rudnika) in da zato mesto nujno rabi mestne obvozne ceste. Temu se je v zadnjih letih pridružilo dejstvo, da bo Črnomelj kot vse kaže eno izmed mest, ki jih bo povezovala 3. slovenska razvojna os (Koroška – Bela krajina). Zaradi vseh naštetih dejstev občina načrtuje pospešen prostorski razvoj mesta, vendar ne glede na prej omenjene pogosto nerealne pobude še vedno v okviru realnih prostorskih meja.

Sliki 1-2: Franciscejski kataster (zgoraj). Struktura in gostota poselitve v območju mesta Črnomelj z mejo območja obdelave (spodaj).

4.5 Vizija razvoja Črnomlja

Vizija razvoja mesta Črnomlja se nanaša na zagotovitev programsko, strukturno in oblikovno urejenega mesta, ki bo prepoznavno v slovenskem merilu:

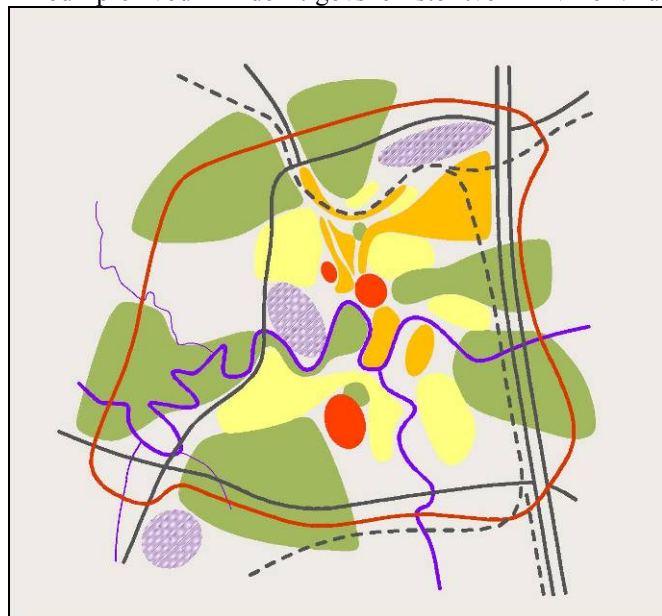
- prednostno naj se izvaja prometno omrežje obvoznih cest - obvoznice bodo obkrožale mesto, ga povežale na načrtovano 3. razvojno os, ki bo potekala vzhodno od mesta in v vse regionalne smeri. S tem bo osrednji del mesta s starim mestnim jedrom razbremenjen motornega prometa.
- načrtuje se medsebojno dolgoročno usklajena namenska raba prostora, pri kateri bodo stanovanjska območja ustrezno oddeljena od za njih najbolj motečih industrijskih, hkrati pa bodo dosežene najmanjše oddaljenosti do dnevno potrebne oskrbe.
- potrebno je zagotavljati dobre priložnosti za nadaljnji gospodarski razvoj in zadostne ter dobro infrastrukturno opremljene površine za gospodarske cone.

- omogočiti je treba nove stanovanjske soseske za različne skupine prebivalcev in z visoko kakovostjo bivanja. Hkrati pa je treba urejati in sanirati obstoječe stanovanjske soseske, ki niso ustrezno opremljene z dnevno oskrbo in skupnimi programi naselja, zelenicami, otroškimi igrišči ipd.

4.5. Nove predvidene razvojne površine

Večje razvojne površine za različne namenske rabe so predvidene:

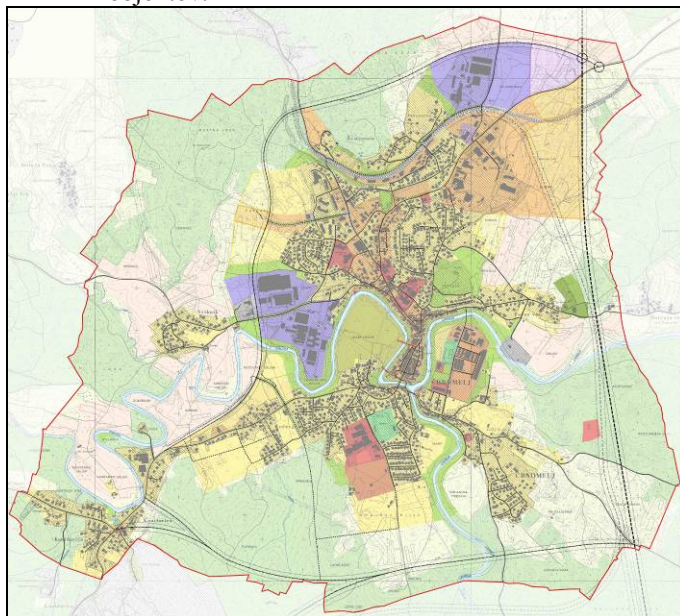
- na severnem in severovzhodnem delu mesta se predvideva veliko območje za gospodarske dejavnosti – od proizvodnih do trgovsko storitvenih v okviru

povečanja obstoječe gospodarske cone. Načrtovano povečanje obstoječih območij podpira predvideno izboljšanje prometne situacije v tem delu mesta (3. razvojna os, ki bo potekala vzhodno od mesta).

- na severozahodnem in zahodnem delu mesta se predvideva razširitev gospodarske cone Danfoss ter širitev površin za stanovanja in mešane dejavnosti do in preko zahodne obvozne ceste, ki je v tem delu že v izgradnji.

- na južnem delu mesta se predvidevajo razširitev posameznih stanovanjskih območij ter športnih površin in objektov.

Sliki 3-4: levo: shema razmestitve dejavnosti v prostoru UZ Črnomelj (legenda: sive črte so obvozne ceste in 3. razvojna os (dvojna črta), rumeno so stanovanja, vijolično gospodarske cone, rdeče družbene dejavnosti, modro reki, zeleno pa nepozidan prostor, ki se dolgoročno ohrani). Desno: shema ključnih razvojnih območij Črnomlja (barve pomenijo enako kot pri levi shemi).

6 SKLEP

Glede na izkušnje in prakso postopne opredelitve novih stavbnih zemljišč, ko je izkazana jasna potreba in pripravljena dobra argumentacija, je vendarle jasno, da opredelitve novih stavbnih zemljišč tudi v novi generaciji planskih aktov ne bodo zadovoljile predimenzioniranih prostorskih pobud, ampak bodo ostajale v okviru smiselnih demografskih kazalcev, podprte z dejanskimi oz. realnimi razvojnimi potrebami. Negativni naravni prirastek ne bo pomenil zastoja v planiranju ampak kvalitativni razvoj namesto kvantitativnega.

Po drugi strani pa bi bilo potrebno v večji meri računati na pojav novih razvojnih potreb v prostoru, ki jih ob sprejetju prostorskega plana še ni bilo možno predvideti. V takih primerih pa bi morali omogočiti enostavnejše in hitrejšše postopke sprememb prostorskega plana oz. ohlapnejše odloke.

Reference

- [1] Jakoš, A., 2007: Demografska slika Slovenije včeraj, danes, jutri. Bomo kolateralna škoda globalizacije? Delo, Znanost. 3.5.2007, Ljubljana.
- [2] Zakon o urejanju prostora (ZUreP-1, Ur. L. RS, št. 110/02, 8/03) in podzakonski akti
- [3] Strategija prostorskega razvoja Slovenije (Uradni list, RS, št. 76/04)
- [4] Prostorski red Slovenije (Uradni list RS, št. 122/04)
- [5] Zakon o graditvi objektov - ZGO (Uradni list RS, št. 110/02)
- [6] Zakon prostorskem načrtovanju – ZPNačrt (Uradni list RS, št. 33/07) in podzakonski akti
- [7] Urbanistična zasnova Črnomelj, Poročilo 1. faze. Acer Novo mesto, d.o.o., marec 2007. Demografska študija (povzeta v urbanistični zasnovi), Urbanistični inštitut RS, 2006 (Jakoš, A.)
- [8] Fister, P., 2006: RE urban mobil: mobiliziranje reurbanizacije v razmerah demografskih sprememb. MOL, Ljubljana. (naslov izvirnika: Mobilising Reurbanisation on Condition of Demographic Change. Prevod: I. Stanič).
- [9] Pogačnik, A., 1999: Urbanistično planiranje. Univerza v Ljubljani, Fakulteta za gradbeništvo in geodezijo, Ljubljana.

VPLIV STARANJA PREBIVALSTVA NA PREDPISOVANJE ZDRAVIL V SLOVENIJI

Karin Kasesnik, Silva Pečar – Čad
Inštitut za varovanje zdravja RS
CPZZV, Oddelek za socialno farmacijo
Trubarjeva 2, 1000 Ljubljana, Slovenija
Tel.: 01 5205772; faks: 01 5205774
el.pošta: karin.kasesnik@ivz-rs.si

POVZETEK

Prispevek obravnava selektivno spremljanje porabe zdravil v Sloveniji. Staranje prebivalstva v razvitih državah pomeni tudi specifično predpisovanje in izdajo zdravil. Starejšim segmentom prebivalcev Slovenije se glede na mlajše skupine prebivalcev izda večje relativno število izdanih receptov s predpisanimi zdravili iz večine glavnih skupin ATC (anatomsko-terapevtsko-kemične klasifikacije). Jemanje več zdravil hkrati lahko povzroči več medsebojnih učinkovanj med zdravilnimi učinkovinami in več neželenih učinkov. Na učinkovanje zdravil in pojav neželenih učinkov lahko vpliva tudi spremenjena farmakokinetika zdravilnih učinkovin pri starejših ljudeh. Večji obseg uporabe analiz porabe zdravil glede na starost prebivalcev bi pripomogel k ustvarjanju ukrepov z namenom varnosti medikamentoznega zdravljenja starejših ljudi.

1 UVOD

V sodobni družbi se srečujemo z globalnimi trendi staranja populacije [1]. Posledice teh socioloških sprememb se že kažejo v pogostnosti določenih obolenj v populaciji. Zdravstveno varstvo prebivalcev se mora prilagajati spremenjeni demografski strukturi. Pomemben del sodobnega zdravljenja je jemanje zdravil, ki je z višjo starostjo v povprečju pogostejše [2].

Velik delež starejših prebivalcev v Sloveniji pomeni sedanjo in predvidoma prihodnjo veliko porabo zdravil za zdravljenje bolezni, ki so pogoste v starejših letih. Na primer, celotno število izdanih receptov z ambulantno predpisanimi zdravili za srce in ožilje (skupina C) je bilo v Sloveniji v preteklih letih v primerjavi z drugimi skupinami zdravil največje. S starostjo se pogostnost predpisovanja zdravil iz skupine C povečuje, skladno z večjo pogostnostjo teh obolenj v starejših letih [2].

Starejši prebivalci pogosto jemljejo več zdravil hkrati. Kljub pričakovanemu boljšemu izzidu zdravljenja je lahko sočasno jemanje več zdravil za bolnike bolj zapleteno, posebno če so načini ali režimi jemanja zdravil različni. Poleg tega obstaja možnost pojava neželenih učinkov in medsebojnega delovanja različnih zdravilnih učinkovin.

Na Inštitutu za varovanje zdravja RS, na Oddelku za socialno farmacijo, že leta spremljamo porabo zdravil v

Sloveniji. Izpeljane analize med drugim pokažejo porabo posameznih skupin zdravil tudi glede na različne starostne skupine prebivalcev. Te informacije so lahko koristen vir za načrtovanje zdravstvenega varstva v Sloveniji.

2 PREDPISOVANJE ZDRAVIL PO STAROSTNIH SEGMENTIH

V grafikonu 1 [2] je prikazano relativno število receptov (število receptov na 100 prebivalcev), ki so bili v Sloveniji v letu 2005 ambulantno predpisani in izdani prebivalcem obeh spolov iz različnih starostnih segmentov. Skupine zdravil so opredeljene v skladu z ATC (anatomsko – terapevtsko – kemično) klasifikacijo zdravil, ki jo priporoča tudi Svetovna zdravstvena organizacija. Do desetega leta starosti sta opredeljeni petletni starostni skupini, saj podatki kažejo znatne razlike v številu receptov in v (pod)skupinah predpisanih zdravil med obema skupinama otrok. Po desetem letu starosti so prebivalci razdeljeni na desetletne segmente. Razvidno je, da je bilo v letu 2005 število izdanih receptov v starejših starostnih skupinah prebivalcev veliko.

V tabeli 1 [2] vidimo v letu 2005 največjo porabo zdravil iz skupine C, to so zdravila za bolezni srca in ožilja; v povprečju je bilo izdanih kar 171 receptov na 100 prebivalcev. V tej skupini zdravil opazimo izrazito povečevanje relativnega števila izdanih zdravil, čim višje starostne segmente prebivalcev spremljamo. Nekoliko manj so se v relativnem merilu predpisovala zdravila z delovanjem na živčevje oziroma skupina N. Tudi zdravil iz večine drugih ATC skupin se največ predpisuje starejšim segmentom prebivalcev. V relativnem merilu pa je število izdanih receptov iz skupin J, zdravil za sistemsko zdravljenje infekcij in R, zdravil za bolezni dihal, predpisanih otrokom do petega leta, presegalo število receptov predpisanih prebivalcem iz kateregakoli drugega starostnega segmenta. Relativno število receptov iz skupine P, ki zajema antiparazitike, insekticide in repelente, je bilo večje pri otrocih do desetega leta. To lahko pripišemo pogostnosti infekcijskih, parazitarnih in dihalnih obolenj pri otrocih. Zdravil iz skupine G, to je zdravil za bolezni sečil in spolovil ter spolnih hormonov se relativno največ ambulantno predpiše in izda osebam med dvajsetim in tridesetim letom starosti, zaradi hormonske narave zdravil iz te skupine.

Grafikon 1: Pogostnost predpisovanja receptov po starostnih skupinah in spolu, Slovenija, 2005

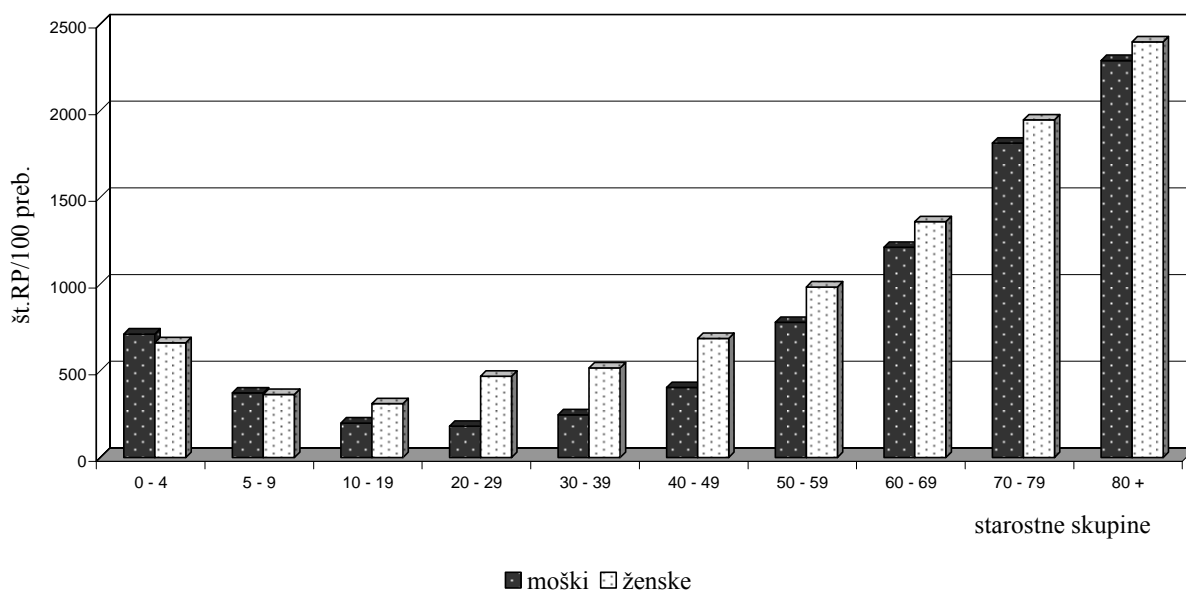

Tabela 1: Število izdanih receptov na 100 prebivalcev po skupinah in starostnih skupinah, Slovenija, 2005

ATC skupina	skupaj	0 - 4 let	5 - 9 let	10 - 19 let	20 - 29 let	30 - 39 let	40 - 49 let	50 - 59 let	60 - 69 let	70 - 79 let	80 + let
skupaj	733	687	368	253	320	379	542	879	1.290	1.895	2.368
A	73	84	8	11	16	26	50	97	152	215	269
B	33	12	2	2	7	8	13	33	75	137	185
C	171	0	1	2	5	18	77	238	455	680	807
D	33	45	23	32	26	24	29	36	42	50	56
G	51	0	0	29	92	69	48	40	47	57	49
H	9	1	3	3	4	6	9	15	18	21	21
J	68	166	116	54	52	59	57	62	63	76	102
L	3	0	0	0	1	1	3	4	6	8	10
M	64	21	13	13	24	38	67	95	115	154	167
N	125	82	52	33	43	73	121	167	195	305	447
P	2	4	5	1	2	2	2	2	2	1	1
R	53	120	95	50	31	32	38	48	59	88	102
S	28	61	27	14	12	14	18	26	40	68	97
V	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0
ma,ga,obv	19	90	21	9	8	9	11	15	22	34	55

Legenda: ATC = anatomsko–terapevtsko–kemična skupina.

A = zdravila za bolezni prebavil in presnove; B = zdravila za bolezni krvi in krvotvornih organov; C = zdravila za bolezni srca in ožilja; D = zdravila za bolezni kože in podkožnega tkiva; G = zdravila za bolezni sečil in spolovil ter spolni hormoni; H = hormonska zdravila za sistemsko zdravljenje – razen spolnih hormonov; J = zdravila za sistemsko zdravljenje infekcij; L = zdravila z delovanjem na novotvorbe in imunomodulatorji; M = zdravila za bolezni mišično-skeletnega sistema; N = zdravila z delovanjem na živčevje; P = antiparazitiki, insekticidi in repelenti; R = zdravila za bolezni dihal; S = zdravila za bolezni čutil; V = razna zdravila.

ma = magistralna zdravila; ga = galenska zdravila; obv = obvezilni material.

Izdelane in objavljene analize bi lahko še v večji meri uporabljali pri zagotavljanju učinkovitega zdravstvenega varstva. Selektivno spremljanje porabe zdravil omogoča spoznavanje predpisovanja in izdaje zdravil posameznim segmentom prebivalcev Slovenije. Ena izmed študij iz tujine navaja, da ljudje starejši od 65 let tvorijo 13 % prebivalstva, jemljejo pa približno 40 % vseh zdravil [3]. S pazljivim evidentiranjem izdaje zdravil ranljivim segmentom prebivalcev, kamor sodijo tudi starejši prebivalci, bi lažje določili strategije informiranja starejših prebivalcev o jemanju zdravil. Opazamo namreč nujnost neodvisnega, učinkovitega informiranja prebivalcev o različnih vidikih jemanja, učinkovanja in shranjevanja zdravil. Pri starejših ljudeh je zaradi v povprečju obsežnega jemanja zdravil in pogostih sočasnih obolenj ta tematika še pomembnejša.

Iz podatkov o ambulantno predpisanih, v lekarnah izdanih zdravil vidimo veliko pogostnost predpisovanja zdravil za bolezni srca in ožilja. V povprečju je vsakemu prebivalcu po šestdesetem letu starosti predpisanih nekaj manj kot 5, po osemdesetem letu pa celo 8 receptov zdravil te skupine letno. S komuniciranjem z ustreznimi javnostmi bi povečali možnost učinkovitega in varnega medikamentoznega zdravljenja srčno – žilnih bolezni. S pregledom podrobnejših analiz porabe podskupin oziroma zdravilnih učinkovin v zdravilih za srce in ožilje, ki se v največji meri izdajajo, lahko ugotovimo, na katera zdravila bi se morali osredotočiti.

Poleg tega je pomemben stroškovni vidik porabe zdravil, saj bo predvidoma vedno težje zagotoviti ekonomsko vzdržnost zdravstvenega sistema.

3 SOČASNO JEMANJE VEČ ZDRAVIL

Pri starejših bolnikih zdravniki pogosto diagnosticirajo več bolezni, zato jim predpišejo več zdravil hkrati. Sočasno jemanje več zdravil je zaradi dopolnjevanja terapevtskega učinka lahko indicirano tudi pri ugotovitvi posameznega obolenja.

Poleg pričakovanega doseganja ugodnega učinka zdravljenja pa ima sočasno jemanje več zdravil lahko tudi negativne strani. Medsebojno delovanje več zdravilnih učinkovin lahko spremeni učinek predpisanih zdravil, poveča pa se tudi verjetnost pojava neželenih učinkov. V eni izmed študij [4] so proučevali pogostnost potencialnih medsebojnih delovanj (interakcij) med zdravili pri ambulantnem zdravljenju starejših bolnikov v šestih evropskih državah. Rezultati so pokazali, da je en starejši bolnik v povprečju jemal 7,0 zdravil; 46 % izmed starejših bolnikov je imelo najmanj eno kombinacijo, ki lahko vodi k interakcijam. Skoraj desetim odstotkom izmed potencialnih interakcij naj bi se skladno s švedsko klasifikacijo izognili, približno tretjini potencialnih interakcij pa naj bi se izognili pri zdravljenju dovzetnih bolnikov. Nevarnost nezadostnega učinka zaradi potencialnega medsebojnega delovanja med zdravili je bila prav tako pogosta kot nevarnost pojava neželenih učinkov.

Pogostnost in tip potencialnih medsebojnih delovanj med zdravili sta bila v primerjanih državah različna. Potencialno medsebojno delovanje med zdravili, ki jih jemljejo starejši bolniki, je običajen del režima zdravljenja, a nekatere kombinacije imajo lahko negativne učinke. Avtorji zaključujejo, da je treba več pozornosti nameniti odkrivanju in spremljanju bolnikov, ki te kombinacije jemljejo.

Poročali so tudi o eni izmed resnejših interakcij, ki nastaja pri sočasnem jemanju zaviralca angiotenzinske konvertaze in kalija [5] in zaključili z ugotovitvijo, da bi ukrepi, usmerjeni k uporabnikom zdravil za zdravljenje srca lahko zmanjšali pojav neželenih učinkov, ki jih je možno preprečiti in z njimi povezane stroške zdravstvenega varstva. Nekateri avtorji [6] ugotavljajo, da se je veliko število sprejemov starejših bolnikov zaradi toksičnosti zdravil pojavilo po jemanju zdravila, za katerega je znana interakcija med zdravili. Zaključujejo, da bi se mnogim izmed teh interakcij lahko izognili. Dokazali so [7], da so neželeni učinki, ki bi se lahko preprečili, pogostejši pri bolnikih, starejših od 65 let kot pri mlajših.

Prav tako je potrebno upoštevati, da je zaradi spremenjene farmakokinetike zdravilnih učinkovin v organizmu starejših ljudi pogosto predpisana prilagoditev odmerkov, ki jih je potrebno v primeru jemanja več zdravil še v večji meri upoštevati.

Določeno poenostavitev pri jemanju več zdravilnih učinkovin hkrati predstavlja kombinirana terapija, ki v eni zdravilni obliki zajema dve ali več učinkovin. Primer takega zdravljenja je na primer jemanje tablet, ki vsebujejo antihipertenziv in diuretik. Na ta način se izboljša sodelovanje in voljnost sprejemanja terapije s strani bolnikov (komplianca), ki je sicer vprašljiva pri povišanem krvnem tlaku in drugih boleznih, za katere je značilna asimptomatičnost. Fiksne kombinacije zdravil torej povečajo možnost rednega in pravilnega jemanja zdravil.

Možnost ustreznega jemanja posebno več zdravil hkrati je lahko bistveno zmanjšana, če so starejši ljudje gibalno ovirani, imajo nevrološke težave, slabše delovanje čutil ali morebitne druge zdravstvene težave.

4 POMEN PREJEMANJA PRIMERNIH, DOSTOPNIH INFORMACIJ O ZDRAVILIH

Sprotno spremljanje informacij o zdravilih je v sodobnem času hitrih sprememb težko celo za strokovnjake. Bolniki, uporabniki zdravil, morajo biti seznanjeni z osnovnimi podatki o zdravilih, ki jih jemljejo. Pogosto starejši ljudje jemljejo več zdravil hkrati, pogosto pa se dogajajo tudi zamenjave predpisanih zdravil, ki so povezane s spremenjenimi režimi odmerjanja, morebitnimi neželenimi učinki in podobno.

Koristno bi bilo seznanjanje starejših ljudi z osnovami uporabe sodobne tehnologije in načini ter lokacijami virov

kvalitetnih in ustreznih informacij o zdravilih. Pogostejše bi morale biti informacije v medijih, ki so starejšim ljudem najbližje. Upoštevati bi morali določene zdravstvene omejitve, ki so pri starejših ljudeh pogoste in omejujejo ustrezno seznanjanje z informacijami o predpisanih zdravilih in zmanjšujejo verjetnost ustreznega jemanja zdravil. Starejši ljudje pogosto živijo sami in v manjši meri komunicirajo z okolico. S predstavitvijo poti in načinov dostopa do oseb in ustanov, kamor se lahko obrnejo posebno v nujnih primerih, tudi kar zadeva jemanje oziroma učinke zdravil, bi jim olajšali zdravljenje.

Starejšim ljudem bi morali zagotoviti izboljšano dostopnost in pomoč pri uporabi elektronskih virov podatkov, na primer interneta in kvalitetnih povezav. Koristna bi bila vzpostavitev povezav, na primer telefonskih in elektronskih, kjer bi lahko starejši ljudje razjasnili vprašanja glede jemanja zdravil oziroma morebitnih zapletov, recimo neželenih učinkov. Pisni viri, dostopni čimveč starejšim ljudem, pa bi pregledno navedli kontaktne številke in osebe, vključno z nujno pomočjo. Z namenom boljšega informiranja starejših prebivalcev bi bilo koristno organizirati tudi medsebojna srečanja z občasnimi predavanji.

V danski raziskavi [8], ki obravnava vpliv staranja prebivalstva na bodoče stroške za zdravila, so ugotavljali nujnost uveljavitve racionalne farmakoterapije in predpisovanja zdravil, ki so stroškovno učinkovita.

5 ZAKLJUČEK

Staranje prebivalstva v Evropi je dejstvo, ki se bo po napovedih strokovnjakov v bodoče nadaljevalo. V Sloveniji analize kažejo večje relativno število receptov z ambulantno predpisanimi zdravili, ki so bili izdani starejšim segmentom prebivalcev. Porast relativnega števila izdanih receptov s starostjo je posebej izrazito pri določenih skupinah zdravil, na primer zdravil za srce in ožilje, skladno z večjo pogostostjo teh obolenj pri starejših prebivalcih.

Pomen selektivnega spremljanja porabe zdravil, ki se predpisuje starejšim prebivalcem Slovenije, vidimo v razpoznavanju (pod)skupin zdravil in zdravilnih učinkovin, ki se jim v veliki meri predpisujejo. Iz teh ugotovitev izpeljani ukrepi, usmerjeni k ustreznemu obveščanju starejših ljudi o jemanju in drugih vidikih ravnanja z zdravili, bi bili lahko usmerjeni na zdravila, ki se v veliki meri predpisujejo. Z določitvijo zdravil, ki jih starejši ljudje pogosto jemljejo sočasno, bi lahko predvideli možna medsebojna delovanja med zdravili in neželene učinke teh kombinacij ter opozarjali starejše bolnike o čimbolj varnem zdravljenju s pomočjo zdravil.

Spremljanje izdaje zdravil, predpisanih starejšim ljudem, je lahko eno od meril za ovrednotenje in morebitne spremembe strokovnih smernic. Glede na veliko finančno obremenjenost sistema zdravstvenega varstva in visoke stroške za zdravila je pomemben tudi ekonomski vidik, torej uveljavitev racionalne, a vseeno učinkovite medikamentozne terapije.

Literatura

- [1] WHO, Department of Economic and Social Affairs, Population Division. *World Population Ageing: 1950-2050*.
Pridobljeno s spletne strani <http://www.un.org/esa/population/publication/publications/worldageing19502050/>, 7.8.2007.
- [2] S. Pečar – Čad, K. Kasesnik, T. Hribovšek, P. Košir, Š. Traven. *Ambulantno predpisovanje zdravil v Sloveniji po ATC klasifikaciji v letu 2005*. Ljubljana. Inštitut za varovanje zdravja Republike Slovenije, 2006, 146 str.
- [3] A. J. Jones – Grizzle, J. R. Draugalis. Demographics. In *Geriatric Pharmacology*. Edited by R. Bressler and M. D. Katz. McGraw – Hill. New York. 1993. Strani 1 – 8.
- [4] I. K. Bjorkman, J. Fastbom, I. K. Schmidt, C. B. Bernsten. Drug – drug interactions in the elderly. *The Annals of Pharmacotherapy*: Vol. 36, No. 11, pp. 1675 – 1681. 2002.
- [5] L. Mucha, B. Stuart, F. Ahern. Adverse consequences of cardiac drug interactions in an elderly population. *AHSR FHSR Abstr Book*. 1994; 11: 162.
- [6] D. N. Juurlink, M. Mamdani, A. Kopp, A. Laupacis, D. Redelmeier. Drug – Drug Interactions Among Elderly Patients Hospitalized for Drug Toxicity. *JAMA*. 2003; 289: 1652 – 1658.
- [7] E. J. Thomas, T. A. Brennan. Incidence and types of preventable adverse events in elderly patients: population based review of medical records. *BMJ*. 18. 3. 2000; 320 (7237): 741-744.
- [8] H. W. Kildemoes, T. Christiansen, D. Gyrd – Hansen, I. S. Kristiansen, M. Andersen. The impact of population ageing on future Danish drug expenditure. *Health Policy*. Vol. 75, 3, febr. 2006. Str. 298 – 311.

ALI JE NUJNO V ŠTUDIJE RODNOSTI IN MIGRACIJ PRITEGNITI TUDI PREUČEVALCE NARODA, ETNIČNOSTI IN NACIONALIZMA?*

Duška Knežević Hočevar, višja znanstvena sodelavka
Družbenomedicinski inštitut ZRC SAZU
e-mail: duska@zrc-sazu.si

Povzetek*

Družbene posledice nizkih stopenj rodnosti in staranja prebivalstva skušajo vlade evropskih držav reševati s pomočjo dveh scenarijev: s pronatalističnimi ukrepi ali pa s priselitvami. Prav priselitve pa se zdijo oblikovalcem politik sporne predvsem zaradi vročih razprav o izgubi nacionalne identitete in zaradi bojzani pred izbruhi diskriminacije oziroma ksenofobije. Tudi preučevalci demografskih pojavov se pogosto znajdejo v zagati, ko zaradi občega interesa po vzdrževanju ali izboljšanju življenjskega standarda v »razvitem svetu«, na eni strani zagovarjajo potrebo po povečanju števila prebivalcev, na drugi strani pa dvomijo v uspešnost integracije priseljencev zlasti iz »nerazvitih območij« sveta. Posledično preučevanja prebivalstvene dinamike ni več mogoče ločevati od preučevanja etničnosti, nacionalizma in mednarodnih zadev.

Ključne besede: rodnost, migracije, narod, nacionalna populacija, etničnost, nacionalizem

Abstract

European governments seek to resolve the social repercussions of low fertility rates and ageing society by two scenarios: by pro-natalist measures and immigration. Yet the policy makers see the immigration as disputable due to the hot debates about losing of national identity and the fear from outbursts of discrimination and xenophobia. Also the scholars of demographic phenomena often find themselves in a quandary. Following the common interest to maintain or even to improve the way of life in »the developed world«, demographers and other social scientists usually advocate the need to increase the number of people. However, they simultaneously question the efficient integration of immigrants from »the developing parts« of the world. Consequently, studying of population dynamics can no longer be separated from the studying of ethnicity, nationalism and international affairs.

Key words: fertility, migration, nation, national population, ethnicity, nationalism

* Pričujoči prispevek je za konferenco prirejena verzija članka Duške Knežević Hočevar »Rodnost, etničnost in nacija: razmisleki o preučevanju demografskih značilnosti nacionalnih populacij«, *Razprave in gradivo – Inštitut za narodnostna vprašanja* (1990), 2006, str. 184-210

Uvod

V pričujočem besedilu presojam medsebojno prežetost političnega in akademskega govora o družbenih posledicah nizke rodnosti v Evropi. Ni naključje, da sta dve najbolj pogosto presojani strategiji reševanja posledic nizke rodnosti – ukrepi za spodbujanje in blaženje posledic nizke rodnosti in migracijski ukrepi – hkrati tudi impliciten predmet preučevanja demografske podobe določene kolektivitete (npr. nacionalne populacije, EU, »razvite države«, »države v razvoju«). Če so različni diskurzi o rodnosti lahko podlaga oblikovanju parcialnih politik, denimo o članih in nečlanih določene nacionalne populacije skozi politike o migracijah, tujcih, manjšinah, državljanstvu, družinski politiki ipd. velja tudi, da take parcialne politike skozi svoja implicitna priporočila, kdo bi se moral reproducirati, recipročno sooblikujejo razprave o rodnosti. »Skrb« zaradi neugodne demografske podobe »razvitega sveta« se potemtakem odraža tudi v samem preučevanju demografskih pojavov in celo v metodologiji takega preučevanja. S tega vidika se demografsko preučevanje ne more ogniti konceptom in presojam, ki niso poglaviti predmet običajnega preučevanja demografske znanstvene usmeritve. In prav zdajšnje sovpadanje pojavov nizke rodnosti, staranja nacionalnih populacij, priselitev in posledično njihovih družbeno in politično pomembnih posledic, vedno bolj usmerja demografe, da iščejo vir za svoje razlage tudi pri preučevalcih naroda, etničnosti in nacionalizma.

Zakaj so vlade evropskih držav zaskrbljene?

Čeprav je ena izmed posledic vztrajne nizke rodnosti zniževanje števila prebivalstva oziroma negativna prebivalstvena rast (število umrlih presega število živorojenih v koledarskem letu), strokovnjaki ocenjujejo, da je še bolj zaskrbljujoč pojav staranja prebivalstva, ki ga povzročata na eni strani upadanje rodnosti pod raven, ki bi zagotavljala obnavljanje generacij in na drugi strani podaljševanje pričakovanega trajanja življenja. Staranje prebivalstva je problematično z vidika naraščanja nacionalnih javnih izdatkov zlasti za zdravstvene storitve in pokojninski sistem kot tudi vedno bolj verjetnega medgeneracijskega konflikta. Upada namreč število mladih ljudi, posledično pa tudi število delovno sposobnega prebivalstva. Hkrati pa skokovito narašča delež starega

prebivalstva, še posebno zelo starega prebivalstva (Macura 2002: 2).¹

Nadalje se strahovi zaradi posledic t.i. prenizke rodnosti zrcalijo tudi v metaforah o propadanju, celo izumiranju naroda. Na eni strani nas o tem vsakodnevno obveščajo medijsko alarmantni opisi posledic nizke rodnosti zlasti z vidika tistih, ki si prizadevajo, da bi z uradnimi ukrepi spodbudili več rojstev članov določene nacionalne populacije (Stark in Kohler 2002). Na drugi strani pa prav v zadnjem desetletju tudi preučevalci odnosa med rodnostjo in priseljevanjem zaradi rezultatov raziskav, ki kažejo, da je »subtilna oblika predsodkov« utemeljena bolj v zaznani grožnji do vrednot in kulture kot pa zgolj v ekonomskih dejavnikih, vedno bolj poudarjajo potrebo po preučevanju povezave med ideologijami nacionalne reprodukcije in zamišljanjem nacionalnih skupnosti (Fetzer 2000; O'Connell 2005), v katerih je implicitno sporočeno, kdo naj bi se v takih skupnostih reproduciral.

Zato ni naključje, da demografa Teitelbaum in Winter opozarjata, da se politiki »razvitih držav« bojijo prav sovpadanja nizke rodnosti in mednarodnih migracij kakor tudi njunega prepletanja v domačih kot mednarodnih politikah. Neugodna demografska gibanja so namreč vedno bolj predmet vročih razprav o nacionalni identiteti, ponekod pa vodijo celo k nasilju proti priseljencem, med etničnimi skupinami ali med političnimi nasprotniki (Teitelbaum in Winter 1998: 3-4). Taka sta primera, ko t.i. dominantne etnične skupine s strahom gledajo manjšinske skupine zaradi njihovih višjih stopenj rodnosti (primer arabskih priseljencev v Franciji ali Romov v državah vzhodne in osrednje Evrope), ali pa, ko določene manjšinske skupine gledajo svojo nizko rodnost kot znak izgube svoje politične moči ali privilegirane družbenega položaja, v skrajnih primerih pa celo fizičnega in kulturnega izginotja (na primer Baski v Španiji ali Bretonci v Franciji; prim. Douglass et al. 2005: 6).²

Nenazadnje ocenjevalci demografskih slik in trendov opozarjajo, da vztrajno upadanje rodnosti v Evropi slabi njen globalni položaj v primerjavi z ZDA. V ZDA so sicer zabeležili najnižjo celotno stopnjo rodnosti leta 1976 (1,74), vendar pa se od takrat dalje demografska slika izboljšuje.

¹ Rezultati publikacije Urada RS za makroekonomske analize in razvoj *Srednjeročna in dolgoročna projekcija demografskega razvoja Slovenije in njegovih socialno-ekonomskih komponent* tudi opozarjajo, da bolj kot nizka rodnost v Sloveniji je zaskrbljujoče staranje prebivalstva (2005: 7).

² Strah pred postopnim izginotjem naroda in njegove kulture je moč razbrati tudi iz pesimističnih ali srednje verjetnih predpostavk o demografskih trendih v Sloveniji. Po teh predpostavkah bo okrog leta 2020 ali že prej prišlo do pospešenega upadanja skupnega števila prebivalstva. Upadalo naj bi tudi število delovno sposobnega prebivalstva, najkasneje okrog leta 2020 pa tudi število delovno aktivnih, razen v primeru selitvenega prirasta, ki bi v povprečju presegal številko 13.500 letno. Tako visok selitveni prirast pa je po mnenju avtorjev publikacije *Srednjeročna in dolgoročna projekcija demografskega razvoja Slovenije in njegovih socialno-ekonomskih komponent* vprašljiv z vidika možnih političnih ali kulturno identifikacijskih problemov, ki bi jih povzročil, saj bi pomenil, da bi se delež priseljenega prebivalstva do leta 2050 povečal na najmanj tretjino vsega prebivalstva (2005: 8).

Leta 1989 so zabeležili celotno stopnjo rodnosti nad 2,0, in na tej ravni vztraja še danes. Povsem drugačne trende zasledimo v Evropi. V letu 1976 je združba današnjih »starih« članic držav Evropske unije zabeležila za petnajst odstotkov višjo stopnjo rodnosti kot pa ZDA. V 80. letih prejšnjega stoletja, ko se je rodnostna slika ZDA znatno izboljšala, pa beležimo v Evropi začetek nasprotnega trenda, ki traja še danes, vztrajno upadanje rodnostnih stopenj. To pomeni, da imajo ZDA rodnostno prednost pred Evropsko unijo več kot dve desetletji (Fertility and Family Issues in an Enlarged Europe, 2004: 7-8).

Odziv politike na reševanje posledic nizke rodnosti

Čeprav se kot rešitev nizke rodnosti kažeta predvsem dva scenarija oziroma strategiji ukrepanja - pronatalistični ukrepi in imigracijski ukrepi -, se voditelji evropskih držav le s težavo odločajo za slednje. Večina analitikov namreč meni, da so ravni priselitve, ki bi bile nujne za vzdrževanje številčne velikosti prebivalstva, obsega delovne sile ali indeks vzdrževanja na stalnih ravneh, nerealne za Evropo. Pri tem se sklicujejo na temeljno ugotovitev Poročila Populacijske divizije pri Združenih narodih iz leta 2000 o nadomestnih migracijah v Evropi, ki pravi, da je povečanje obsega delovne populacije z mednarodnimi migracijami ob nespremenjeni starosti upokojevanja le kratkoročna ali srednjeročna izbira, s katero bi lahko znižali upadanje indeksa vzdrževanja. Priselitve, namreč, v celoti ne preprečijo upadanja števila prebivalstva in hitrega staranja prebivalstva, še posebno ne v evropskih državah z zelo nizkimi ravnimi rodnosti (Kohler et al. 2006: 33-35). Druga ovira, ki voditelje evropskih držav odvrta od priselitvenih ukrepov, je evropsko javno mnenje, ki ne podpira odprtih priselitve, čeprav zahteva človekoljubne odzive na posamične primere v zvezi s priseljevanjem ljudi. Prav tako se nobena evropska država ne opredeljuje kot priseljska. Večina evropskih vlad in administracija Evropske unije pa so nedavno oblikovale še bolj restriktivne ukrepe do priseljencev kot pa obratno; večina držav članic EU počasi omejuje celo pravico do azila (Douglass et al. 2005: 7).

Kljub takim argumentom pa mednarodne priselitve niso *a priori* in v celem zavrnjene kot ena izmed bolj verjetnih strategij reševanja nizke rodnosti v Evropi, vsaj v kratkoročni perspektivi ne. V dokumentu Evropske komisije *Green paper: Confronting demographic change: a new solidarity between the generations* je zapisano (2005: 6), da bi priselitve v EU lahko pripomogle k ublažitvi učinkov upadanja prebivalstva med letoma 2005 in 2025, čeprav niso zadostne, da bi rešile vse probleme, ki so povezani s staranjem prebivalstva. Tudi niso nadomestilo za ekonomske reforme. Še vedno namreč ostajajo nedorečena številna vprašanja, med njimi: V kakšnem obsegu lahko imigracija blaži določene negativne učinke demografskega staranja? Katere ukrepe naj bi razvili za boljšo integracijo migrantov, še posebno mladih ljudi? In nenazadnje, kako lahko instrumenti Skupnosti, še posebno zakonodaja, strukturni

skladi in zaposlitvena strategija, prispevajo k boju proti diskriminaciji?

Omejeni pa so tudi učinki izvajanja t.i. pronatalističnih ukrepov. Ne le, da so ti ukrepi vprašljivi z vidika državnega poseganja v intimno sfero posameznika in kar zajetnih izdatkov iz državnih proračunskih sredstev za njihovo izvajanje, pojav t.i. negativnega prebivalstvenega momenta (Lutz et al. 2003; v: Kohler et al. 2006: 38)³ ovira njihovo kratkoročno učinkovitost, kar ponovno aktualizira vsaj kratkoročno reševanje posledic nizke rodnosti z migracijskimi ukrepi (Macura, 2002: 2).

Verjetno ni naključje, da večina ocenjevalcev (Kohler et al. 2006: 30-31) učinkovitega reševanja posledic nizke rodnosti skuša najti primeren zgled v ameriški praksi. Kot rečeno, so ZDA še edina izmed »razvitih držav« s sorazmerno visoko rodnostjo, t.j. precej višjo, kot jo beležimo v »razvitih« evropskih državah. Hkrati ZDA beležijo višjo rast produktivnosti, veliko višje ravni priselitev toda nižje pričakovano trajanje življenja v primerjavi z evropskimi državami. Hipotetičen »tipičen« Američan, v primerjavi s hipotetičnim »tipičnim« Evropejcem, dela več ur na teden, koristi krajši delovni dopust, se pozneje upokoji in redkeje izkusi dolgotrajno brezposelnost. Splošno gledano se ZDA razlikujejo od evropskih držav zlasti v dveh pogledih. Prvič, višja raven rodnosti celotnega prebivalstva v ZDA je na eni strani taka zaradi višjih ravni rodnosti največjih priseljenjskih in manjšinskih skupin, ki presegajo nacionalno povprečje.⁴ Drugič, tudi celotna stopnja rodnosti ne-špansko govorečih belk, ki je v obdobju 1990 in 2001 v intervalu med 1,77 in 1,87, je precej višja od nacionalnega povprečja celotne stopnje rodnosti večine »razvitih« evropskih držav. Potemtakem je sorazmerno visoka rodnost v ZDA taka zaradi »etnične/rasne« heterogenosti in tudi drugih dejavnikov. V največji meri se taka demografska slika pripisuje ameriškemu prilagodljivemu trgu dela, ki omogoča materam lažji odhod z dela kot tudi vrnitev na delo. Posledično, kljub pomanjkanju javne denarne podpore družinam z otroki, v primerjavi z evropskimi družinskimi politikami, ocenjevalci demografskih trendov gledajo prav fleksibilnost ameriškega trga dela kot poglobljen dejavnik, ki omogoča integracijo dela in tradicionalnega družinskega življenja (Kohler et al. 2006: 31).

³ Do negativnega prebivalstvenega momenta pride zato, ker imajo nizke ravni rodnosti za posledico zaporedno manjše kohorte rojstev. Tako na primer deklice, ki niso bile rojene v obdobju nizke rodnosti, ne bodo postale matere čez dvajset ali trideset let. Zato govorimo, da je negativni prebivalstveni moment vgrajen v vse starostne strukture prebivalstva.

⁴ Na primer, celotna stopnja rodnosti med špansko govorečimi v ZDA je bila 2,71 v letu 2001, t.j. več, kot je nacionalno povprečje, ki je 2,03 v istem letu. Celotna stopnja rodnosti ne-špansko govorečih temnopoltih državljanov je v tem letu 2,10, medtem ko ne-špansko govoreči belci, azijsko-pacifiški otočani in ameriški indijanci v tem letu beležijo rodnostne stopnje pod nacionalnim povprečjem. Ker špansko govoreči državljanji in ne-špansko govoreči temnopolti sestavljajo kar četrtno populacije, so njihove visoke ravni rodnosti pomemben vir nacionalne sorazmerno visoke celotne stopnje rodnosti (Kohler et al. 2006: 31).

Kako razumeti in preučevati demografsko podobo nacionalnih populacij glede na nova dejstva?

Demografa Teitelbaum in Winter (1998: 4-5) sta že pred dobrim desetletjem opozorila, da so ideološke razprave o rodnosti, migracijah in nacionalni identiteti že močno usidrane v demografski znanosti tako, da včasih področji politike in znanosti sploh ne moremo več razločiti oziroma primerno razmejiti. Hkrati sta poudarila (*ibid.*: 250-251), da ni več mogoče ločevati prebivalstvenih ukrepov od obsežnejših presoj političnega pomena nacionalnih identitet, nacionalizmov in mednarodnih zadev in da se politiki v tem oziru velikokrat igrajo z ognjem. S tega vidika ni presenetljivo, da si v zadnjem desetletju preučevalci demografskih trendov in stališč do tujcev vedno bolj prizadevajo združiti znanja in izsledke razlagalcev ksenofobije in drugih oblik negativnih stališč do tujcev s spoznanji tistih ocenjevalcev demografskih trendov, ki iščejo vir za svoje razlage tudi pri teoretikih nacionalizma in etničnosti in namenjajo več pozornosti zlasti preučevanju različnih konceptualizacij nacionalizma, nacionalnih skupnosti ter nacionalnih in etničnih identifikacij.

Na nedavni (2005) mednarodni konferenci *Trends and Problems of the World Population in the 21st Century*, ki je potekala v Rimu, je danes že klasik politične demografije Paul Demeny dejal, da »Obstajata dve in samo dve poti za vstop v članstvo populacije, ki utemeljuje nacijo: priseljevanje ali rojstvo« (Demeny 2005: 331). Hkrati, kot smo zgoraj opisali, sta politiki priseljevanja in spodbujanja rodnosti danes najpogosteje reflektirana scenarija za reševanje najnižje nizke rodnosti v Evropi. Vendar odsotnost konsistentne teorije ni le skrb preučevalcev rodnostnega vedenja temveč tudi migracij. Tako Teitelbaum, eden izmed bolj angažiranih preučevalcev migracij in rodnostnega vedenja, zatrjuje, da kljub številnim teoretičnim prizadevanjem v družboslovni znanosti, še vedno ni kredibilne teorije migracij (Teitelbaum 2005: 193), in da zdajšnja družboslovna znanost še vedno ne more napovedati posledic neuravnoteženega demografskega gibanja, še posebno procesov nizke rodnosti in mednarodnih migracij (*ibid.*: 210).

Politične in ekonomske spremembe evropskih držav po padcu Berlinskega zidu, vztrajne ekonomske težave, s katerimi se ukvarjajo prebivalci t.i. zahodnoevropskih držav in nenazadnje spremembe zavoljo političnoekonomskih združevanj v Evropi so po mnenju številnih opazovalcev poglobilni razlogi, da so v Evropi skrajna nacionalna občutenja v vzponu in ne zatonu (Knudsen 1997: 223-224). Izbruhi ksenofobije, izguba narodne identitete, nezmožnost integracije tujcev so samo ene izmed najpogosteje sporočanih bojzani politikov in tistega dela javnosti, ki so prepričani, da priselitve niso primerna strategija reševanja posledic nizke rodnosti. Že vpogled v oblikovanje koncepta nacionalne populacije skozi zgodovino bi lahko ponudil dovolj prepričljivo razlago na vprašanje, zakaj je danes v t.i.

razvitih državah v vzponu proti priseljsko vzdušje, čeprav veliko populacijskih strokovnjakov še vedno gleda tudi priseljence kot potencialne rešitelje neugodnih demografskih trendov v Evropi.

Tako, na primer, Fireside meni, da bi bilo v zdajšnjem kontekstu EU, ko se sooča tako z nizko rodno stopnjo kot staranjem prebivalstva, nujno preučevati tudi iracionalne dejavnike, ki podlagajo zdajšnjo ksenofobijo prebivalcev evropskih držav. Povsod po Evropi se je namreč povečala raven ksenofobije kot tudi njeno osredotočenje na muslimanske priseljence po enajstem septembru 2001. Države so objavile strožje varnostne ukrepe za azilante in celo v običajno tolerantnih državah (na primer na Danskem) so proti priseljske stranke podvojile svoje sedeže v parlamentih (Fireside 2002: 469, 471, 477). Podobno ugotavlja Kligman, ki meni (2005: 253), da ni presenetljivo, da sta priseljevanje in izseljevanje visoko na seznamu sodobnih demografskih dilem prav zdaj, ko Evropa širi svojo politično in ekonomsko unijo. Pri tem poudari, da ne gre toliko za to, da so evropske države sterilne, ampak za to, da so zgodovinska ali tradicionalna razumevanja naroda vedno bolj v nasprotju z demografskimi realitetami (sorazmerno velikim deležem priseljencev zaradi zahtev trga dela; dodatek avtorice), ki preenajajo bolj znane obraze evropskih narodov (*ibid.*: 253).

Tradicionalna razumevanja narodov pa so v glavnem primordialistična. Narod in/ali nacionalna populacija sta izenačena z nacionalno državo, oziroma po definiciji vključujeta v svoje članstvo tiste ljudi, ki živijo na skupnem ozemlju in imajo skupno jezikovno, kulturno in zgodovinsko izkustvo (Kreager 1997: 155). Take opredelitve nacionalne populacije, ki so jih evropski pisci o nacionalizmu uveljavljali zlasti v drugi polovici 19. stoletja, o narodu/naciji niso govorile le kot o kulturnih in zgodovinskih tvorbah, temveč so jih gledale tudi kot naravne (biološke) entitete. Narodi naj bi bili tudi organsko spojeni s svojimi ozemlji, imeli naj bi naravne pravice do takih krajev, njihovi člani pa so se bili dolžni celo doma reproducirati. Konceptualna novost take predstave o nacionalni populaciji, v nasprotju s populacijami v *ancient regimu*, se je potemtakem kazala prav skozi njene zamejenosti: državna meja je nacionalno populacijo odrezala od drugih populacij preko meja, hkrati pa je vpeljala neke vrste epistemološko zapiralo kot predpogoj demografskega ideala popolne evidence članov (Kreager 1997: 156).

Nacionalizmi kot tudi druga družbena gibanja so potemtakem razvili svoje ideologije reprodukcije skozi utopične pripovedi, v katerih so natančno definirali, kdo bi se moral reproducirati, kdo ne, in koliko bi se moral reproducirati (Gal in Kligman 2000: 21). Čeprav, kot ugotavljata Gal in Kligman (2000: 25), sodobni teoretiki nacionalizma (Anderson, Gellner, Hobsbawm, Horowitz, Smith) niso veliko povedali o vlogah spolov in reprodukcije v nacionalizmu, je prav skozi razprave o reprodukciji

mogoče razbrati, kako so zamišljene nacionalne skupnosti, njihovo članstvo ter samorazumevanje članstva takih kolektivitet. Avtorici zatrjujeta, da sta v večini primerov etnonacionalističnega mišljenja biološka reprodukcija in biološka kontinuiteta skozi čas središčni pri oblikovanju in zamišljanju skupnosti. Čeprav so populacije pogosto povečajo ali zmanjšajo zaradi migracij in asimilacije, nacionalistična ideologija običajno ignorira ali briše te procese, pri čemer poudarja in ustvarja krvne vezi. Čeprav se posamezniki običajno sklicujejo na številne nacionalne identitete, meje med kategorijami pa so pogosto prehodne ali zabrisane, nacionalistični diskurz in običajen jezik nacionalnosti briše take »zmešnjave« (*ibid.*: 25).

Samo feministična kritika izključitve vloge spolov in reprodukcije iz presoj o nacionalizmu je proizvedla s številnimi študijami primerov pomembno literaturo o spolu in naciji kot povezanih kulturnih kategorijah in posledično o naciji in reprodukciji. Tako, na primer, Anthias in Yuval-Davis (1989: 7) definirata pet poglavitnih načinov, s pomočjo katerih ženske sodelujejo v etničnih in nacionalnih procesih v odnosu do državnih praks: kot biološke proizvajalke članov etničnih kolektivitet; kot proizvajalke mejnosti etničnih/nacionalnih skupin; kot udeleženke predvsem pri ideološki reprodukciji kolektivitete in kot prenašalke njene kulture; kot označevalke etničnih/nacionalnih razlik, in nenazadnje kot soudeleženke v nacionalnih, ekonomskih, političnih in vojaških bojih. Katastrofična retorika o »umiranju naroda« torej pogosto prikriva prav dejstvo, da je upadanje prebivalstva problem zato, ker priseljenci niso gledani kot legitimni način za povečanje populacije, zlasti take, ki je zamišljena kot narodna ali etnična v nasprotju z državljansko skupnostjo.⁵ In kot komentira Kingova (2002: 368), ima etnonacionalna vizija, v nasprotju z državljanskim nacionalizmom, negativne implikacije za državljane iz vrst manjšin, ker ne ustrezajo dominantni nacionalni podobi.

Sklep

Posledice upadanja rodno stopnje in odziv politike nanje sta prav tako predmet preučevanja demografskega podjetja, ki je bilo že od svojih začetkov aplikativno naravnano. S tega vidika ni usidranost ideoloških razprav o prebivalstvenem gibanju v zgodovini demografske znanosti nikakršna novost. Nov je kvečjemu repertoar strahov zaradi posledic nizke rodno stopnje, ki se razteza od morebitnega medgeneracijskega konflikta zaradi staranja prebivalstva, ksenofobnih izbruhov v primeru nadomestnih migracij, izginotja naroda pa do globalno slabšega položaja Evrope v svetu.

⁵ Preučevalci nacionalizma in etničnosti namreč običajno razločujejo med idealnima tipskima predstavama - državljansko in etnično nacionalnostjo in/ali nacionalizmom, pri čemer je državljanska nacionalnost utemeljena v predstavi o skupnih političnih odgovornostih in pravicah, etnična ali narodna pa v domnevno skupnem izvoru, kulturi, krvi in ozemlju.

Odsotnost koherentne teorije demografiji prepoznavajo tako pri pojasnjevanju rodnostnega vedenja⁶ kot tudi v zvezi z migracijami. Da gre tudi pri migracijah za še vedno premalo natančne in zanesljive napovedi uveljavljenih razlagalnih modelov, se kaže tudi v evropskih priseljskih politikah, ki projekta priseljevanja kot nadomestka (delovne) izgube prebivalstva ne podpirajo povsem. Hkrati pa so evropske vlade previdne tudi pri vpeljevanju pronatalističnih ukrepov, ker je večina vlad ob koncu dvajsetega stoletja ponovno poudarila omejeno vlogo države v življenju svojih državljanov, in pa zato, ker so ukrepi za povečanje rodnosti v ekonomskem smislu dragi.

Hkrati ne moremo mimo komentarja Kligmanove (2005: 252), da gre pri retoriki demografske krize za določene konceptualizacije »naroda«, ki porajajo zaskrbljenosti. Retorika demografske krize namreč zakriva prepletanje denimo narodnih, državnih, rasnih, etničnih, spolnih in razrednih interesov. »Smrt naroda« ali podobne metafore implicitno bolj predpostavljajo, kdo »bi se moral« reproducirati, namesto da bi prepoznavale legitimnost obstoječega procesa reprodukcije. V kontekstu širjenja globalnega trga, globalnih delovnih migracij, upadajočih stopenj rodnosti in hkratne povečane pričakovane dolžine življenja se nekoliko protislovno gleda na imigracijo in tudi emigracijo kot tista procesa, ki spodjedata oz. rešujeta narode. Da bi taka protislovja lahko učinkovito premislili, je na mestu poziv, ki ga je izrekla Kligman (2005: 255): preučevati je treba prav paradoksalni odnos med neoliberalnimi politikami, širjenjem trgov in upadajočimi stopnjami rodnosti v enaindvajsetem stoletju.

Literatura

- [1] Anthias, F. in N. Yuval-Davis (1989). *Introduction*, (ur. Yuval-Davis, N., F. Anthias in J. Campling). London: The MacMillan Press LTD, str. 1-15.
- [2] Demeny, P. (2005). Ethical and political constraints of public choices in the field of fertility. *Genus*, 61/3-4, str. 331-345.
- [3] Douglass, C. B. (ur.) (2005). *Barren states: The Population »Implosion« in Europe*. Oxford in New York: Berg.
- [4] Douglass, C. B. et al (2005). *Introduction*, (ur. C. B. Douglass). Oxford in New York: Berg, str. 1-28. *Fertility and family issue in an enlarged Europe* (2004). Dublin: European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions.
- [5] Fetzer, J. S. (2000). Economic self-interest or cultural marginality? Anti-immigration sentiment and nativist political movements in France, Germany and the USA. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 26/1, str. 5-23.
- [6] Fireside, H. (2002). The demographic roots of European xenophobia. *Journal of Human Rights*, 1/4, str. 469-479.
- [7] Gal S. in G. Kligman (2000). *The Politics of Gender After Socialism. A Comparative – Historical Essay*. Princeton, New Jersey: Princeton University Press.
- [8] Green Paper (2005). *Confronting demographic change: a new solidarity between the generations*. Brussels: Commission of the European Communities (COM 94 final).
- [9] Kertzer, D. I. in T. Fricke (ur.) (1997). *Anthropological Demography. Toward a New Synthesis*. Chicago in London: The University of Chicago Press.
- [10] King, L. (2002). Demographic trends, pronatalism, and nationalist ideologies in the late twentieth century. *Ethnic and Racial Studies*, 25/3, str. 267-389.
- [11] Kligman, G. (2005). *A Reflection on Barren States: The Demographic Paradoxes of Consumer Capitalism*, (ur. C. B. Douglass). Oxford in New York: Berg, str. 249-259.
- [12] Knudsen, K. (1997). Scandinavian Neighbours with Different Character? Attitudes Toward immigrant and National Identity in Norway and Sweden. *Acta Sociologica*, 40/3, str. 223-243.
- [13] Kohler, H.-P., Billari, F. C., Ortega, J. A. (2006). Low fertility in Europe: Causes, Implications and Policy Options. Working paper version. Dostopno na <http://www.ssc.upenn.edu/~hpkohler/papers/Low-fertility-in-Europe-final.pdf> (15. november, 2006).
- [14] Kreager, P. (1997). *Population and Identity*, (ur. D. I. Kertzer in T. Fricke). Chicago in London: The University of Chicago Press, str. 139-174.
- [15] Macura, M. (2002). *Executive Summary. The Generations and Gender Programme: A Study of the Dynamics of Families and Family Relationships*. Geneva: UNECE. <http://www.unece.org/pau/ggp/execsumm.pdf>.
- [16] O'Connell, M. (2005). Economic forces and anti-immigrant attitudes in Western Europe: a paradox in search of an explanation. *Patterns of Prejudice*, 39/1, str. 60-74.
- [17] *Srednjeročna in dolgoročna projekcija demografskega razvoja Slovenije in njegovih socialno-ekonomskih komponent* (2005). Delovni zvezek 10. Ljubljana: Urad Republike Slovenije za makroekonomske analize in razvoj.
- [18] Stark, L. in H.-P. Kohler (2002). The debate over low fertility in the popular press: A cross-national comparison, 1998-1999. *Population and Research Policy Review*, 21, str. 535-574.
- [19] Teitelbaum, M. S. in J. Winter (1998). *A Question of Numbers: High Migration, Low Fertility, and the Politics of National Identity*. New York: Hill and Wang.
- [20] Teitelbaum, M. S. (2005). Intra- and inter-national imbalances and migration. *Genus*, 61/3-4, str. 193-212.
- [21] Yuval-Davis, Nira, Floya Anthias in Jo Campling (ur.) (1989). *Woman – Nation – State*. London: The MacMillan Press LTD.

⁶ Evropska demografija pač ni enolična, saj izračunana nacionalna povprečja velikokrat zakrivajo raznolikosti in kombinacije parametrov, s katerimi demografiji običajno merijo procese upadanja rodnosti. Demografe so presenetile kar velike razlike med vzorci demografskega vedenja, kljub temu, da so identificirani v državah s podobnimi družbenoekonomskimi značilnostmi. Na primer, države z najnižjo starostjo mater ob prvem rojstvu imajo proti pričakovanjem demografov najnižjo rodnost (primer nekaterih držav vzhodne Evrope); države z najnižjim deležem žensk, ki so zaposlene, imajo nižjo rodnost kot pa države z višjim deležem zaposlenih žensk; nekatere katoliške države imajo nižjo rodnost kot pa protestantske države; države z višjimi stopnjami poročnosti in nižjimi stopnjami razveznosti imajo nižjo rodnost kot pa države z več primeri kohabitacije in visokimi stopnjami razveznosti. Večina parametrov vzhodnoevropskih reproduktivnih vzorcev (nizka starost pri poroki in prednostno življenje v zakonskih zvezah) bi morala povišati rodnost, vendar so vzhodnoevropske ravni rodnosti najnižje na svetu. Očitno ni posamičnega vzorca, ki vodi k rodnosti pod raven enostavne obnove prebivalstva (prim. Douglass et al. 2005: 18-19).

POMEN VAROVANJA SPOLNEGA IN REPRODUKTIVNEGA ZDRAVJA V SODOBNI PREBIVALSTVENI POLITIKI V SLOVENIJI

Dunja Obersnel Kveder, Irena Kirar Fazarinc
Slovenska filantropija

Povzetek

V zadnjih 20 letih se pospešeno iščejo nove poti za uravnotežen razvoj prebivalstva in razvojnih procesov. Po kairski Mednarodni konferenci o prebivalstvu in razvoju se je zgodil premik od količinskega nadzorovanja prevelike ali premajhne prebivalstvene rasti k spodbujanju pogojev kakovostnega življenja za vse ljudi. Z velikim konsenzom je bil sprejet tudi koncept spolnega in reproduktivnega zdravja zaradi njegovega vseživljenskega pristopa in orientiranje v reproduktivne pravice. V Sloveniji smo popolnoma zatajili na področju prebivalstvene politike, vendar smo z izvajanjem družinske in zdravstvene politike zadovoljivo reševali vsaj nekatere od problemov našega prebivalstva. V zadnjih desetih letih se raven spolnega in reproduktivnega zdravja zaradi družbenih sprememb in pomanjkljivosti v načrtovanju in izvajanju zdravstvene politike poslabšuje. Opozorili smo na povečevanje prezgodnje umrljivosti in obolevnosti, na vedno slabšo dostopnost do primarnega reproduktivnega zdravstvenega varstva in do izbire kontracepcijskih sredstev in svetovanja ter na neučinkovitost programov zgodnjega odkrivanja raka materničnega vratu in raka dojke. V vseh teh primerih gre za precejšnjo reproduktivno izgubo in zmanjševanje razvojnega potenciala naše družbe. Zato je skrajni čas, da brez obotavljanja zastavimo in izpeljemo vse aktivnosti, ki so potrebne za izdelavo in izvajanje celovite prebivalstvene politike na temelju novih evropskih vrednot kot so svoboda izbire, reproduktivne pravice in najvišja raven kakovosti življenja.

Ključne besede: prebivalstvena politika, spolno in reproduktivno zdravje, reproduktivne pravice, prezgodnja umrljivost in obolevnost

Abstract

In the last twenty years, new ways have been seeking to balance population and development processes. After the Cairo International conference on population and development a shift has occurred from quantitative controlling excessive and low population growth to qualitative promotion of the quality of life for all people. The wide consensus was reached on the concept of sexual and reproductive health due to its life course approach and orientation toward reproductive rights. In Slovenia the development of population policy was completely overlooked, nevertheless some of the population problems were successfully tackled by implementing social and health policies. During the last ten years the level of sexual and

reproductive health has been deteriorated due to social changes and insufficient planning and implementation of health policy. The attention was drawn on the increase of premature mortality and morbidity, on an increasingly worsened availability of the reproductive health care and impaired choices of contraceptives and counselling as well as on the ineffective screening programmes for cervical and breast cancers. In all these cases, considerable reproductive losses and decrease in developmental potential of our society were apparent. Therefore, there is the very last time to prepare and carry out all the activities necessary for the development of a comprehensive population policy based on new European values such as the freedom of choice, reproductive rights and highest level of quality of life.

Descriptors: population policy, sexual and reproductive health, reproductive rights, premature mortality and morbidity

Razvoj nove prebivalstvene politike in koncepta spolnega in reproduktivnega zdravja

V zadnjih 20 letih se pospešeno iščejo nove poti za uravnotežen razvoj prebivalstva in razvojnih procesov (WHO 2007). Mnogo obeta nova metoda populacijskega raziskovanja, ki klasično demografsko znanost dopolnjuje z družboslovnimi in naravoslovnimi znanji ter tako omogoča razvoj teoretske in aplikativne osnove za uravnotežen in kakovosten razvoj prebivalstva v razvitem in nerazvitem svetu (UN 2005). Ugotovitve populacijskih raziskav so pokazale, da je neuspešno zavirati rast prebivalstva v državah z visoko rodnoštevom kot tudi vzpodbujati rast prebivalstva v državah z nizko rodnoštevom (UN 2002). Zgodil se je torej premik od količinskega nadzorovanja prevelike ali premajhne prebivalstvene rasti k vzpodbujanju pogojev kakovostnega življenja za vse ljudi, kar je kot kot kaže edina garancija za uravnotežen razvoj svetovnega prebivalstva. K temu je v veliki meri doprinesla Mednarodna konferenca o prebivalstvu in razvoju v Kairu leta 1994, kjer je bilo doseženo izredno soglasje držav sveta o novi usmeritvi svetovne prebivalstvene politike. V okviru te politike je bil sprejet koncept spolnega in reproduktivnega zdravja, ki je zaradi svojega vseživljenskega pristopa in orientiranosti v varovanje človekovih pravic ter celovitosti skrbi za prebivalstvo uspešno nadomestil klasične komponente demografske politike kot sta rodnoštev in umrljivost. V Akcijskem načrtu Kairske konference je bila izpostavljena tudi nujnost vzporednih prizadevanj za odpravo revščine, uravnotežen gospodarski razvoj, izobraževanje, enakost in

enakopravnost med spoloma, varnost hrane, razvoj človeških virov, in zagotavljanje človekovih pravic (MDSZ 1995). V zadnjih desetih letih je bila vizija vzpodbujanja in zagotavljanja spolnega in reproduktivnega zdravja še večkrat izpostavljena in dopolnjena (Svetovna konferenca o ženskah Peking 1995, Milenijski razvojni cilji 2001, Deklaracija svetovnih voditeljev v podporo Mednarodni konferenci o prebivalstvu in razvoju leta 2004, Strategija reproduktivnega zdravja SZO 2004, Svetovni vrh Generalne skupščine ZN 2005) (WHO 2007).

Spolno in reproduktivno zdravje – pomen definicije ter razumevanje koncepta

Reproduktivno zdravje je stanje popolne telesnega, duševnega in socialnega blagostanja in ne le odsotnost bolezni ali nezmožnosti, v vseh reproduktivnih funkcijah in procesih. To pomeni, da morajo ljudje imeti zadovoljujoče in varno spolno življenje, da so sposobni imeti otroke in da se lahko svobodno odločajo če jih bodo imeli, kdaj in kako bodo to storili. V slednjo pravico je vključena tudi pravica žensk in moških do obveščenosti in dostopnosti do varne, učinkovite, cenovno dostopne in sprejemljive metode načrtovanja družine po njihovi izbiri in do drugih zakonitih metod uravnavanja rodnosti po njihovi izbiri kot tudi pravica do dostopa do ustreznih zdravstvenih storitev, ki bodo omogočile ženskam varno nosečnost in porod ter parom zagotovili najboljše možnosti za zdrave otroke. Skladno s to definicijo, je reproduktivno zdravstveno varstvo določeno kot skupek metod, tehnik in storitev, ki prispeva k reproduktivnemu zdravju in dobremu počutju tako, da preprečuje in razrešuje reproduktivne zdravstvene probleme. Pomembno je tudi zagotavljanje reproduktivnega zdravstvenega varstva, ki je senzibilizirano na te specifične potrebe in jih v celoti spoštuje. Reprodukativno zdravje se tesno prepleta s spolnim zdravjem, je njen nujni sestavni del, povezanost obeh ter zadovoljevanje potreb na področju spolnega zdravja ključno vpliva na kakovost reproduktivnega zdravja ter posledično na človekove odločitve in zmožnosti o številu otrok. Z optimalnim spolnim zdravjem zagotavljamo predvsem večjo kakovost življenja in boljše medosebne odnose in ne samo svetovanje in zdravljenje spolno prenosnih bolezni in drugih bolezni povezanih z reprodukcijo (MDDSZ 1995).

Spolno in reproduktivno zdravje vpliva, hkrati pa je lahko tudi posledica osebnih izkušenj in odnosov med ljudmi ter njihovega širšega konteksta življenja, vključno z ekonomskimi okoliščinami, izobrazbo, zaposlitvenih možnosti in sestave družine ter političnim, socialnim, kulturnim in zakonskim okoljem. Zdravstveni sektor sam ne more zagotoviti optimalno raven v spolnem in reproduktivnem zdravju, ampak kot predvideva Svetovna strategija reproduktivnega zdravja Svetovne zdravstvene organizacije je potreben več nivojski in več sektorski pristop, s katerim vplivamo na vse vidike življenja ljudi, vključno vendar ne omejeno samo na njihovo spolno in reproduktivno zdravje in ob upoštevanju njihovih

človekovih pravic (WHO 2007). Po sklepu na konferenci Regionalnega urada SZO za Evropo v Romuniji 2005 je reproduktivno in spolno zdravje stalna prioriteta družbe, tudi v razvitih deželah. Zato je prebivalstvena politika zelo primeren okvir tudi za izboljševanje spolnega in reproduktivnega zdravja našega prebivalstva.

Položaj uveljavljanja prebivalstvene politike in varovanja spolnega in reproduktivnega zdravja v Sloveniji

Tudi Slovenija je bila med 184 članicami vlad, ki so se leta 1994 v Kairu zavezale k uresničevanju Akcijskega načrta Mednarodne konference o prebivalstvu in razvoju. Žal ni izkoristila tega odličnega dokumenta za oblikovanje nacionalne prebivalstvene politike. Tudi udeležba slovenske delegacije na mednarodni konferenci o prebivalstvu in razvoju v New Yorku leta 2004, kjer je mednarodna skupnost naredila pregled dosežkov posameznih držav, ni vzpodbudila slovenskih strokovnjakov in politikov, da bi izdelali nacionalno strategijo razvoja prebivalstva na strokovno utemeljenih usmeritvah in raziskavah rodnostnega vedenja ter se tako pridružila drugim evropskim narodom v prizadevanjih za uravnotežen razvoj prebivalstva (UN 2005).

Čeprav smo popolnoma zatajili na področju prebivalstvene politike, pa smo z načrtovanjem in izvajanjem družinske in zdravstvene politike vendarle še zadovoljivo reševali vsaj nekatere od problemov, ki sodijo v okvir celovite prebivalstvene politike. S tem mislim, da smo do neke mere uspešno urejevali socialne razmere družin, stanovanjske in zaposlitvene probleme.

Zelo uspešni smo bili tudi v doseganju visoke ravni reproduktivnega zdravja žensk, ki so nam jo zavidale številne evropske države (Andolšek 2003). Ta uspeh gre pripisati izdelavi in doslednemu izvajanju sodobne zakonodaje, v kateri smo zavarovali človekove pravice kot je svobodna izbira rojevanja in uravnavanja rodnosti ter odgovornost države, da zagotovi vse pogoje za uresničevanje teh pravic. Hitreje kot drugod v Evropi smo začeli uveljavljati sodoben koncept načrtovanja družine, uvajati nove kontracepcijske metode in varne metode prekinitev nosečnosti ter preventivne programe varnega materinstva. Razvili smo dostopno mrežo reproduktivnega zdravstvenega varstva (RZV) na primarni, sekundarni in terciarni ravni, kjer usposobljeni ginekologinje in ginekologi izvajajo kakovostne preventivne programe ter celostno obravnavo reproduktivnih zdravstvenih problemov žensk (Obersnel 1998). Pomembno je poudariti, da se je ta pristop bistveno razlikoval od tistega, ki so ga izbrale druge evropske države; zahodno evropske države so primarno RZV integrirale v družinsko zdravstveno varstvo, medtem ko so vzhodno evropske države reševale reproduktivne zdravstvene probleme v specialistično polikliničnem zdravstvenem varstvu (Kirar Fazarinc in Obersnel Kveder 2006).

V 90. letih smo te pridobitve na področju varovanja spolnega in reproduktivnega zdravja utrdili tudi s posodobljeno zakonodajo, od nove ustave in novih zdravstvenih zakonov do zakonov s področja socialnega varstva in delovne zakonodaje. Slovenska ustava iz leta 1991 svojim prebivalkam in prebivalcem zagotovila temeljno človekovo pravico, da se lahko svobodno odločijo o rojstvu svojih otrok, kar mogoča še vedno veljaven Zakon o zdravstvenih ukrepih pri uresničevanju pravice do svobodnega odločanja o rojstvu otrok iz leta 1977. Ta zakon omogoča dostop do kontracepcijskih metod in varne prekinitve nosečnosti na zahtevo ženske do 10. tedna nosečnosti in sterilizacije na zahtevo ženske in moškega po 35. letu starosti. Po novem Zakonu o zdravstvenem varstvu in zdravstvenem zavarovanju iz leta 1992 ima vsaka ženska pravico do proste izbire izbrane osebne ginekologinje ali ginekologa brez napotnice, do obveznega zdravstvenega zavarovanja za preventivne programe, ki pokrivajo načrtovanje družine, organizirano presejanje raka materničnega vratu, pasivno presejanje raka dojk in preventivne programe za perimenopavzalne in menopavzalne ženske. Vseh teh 5 preventivnih programov je natančno opredeljenih v Navodilih za izvajanje RZV na primarni ravni iz leta 2002. Za ostale storitve v zvezi z reproduktivnim zdravjem obvezno zdravstveno zavarovanje pokriva od 50 do 85% stroškov.

Ne glede na velik obseg legalno in formalno zagotovljenih socialnih in zdravstvenih pravic, pa so tranzicijski procesi v naši družbi imeli večji vpliv na prebivalstvene procese in spolno in reproduktivno zdravje naše populacije kot smo pričakovali. Razkrile so se precejšnje pomanjkljivosti, težave, ki se pojavljajo, pa so v veliki meri posledice neoblikovane strategije prebivalstvene in zdravstvene politike ter pomanjkljivega nadzora nad kršitvami že dogovorjenih pravic.

Verjetno bi bili uspešnejši v premagovanju tranzicijskih in prebivalstvenih problemov, če bi uporabili rezultate edine reprezentativne in evropsko primerljive raziskave Rodnostno vedenje Slovencev (Kožuh in sod. 1998, UN 2001), ki smo jo izvedli v 90. letih in sprejeti nacionalno strategijo uravnoteženega razvoja prebivalstva. Žal smo pripravili le predlog, ki je obležal v predalu.

Tudi na področju varovanja spolnega in reproduktivnega zdravja kljub jasnim priporočilom in odličnima dokumentoma Regionalne strategije varovanja spolnega in reproduktivnega zdravja in Akcijskega načrta varovanja zdravja žensk v Evropi, ki jih je Svetovna zdravstvena organizacija pripravila kot usmeritve za pripravo nacionalnih strategij na tem področju, se v Sloveniji nismo odločili izdelati nacionalne strategije varovanja spolnega in reproduktivnega zdravja (WHO 2001). Še manj, prav tako nismo uvedli naj sodobnejšega pristopa »gender mainstreaming« v vse nacionalne politike, kar pomeni, da bi bile vse politike in strategije občutljive za razlike med spoloma ter njihove potrebe. Naravnost različnih

družbenih politik na različne potrebe žensk in moških, ki izhajajo iz njihove različne biološke, socialne in družbene vloge je bistven korak k izboljššanju reproduktivnega zdravja in spolnega zdravja, posredno pa zelo ugodno vpliva tudi na prebivalstveno politiko.

Ker strategije nimamo, poteka uvajanje zasebne dejavnosti v javno zdravstveni sistem in vpeljava novega načina financiranja RZV zelo neurejeno in težavno ter na škodo zdravja naših prebivalk in prebivalcev vključno na škodo njihovega spolnega in reproduktivnega zdravja. Divja privatizacija oblikuje mimo zakonodajnih pogojev in že oblikovanih podzakonskih navodil povsem svoja pravila, ki niso umerjena v zaščito prebivalcev, pač pa so pogosto plod tržne naravnosti. Zaradi kršenja dogovorjenih pravnih in strokovnih standardov so se razkrile številne pomanjkljivosti, ki preprečujejo izvajanje zakonsko določenih zdravstvenih pravic in storitev ter vplivajo tako neposredno na dostopnost RZV in na učinkovitost varovanja spolnega in reproduktivnega zdravja. Zaradi odsotne strategije se kažejo težave tako na sistemski ravni - pomanjkanje kriterijev in meril za postavitev enakomerno dostopne mreže izvajalcev RZV ter premajhno število izvajalcev v tej dejavnosti in odsotnost dovolj velikega števila ustreznih kazalcev ter mehanizmov nadzora kakovosti strokovnega dela - kot na strani izvajalcev, ki nastalo neurejeno situacijo krpajo glede na svoje znanje in iznajdljivost. Oboje pa zelo vpliva na poslabšanje zdravstvenih kazalcev in kakovosti življenja. Zelo pomembno je tudi skoraj vsakodnevno zmanjševanje nabora storitev na področju zagotavljanja RZV, ki sodi v obvezno zdravstveno zavarovanje in tudi vzpodbujanje plačevanja storitev iz uporabnikovega žepa. Omejitve pogosto postavljajo kar sami izvajalci, ki se postavljajo v vlogo tolmača sicer natančno predpisanih pravic. Proces se odvija tudi zaradi sprememb na področju financiranja in upravljanja zdravstvenih organizacij, spet na škodo reproduktivnega zdravja. Vsi našti procesi potekajo brez predhodnih analiz prednosti in pomanjkljivosti takšnih ukrepov in ravnanja, in nihče ne ocenjuje posledic, ki jih take odločitve povzročajo ter ne prevzema odgovornosti zanje. Vsekakor je bil leta 2003 povsem nepremišljeno ukinjen oddelek za proučevanje zdravja žensk na Inštitutu za varovanje zdravja, ki je analitično spremljal uspešnost varovanja spolnega in reproduktivnega zdravja in pripravljaj strokovne podlage za oblikovanje politike ter ukrepov na tem področju.

Varovanje spolnega in reproduktivnega zdravja v Sloveniji je pomemben ključ do celovite prebivalstvene politike

Uspešnost varovanja spolnega in reproduktivnega zdravja ocenjujemo s številnimi kazalci, ki merijo povprečno pričakovano življenjsko dobo, stopnjo prezgodnje umrljivosti (predvsem maternalno umrljivost) in obolevnosti, stopnjo in vrsto hospitalizacij zaradi reproduktivnih bolezni, delež histerektomij, delež

prezgodnjih porodov, delež uporabe kontracepcije, splavnost, incidenco raka materničnega vratu in raka dojk, incidenco spolno prenosnih okužb, preskrbljenost s kadri, dostopnost (krajevna, cenovna) in sprejemljivost in kakovost zdravstvenih storitev. Nekateri izmed teh kazalcev so povezani le z dejavnostjo primarnega RZV, drugi pa so odraz usklajenega delovanja in povezovanja primarne in sekundarne ravni RZV ter obstoja in uveljavljanja različnih doktrin pri obvladovanju zdravstvenih reproduktivnih problemov žensk. Večino teh kazalcev lahko vrednotimo tudi iz vidika uresničevanja reproduktivnih pravic prebivalstva. Tako lahko rečemo, da je prezgodnja umrljivost žensk tako odsev slabega socialno ekonomskega stanja ljudi v določenem okolju kot tudi odraz slabše dostopnega in kakovostnega RZV in tudi odziv na omejevanje uresničevanja zelo pomembnih reproduktivnih pravic kot so pravice do življenja, do osebne svobode in varnosti, do enakosti, do informiranosti in do zdravstvenega varstva (IPPF 2003).

V Sloveniji se v zadnjih desetih letih raven spolnega in reproduktivnega zdravja zaradi zgoraj opisanih družbenih sprememb in pomanjkljivosti v načrtovanju in izvajanju zdravstvene politike poslabšuje. Nekateri kazalci so sicer še zadovoljivi ali imajo tendenco zmanjševanja kot na primer zmanjšuje se dovoljena splavnost, daljša se pričakovana življenjska doba za ženske ob rojstvu, nizka je incidenca okužbe s HIV, nizek je tudi delež prezgodnjih porodov in perinatalna umrljivost.

Zaskrbljujoč je porast prezgodnje umrljivosti in obolevnosti (umrljivost pred 65 letom starosti) tako žensk kot moških, saj tako nastaja pomembna »reproduktivna izguba«, ki bistveno vpliva na razvojni potencial naše družbe. Ta trend se kaže v zmanjševanju razlik med spoloma v pričakovani življenjski dobi, saj imajo ženske ob rojstvu 7 let daljšo dobo kot moški, pri 65 letih pa je razlika med ženskami in moškimi le še 3 leta. Na prezgodnje umiranje žensk vplivata predvsem njihova reproduktivna vloga in bolezni ter vedno slabša dostopnost do RZV posebno za nekatere bolj ogrožene skupine (socialnoekonomsko ogrožene ženske, tujke, ženske drugih narodnosti). Ženske v Sloveniji prezgodaj umirajo predvsem zaradi rakavih obolenj reproduktivnih organov, to je raka materničnega vratu in dojke in kar je še posebej vznemirjajoče mlade ženske umirajo ali pa postanejo invalidne tudi zaradi rojevanja. Med boleznimi, ki zelo obremenjujejo zdravje žensk (povzročajo povečevanje hospitalizacij, bolniške staleže in invalidnost) pa uvrščamo duševne bolezni in vnetja rodil s posledično zmanjšano plodnostjo (Kirar Fazarinc 2005). Delež moških, ki prezgodaj umirajo je celo večji kot delež žensk, in gre predvsem na račun smrti zaradi prometnih nesreč, raka in samomora.

Na primerih kot so dostop do izbire kontracepcijskih sredstev in svetovanja, dostopnost do primarnega RZV, programov kot so zgodnje odkrivanje raka materničnega vratu in raka dojk, preprečevanje in zgodnje zdravljenje

spolno prenosnih okužb, zdravljenje neplodnosti, kakovostno in sodobno obporodno varstvo, je mogoče izpostaviti najpogostejše reproduktivne zdravstvene probleme v Sloveniji. V vseh primerih je neposredna povezava med dostopnostjo in kakovostjo programa s zmožnostjo ohraniti reproduktivno funkcijo oziroma zagotavljanjem možnosti za njo.

Zlasti omejevanje dostopnosti do izbire primerne kontracepcijske metode in slaba kakovost in organizacija obporodnega zdravstvenega varstva sta bistvena elementa, ki drastično posežeta v reproduktivne pravice žensk. Omejevanje te pravice privede v zelo kratkem času do maternalne umrljivosti in obolevnosti, ki za vedno onemogočita oziroma okvarita reproduktivno sposobnost ženske. V primeru slabe kakovosti obporodnega varstva ali slabo organizirane obporodne zdravstvene dejavnosti ženski grozi večja verjetnost za zaplet ob porodu, ki se lahko posledično konča z odstranitvijo maternice po porodu ali pa celo s smrtjo ženske. Če ženska obporodni zaplet preživi, ne more več roditi otrok. Ti dogodki zelo močno odmevajo v javnosti in ustvarjajo skrb in dvom, da je rojevanje mogoče opraviti varno in strokovno. V današnji družbi je prisoten večji strah pred zapleti ob porodu kot je bil prisoten pri starejši generaciji žensk. Delno je to posledica večje ozaveščenosti žensk, delno pa tudi večje infomiranosti o zapletih, ki se očitno dogajajo bolj pogosto in ki vplivajo na vzbujanje in vzdrževanje strahu in skrbi. Take zaplete je mogoče preprečiti z boljšo organizacijo dela in z upoštevanjem sodobnih strokovnih rodniških pristopov.

Tudi prezgodnje umiranje in zbolevanje žensk zaradi raka materničnega vratu in raka dojk močno posegata v reproduktivno sposobnost žensk. Programi, ki so uvedeni pri nas, so neučinkoviti, saj za rakom materničnega vratu še vedno zboleva skoraj polovica žensk, ki hodi redno na ginekološke preglede, rak dojke pa je v porastu. Slovenija še vedno nima programov, ki bi učinkovito, dostopno in sistematično posegli v ta pomemben reproduktivni zdravstveni problem.

Med primere neuspešnega ukrepanja zdravstvene politike na področju varovanja spolega in reproduktivnega zdravja sodi tudi prezgodnja umrljivost zaradi nosečnosti, poroda in poporodnega obdobja in jo imenujemo maternalna umrljivost. Ta umrljivost je dober kazalec celovite skrbi države za reproduktivno zdravje in ne samo iz zdravstvene ampak tudi socialne, delovne in ekonomske perspektive države. Pogosto je maternalna umrljivost le vrh ledene gore v vrsti neenakosti, s katerimi se ženske soočajo v družbi. V začetku 90. let je maternalna umrljivost v Sloveniji dosegla povprečno raven zahodnoevropskih držav (5 smrti na 100.000 živorojenih otrok). V sredini 90. let pa je ponovno narasla na še enkrat višjo raven in na tej ravni z nekaj nihanji navzgor ostaja že skoraj 10 let. V zadnjih letih so prevladovala posredne smrti, ki so težje preprečljive in zato toliko bolj potrebne celovitega in multidisciplinarnega pristopa. Zato so bile ustanovljene komisije, ki so analizirale

vzroke smrti in predlagale ukrepe za zmanjšanje teh smrti, vendar niso imele nobenih pristojnosti, da bi zagotovile izvajanje teh ukrepov.

Pomembno se je zavedati, da neučinkovito preprečevanje prezgodnje umrljivosti in obolevnosti zaradi raka materničnega vratu in dojke, kakor tudi preprečevanje maternalne umrljivosti in obolevnosti pomembno posežeta v število žensk v rodni dobi. Kljub temu, da pravno in finančno obstajajo programi za omenjena področja, so ti neučinkoviti zaradi številnih dejavnikov, tudi organizacijske in finančne narave. Zavedanje dejstva, da je reproduktivno zdravje slovenskih žensk ogroženo zaradi teh dveh rakov in zaradi rojevanja je pomembno tudi zato, da postane spolno in reproduktivno zdravje del celovite prebivalstvene politike tudi v Sloveniji.

Po poti upoštevanja reproduktivnih pravic in svobodne izbire smo zelo uspešno zniževali število splavov, ki so in vedno bili le izhod v sili, kadar zataji kontracepcija. Tak pristop je tudi edini pravi način, da se rojevajo želeni otroci, da so ženske zdrave in si želijo ponovno zanositi. V zadnji letih sta se dostop in izbira do modernih kontracepcijskih pripomočkov precej poslabšala in sta v veliki meri odvisna od dogovorov mimo resničnih potreb in realnega stanja. V tej situaciji, ko je kontracepcija vedno težje dostopna, seveda upravičeno lahko pričakujemo ponoven porast splava. Zaradi povečanega deleža socialno ekonomsko ogroženih ljudi tudi pojav kriminalnega splava ni nemogoč, kar seveda lahko dodatno poveča maternalno umrljivost. Če se bi ta črni scenarij uresničil, bo potrebno vsaj 20 let, da se vzpostavi stanje, kot ga je Slovenija poznala v letih med 1988 in 1995. V tem obdobju so bili reproduktivni zdravstveni kazalci, torej tudi maternalna umrljivost med najbolj ugodnimi, kar seveda ni bilo slučaj, pač pa strateško delo minulega obdobja.

Zaključek

V Sloveniji se očitno še vedno ne zavedamo resnosti, prepletenosti ter daljnosežnosti procesov varovanja reproduktivnega in spolnega zdravja, enostavno odgovorni v institucijah nimajo ne dovolj znanja niti dovolj posluha za opozorila strokovnjakov. Dokaz popolne nevednosti in ignorance mednarodnih dokumentov in programov na tem področju se kaže tudi z ukinitivjo službe, ki je opravljala analize na področju reproduktivnega in spolnega zdravja. Nihče ne pripravlja starteških dokumentov za področje reproduktivnega in spolnega zdravja kot so akcijski načrt s konkretnimi ukrepi, povezave z SZO so minimalizirane zaradi še vedno prevladujočega mnenja, da v Sloveniji teh problemov ni. Nihče ne spremlja dejavnosti niti ne povezuje področja, ki ga je nujno potrebno medresorsko povezovati, pa čeprav nam rodnost pada že več kot eno stoletje in že več kot trideset let ne zagotavljamo enostavnega obnavljanja prebivalstva ter se naša populacija nezadržno stara.

Zato je skrajni čas, da brez obotavljanja zastavimo in izpeljemo vse aktivnosti, ki so potrebne za izdelavo in izvajanje celovite prebivalstvene politike. Skrbno moramo domisliti vse faze, od analiz in strategij do akcijskih načrtov z natančno opredelitvijo ciljev ter definiranjem poti, kako priti do teh ciljev ter mehanizmi nadzora izvajanja te politike. Vanjo moramo vključiti vse sektorje od ekonomskih, socialnih, zdravstvenih in nevladnih ter pooblastiti odgovorne institucije v teh sektorjih za učinkovito izvajanje njihovih nalog. Civilna družba pa mora prevzeti del zunanjega nadzora nad njihovim izvajanjem. In ne nazadnje zakorakajmo v 21. stoletje z novimi evropskimi vrednotami kot so svoboda izbire, reproduktivne pravice in najvišja raven kakovosti življenja.

Literatura in viri:

1. Andolšek Jeras L. (2003): Pomen reproduktivnega zdravstvenega varstva na primarni ravni. *Zdrav Vestn* 72: II.
2. International Planned Parenthood Federation. (2003): IPPF Charter on Sexual and Reproductive rights. United Kingdom.
3. Kirar Fazarinc I. (2003): *Zdravje žensk*. V: *Zdravje v Sloveniji 2001*. Inštitut za varovanje zdravja Republike Slovenije, Ljubljana.
4. Kirar Fazarinc I in sod. (2005): Primarno zdravstveno varstvo žensk. V: *Zdravje v Sloveniji 2003*. Inštitut za varovanje zdravja Republike Slovenije, Ljubljana.
5. Kirar Fazarinc I, Obersnel Kveder D. (2006): Current Perspectives in Women's Reproductive Health Care in Slovenia. In: Lasch V, Freitag W, Sonntag U. *Gender, Health and Cultures. Networking for better Europe for Women within an enlarged Europe*. Kassel University Press.
6. Kožuh in sod. (1998): Rodnostno vedenje Slovencev. Nacionalno poročilo. Založba ZRC, Ljubljana.
7. Ministrstvo za delo, družino in socialne zadeve Republike Slovenije, Nacionalni komite za demografsko politiko. (1995): Akcijski program mednarodne konference o prebivalstvu in razvoju, Kairo 1994. Ljubljana.
8. Obersnel Kveder D. (1998): Trideset let vlaganja v načrtovanje družine- naložba v varno materinstvo. *Zdrav Var* 37(3-4).
9. United Nations. (2001): Fertility and Family surveys in countries of the ECE region. Standard country report Slovenia. New York and Geneva.
10. United Nations. (2002): Dynamics of fertility and partnership in Europe. Insights and lessons from comparative research. Volume I. New York and Geneva.
11. United Nations. (2005): Generation and Gender Programme. New York and Geneva.
12. United Nations. (2005): The New Demographic Regime. Population Challenges and Policy Responses. New York and Geneva.
13. World Health Organisation. (2001): WHO Regional Strategy on Sexual and Reproductive Health. Copenhagen.
14. World Health Organisation. (2001): Strategic Action Plan for the Health of Women in Europe. Copenhagen.
15. World Health Organisation. (2007): Research Issues in Sexual and Reproductive Health for low and middle income countries. Switzerland.

IZZIVI PREBIVALSTVENE POLITIKE SLOVENIJE

Prof. dr. Janez Malačič
Ekonomska fakulteta Univerze v Ljubljani

1. Uvod

Prebivalstvo Slovenije ima že vse od leta 1997 negativen naravni prirastek in s tem višjo smrtnost kot rodnost. Rast prebivalstva sicer ostaja večinoma rahlo pozitivna, vendar izključno zaradi pozitivnih neto migracij, ki so v zadnjih letih še višje od negativnega naravnega prirastka. Že v kakšnem desetletju ali dveh pa lahko pričakujemo, da bo začelo število prebivalstva Slovenije upadati.

Temu se praktično ni več mogoče izogniti. Takšna gotovost je predvsem posledica nizkih stopenj rodnosti v Sloveniji v preteklih 25 letih in ne le realnega pričakovanja, da bo slovenska rodnost ostala tudi v prihodnje nizka. Prebivalstvo Slovenije bo začelo postopoma pridobivati negativni moment oziroma tendenco padanja zaradi vse manjših generacij mladih kot posledico nizke rodnosti v preteklosti (Malačič, 2005, 11)¹. Naše prebivalstvo je pri tem podobno drugim evropskim prebivalstvom. Tako je prebivalstvo Evropske unije (EU 15) začelo pridobivati negativni moment nekje okrog leta 2000 (Lutz, O'Neill and Scherbov, 2003, str. 1991). Razmere v EU 27 so podobne. Kolikor dalj časa se bo v Sloveniji in EU nasploh ohranjala sedanja nizka raven rodnosti, tem večji in dalj časa trajajoči bo negativen moment.

Danes je težko natančno napovedati, kdaj bodo pozitivne neto migracije v Sloveniji zaostale za negativnim naravnim prirastkom, ker je prihodnost negotova. Primerjava projekcij prebivalstva Slovenije 2001-2036 brez vključenih migracij in z migracijami pa pokaže, da bodo imele neto migracije v Sloveniji v prihodnjih desetletjih velik pomen. Projekcije pokažejo, da bi le malo verjetna visoka varianta projekcij z migracijami v Sloveniji leta 2036 nekoliko povečala sedanje prebivalstvo, pri vseh ostalih variantah pa bi se prebivalstvo kljub priseljevanju zmanjšalo (Malačič, 2003 in 2006b).

V demografiji je že dolgo znano, da je nizka rodnost osnovni vzrok staranju prebivalstva. Ker se je rodnost v Sloveniji znižala na raven, ki je med najnižjimi v Evropi, se bo naše prebivalstvo v prihodnjih letih še naprej hitro staralo. Proces bo pospešilo zniževanje smrtnosti v starejših starostnih razredih. Po že omenjenih projekcijah se bo delež 65 in več let starih, ki je bil v Sloveniji po popisu leta 2002 14,7 % do leta 2036 povečal po konstantni, nizki, srednji in visoki varianti zaporedoma na 23,9, 26,4, 24,8 in 23,4 %. Po projekcijah brez vključenih migracij pa bi se ti odstotki

gibali praktično med 25 in 28 % (Malačič, 2003, str. 178 in 180).

Navedeni in drugi demografski problemi v Sloveniji so v zadnjem času prispevali k velikemu povečanju zanimanja za demografsko problematiko. V družbi se hitro širi spoznanje, da bo imelo zaostrovanje demografskih razmer številne negativne in težko popravljive posledice. Jasno postaja, da bo izrazito staranje prebivalstva velik izziv sistemom socialne varnosti. Zelo verjetno pa bo vplivalo tudi na prihodnjo konkurenčnost gospodarstva, zaposlenost, inovativnost, rast produktivnosti in BDP. V ospredje stopajo tudi odnosi med generacijami in rodovi. Zato ne preseneča, da se vse več ljudi sprašuje, kaj bi lahko družba oziroma država storila, če že ne za preprečevanje, pa vsaj za zmanjševanje in omilitev teh problemov. Obsežne razprave o tem potekajo tudi v tujini. Eno ključnih vprašanj pa je, ali je mogoče sprejeti in se strinjati s stališčem vplivnega londonskega časopisa, da država ne sme siliti ljudi k rojevanju in da mora prepustiti odločitev o tem, kako bodo ženske preživele svoja dvajseta leta njim samim, pa četudi jih bodo uporabila za zabavo namesto za rejo in vzgojo otrok, svoj denar pa namenile torbicam namesto za plenice. Država mora po tem stališču poskrbeti le za čim manj boleč prehod na manjše prebivalstvo (The Economist, 28. 7. 2007, 13). Stališče je zelo neposredno in poenostavljeno, saj ne upošteva, da moderna država s svojimi politikami že dolgo posega na področje rojevanja, pa tudi ne, da morda država le lahko ustvari razmere, v katere bodo mladi pripravljene rojevati toliko otrok, da bi bilo zagotovljeno dolgoročno nemoteno obnavljanje prebivalstva.

V nadaljevanju tega besedila bomo na kratko obravnavali nekatere vidike ključnih vprašanj, ki so povezana z nemotenim obnavljanjem prebivalstva. Predvsem pa se bomo ozrli na osnovne izzive prebivalstvene politike Slovenije.

2. Dosedanji odnos do prebivalstvene politike v Sloveniji v nekaj preteklih desetletjih

Zaostrovanje problemov demografskega razvoja Slovenije ima korenine v sedemdesetih in osemdesetih letih 20. stoletja. Prebivalstvena politika pa je tisto orožje, ki ga lahko družba uporabi za spopad s to vrsto problemov. To politiko lahko opredelimo kot splet demografskih ciljev, ki jih poskušajo doseči njeni nosilci z bolj ali manj zaokroženim sistemom ukrepov in aktivnosti, temelječim na bolj ali manj splošno sprejetih načelih, normah in vrednotah (Malačič, 2006, str. 273). Poglejmo, kako je slovenska družba v zadnjih desetletjih uporabljala to orožje.

Ne glede na vsa dogajanja v zadnjih desetletjih v Sloveniji, lahko ugotovimo, da pri nas ni bilo izdelane,

¹ Ideje in stališča avtorja v tem besedilu v precejšnji meri temeljijo na avtorjevem dosedanjem strokovnem delu in še posebej na članku navedenem med literaturo pod navedbo Malačič, 2005.

formalno sprejete in dosledno izvajane prebivalstvene politike, čeprav so naše demografske in širše družbene razmere to zahtevale. Namesto tega so prevladovali delni elementi prebivalstvene politike, ki so se pretežno izražali s socialno, izobraževalno, zdravstveno, ekonomsko in drugimi politikami, vendar nikoli niso vsebovali eksplicitno izraženih demografskih ciljev (Malačič, 1984, str. 697 – 700; Malačič, 1990, str. 353; Malačič, 2006a).

V drugi Jugoslaviji in s tem tudi v Sloveniji se z vprašanji prebivalstvene politike v sedemdesetih in v večjem delu osemdesetih let ni nihče ukvarjal. Nekatera vprašanja, povezana z zaposlovanjem in delovno silo, so bila občasno omenjena v različnih družbenih planih. Edina izjema je bila Konceptija dolgoročnega razvoja Jugoslavije do leta 1985, ki jo je sprejela Zvezna skupščina leta 1975. V tej konceptiji je bila načrtovana prebivalstvena politika posebej za območja z visoko in za tista z nizko rodno stopnjo. Vendar je zapisano ostalo le na papirju, ker ni nikoli zaživelo v praksi (Malačič, 1989). V drugi polovici osemdesetih let je bilo zaznati tendenco prehoda od ožjega razumevanja načrtovanja družine k širši politiki razvoja prebivalstva. Vendar so se v ozadju takšne spremembe skrivala politična nasprotja takratne države in poskusi, da bi prebivalstveno politiko izkoristili v politične namene. Zaradi tega in zaradi skorajšnjega razpada druge Jugoslavije takšna sprememba ni mogla imeti pozitivnih učinkov. Razen tega pa te spremembe v Sloveniji praktično ni bilo čutiti.

Osamosvojitve Slovenije in samostojna slovenska država sta prvič v naši zgodovini nudili možnost izdelave in sprejetja prebivalstvene politike, ki bi se osredotočila na slovenske interese in ne bi bila pod vplivom nekega širšega okvira. Vendar naša politika tega ni izkoristila. Več osnutkov dokumentov je končalo v predalu ali košu. Edini dokument s področja prebivalstvene politike, ki je bil v devetdesetih letih sprejet v državnem zboru, je Resolucija o politiki priseljevanja. Vendar se je tudi ta dokument omejil le na priseljevanje v Slovenijo, ni pa zajel celovite migracijske problematike. Kasnejše slovenske vlade niso pokazale posebnega interesa za demografske probleme v Sloveniji. Še več, ena od njih je na anketo OZN v začetku tega stoletja odgovorila, da je rodnost v Sloveniji ne skrbi. Vse druge države kandidatke za članstvo v EU v regiji so takrat izrazile skrb (UN, 2002). Doslej v Sloveniji ni bilo izpostavljenih nobenih jasnih demografskih ciljev.

3. Izzivi in dileme prebivalstvene politike

Na demografskem področju nastajajo spremembe počasi in dostikrat pod površino drugega družbenega dogajanja. Zato jih zlasti politična in širša družbena skupnost dolgo časa ne opazita. Če pri tem še spregledujeta in zanemarjata opozorila strokovnjakov, kot se je v preteklih desetletjih dogajalo v Sloveniji, se lahko demografski problemi zelo zaostrijo. Slovenski strokovnjaki smo opozarjali na potrebnost prebivalstvene politike že na demografskem simpoziju daljnjega leta 1974 in velikokrat kasneje. Sam sem pisal celo o demografski krizi (Malačič, 1999). Zato lahko zapišem, da je bilo doslej izgubljenega

veliko časa, ko bi se problemi lahko začeli reševati, vendar se niso.

Nekaj časa je retorika sedanje slovenske vlade napovedovala spremembe v smeri celovite prebivalstvene politike. Vendar se to ni zgodilo. Izdelan je bil le še en osnutek dokumenta, ki je pristal v košu, še preden je prišel v obravnavo na vlado ali v parlament. Naši demografski problemi pa se bodo nadaljevali in večinoma še zaostrovali v prihodnjih letih in desetletjih.

Sodobna prebivalstvena politika mora upoštevati, da je prebivalstvo v razvitih državah sprejelo načrtovanje rojstev kot način življenja. Ljudje imajo na voljo sredstva in znanje, s katerimi dosežejo zastavljene reproduktivne cilje. Posledica tega je, da so rojstva v današnjem času večinoma načrtovana, čeprav se pri načrtovanju dogajajo tudi napake. Pogosto se zdi, da imajo mladi težave pri realizaciji svojih reproduktivnih želja in bi ob ustrežnejši družbeni pomoči verjetno rodili več otrok. Ni pa jasno, ali so res pripravljeni roditi dovolj otrok za nemoteno obnavljanje prebivalstva.

Ob raznovrstnih pogledih na prebivalstveno politiko, se lahko vprašamo, na kakšni osnovi bi se lahko kdorkoli vmešaval v tako intimne odločitve posameznikov in družin, kot je odločanje o rojstvih? V razmerah, ko agregatni rezultat mnogih individualnih odločitev ogroža nemoteno obnavljanje prebivalstva in s tem obstoj skupnosti, lahko na problem gledamo podobno kot na obrambo države. S tega vidika lahko prebivalstveno politiko ali vsaj spodbujanje rojstev opredelimo kot javno dobro, podobno kot obrambo. Zagotavljanje javnih dobrin pa je domena kolektivne izbire (Pierce, 1995, str. 353). Takšno stališče pa zahteva tudi jasno določene demografske cilje.

Mnogi ukrepi današnje socialne, ekonomske, zdravstvene in drugih politik so imeli na začetku pronatalitetne cilje (Demeny, 2003, str. 21). Kot primer lahko vzamemo švedsko socialno politiko, čeprav se je tako na Švedskem kot drugod po svetu pronatalitetni vidik v veliki meri ali v celoti izgubil, v Sloveniji ga pa sploh ni bilo. Ljudje so se na ugodnosti hitro navadili in jih začeli sprejemati kot pravice brez kakršnihkoli lastnih obveznosti.

Zapletenost doseganja cilja nemotene obnavljanja prebivalstva se kaže tudi v dejstvu, da številne spodbude za rojevanje v različnih državah v preteklosti niso dale pričakovanih rezultatov. Posamezne raziskave so ugotovile rahlo pozitiven vpliv denarnih spodbud na rodnost, cela vrsta drugih raziskav pa ni ugotovila nobenega vpliva (Gauthier, 2005, str. 106). Zlasti slednje kaže, da je bilo med ukrepi premalo inovativnosti in preveč hoje po starih poteh.

Velik izziv je način sprejemanja političnih odločitev in porazdelitev politične moči. V ostareli družbi je ta porazdelitev neenakomerna in v škodo mladih. Od povečanja političnega vpliva do zlorabljanja politične moči pa je le majhen korak. Otroci in mladina pa imajo v družbi že po naravi svojega položaja veliko manjši vpliv in slabše možnosti vplivanja na nosilce političnega odločanja. Veliko manj je tudi tistih skupin družbenega pritiska, ki bi si zadale za osnovni cilj izboljšanje položaja otrok in mladih v družbi.

Oblikovanje, sprejem in izvajanje politike spodbujanja rodnosti pa je zapleteno tudi v primeru, če pride do

družbenega soglasja o potrebnosti in nujnosti takšne politike. V osnovi mora namreč takšna politika prevladati velik del bremena investiranja v otroke od staršev in družin na družbo. Politika se zato pogosto spreminja. To pa ne ustvarja primerne družbene klime za povečevanje rodnosti, saj tisti, ki se odločajo o rojstvih, sprejemajo dolgoročne obveznosti in si želijo predvidljivo in varno prihodnost.

Vstop v EU leta 2004 je prinesel Sloveniji bistvene spremembe na vseh ključnih področjih. V EU se hitro sprošča prosti pretok oseb tudi za ljudi iz novih članic. To pa dejansko pomeni sproščanje notranje migracije v skupnosti. Če upoštevamo še veliko sodelovanje med članicami EU na področju zunanjih migracij, še posebej to velja za države podpisnice Schengenskega sporazuma, katerega sestavni del bo od 1. 1. 2008 tudi Slovenija, vidimo, da v EU nastaja vse bolj enotna in koordinirana migracijska politika. V skupnosti smo že dalj časa pričča tudi spreminjanju odnosa do demografskih razmer nasploh (Vignon, 2005, str. 51 – 52). Pri tem je treba poudariti, da nacionalne pristojnosti na področju prebivalstvene politike niso bile prenesene na raven skupnosti. Kljub temu pa se hitro krepi vloga izvršnih organov skupnosti pri koordiniranju nacionalnih aktivnosti, snovanju političnih rešitev in posredovanju najboljših praks in uspešnih ukrepov.

EU zanima v prvi vrsti reševanje problemov, ki jih prinaša hitro staranje evropskega prebivalstva. Ukrepi so usmerjeni v boljšo izrabo obstoječih resursov in v uveljavljanje strateškega koncepta aktivnega staranja. Z makroekonomsko, zaposlitveno in socialno politiko bi naj v EU dosegli dolgoročno vzdržen razvoj. Veliko in naraščajočo vlogo ima pri tem politika mednarodnih migracij v EU, ki jo skuša Komisija EU podrobneje zasnovati z dokumentom o managementu ekonomskih migracij (An EU Approach, 2005).

EU pa se presenetljivo usmerja tudi na področje politike spodbujanja rodnosti. Zaenkrat gre bolj za snovanje politike. Komisija EU je pripravila dokument o spopadu z demografskimi spremembami in novi solidarnosti med generacijami (Confronting Demographic Change, 2005). V dokumentu pa bolj išče prihodnjo vlogo EU na področju, ki ga obravnavamo, kot pa da bi z njim že zasnovala celovito in obsežno prebivalstveno politiko. Dokument se v resnici omejuje na staranje, imigracije in nizko rodnost in ne obravnava drugih pomembnih delov prebivalstvene politike. Hkrati pa že skuša opredeljevati prednosti, ki jih vidi v vrnitvi k demografski rasti, zagotovitvi ravnovesja med generacijami in v iskanju novih mostov med fazami življenjskega cikla (Confronting Demographic Change, 2005, str 10). Ob vsem tem pa se moramo zavedati, da ima EU že danes celo vrsto politik, ki jih lahko usmeri v uresničevanje demografskih ciljev, npr. strukturne sklade, regionalno politiko ipd.

Širši evropski pristop k oblikovanju sodobne prebivalstvene politike je potreben, ne glede na to, kako bodo razdeljene pristojnosti za njeno vodenje. Na to kaže ne samo sorodnost demografskih razmer med državami, ampak še bolj časovna usklajenost mnogih demografskih in družbenih sprememb v različnih državah EU. Med primeri

lahko navedemo širjenje izobraževanja, zaposlovanja in emancipacije žensk, nadalje veliko povečanje pričakovanj mladih v vlogi staršev in to zase in za otroke, pa tudi veliko razširjenost individualizma in dolgo izogibanje nepovratnim odločitvam v življenjskem ciklu. Primer slednjih je predvsem rojstvo otrok(a) in deloma tudi poroka.

Za Slovenijo bi moralo biti dejstvo, da se v EU širi zanimanje za demografsko področje in porajajo zametki strategij in politik za reševanje demografskih problemov znak in opozorilo, da se demografske razmere radikalno spreminjajo. Odgovorna slovenska politika bi morala po dveh do treh izgubljenih desetletjih pripraviti dokumente, na osnovi katerih bi državni organi od parlamenta in vlade naprej in najširša politična in družbena javnost dosegli osnovno soglasje o ukrepih in aktivnostih, ki bodo kar najhitreje našo prenizko rodnost dvignili vsaj na raven povprečja EU, nekoliko kasneje pa na raven blizu enostavnemu obnavljanju prebivalstva. To je današnje odraslo prebivalstvo v Sloveniji dolžno naslednjim rodovom.

Slovenski politiki in družba se morajo zavedati, da je za zdravo stanje na ekonomskem, kulturnem, socialnem, okoljskem, vojaškem in drugih področjih nujno potrebna neka vsaj minimalno zadovoljiva starostna struktura prebivalstva. Dokler je ta zagotovljena, so demografski agregati na videz manj pomembni. Glavni problem pri tem pa je togost in vztrajnost demografskih procesov. Zato lahko prihodnje probleme pravi čas ugotovi le znanost in raziskovanje. Politika pa se mora na pravočasna opozorila odzvati in se na vse bolj zaostrene razmere pripraviti. Celo v primeru, če bi se sedanja slovenska politika in družba odločili, da prepustita demografski razvoj stihiji, bi bilo nujno sprejeti prebivalstveno politiko primerno (hitro) padajočemu številu prebivalstva in velikim spremembam njegove starostne strukture. V primeru take odločitve pa je že veliko bolj nejasno vprašanje, ali je sploh možno hkrati tudi zapreti državne meje za priseljevanje. Članstvo v EU nam najbrž te možnosti ne pušča odprte. S tem pa postane zelo jasno, da bodo ob nadaljevanju naše nizke rodnosti vse večji pomen dobivale mednarodne migracije in s tem priseljevanje v Slovenijo. Kulturna in etnična podoba Slovenije se bo resnično zelo spremenila.

V Sloveniji smo za reševanje naših demografskih problemov odgovorni sami. Pri tem mislim na današnje odraslo prebivalstvo. Če ne bomo sami našli dovolj energije in volje ne le za preživetje ampak tudi za ambiciozno pot med najbolj razvite in uspešne, nam tega ne more zagotoviti nihče drug. V konkurenčnem globalnem svetu tega tudi ne moremo pričakovati, saj so v njem šibkosti enih hkrati tudi prednosti in priložnosti drugih.

4. Sklep

Naši demografski problemi se sami ne bodo rešili. Ne morejo pa jih rešiti niti tujci z obsežnimi priselitvami v Slovenijo. Za prihodnost skupnosti je potrebno rojevati otroke in pogumno sprejeti posledice tega na vseh ravneh. Na osnovi današnjega demografskega znanja se precej jasno

kaže, da se mora T_f ohraniti vsaj na ravni med 1,7 in 2,0, če družba ne želi ogroziti svojega dolgoročnega obstoja. To pa pomeni, da bi se morala družba zelo potruditi, da se vrednost te stopnje ne bi trajneje znižala pod to raven. Za države z najnižjo nizko rodnostjo in med njimi tudi za Slovenijo je zato ključno, da v prihodnjih nekaj letih dosežejo dvig svoje rodnosti vsaj do navedene ravni.

Obnavljanje prebivalstva je izredno zapleten socialno biološki proces, v katerem pogosto posameznik in njegova družina, ki sprejemata odločitve o potomstvu, ne vidita in ne moreta enostavno videti vseh kompleksnih agregatnih družbenih povezanosti, ki pa na tak ali drugačen način in s precejšnjim časovnim odlogom povratno vplivajo na blaginjo prav tega posameznika in njegove družine. V takih razmerah je družba dolžna osvestiti in izobraziti posameznika ter mu omogočiti, da sprejema odgovorne odločitve zase in tudi za družbo.

Literatura in viri

1. Demeny, P. (2003). Population policy dilemmas in Europe at the dawn of the twenty-first century. *Population and Development Review* 29 (1): 1-28.
2. *The Economist*, 28. 7. 2007. How to deal with a falling population.
3. European Commission (2005a). *An EU approach to managing economic migration*. Green paper, Brussels, 11.1.2005. 14 str.
4. European Commission (2005b). *Confronting demographic change: a new solidarity between the generations*. Green paper, Brussels, March 2005. 27 str.
5. Gauthier, A. H. (2005). Trends in policies for family – friendly societies. V: Macura, M., MacDonald, A.L. and Haug, W. (eds.) *The New Demographic Regime. Population Challenges and Policy Responses*. United Nations, New York and Geneva. Str. 95-110
6. Lutz, W., O'Neil, B. and Scherbov, S. (2003). Europe's Population at a Turning Point. *Science*, 28 March 2003, Vol. 299. Str.1991-1992.
7. Malačič, J. (1984). Demografske razmere v Sloveniji. *Teorija in praksa* 21 (7-8): 683-701.
8. Malačič, J. (1989). Aktualne dileme populacione politike u Jugoslaviji. Referat na posvetovanju Politika obnavljanja stanovništva, Univerzitet u Beogradu, 30. – 31. maj 1989. V: Malačič J. (1990). *Prebivalstvena politika v Sloveniji in Jugoslaviji*, RCEF, Ljubljana. Str. 1-12.
9. Malačič, J. (1990). Načrtovanje zdravega potomstva – odgovornost posameznika do družbe. *Zdravstveni vestnik* 59 (7-8): 349-354.
10. Malačič, J. (1999). Demografske razmere in krize na Slovenskem. V: Borak N. in Lazarevič, Ž. (ur.) *Gospodarske krize in Slovenci*. Ekonomska knjižnica, Inštitut za novejšo zgodovino in Zveza ekonomistov Slovenije, Ljubljana. Str. 59-75.
11. Malačič, J. (2003). Staranje prebivalstva Slovenije po projekcijah prebivalstva 2001-2036: naravna rast nasproti celotni rasti prebivalstva. V: Tkačik, B., ur., *Statistika kot orodje in vir za kreiranje znanja uporabnikov*. Statistični dnevi 2003, SURS in SDS, Radenci. Str.174-184.
12. Malačič, J. (2005) Demografske razmere in prebivalstvena politika v Sloveniji: Iz Jugoslavije v Evropsko unijo. *Naše gospodarstvo*, št. 5-6/2005. Str. 11-18.
13. Malačič, J. (2006a). Negotova demografska prihodnost Slovenije ter nujnost oziroma možnosti prebivalstvene politike. V: Roncelli, N., ur., (2006) *Na dveh straneh meje*, 40. študijski dnevi Draga 2005, Mladika, Trst. Str. 129-144.
14. Malačič, J. (2006b). *Demografija. Teorija, analiza, metoda in modeli*. 6.izdaja, Ekonomska fakulteta, Ljubljana. VIII+339 str.
15. Pearce, D. W., ed. (1995). *The MIT Dictionary of Modern Economics*, 4th edition, The MIT Press, Cambridge, Massachusetts.
16. United Nations (2002). *World Population Monitoring 2002: reproductive rights and reproductive health*. New York.
17. Vignon, J. (2005). Responses to the New Demographics: Present and Future Strategies for the European Union. V: Macura, M., McDonald, A.L. and Haug, W. (eds.) *The New Demographic Regime. Population Challenges and Policy Responses*. United Nations, New York and Geneva. Str. 45-56.

VLOGA MIGRACIJ V NOVEJŠEM DEMOGRAFSKEM RAZVOJU SLOVENIJE

Prof. dr. Janez Malačič
Ekonomska fakulteta Univerze v Ljubljani

1. Uvod

Migracije prebivalstva so zmeraj tesno povezane z demografskim razvojem na regionalni, nacionalni, kontinentalni in tudi najširši globalni ravni. To velja za notranje in mednarodne migracije. V resnici so migracije sestavni del bilančne enačbe vsakega prebivalstva. Bilančna enačba pa preprosto izrazi enakost med rastjo prebivalstva na eni ter vsoto naravne in migracijske rasti prebivalstva na drugi strani enačbe. Naravna rast kaže razliko med rodnostjo in smrtnostjo, migracijska rast pa razliko med priselitvami in odselitvami.

S proučevanjem migracij se ukvarjajo številne znanstvene discipline. Kljub precejšnjemu napredku pri tem proučevanju v zadnjih desetletjih pa še zmeraj velja, da je študij migracijskih gibanj razmeroma nerazvito področje. Ta trditev velja tako na teoretični kot na metodološko empirični ravni. Na teoretični ravni je pogosto posledica nezdržljivosti in parcialnosti različnih konkurenčnih teorij, na empirični ravni pa predvsem izjemno velikih težav z opredelitvijo migracij in pomanjkanjem kakovostnih statističnih podatkov. Zaradi slednjega ostajajo tudi migracijski modeli bolj ali manj opisni in preveč poenostavljeni.

Na teoretični ravni je treba upoštevati, da so migracije predvsem ekonomsko povzročen proces (Malačič, 2007, 106-107). Izjema so pri tem razni izgoni, deportacije in druge vrste političnih migracij, pa tudi migracije povzročene z naravnimi in drugimi nesrečami. Razen ekonomskih dejavnikov so pri migracijah pomembni tudi številni drugi, vendar imajo ti večinoma dopolnilno vlogo pri pojasnjevanju migracijskih gibanj. Zlasti mednarodne migracije so tudi izjemno reguliran proces, saj imajo suverene države pravico odločanja o tem, kdo se lahko priseli na njihovo ozemlje in kdo ne. Tudi Akcijski program sprejet na Mednarodni konferenci o prebivalstvu in razvoju v Kairu leta 1994 pravi, da ima oseba pravico, da si izbira državo svojega bivanja, vendar je ta pravica omejena le na države, ki so osebo, v tem primeru migranta, pripravljene sprejeti (UN, 1994, poglavje 10).

Na mikro ravni je odločitev o migriranju predvsem investicijska odločitev. Oseba primerja sedanjo vrednost stroškov in koristi povezanih z migracijami in se preseli, če so slednje večje od stroškov. Bolj poenostavljeno lahko rečemo, da ljudje primerjajo ekonomske, socialne, politične in druge razmere doma in drugod, pri mednarodnih migracijah v tujini, in na tej osnovi sprejmejo odločitev o tem, ali se bodo preselili ali ne. Res pa je, da obstaja tudi vrsta drugih manj ekonomskih razlag migracij. Tu jih ni

mogoče naštevati. Dejstvo pa je, da imajo predvsem dopolnilno vlogo pri pojasnjevanju migracijskih procesov.

Številni problemi s statističnimi podatki o migracijah se ne kažejo le v velikem pomanjkanju teh podatkov vseh vrst, ampak so povezani tudi s kakovostjo in primerljivostjo teh podatkov na različnih ravneh in še posebej na mednarodni ravni. Na voljo imamo neposredne in ocenjene podatke (Malačič, 2004, 477-480), pa tudi podatke o migracijskih tokovih in stanju števila migrantov v nekem prebivalstvu. Ne glede na njihovo vrsto pa jih je izredno težko med seboj primerjati, ker so pogosto nepopolni, različno opredeljeni in pod vplivom zelo različnih migracijskih razmer in politik v posameznih državah. Težave se še povečajo, če hočemo sestaviti dolgoročne časovne vrste o migracijskih gibanjih. Če pogledamo primer mednarodnih migracij v vzhodni in jugovzhodni Evropi v zadnji polovici stoletja, lahko hitro vidimo, kako na migracije vplivajo politične razmere in spremembe, nastajanje novih samostojnih držav in združevanje nekdanj razdeljenih držav ipd. (Malačič, 2002, 116-118). K temu lahko dodamo vpliv različnih politik podeljevanja državljanstva, ki že po svoji naravi onemogoči primerjavo o številu imigrantov oziroma tujcev med različnimi državami. Naravo teh problemov lepo ponazori primer Slovenije. Po podatkih za leto 2005 je bilo pri nas 2,2 % tujih državljanov (RDDE, 2006, 124), popis leta 2002 pa je pokazal le 87,7 % prebivalstva s slovenskim materinim jezikom (SI, 92/2003). Na osnovi katerih podatkov naj potem ocenjujemo število priseljenih v Slovenijo?

Po tem kratkem uvodu se bomo v nadaljevanju omejili na demografski pomen mednarodnih migracij v Sloveniji. Ta problematika je še posebej pomembna v zadnjem času, saj se zdi, da lahko le priseljevanje v Slovenijo in druge razvite evropske države zaustavi ali vsaj omili zelo veliko znižanje števila prebivalstva pri nas in drugod v Evropi v prihodnjih desetletjih.

2. Vloga migracij v novejšem demografskem razvoju Slovenije

Migracije so imele od nekdanj zelo velik pomen v demografskem razvoju na Slovenskem. Pri tem pa se moramo omejiti na mednarodne migracije, kar v našem konkretnem primeru zelo zaplete podrobnejše proučevanje. Slovenske pokrajine so bile v preteklosti sestavni del različnih držav, kar je še dodatno zapletalo vprašanje statističnih podatkov in številna druga vprašanja. Nekaj časa je bilo današnje slovensko ozemlje med tistimi v Evropi, ki je imelo največjo emigracijo, pretežno v Severno Ameriko (Malačič, 1993). Na tej osnovi se je ustvarila izrazita

tradicija emigriranja, ki je trajala vse do šestdesetih let 20. stoletja. Povzročena je bila pretežno z ekonomsko nerazvitostjo in z zaostajanjem v industrijskem razvoju na Slovenskem. Ko pa se je Slovenija izvila iz nerazvitosti, je tudi sama postala neto priseljitveno območje. To se je dogodilo proti koncu 1960ih let in z izjemami le nekaj let (1991-1993 in 1998) traja vse do danes.

V obdobju SFRJ so potekale med njenimi federalnimi enotami zelo intenzivne migracije, saj je skupna država zagotavljala svobodna migracijska gibanja. Ta trditev pa v celoti velja šele za obdobje od 1950ih let do razpada SFRJ leta 1991, saj je pred tem tudi naša takratna država posnemala nekatere značilnosti planiranja v Sovjetski Zvezi, kjer so administrativno usmerjali migracije, še posebej kvalificiranih in visoko izobraženih delavcev. Jugoslavija in z njo Slovenija se je kasneje zelo intenzivno vključila v mednarodne migracijske tokove.

Znotraj SFRJ so potekali številni medrepubliški (mednarodni) migracijski tokovi v različnih smereh. Za Slovenijo je bil najpomembnejši migracijski tok iz jugovzhoda (JV) proti severozahodu (SZ). Ta tok je potekal iz manj razvitih regij v najbolj razvite dele takratne države. Čeprav že od Ravensteina dalje vemo, da ima vsak migracijski tok svoj nasprotni tok (Ravenstein, 1889), je pri navedenem konkretnem toku v obdobju 1955 – 1991

prevladovala neto usmerjenost proti SZ. Ekonomske privlačne sile Slovenije in razvitejših delov sosednje Hrvaške so presegle vplive številnih delitev, ki že tisočletja potekajo na Balkanu na ozemlju naše bivše države, npr. po verski, nacionalni in ideološki pripadnosti, po pisavi itd. (Malačič, 2000, 590).

Neto migracije Slovenije z ostalimi republikami v Jugoslaviji so bile pozitivne v celotnem obdobju 1955 – 1989. Po posameznih petletjih tega obdobja se je povprečna letna stopnja neto migracij gibala v razponu med 1,0 v prvem petletju in 4,2 ‰ v petletju 1975 – 1979 (Malačič, 2000, 591). V desetletju 1971 – 1981 so imigracije v Sloveniji prispevale četrtno prirastka prebivalstva, ki je znašal povprečno 9,1 ‰ na leto (Malačič, 1983, 229). Praktično vse so bile iz drugih jugoslovanskih republik, saj so bile neto migracije Slovenije s tujino po uradnih podatkih majhne in bolj ali manj izravnane.

Priseljevanje iz drugih delov Jugoslavije v Slovenijo lepo pokažejo izbrani popisni podatki za obdobji 1958 – 1961 in 1976 – 1981 prikazani v tabeli 1. Tabela prikazuje povprečno letno število in stopnjo neto migracij Slovenije z republikami in avtonomnimi pokrajinami (AP) SFRJ. Srbija je pri tem razdeljena na ožje območje ter AP Vojvodino in Kosovo.

Tabela 1: Povprečne letne neto migracije Slovenije z ostalimi enotami SFRJ v letih 1958-1961 in 1976-1981. Vir: Popis prebivalstva 1961; Malačič, 2006, 152; SGJ, 1980, 413.

Republike in AP	Neto migracije Slovenije			
	1958 – 1961		1976 – 1981	
	Število	‰	Število	‰
Bosna in Hercegovina	809	0,5	2442	1,3
Črna Gora	- 16	0,0	110	0,1
Hrvaška	1583	1,0	956	0,5
Makedonija	51	0,0	125	0,1
Ožja Srbija	- 7	0,0	503	0,3
Vojvodina	3	0,0	153	0,1
Kosovo	31	0,0	193	0,1
Skupaj	2454	1,6	4482	2,5

V prvem izmed obravnavanih obdobji so bile naše neto migracije s Črno Goro in ožjim območjem Srbije še rahlo negativne, največje pa so bile s sosednjo Hrvaško. V drugi polovici 1970ih let je bilo neto priseljevanje v Slovenijo največje. Vrednosti so se znatno povečale pri vseh enotah z izjemo Hrvaške, pri kateri se je vrednost razpolovila v primerjavi s prejšnjim obdobjem, čeprav ostaja Hrvaška še zmeraj na drugem mestu. Na prvem mestu pa se je utrdila Bosna in Hercegovina kot najpomembnejše območje priseljevanja v Slovenijo.

Imigracije iz bivše države pa ne pojasnijo celotnega dogajanja na področju zunanjih migracij Slovenije v obdobju 1955 – 1991. Zato si oglejmo še migracije s tujino. Po uradnih podatkih so bile te negativne vse do leta 1986, z izjemo let 1972 in 1975 (SL-75, str. 83 in Malačič, 1991, 307). Vendar je bil njihov obseg pomembnejši le do konca 1960ih let, nakar je začel nihati na ravni okrog 1 ‰ na leto.

Pri teh podatkih pa se srečujemo z velikim problemom »začnih« ekonomski emigracij iz Slovenije v razvite evropske države. Statistična obravnava te vrste migracij s strani jugoslovanske uradne statistike nam namreč povsem zamegli dogajanje na področju migracij s tujino, tako za celotno Jugoslavijo, kot za posamezne federalne dele (Malačič, 1994). Po popisnih podatkih je bilo iz Slovenije leta 1971 48.086 in leta 1981 41.826 takšnih emigrantov (Malačič, 1994, 214). Problem pa je, da je naša statistika opredelila začasnost enostavno na osnovi jugoslovanskega potnega lista. Kdor je imel naš takratni potni list, je spadal med prebivalstvo SFRJ in se je štelo, da je na začasnem delu v tujini, ne glede na to, da so mnogi med temi ljudmi že dejansko postali stalni emigranti. Tukaj se s tem problemom ne moremo podrobneje ukvarjati. Pomembno pa je, da zaradi te statistične posebnosti ne bomo mogli v Sloveniji nikoli povsem natančno sestaviti sliko naših zunanjih

migracij z drugimi državami v obdobju od zgodnjih 1960ih let do razpada SFRJ.

Po letu 1991 je imela Slovenija v krizi, ki je sledila razpadu bivše SFRJ, najprej dve leti negativen selitveni saldo, vendar to ni spremenilo imigracijske narave naše države. Tudi v kasnejših letih se izjemoma pojavi kakšno leto z negativnim selitvenim saldonom. Primer je leto 1998 (SL-01, str. 103). V ostalih letih je bil saldo pozitiven. Na splošno pa lahko pričakujemo, da bo Slovenija tudi v prihodnje ostala neto imigracijska država. K temu bo prispevalo veliko dejavnikov, verjetno najpomembnejši med njimi pa bodo demografski dejavniki in še posebej posledice zelo nizke ravni rodnosti.

3. Izgledi v prihodnje

O prihodnjem razvoju prebivalstva in njegovih komponent rasti običajno govorimo na osnovi različnih projekcij prebivalstva, ki jih rutinsko izdelujejo razne organizacije in posamezniki. Če v tem okviru namenimo posebno pozornost migracijam, potem izdelamo projekcije v dveh variantah. Prva ne vsebuje migracij, ampak sloni le na naravnem gibanju prebivalstva. Druga varianta vsebuje tudi migracije. Na ta način lahko lepo analiziramo, kakšen bo prihodnji vpliv migracij na konkreten razvoj prebivalstva.

Ne da bi se spuščali v podrobnosti, pogledjmo, kaj je na osnovi primerjave takih dveh variant projekcij prebivalstva Slovenije 2001-2036 mogoče reči o prihodnjem pomenu mednarodnih migracij v Sloveniji (Malačič, 2003 in Malačič, 2006). Bistvena razlika med projekcijami po naravni in po celotni rasti prebivalstva je v predpostavki o neto migracijah. Te so po hipotezi pozitivne pri vseh variantah projekcij prebivalstva Slovenije 2001-2036. Takšna hipoteza je utemeljena z dosedanjimi pozitivnimi neto migracijami v Sloveniji v preteklih letih in desetletjih, s pričakovanim izboljšanjem ekonomskih razmer v naši državi, še posebej zaradi članstva v EU ter zaradi zelo neugodnih razmer na področju rodnosti, če naštejemo samo najbolj pomembne argumente.

Prihodnje število prebivalstva Slovenije bo po vseh variantah projekcij in v vseh izbranih letih projekcijskega obdobja v primeru vključenih migracij višje kot v primeru naravne rasti. Priseljevanje v Slovenijo v prihodnjih letih in desetletjih bo izredno pomembno. V projekcijah predpostavljeno neto priseljevanje bo skupaj z naravnim gibanjem prebivalstva samo pri visoki varianti projekcij privedlo do rahlega povečanja števila prebivalstva Slovenije v letu 2036 v primerjavi z letom 2001. V vseh ostalih variantah bo to število nižje, kot je bilo leta 2001.

Prebivalstvo Slovenije se bo v prihodnjih letih staralo počasneje, če bo število priseljenih v našo državo večje od števila odseljenih. Po eni strani bo to posledica ugodnejše starostne strukture neto selitev v primerjavi z ostalim prebivalstvom, deloma pa tudi posledica pozitivnega vpliva priseljevanja na rodnost prebivalstva. Kljub vsemu pa vpliv pozitivnih neto selitev večinoma ne bo bistveno zaustavil samega procesa staranja prebivalstva.

Ob vsem tem pa se jasno kaže še nekaj. Ob nadaljevanju sedanje nizke rodnosti v Sloveniji, bo moralo biti neto priseljevanje v naslednjih letih vse večje, če se naj naše prebivalstvo ne bi vse hitreje zmanjševalo. Število neto priseljenih na leto pri takih izračunih že v dveh do treh desetletjih preseže število živorojenih na leto. Ob takem rezultatu se postavlja veliko vprašanj, na katera pa tukaj ni mogoče odgovarjati. Osnovno vprašanje je, ali je domače prebivalstvo pripravljeno sprejeti tako imigracijo in ali je toliko imigrantov, ki bodo v mnogih pogledih zelo različni od domačinov, sploh mogoče integrirati.

4. Sklep

V sorazmerno majhnih prebivalstvih, kot je slovensko, se ob rezultatih projekcij prebivalstva, velikem priseljevanju in grozečem pretiranem staranju prebivalstva postavljajo številna eksistencialna vprašanja. Kaj pomenijo izredno nizka rodnost, visoke negativne stopnje rasti prebivalstva in posledično vse večje potrebe po neto priseljevanju za obstoj slovenskega naroda? Za povrh se to dogaja v svetu, v katerem se število prebivalstva nezadržno povečuje in približuje devetim ali celo desetim milijardam še v tem stoletju. Zakaj številke o izgledih razvoja prebivalstva, ki so v slovenski javnosti vsaj okvirno prisotne že več kot 10 let, ne spodbudijo odločne akcije za iskanje rešitev in poti do dolgoročno nemotenega obnavljanja prebivalstva? Treba se je zavedati, da lahko dolgoročno preživijo samo tiste skupnosti, ki rojevajo zadostno število otrok. Za slovensko prebivalstvo to ni mogoče reči. Naša rodnost je med najnižjimi v Evropi. Takšno stanje je treba spremeniti, saj z njim v globalnem svetu ne bo mogoče preživeti.

Prihodnji demografski razvoj v Sloveniji je možno spremeniti le s premišljeno, strokovno utemeljeno in dosledno vodenim prebivalstveno politiko. Dosedanje prepričanje mnogih in med njimi tudi vodilnih politikov, ki so najbolj odgovorni za prihodnost družbe, da se bodo stvari uredile same po sebi, je nevdržno. Stvari se ne bodo same uredile. Za prihodnost skupnosti je potrebno rojevati otroke in pogumno sprejeti posledice tega na ravni družine in širše skupnosti. Mednarodne migracije bodo pri tem vsekakor prisotne in pomembne. V Sloveniji lahko pričakujemo, da bodo neto pozitivne. Nikakor pa ne bodo mogle nadomestiti vloge rojevanja otrok pri nemotenem obnavljanju prebivalstva v prihodnjih desetletjih in stoletjih.

Literatura in viri

1. Malačič, J. (1983) Reprodukcijska stanovništva Slovenije posle demografske tranzicije. *Stanovništvo* 17-19 (1-4): 227-253.
2. Malačič, J. (1991) Zunanje migracije Slovenije po drugi svetovni vojni. *Zgodovinski časopis* 45 (2): 299-313.
3. Malačič, J. (1993) Demographic Transition, Emigration and Long-Term Economic Development: Countries with the Highest

- Emigration in Europe. *Dve domovini/Two Homelands*, št. 4, ZRC SAZU, Ljubljana.
4. Malačič, J. (1994) Labor Migration from Former Yugoslavia. V: Fassmann, H. and Munz, R., eds., *European Migration in the Late Twentieth Century*, Edward Elgar. Objavljeno tudi v nemščini, Campus, Frankfurt na Majni, 1997.
 5. Malačič, J. (2000) The Balkan Migration Stream South-East to North-West. *Studi Emigrazione/Migration Studies* 37 (139): 581-594.
 6. Malačič, J. (2002) International Migration Trends in Central and Eastern Europe During the 1990s and at the Beginning of the 21st Century. V: Iontsev, V., ed., *World in the Mirror of International Migration/Mir v zerkale meždunarodnoj migracii*, Moscow State »Lomonosov« University, Max Press, Moscow. Pp. 114-128/130-145. Knjiga vsebuje angleško in rusko verzijo vseh prispevkov.
 7. Malačič, J. (2003). Staranje prebivalstva Slovenije po projekcijah prebivalstva 2001-2036: naravna rast nasproti celotni rasti prebivalstva. V: Tkačik, B., ur., *Statistika kot orodje in vir za kreiranje znanja uporabnikov*. Statistični dnevi 2003, SURS in SDS, Radenci. Str.174-184
 8. Malačič, J. (2004) The Problems of Migration Statistics. V: Donato, C., Nodari, P., Panjek, A., eds., *Oltre L'Italia e L'Europa/Beyond Italy and Europe*, Università degli Studi di Trieste, Trieste. Pp. 477-480.
 9. Malačič, J. (2006) *Demografija. Teorija, analiza, metode in modeli*, 6. izdaja, Ekonomska fakulteta, Ljubljana.
 10. Malačič, J. (2007) The role of migration in modern demographic regime. V: Iontsev, V., ed. (2007) *Migration and Development/Migracija i razvitie*, Scientific Series: International Migration of Population: Russia and the Contemporary World, Vol. 20, Lomonosov Moscow State University, Faculty of Economics, Moscow. Pp. 100-113/115-130. Knjiga vsebuje angleško in rusko verzijo vseh prispevkov.
 11. Ravenstein, E.G. (1889) The Laws of Migration. *Journal of Royal Statistical Society*, 52: 214-301.
 12. *Recent demographic developments in Europe (RDDE) 2005*, Council of Europe, Strasbourg 2006.
 13. Savezni zavod za statistiku/Zavod za statistiko Slovenije, *Popisi prebivalstva Jugoslavije 1961, 1971 in 1981*, Beograd in Ljubljana.
 14. Savezni zavod za statistiku (1980) *Statistički godišnjak Jugoslavije (SGJ)*, Beograd
 15. *Statistične informacije (SI)*, 92/2003, SURS, Ljubljana.
 16. *Statistični letopis Republike Slovenije (SL)*, razni letniki, Zavod za statistiko/Statistični urad Republike Slovenije (SURS), Ljubljana.
 17. United Nations (1994) *Programme of Action*, ICPD, Cairo.

ZA BOLJ ŽIVO SLOVENIJO

Prispevek za pripravo programa za reševanje demografske krize

Tomaž Merše, univ. dipl. inž.
e-mail: merse@iskratel.si

Povzetek

Demografski problemi, ki so predvsem posledica že skoraj trideset let trajajoče prenizke rodnosti, se v Sloveniji vedno bolj kažejo na različnih področjih. Glede na stopnjo razvitosti, geografsko lego in demografsko stanje v drugih razvitejših državah zahodne civilizacije lahko ugotovimo, da te probleme dolgoročno lahko rešimo predvsem z zvišanjem rodnosti. K temu je treba pristopiti celovito z različnimi vrstami ukrepov, na vseh področjih, ki vplivajo na položaj staršev in družin ter s tem na odločanje za otroke. Ukrepi morajo imeti jasen cilj, izdelana merila za nadzor in spremljanje dejanskega uresničevanja teh učinkov. V pričujočem dokumentu so predstavljeni možni ukrepi in strategije na različnih področjih, ki bi lahko pripomogle k zvišanju že več desetletij trajajoče prenizke rodnosti. To si je za enega najpomembnejših ciljev v svojem programu zadala tudi sedanja vlada RS.

1. Uvod

Slovenija je v zadnji četrtini 20. stoletja vstopila v posebej kritično fazo svojega demografskega razvoja, saj je v začetku 80.ih let stopnja rodnosti padla pod stopnjo 2,1, ki je potrebna za ohranjanje prebivalstva, in se do leta 2003 znižala na vsega 1,2, ter se do leta 2006 rahlo dvignila. Obnavljanje prebivalstva je izredno zapleten socialno biološki proces, v katerem pogosto posameznik in njegova družina, ki sprejemata odločitve o potomstvu, ne vidita in ne moreta enostavno videti vseh kompleksnih agregatnih družbenih povezanosti, ki pa na tak ali drugačen način in s precejšnjim časovnim odlogom povratno vplivajo na blaginjo prav tega posameznika in njegove družine (Malačič). Te povezanosti je še posebej težko videti v sistemu evropske socialne države, ki je še vedno naravnana tako, da jih naravnost zakriva ali daje celo vtis nasprotno povezanosti (to je še posebej značilno za pokojninski sistem, deloma pa tudi za trg dela).

Odločitev za družino je danes izjemno skrbno načrtovana in pretehtana odločitev, na katero vpliva množica objektivnih in subjektivnih dejavnikov, ki so pri različnih parih lahko precej različni. Mladi se v Sloveniji ob začetku svojega odraslega in samostojnega življenja srečujejo s številnimi težavami in dejavniki, ki lahko bistveno ovirajo njihovo odločanje za oblikovanje in povečevanje družine.

2. Prebivalstvena politika

Povečevanje in zaostrovanje problemov demografskega razvoja Slovenije sproža vprašanje, kaj lahko stori sodobna visoko organizirana družba za preprečitev, reševanje, ali pa vsaj za omilitev teh problemov. Odgovor na to vprašanje je potrebno iskati v prebivalstveni politiki. To lahko na kratko opredelimo kot splet demografskih ciljev, ki jih poskušajo doseči njeni nosilci z bolj ali manj zaokroženim sistemom ukrepov in aktivnosti, temelječim na bolj ali manj splošno sprejetih načelih, normah in vrednotah (Malačič, 2005).

2.1. Priseljevanje

Nekateri vidijo rešitev tega problema predvsem v priseljevanju, pri čemer bi morali za nadaljevanje razvoja v državi in ohranjanje njene konkurenčnosti privabiti predvsem čim več izobraženih ljudi. Glede na to, da se s podobnimi demografskimi težavami srečujejo tudi bistveno razvitejše in bogatejše države, ki lahko takšnim ljudem ponudijo precej več kot Slovenija, hitro lahko ugotovimo, da na tak način ne bo šlo.

Privabljanje izobraženih ljudi iz manj razvitih držav, ki ga te države doživljajo kot beg možganov (podobno kot mi doživljamo odhod naših najboljših kadrov v razvitejše države) med drugim sproža tudi vprašanja etičnosti takšne politike.

Izkušnje nekaterih evropskih držav z velikim deležev tujih priseljencev kažejo tudi na mnoge pasti in težave, ki jih takšna politika prinaša s seboj.

2.2. Dvig rodnosti

Glede na ugotovitve o reševanju demografskih težav s priseljevanjem, lahko ugotovimo, da lahko te težave dolgoročno rešujemo le z dvigom rodnosti.

Upam si trditi, da do znižanja rodnosti ni prišlo samo od sebe ampak pod vplivom različnih dejavnikov, ki otežujejo odločanje za starševstvo in dajejo izkrivljeno podobo o njegovem pomenu in vrednosti. Zato tudi ni povsem naivno pričakovati, da bi s spremembo teh dejavnikov lahko vplivali na rodnostno obnašanje tudi v nasprotni smeri, še posebej, če bi se zadeve lotili zares celovito.

Pri dosedanjih demografskih ukrepih je šlo pogosto za parcialno kopiranje posameznih rešitev iz različnih tujih vzorcev, celovitega pristopa k reševanju te problematike pa v Sloveniji doslej ni bilo.

Nekateri demografi menijo, da sedanje slovenske demografske razmere kažejo, da vrsta posameznih ukrepov od rodniškega dopusta, paketa za opremo novorojenčka, otroških dodatkov, davčnih olajšav, prednostno obravnavanega zdravstvenega varstva otrok in mater itd. ni imela praktično nobenega pozitivnega demografskega učinka, saj je rodnost v Sloveniji praktično najnižja v Evropi (Malačič, 2005).

S tem se ne moremo povsem strinjati, saj ne vemo, kakšna bi bila rodnost, če niti teh ukrepov ne bi bilo. Poleg tega ni res, da bi se ti ukrepi vztrajno izboljševali, ampak se je ob izboljšanju na enem področju marsikdaj kaj odvzelo na kakšnem drugem. Tako je npr. otroški dodatek v 50. letih prejšnjega stoletja v povprečju znašal 25% povprečne neto plače, danes pa znaša le nekaj več kot 6% povprečne neto plače. Tudi davčne olajšave za vzdrževane otroke so bile pred uvedbo sistema dohodnine precej višje (Drago Čepar). Poleg tega je tranzicija zaostрила možnosti zaposlovanja, pri čemer je ravno starševstvo postalo pomemben dejavnik slabše konkurenčnosti na trgu dela. Razmere za reševanje stanovanjskega vprašanja za mlade družine so se stalno zaostrovale, bistveno se je povečalo breme staršev pri plačilu vrtca in izobraževanja otrok. Tako ne smemo biti preveč presenečeni, če prej omenjeni ukrepi ne dajejo zelenih rezultatov, saj gre le za parcialne ukrepe, ki ne rešujejo nekaterih temeljnih težav staršev in zato brez dopolnjevanja z drugimi ukrepi na področjih, kjer ukrepov za vzpodbujanje starševstva še nimamo, kakšnih pomembnejših rezultatov tudi ne moremo pričakovati.

Prebivalstveno politiko lahko ponazorimo z mizo, ki trdno stoji, le če ima dobre vse štiri noge. Če ji dve nogi manjkata, ji nič ne pomaga, četudi sta drugi dve morda celo zlati.

3. Glavni problemi

- Starši se v RS odločajo za premalo otrok, zlasti je premalo tistih, ki se odločijo za tretjega in četrtega otroka.
- Starši se v RS za prvega otroka odločajo prepozno in jim zato tudi, če bi si sicer morda želeli in bili zmožni imeti več otrok, za to zmanjka časa, saj je rodno obdobje razmeroma kratko.
- Za zaposleno žensko v RS danes odločitev za otroka v povprečju pomeni izredno veliko stopnjo tveganja za izgubo zaposlitve ali vsaj velike težave na delovnem mestu. Že sama možnost materinstva pa za mlade ženske pomeni izrazito nekonkurenčnost na trgu dela.
- Pokojninski sistem daje vtis, da je socialna varnost v starosti povsem nepovezana s številom otrok, ki jih ima posameznik, oziroma v nekaterih pogledih celo privilegira izogibanje starševstvu.
- Stroški vzgoje in izobraževanja so v zadnjih petnajstih letih naraščali precej hitreje kot dohodki staršev, tako da zahtevajo vedno večji delež družinskih proračunov.
-

4. Usmeritve za iskanje rešitev

Sodeč po več anketah ima v povprečju vsak drugi par v Sloveniji enega otroka manj, kot bi si želel. Ne moremo z gotovostjo predvideti kako hitro in kakšen učinke na rodnost bodo imeli posamezni ukrepi, gotovo pa lahko predvidimo, da **odpravljanje razlogov, ki starše ovirajo pri odločanju za otroke**, zagotovo ne more imeti negativnih učinkov.

Ob ugotovitvi, da se pari danes prepozno odločajo za prvega otroka in jim zaradi dolgih presledkov med otroki pogosto zmanjka časa, da bi lahko prišli do še kakšnega, se kaže potreba po uvajanju **vzpodbud za zgodnejše odločanje za prvega otroka ter za hitrejšo odločitev za naslednjega**.

Statistični podatki držav, ki imajo stopnjo rodnosti vsaj blizu tisti, ki je potrebna za obnavljanje prebivalstva (države s stopnjo rodnosti nad 1,7), kažejo, da imajo v primerjavi z drugimi državami predvsem bistveno višji delež tretje in četrto rojenih otrok (v teh državah je delež tretje rojenih otrok od skoraj 14% pa do 17%, medtem ko je pri nas približno 10%). Iz tega izhaja potreba po **odpravljanju ovir in uvajanju vzpodbud za lažje odločanje za kakšnega otroka več, da bi se več staršev lahko odločilo tudi za tretjega in morda četrtega otroka**.

Ker je starševstvo (še posebej materinstvo) postalo ovira na trgu dela, bo potrebno **poiskati vse možne rešitve za povečevanje konkurenčnosti staršev (še posebej mater) na trgu dela**.

Na odločanje posameznikov pomembno vpliva vzdušje v družbi in javno mnenje, zato je potrebno skozi različne **zakonodajne rešitve in na druge načine povečevati ugled in vrednost starševstva v družbi**.

Strokovnjaki za zakon in družino ugotavljajo, da igra pri odločanju za otroke izredno pomembno vlogo kakovost in trdnost partnerskega odnosa oziroma ljubezni med starši, zato bo potrebno **več vzgojnega delovanja v smislu vzgoje za partnerstvo in ljubezen ter podporo staršem pri razvijanju in negovanju medsebojnega odnosa**.

Program ukrepov mora biti zasnovan medresorsko z jasnimi nalogami vsakega resorja, saj le med seboj usklajeni ukrepi na vseh potrebnih področjih lahko dajo zelene rezultate.

5. Predlogi ukrepov po področjih

5.1. Področje trga dela in konkurenčnosti staršev na trgu dela

Danes odločitev za otroka pri mnogih zaposlenih ženskah pomeni zelo veliko tveganje za izgubo zaposlitve ali vsaj težave in pritiske na delovnem mestu. Tudi pri iskanju zaposlitve se materinstvo in potencialno materinstvo kaže kot ovira.

Konkurenčnost staršev na trgu dela je najnižja v prvem letu varovanja otroka zunaj doma, ko se pogosteje pojavljajo odsotnosti zaradi nege bolnega otroka, kar za delodajalca pomeni dodaten strošek in obremenitev. Glede na to, da je starševstvo za prihodnost države, naroda in naše

konkurenčnosti na svetovnem trgu izredno pomembno delo in poslanstvo, je nesporejmljivo, da je celotno breme in tveganje zaradi starševstva prepuščeno le njim samim in njihovim delodajalcem. Zato bi država morala uvesti **vzpodbude delodajalcem za zaposlovanje staršev po vrnitvi z daljšega starševskega dopusta**. Tako bi dosegli, da bi bili starši v tem občutljivem obdobju za delodajalca cenejši in s tem konkurenčno primerljivi z drugimi zaposlenimi oziroma kandidati za zaposlitev.

Možne oblike teh vzpodbud:

- Delodajalcu, ki zaposluje mater ali očeta po izteku daljšega starševskega dopusta (npr. več kot 6 mesecev) država za čas enega leta povrne del prispevkov za socialno varnost, ki jih plačujejo za delavca delodajalci. Delež povrnjenih prispevkov bi lahko bil progresivno odvisen od števila otrok (en otrok 60%, dva otroka 80%, trije ali več otroki 100%) in navzgor omejen na delež višine prispevkov od povprečne plače. Delodajalec – prejemnik subvencij bi bil dolžan zagotavljati delo materi ali očetu po zaključku prejemanja subvencije še za najmanj enako dobo kot je znašalo prejemanje subvencije. Če bi za ohranitev skupne mase prispevkov ustrezno dvignili prispevno stopnjo, bi bila predlagana rešitev nevtralna tako z vidika obremenitve proračuna kot z vidika obremenitve gospodarstva kot celote, saj bi le prerazporedila maso prispevkov delodajalcev v korist tistih delodajalcev, ki zaposlujejo več mater z majhnimi otroki.
- Ugotovitev, da so starši, še posebej mlade matere kategorija težje zaposljivih ljudi, bi morala voditi k razmisleku o podobnih ukrepih, kot so že vpeljani za druge kategorije težje zaposljivih ljudi, morda celo o "kvotnem" sistemu, ki že velja za zaposlovanje invalidov.
- Izvedba različnih projektov za vzpodbudo in promocijo starševstvu naklonjenega obnašanja delodajalcev.

Mnogi starši imajo velike težave pri usklajevanju poklicnega in družinskega življenja. Reševanje teh težav lahko zelo olajša delo s skrajšanim delovnim časom. Za delodajalca je delojemalec, ki dela s skrajšanim delovnim časom sorazmerno dražji kot delojemalec s polnim delovnim časom, zato bi bilo treba v smislu odpravljanja ovir pri odločanju za še kakšnega otroka vpeljati **vzpodbude delodajalcem za zaposlovanje staršev majhnih otrok s skrajšanim delovnim časom**, kot npr.:

- Delodajalcu, ki s skrajšanim delovnim časom zaposlujejo starše majhnih otrok do dopolnjenih 7 let starosti otroka država povrne stroške prevoza na delo do določene zgornje meje, stroške regresa za prehrano in polovico regresa za letni dopust do določene zgornje meje.

5.2. Področje varstva predšolskih otrok:

- Bistveno znižati breme staršev pri plačevanju otroškega varstva ter pri tem še posebej poskrbeti za odpravo tega bremena za otroke od tretjega naprej, tako da visok

strošek zanj ne bo več ovira pri odločanju za še kakšnega otroka (vrtec naj bo npr. za otroke od tretjega otroka naprej brezplačen)

- Odpraviti diskriminacijo otrok, ki niso vključeni v sistem organiziranega varstva predšolskih otrok, z uvedbo vzgojno varstvenega dodatka, ki naj bo primerljiv vsaj z najnižjo subvencijo za otroke, ki so vključeni v organizirano predšolsko varstvo.
- Pri določitvi plačila staršev za vrtec se doda upoštevanje obremenitve dohodkov staršev zaradi odplačevanja kreditov za reševanje stanovanjskega vprašanja.
- Dolgoročneje rešitve v tej smeri bi bile reforme sistema financiranja vrtcev, dostojen vzgojno-varstveni dodatek za otroke, ki niso vključeni v organizirano varstvo.

5.3. Področje pokojninskega in invalidskega varstva:

V sistemu pokojninskega in invalidskega zavarovanja bo potrebno začeti upoštevati, da so otroci njegov prvi in največji steber ter da mora kot zavarovalniški sistem vzpodbujati obnašanje zavarovancev, ki sistemu prinašajo dobiček.

- Število otrok naj se pri starših progresivno upošteva kot neke vrste "beneficirana delovna doba" oziroma naj država zanje plačuje posebno obvezno dodatno pokojninsko zavarovanje glede na število otrok, ki jih v tekočem letu vzdržujejo. Tako bi starši z večjim številom otrok, ki v svoji aktivni dobi zaradi stroškov z vzdrževanjem in izobraževanjem otrok ne morejo vlagati v prostovoljno dodatno pokojninsko zavarovanje, ob upokojitvi na podlagi števila otrok in časa, ko so skrbeli zanje, imeli več zavarovalne dobe in s tem višjo odmerno stopnjo oziroma višjo pokojnino. To bi tudi staršem, ki del svoje aktivne dobe posvetijo varstvu otrok in zato zapustijo trg dela, ob upokojitvi zagotovilo enakopravnejši položaj oziroma jim olajšalo doseči vsaj minimalne pogoje za pridobitev pokojnine.

Ta rešitev je proračunsko nevtralna, saj bi bilo potrebno le del sredstev, ki jih država vsako leto vplača v SPIZ kot neposreden transfer, vplačati kot prispevke za obvezno dodatno pokojninsko zavarovanje staršev.

5.4. Davčni sistem:

- Dohodnina: Ohranjanje olajšav za vzdrževane otroke najmanj na veljavni ravni, razmisliti o olajšavah za reševanje stanovanjskega vprašanja, ki bi temeljile na številu otrok.
- Dohodnina: Podobno kot pri zaposlovanju invalidov se tudi pri zaposlovanju staršev po končanem starševskem dopustu samostojnemu podjetniku prizna ustrezna davčna olajšava.
- Davek na nepremičnine: Zakon o tem davku mora biti naklonjen otrokom in tako zagotavljati, da bo najmanj življenjski prostor otrok v celoti izvzet iz obdavčitve.

5.5. Starševsko varstvo in družinski prejemki:

- Nujni popravki nekaterih nejasnosti in nelogičnosti v Zakonu o starševskem varstvu in družinskih prejemkih (ZSDP) ter njegovih podzakonski aktih (npr. ureditev upoštevanja sprememb v družini).
- Izboljšave ZSDP:
 - a. Uvedba »premije za hitrost« za zgodnejše odločanje za prvega otroka in za hitrejšo odločitev za naslednjega.
 - b. Povečanje dodatka za veliko družino za družine štirimi ali več otroki, ki naj se za takšne družine podvoji).
 - c. Podaljšanje prejetanja starševskega dodatka za študentke mame na celoten čas rednega študija.
 - d. Pri ugotavljanju dohodkovnega položaja družine se doda upoštevanje obremenitve dohodkov staršev zaradi odplačevanja kreditov za reševanje stanovanjskega vprašanja,
 - e. Popravi naj se način izračuna osnove za starševsko nadomestilo in zviša najnižje nadomestilo.

5.6. Šolstvo

Visoki stroški šolanja otrok resno obremenjujejo proračune družin z več otroki, hkrati pa je ravno strah pred visokimi stroški šolanja otrok lahko eden izmed ne ravno zanemarljivih razlogov oziroma pomislov, ki starše ovirajo pri odločanju za še kakšnega otroka. Zato je potrebno te stroške za vse otroke, kolikor je to mogoče, znižati, za vse otroke od tretjega naprej pa bi jih morali v celoti odpraviti, tako da bi bili **učbeniki, predpisane potrebščine, šolska prehrana, šola v naravi, prevoz v šolo za vse otroke od tretjega naprej brezplačni**. Zavedanje, da šolanje še enega otroka za družino vsaj finančno ne bo pomenilo pretiranih dodatnih obremenitev, bi lahko v tem smislu delovalo zelo pozitivno. Ukrep bi deloval zelo usmerjeno v smislu vzpodbude za odločanje za tretjega in morda še kakšnega otroka, kar je ena izmed najpotrebnejših usmeritev prebivalstvene politike. Tako usmerjeno delovanje povečuje učinkovitost vloženih sredstev.

5.7. Stanovanjska politika

- V današnji ureditvi je v večini primerov neprofitna najemnina linearno odvisna od velikosti stanovanja. Glede na to, da družina z več otroki za enak standard bivanja potrebuje večje stanovanje, bi bilo v smislu odpravljanja ovir pri odločanju za še kakšnega otroka dobro uvesti odvisnost najemnine od števila otrok.
- Državna premija pri NSVS naj bo (vsaj deloma progresivno) odvisna od števila otrok. NSVS je s svojo uvedbo povzročila bistveno izboljšanje ponudbo primerljivih komercialnih oblik varčevanja in kreditiranja stanovanjske gradnje. Zato lahko v prihodnosti NSVS preoblikujemo v pomemben instrument družinske politike, ki bo z močno odvisnostjo od števila otrok pomagal družinam z več otroki, ki za enak standard bivanja potrebujejo več

prostora, zagotoviti ustrezno rešitev stanovanjskega vprašanja. Zato predlagamo, da postane državna premija progresivno odvisna od števila otrok, ki jih varčevalec vzdržuje.

- Uvedba ti. »prvega družinskega stanovanja« za določen čas. Mlade družine bi dobile možnost zelo poceni (ali še bolje brez najemnine le s plačilom stroškov) najemniškega stanovanja za določen čas (npr. 5 ali 6 let), v katerem bi imela s tem stanovanjem minimalne stroške in bi si lahko opomogla, da bi po preteku tega časa samostojno reševala svoje stanovanjsko vprašanje (najemno, nakup s pomočjo posojila,). Stanovanja bi lahko bila razmeroma skromna in bi že s tem vzpodbujala k samostojnemu reševanju stanovanjskega vprašanja. Čas bivanja v takšnem stanovanju bi moral biti strogo omejen na določen čas. Če družina v tem času stanovanja ne izprazni, bi morala za vsak dodaten mesec plačati ustrezno profitno najemnino za takšno stanovanje, ki bi s časom lahko še dodatno rasla. Podaljšanje bivanja bi bilo možno le na račun povečanja števila otrok.

5.8. Zdravstvo

- Najmanj ohraniti sedanjo raven pravice do bolniške odsotnosti z dela zaradi nege bolnega otroka ter rešiti nekaj težav, ki jih imajo starši na tem področju zaradi obstoječih omejitev. Preprečevanje zlorab z boljšim nadzorom in uvedbo sankcij.
- Spremeniti veljavno interpretacijo zakonodaje, po kateri se eden izmed staršev, ki zapusti trg dela, ne more zdravstveno zavarovati po svojem življenjskem sopotniku, ampak se mora zavarovati kot občan in to seveda plačati.
- Spremeniti odnos zdravstvenega osebja do nosečnic v smislu bolj pozitivnega odnosa do novega življenja.

5.9. Promocijske aktivnosti za povečanje ugleda in vrednosti starševstva ter veselja do življenja:

- Načrt za promocijo družin z več otroki.
- Raziskava med ciljno skupino potencialnih staršev z enim ali dvema otrokoma z namenom iskanja čimbolj učinkovitih sredstev za dvig rodnosti in določanja prioritete posameznih aktivnosti.
- Merjenje učinkov posameznih aktivnosti za povečanje rodnosti.

6. Zaključek

Navedene smernice in ukrepi na prvi pogled pomenijo za državo določeno obremenitev, vendar se je potrebno zavedati, da je za prihodnost skupnosti je potrebno rojevati otroke. Resni demografski problemi v Sloveniji so v zadnjem času prispevali k velikemu povečanju zanimanja tako politične in najširše družbene javnosti kot tudi množičnih medijev za to problematiko. Vlada RS se zaveda, da so otroci naša prihodnost. Vse bolj postaja jasno, da bo

izrazito staranje prebivalstva velik izziv za sisteme socialne varnosti, vplivalo pa bo tudi na bodočo konkurenčnost gospodarstva, zaposlenost in rast produktivnosti. Zaveda se, da bo sadov starševstva (bodoči davkoplachevalci) deležna širša skupnost, zato je prav, da že zdaj prevzame tudi del odgovornosti zanje in tako olajša odločitev za starševstvo ter tudi odločitev delodajalcev za zaposlovanje dejanskih in potencialnih staršev. Osnovno vodilo pri odločanju za vpeljavo ukrepov za zvišanje rodnosti v RS je predpostavka, da obnavljanje prebivalstva ni zgolj privatna zadeva parov, oz. njihovih družin, ampak je tudi javna zadeva. To pomeni, da je potrebno odpraviti miselnost, po kateri je družina v teh zadevah sposobna in dolžna povsem sama poskrbeti zase. Družina je prva institucija, ki se ukvarja s kompleksnostjo in tveganji obnavljanja celotnega prebivalstva, vendar tega bremena ni niti sposobna niti dolžna v celoti nositi sama, še posebej v določenih življenjskih obdobjih ne. Na oblikovanje družine in kakovost življenja družin pa ne vplivajo samo družinske politike v ožjem smislu, temveč družinska politika, ki zaobjema zelo različna področja od davčnega sistema do stanovanjske in šolske politike, zaposlovanja, servisnih služb, izobraževalne politike itd. Zato je potrebno, da se družba in država na vseh ravneh zaveda tega skupnega bogastva, ter sprejme vso odgovornost zanj.

Za primerjavo naj navedem, da bi uresničitev vseh navedenih predlogov za največ enkrat preseгла strošek, ki ga je prineslo spremenjeno usklajevanje pokojnin v letu 2005. Ob dejstvu, da gre za strateško pomembno nalogo in glede na to, da je ob spremembi usklajevanja pokojnin minister za finance višino potrebnih sredstev za ta namen označil kot obrobne pomena, zagotavljanje sredstev za tako pomembno nalogo ne bi smelo biti vprašljivo.

Literatura

Malačič, J.: Demografske razmere in prebivalstvena politika v Sloveniji: Iz Jugoslavije v Evropsko Unijo. Naše gospodarstvo, št. 5-6 (2005). Str. 11-18.

Strategija za dvig rodnosti v republiki Sloveniji. Delovno gradivo, Ljubljana, 2005.

Čepar, D.: različni članki in predavanja 1995 do 2006.

Merše, T., Družinska pobuda, društvo za družini naklonjeno družbo: Predlog programa ukrepov za dvig rodnosti, Ljubljana 2004.

Eurostat: podatki o rodnosti v državah članicah EU v obdobju 1995 do 2005.

Zakon o starševskem varstvu in družinskih prejemkih.

Zakon o dohodnini.

Zakon o pokojninskem in invalidskem zavarovanju.

DEMOGEOGRAFSKA ANALIZA PREBIVALSTVA SLOVENIJE ITALIJANSKE NARODNOSTI

Apolonija Oblak Flander, univ. dipl. geog.
e-mail: apolonija.oblak@gov.si

POVZETEK

Pri proučevanju prebivalstva Slovenije in razmišljanju o izzivih, s katerimi se le-to sooča ob prehodu v 21. stoletje, je nujno analizirati tudi demografski razvoj in sestave posebnih prebivalstvenih skupin (delov prebivalstva), ki to prebivalstvo sestavljajo. Prav gotovo enega izmed pomembnih segmentov prebivalstva Slovenije predstavljajo narodne/etnične manjšine. Pri demogeografskem proučevanju narodnih/etničnih manjšin, skupin ali skupnosti so analize zaradi pomanjkanja ali nedostopnosti podatkov o narodni/etnični pripadnosti, o maternem in pogovornem jeziku ter drugih podatkov, ki posredno kažejo na prisotnost takih manjšin (skupin ali skupnosti), pogosto zelo okrnjene. Demogeografska analiza na primeru prebivalstva Slovenije italijanske narodnosti, ki je bila izvedena s pomočjo sekundarne analize in povezave baz vitalnih statistik od leta 1991 do 2005 s podatki popisov prebivalstva iz leta 1991 in 2002, je potrdila, da se da z uporabo podatkov, ki so bili zbrani za nek drug namen in njihovo povezavo, moč izvesti kakovostno demogeografsko analizo tudi za družbeno in prostorsko skrite populacije.

1 UVOD

Prebivalstvo Slovenije postaja vse bolj heterogeno, zlasti v segmentu narodne/etnične sestave, ki je povezana tudi z vedno bolj heterogeno sestavo na področju jezika (tako pogovornega kot maternega). In ravno jezik je bil (poleg kulture) preteklosti za slovensko državitvornost bistveni element. Iz te heterogenosti izhaja, da je pri proučevanju prebivalstva Slovenije pozornost nujno usmeriti tudi v te prebivalstvene skupine (dele prebivalstva). Iz hermenevtike namreč izhaja, da celota ne obstaja brez delov in, da deli ne obstajajo brez celote.

Raziskovalci, ki se ukvarjajo s področjem narodnih in etničnih skupin, se zaradi posebnosti predmeta proučevanja kot so (a) pogosta družbena ter prostorska 'skritost', (b) variranje posameznikov pri opredeljevanju oziroma identificiranju z določeno narodno ali etnično skupino (manjšino) in (c) vse pogostejše nezainteresiranosti posameznikov za opredeljevanje po narodni/etnični pripadnosti, srečujejo z vprašanjem o možnostih neposredne uporabe demogeografskih, statističnih in družboslovno-raziskovalnih metod za prikaz demogeografskega razvoja in demografske ter socio-ekonomske sestave tovrstnih skupin prebivalstva. Omenjene specifičnosti narodnih in etničnih manjšin namreč od raziskovalca zahtevajo posebno

pozornost pri uporabi raziskovalnih pristopov in metod v celotnem procesu raziskovalnega dela. Neposredna raba omenjenih metod je zlasti otežena zaradi variabilnosti pojavov in statistične zaupnosti, ki izhajata iz majhnosti takih populacij. Pri identifikaciji virov in najustrežnejših metod pri demogeografskem proučevanju narodnih in etničnih manjšin se sekundarna analiza, ob upoštevanju vseh njenih omejitev in ob predpogoju dobrega poznavanja podatkov ter metodologije njihovega zbiranja, pokaže za zelo ustrezno. Zahteva sicer precej inovativen pristop, zlasti ker potrebno identificirati 'opazovano populacijo', in nenazadnje zahteva poznavanje orodij za povezovanje ter analitiko podatkov.

2 SPECIFIKE PREDMETA PROUČEVANJA

Pri proučevanju narodnih in etničnih manjšin, skupin ali skupnosti se raziskovalci različnih strok (sociologi, geografi, antropologi, etnologi, politologi, demografi, statistiki, itd.) srečujejo z osnovnim problemom: kako definirati predmet proučevanja? In, če ne moremo definirati predmeta proučevanja, kako ga potem raziskovati, opazovati, meriti in analizirati?

Sociologi navadno izpostavljajo naslednje značilnosti narodnih in etničnih skupin (Ethnicity, 1996, str. 20):

- skupno ime, ki označuje njihovo skupino,
- obstoj mita o skupnih prednikih,
- skupen zgodovinski spomin,
- posebna kultura (temelječa na jeziku, veri, navadah ipd.),
- povezanost s prostorom (ki je lahko povsem simbolična in
- občutek pripadnosti (vsaj med delom populacije).

Za potrebe proučevanja prebivalstva Slovenije italijanske narodnosti, ki je najpogosteje imenovano kar italijanska narodna (tudi nacionalna) manjšina v Sloveniji, se najbolj zdi uporabna **Bufonova** definicija (1992, str. 26). Ta je nacionalno manjšino sicer definiral za potrebe proučevanja slovenske manjšine v Italiji. Ker je le-ta nastala na podoben način kot italijanska manjšina v Sloveniji, se njegovo definicijo lahko smiselno uporabi tudi za italijansko manjšino v Sloveniji. Po njegovem je nacionalna manjšina »del nekega naroda, ki je zaradi različnih historičnih in političnih motivov ostal izven politično-teritorialnih meja tega naroda, a ga s tem narodom povezuje enovita in sklenjena distribucija, skupni zgodovinski in politični razvoj ter zlasti skupni kulturni elementi, z jezikom na čelu«.

Koncept proučevanja narodnih in etničnih manjšin je poleg omenjenih specifik večdimenzionalen: je kulturni, zgodovinski in prostorski. Večdimenzionalen koncept proučevanja pa otežuje kompleksnost izrazov naroden, etničen ter pomanjkanje natančnih in splošno priznanih definicij o teh izrazih. Predpogoj proučevanja narodnih in etničnih manjšin namreč predstavlja njihovo prepoznavanje in razlikovanje od drugih tovrstnih skupin (manjšin).

3 PODATKOVNI VIRI

Med najpogosteje uporabljene metode zbiranja podatkov o narodni/etnični pripadnosti uvrščamo popise, zbirke podatkov in njihovo povezovanje ter ankete.

Definicije pojma narodne/etnične pripadnosti niso jasne ali se med posameznimi popisi, raziskovanji, državami, leti, ... znatno razlikujejo, zato je zbiranje podatkov o pripadnosti določeni narodni/etnični skupini zelo zapleteno, njihovo primerjanje v času in prostoru pa precej omejeno. Navadno je to področje še bolj nedefinirano kot področji jezikovne ali verske pripadnosti. Ti dve dimenziji pa se v večini primerov zelo tesno povezujeta tudi z narodno in etnično pripadnostjo.

Statistična raziskovanja namenjena zbiranju podatkov o narodni/etnični pripadnosti uporabljajo najrazličnejše definicije in koncepte (glej Ethnicity, 1996). V nekaterih državah pri raziskovanjih jasne definicije o narodni/etnični pripadnosti niti ne obstajajo in je zbiranje podatkov o teh dveh elementih prepuščeno anketarjem oziroma popisovalcem. Ti si ustvarijo subjektivno predstavo o tem, kaj naj bi se pod vprašanjem o narodni in etnični pripadnosti skrivalo. V nekaterih državah v ospredje postavljajo 'etnično ozadje' ob priselitvi oz. 'etnični izvor' (Kanada). Druge zanimajo rasne opredelitve (Združene države Amerike), ali jih zanimajo etnične skupine v ožjem pomenu in iščejo pripadnost t. i. 'vidnim manjšinam', ki jih v nekaterih državah enačijo z 'etničnimi manjšinami' (Velika Britanija). V Evropi so statistična raziskovanja navadno bolj usmerjena v narodno kot etnično pripadnost. Razloge gre iskati v zgodovini nastajanja in oblikovanja držav v Evropi.

Poleg nejasnih definicij in neprimerljivosti podatkov o narodni/etnični pripadnosti v času in prostoru, je analiza dodatno otežena, ker je narodna/etnična identiteta posameznikov spremenljiva. Spreminja se pod vplivom zgodovinskih dogodkov, politike, medijev, izobrazbe, itd. Stare vezi pripadnosti določeni narodni ali etnični skupini (manjšini) se namreč rahljajo. Posamezniki prevzemajo nove identitete, ki so lahko tudi večdimenzionalne.

Pogosto so raziskovalci soočeni z dejstvom, da morajo za oceno števila (ali vsaj deleža) pripadnikov določene narodne ali etnične manjšine poseči (poleg jezika) tudi po drugih podatkih, ki posredno kažejo na prisotnost določene narodne ali etnične manjšine v določenem prostoru. Ocene na podlagi t. i. kombiniranih in posrednih kazalcev na določeno narodno ali etnično skupino (manjšino) so lahko zelo

koristne. Zavedati pa se je potrebno, da ti elementi ne vsebujejo dimenzije narodne in etnične pripadnosti v smislu identitete opazovanega subjekta (oz. enote).

3.1 Podatkovni viri za izvedbo demogeografske analize prebivalstva italijanske narodnosti v Sloveniji

Za potrebe analize prebivalstva Slovenije italijanske narodnosti so bile identificirane naslednje uporabne zbirke (podatkovne baze podatkov), ki jih hrani Statistični urad RS:

- popisi (pri samem povezovanju baz podatkov sem se omejila na popis 1991 in 2002);
- baze rojenih,
- baze umrlih,
- baze sklenitev zakonskih zvez in
- baze razvez zakonskih zvez.

Baz selivcev za posamezna leta pri uparjanju s popisi ni bilo moč uporabiti, ker temeljijo na agregiranih podatkih, in zato njihovo povezovanje s popisi ni možno. Vendar pa so posamezni popisi s podatkovnega vidika o selitvah vsebinsko zelo bogati in je analiza temeljila le na njih. Prav tako pri uparjanju ni bilo moč uporabiti baz prebivalcev za posamezna leta, ker Statistični urad podatkov o tujcih za obdobje 1991-2005 še ni imel na individualni ravni.

3.2 Uparjevanje podatkov

Zakaj je bila potrebna povezava med različnimi podatkovnimi bazami in uparjevanje podatkov baz vitalnih statistik s Popisom prebivalstva 1991 in 2002? Narava popisov je, da dajo statično sliko prebivalstva na določeno časovno točko in navadno ne vsebuje podatkov, ki omogočajo popolno analizo demografske slike in razvoja prebivalstva ali izbrane skupine (v našem primeru italijanske narodne manjšine). Podatki s področja redne vitalne statistike pa ne vsebujejo dovolj kakovostnega podatka o narodni/etnični pripadnosti, sploh pa ne vsebujejo podatka o maternem in pogovornem jeziku, zaradi česar je nemogoče narediti demogeografsko analizo posebej za narodne in etnične manjšine samo na osnovi podatkov vitalne statistike. Pri povezovanju popisov z bazami podatkov rojenih, umrlih, sklenjenih zakonskih zvez in razvezanih zakonskih zvez, so bile kot kriterijske spremenljivke vključitve enot v analizo definirane naslednje spremenljivke popisov:

- opredelitev po narodni/etnični pripadnosti,
- opredelitev po maternem jeziku in
- opredelitev po pogovornem jeziku.

Postopek uparjevanja je potekal s pomočjo programa 'Access'. Predpogoj uparjanja baz vitalnih statistik je bil, da imajo zapisi v bazah vitalnih statistik in Popisu 1991 ter 2002 enoznačni identifikator, ki bo omogočil povezovanje enot.

Že v idejni zasnovi uparjevanja podatkovnih baz je bilo ugotovljeno, da uparitev enot iz letnih statističnih raziskovanj zaradi različnih dejavnikov ne bo popolna. Predvideni razlogi so bili:

- razlika v časovnem opazovanju; popisa 1991 in 2002 sta bila izvedena na kritični datum, dogodke vitalne statistike pa se spremlja za koledarsko leto;
- selitve; pri uparjanju podatkov iz baz vitalne statistike s popisoma bodo izpadle tiste osebe, ki so se v obdobju od 1. 4. 1991 do 31. 3. 2002 oziroma od 1. 4. 2002 do 31. 12. 2005 odselile (tujci in državljani);
- umrli; pri uparjanju podatkov iz baz vitalne statistike s popisoma bodo izpadle tiste osebe, ki so v obdobju od 1. 1. 1991 do 31. 3. 1991 oziroma od 1. 1. 2002 do 31. 3. 2003 umrle – te osebe na kritični datum popisa, zaradi smrti niso bile več prisotne na ozemlju RS.

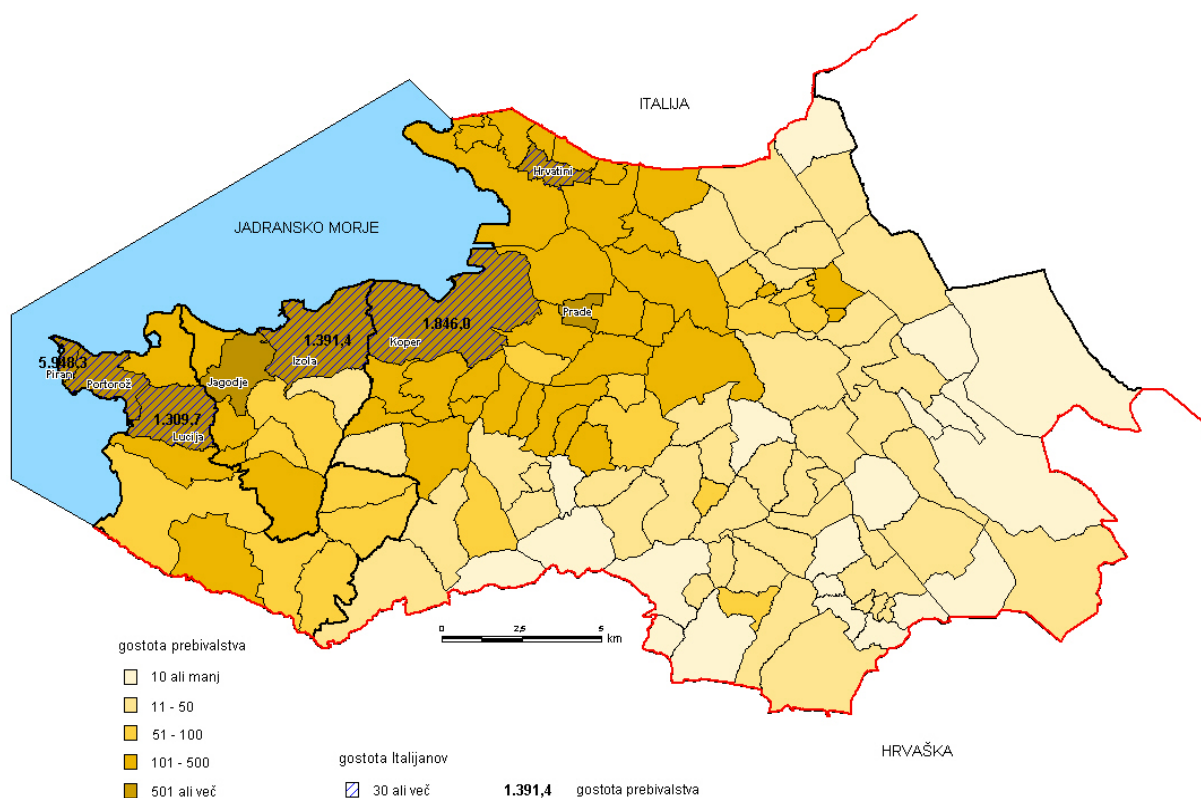
Delež neuparjenih zapisov pri uparjanju podatkov o rojenih za obdobje 2001 do 2005 preko enoznačnih identifikatorjev mater s Popisom 2002 se je gibal med 2,1 in 4,7 %, delež neuparjenih zapisov pri uparjanju podatkov o rojenih za koledarska leta od 1991 do 2000 preko identifikatorjev otroka s Popisom 2002 pa med 2,2 in 4,0 %. Pri uparjanju baz umrlih za obdobje 1991-2005 s popisoma 1991 in 2002 zaradi izpada prvega četrtletja umrlih v letu 1991 in 2002, ker je bil popis izveden na kritični datum 31. 3., v koledarskem letu 1991 in 2002 med uparjenimi zapisi za obe omenjeni koledarski leti manjka 28,1 % umrlih. Analiza umrlih za leti 1991 in 2002 torej zaradi izpada četrtine umrlih v koledarskem letu ni bila smiselna. Za ostala leta se je delež neuparjenih zapisov gibal med 2,8 in 4,9 %, kar je bilo za analizo umrljivosti sprejemljivo.

Pri uparjanju nevest in ženinov, ki so po posameznih letih sklepali zakonske zveze, bi bilo potrebno upariti tako neveste kot žene, in sicer od leta 1991 do 2001 s Popisom 1991, in od leta 2002 do 2005 s Popisom 2002. Glede na izkušnjo o številu uparitev zapisov pri rojenih in umrlih, bi bila analiza razveznosti in poročnosti za prebivalstvo italijanske narodnosti v Sloveniji sporna zaradi velike verjetnosti slučajnih vplivov, pa tudi statistične zaupnosti, zato uparjevanje ni bilo izvedeno.

Za primerjavo v analizo vključene narodne manjšine z večinskim prebivalstvom so bili uporabljeni tudi statistični podatki popisov prebivalstva, gospodinjstev in stanovanj ter podatki rednih statističnih raziskovanj, ki jih izvaja Statistični urad RS, in so dostopni širši javnosti.

4 REZULTATI DEMOGEOGRAFSKE ANALIZE PREBIVALSTVA SLOVENIJE ITALIJSKE NARODNOSTI

Analiza demogeografskih podatkov in kazalnikov zahteva, zaradi v uvodu izpostavljenih specifik predmeta proučevanja, posebno pozornost. Za zelo splošno analizo sestave in razvoja narodnih/etničnih manjšin/skupin se seveda lahko uporabijo standardne demogeografske metode (če so na voljo ustrezni podatki). Za primerjavo z večinskim prebivalstvom in za podrobnejšo analizo pa je potrebno uporabljati posebne metode (npr. standardizacijo,

Viri: Popis prebivalstva, gospodinjstev in stanovanj 2002, Geodetska uprava RS, lastni izračuni.

Slika 1: *Gostota prebivalstva in prebivalstva italijanske narodnosti v občinah Izola, Koper in Piran, Popis 2002*

agregiranje podatkov za obdobja ipd.), podatke pa je potrebno analizirati in predstaviti s posebno pozornostjo, saj je potrebno upoštevati najmanjše podrobnosti, povezane z njihovim načinom zbiranja, klasificiranja in obdelave ter obenem upoštevati načela statistične zaupnosti.

Demogeografska analiza prebivalstva Slovenije italijanske narodnosti, ki v večji meri poseljuje obalni pas Slovenske Istre (glej sliko 1) je pokazala, da se le-to izrazito krči in stara. Podatki in izračunani kazalniki jasno kažejo na ogroženost italijanske identitete, in to ne le zaradi pritiskov večinskega naroda. Po 2. svetovni vojni, zlasti pa od 60. let dalje so Italijani v Sloveniji, zaradi obsežnega priseljevanja prebivalstva drugih narodnosti na njihovo avtohtoni poselitveni prostor, postali manjšina med (neavtohtonimi) manjšinami. V obdobju 1945-2001 se je iz tujine v obalne občine Slovenije priselilo 15.879 prebivalcev. Med njimi največ, kar 91,5 %, iz ozemlja bivše Jugoslavije. Največ se jih je priselilo v 70. letih (26,4 % od vseh priseljenih iz ozemlja bivše Jugoslavije od leta 1945 do 2001). Podrobnejša analiza priseljenih iz posameznih držav, ki so nastale na ozemlju bivše Jugoslavije, je pokazala, da so se iz Hrvaške najintenzivneje priseljevali že v 60. letih, iz Srbije in Črne gore ter iz Bosne in Hercegovine v 70. letih, iz Makedonije iz drugih držav pa v 90. letih. Med priseljenimi prebivalci iz ozemlja bivše Jugoslavije (14.525) jih je bilo največ iz republike (kasneje države) Hrvaške (47,1 %), sledijo jim priseljeni iz Bosne in Hercegovine (35,1 %) ter Srbije in Črne Gore (14,0 %). Najmanj med priseljenimi je bilo priseljenih iz nekdanje jugoslovanske republike Makedonije (3,8 %).

Število opredeljenih za Italijane je od Popisa 1961 do 2002 upadlo za 814 (glej preglednico 1).

Leto	Število	Med-popisno obdobje	Absolutna sprememba števila	Povprečna letna sprememba števila	Stopnja povprečne letne spremembe števila
1961 ¹⁾	3072				
1971 ¹⁾	2987	1961/1971	-85	-8,5	-0,28
1981 ¹⁾	2138	1971/1981	-849	-84,9	-3,31
1991 ¹⁾	2959	1981/1991	821	82,1	3,22
2002	2258	1991/2002	-701	-63,7	-2,44

¹⁾ Za leta 1961-1991 so podatki preračunani po metodologiji Popisa 2002, in sicer tako, da so odšteti t. i. zdomci.

Viri: Popis prebivalstva, gospodinjstev in stanovanj, Slovenija, 31. marca 2002, 2003a, lastni izračuni.

Preglednica 1: *Absolutna in relativna sprememba števila prebivalcev italijanske narodnosti v Sloveniji med popisi 1961-2002*

Podrobnejši vpogled v podatke o številu prebivalcev opredeljenih za italijansko narodnost v medpopisnih obdobjih od leta 1961 do 2002 pokaže, da upad števila ni posledica konstantnega upadanja števila prebivalcev italijanske narodnosti. Ob Popisu 1991 je bilo namreč zaznati intenziven porast števila opredeljenih za Italijane, in

sicer za 821 oziroma za 23,7 odstotnih točk. Tako v absolutnem kot tudi relativnem smislu je število prebivalcev italijanske narodnosti od Popisa 1961 najbolj upadlo v medpopisnem obdobju 1971-1981, in sicer za 849 (oziroma za 28,4 odstotnih točk), sledilo mu je medpopisno obdobje 1991-2002, v katerem je njihovo število upadlo za 701 oziroma 23,7 odstotnih točk. Najbolj negativna povprečna letna sprememba števila prebivalcev italijanske narodnosti med dvema popisoma je bila v obdobju 1971-1981 (-84,9), sledilo mu je medpopisno obdobje 1991-2002. Med zadnjima popisoma je namreč na leto v povprečju število prebivalcev italijanske narodnosti upadlo za 63,7.

Na neugodna demografska gibanja v prebivalstvu italijanske narodnosti v Sloveniji je pokazala tudi analiza celotnih stopenj rodnosti in bruto stopenj obnavljanja v obdobju 1991-2005. Izračunane vrednosti kazalnikov, ki kažejo na to, da se prebivalstvo italijanske narodnosti, z italijanskim maternim jezikom in italijanskim pogovornim jezikom v Sloveniji ne obnavlja več enostavno, niso presenetile, saj se tudi prebivalstvo Slovenije v tem obdobju ni obnavljalo več enostavno (glej preglednico 2).

	Prebivalke Slovenije ¹⁾	Prebivalke italijanske narodnosti	Prebivalke z italijanskim mat. jezikom
Celotna stopnja rodnosti	1,27	0,44	0,66
Bruto stopnja obnavljanja	0,62	0,21	0,32

¹⁾ Izračun iz povprečij (uradnih) objavljenih podatkov Statističnega urada RS za obdobje 1991-2005.

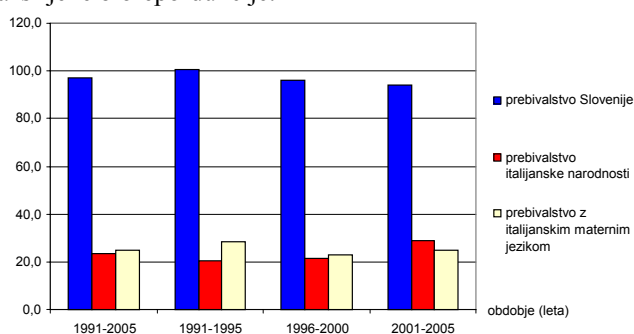
Viri: Podatkovne baze rojenih 1991-2005; Naravno in selitveno gibanje 2005, 2006; Prebivalstvo Slovenije 2003, 2006; Popis prebivalstva, gospodinjstev in stanovanj 2002; Popis prebivalstva, gospodinjstev in stanovanj ter kmečkih gospodarstev 1991; lastni izračuni.

Preglednica 2: *Povprečna celotna stopnja rodnosti in bruto stopnja obnavljanja prebivalcev, prebivalcev italijanske narodnosti in prebivalcev z italijanskim maternim jezikom, Slovenija, 1991-2005*

Še toliko bolj alarmantne demografske razmere pa so v prebivalstvu italijanske narodnosti v Sloveniji. Če je bila povprečna celotna stopnja obnavljanja v prebivalstvu Slovenije v obdobju 1991-2005 za 0,83 nižja od stopnje, ki še zagotavlja enostavno obnavljanje prebivalstva (2,1¹⁾, je bila le-ta v prebivalstvu italijanske narodnosti v Sloveniji od te vrednosti nižja kar za 1,66 oziroma v prebivalstvu z italijanskim maternim jezikom za 1,44. Na podlagi omenjenega kazalnika v primeru prebivalstva italijanske narodnosti v Sloveniji lahko govorimo celo o procesih ekstremne naravne depopulacije.

¹⁾ Znano je, da vse ženske v rodni dobi ne sodelujejo pri (bio)reprodukciji. Razlogi so različni - socialna sterilnost (neporočenost, ne-partnersko razmerje, ne-želja po otrocih idr.) ali fiziološka sterilnost (neplodnost). Zaradi naštetih razlogov bi morala celotna stopnja rodnosti znašati celo 2,56.

Iz izračunov vitalnih indeksov za prebivalstvo Slovenije, prebivalstvo italijanske narodnosti v Sloveniji in za prebivalstvo Slovenije z italijanskim maternim jezikom (glej sliko 2) je razvidno, da je bila njihova bioreprodukcija v zadnjih petnajstih letih okrnjena. Slovenija v celoti se je glede na vitalni indeks z okrnjeno bioreprodukcijo prvič soočila v letu 1993 in potem spet leta 1997. Vse odtlej pa do leta 2005 smo se v Sloveniji na letni ravni srečevali z zoženo bioreprodukcijo. Za prebivalstvo italijanske narodnosti in prebivalstvo z italijanskim maternim jezikom ni na voljo podatkov, ki bi nam omogočili izračun vitalnega indeksa pred letom 1991 in posledično tudi ne ugotovitve od kdaj se je ta populacija v Sloveniji soočila z zoženo bioreprodukcijo. Iz zelo nizkih vrednosti vitalnih indeksov za obdobje 1991-2005 gre sklepati, da je vitalni indeks v italijanski populaciji v Sloveniji že par desetletij pod ravnijo razširjene bioreprodukcije.

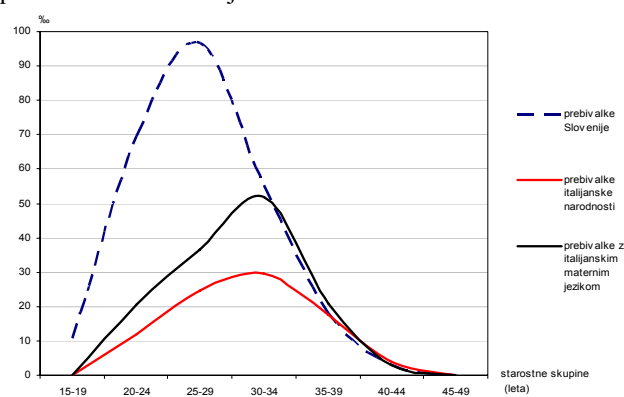
Viri: Podatkovne baze rojenih 1991-2005; Podatkovne baze umrlih 1991-2005; Prebivalstvo Slovenije 2004 in 2005, 2007; Popis prebivalstva, gospodinjstev in stanovanj 2002; Popis prebivalstva, gospodinjstev in stanovanj ter kmečkih gospodarstev 1991; lastni izračuni.

Slika 2: Vitalni indeks² prebivalstva, prebivalstva italijanske narodnosti in prebivalstva z italijanskim maternim jezikom, Slovenija, 1991-2005

Nizke vrednosti omenjenih kazalnikov so povezane tudi z nižjim deležem žensk v rodni dobi v populaciji italijanske narodnosti v Sloveniji. Že ob Popisu 1991 je bilo za 7,7 % manj žensk v rodni dobi v prebivalstvu z italijansko narodnostjo in za 7,3 % manj žensk v rodni dobi v prebivalstvu z italijanskim maternim jezikom ter kar za 11,0 % manj žensk v rodni dobi v prebivalstvu z italijanskim pogovornim jezikom, kot v prebivalstvu Slovenije. Ob Popisu 2002 se je ta razkorak sicer za malenkost zmanjšal, še vedno pa ostaja največji med deležem žensk v rodni dobi v prebivalstvu z italijanskim pogovornim jezikom in prebivalstvom Slovenije.

Iz analize starostno-specifičnih stopenj splošne rodnosti prebivalk Slovenije in prebivalk italijanske narodnosti v obdobju 1991-2005 je bilo moč ugotoviti, da je bila rodnost prebivalk Slovenije najvišja v starostnem razredu 25-29,

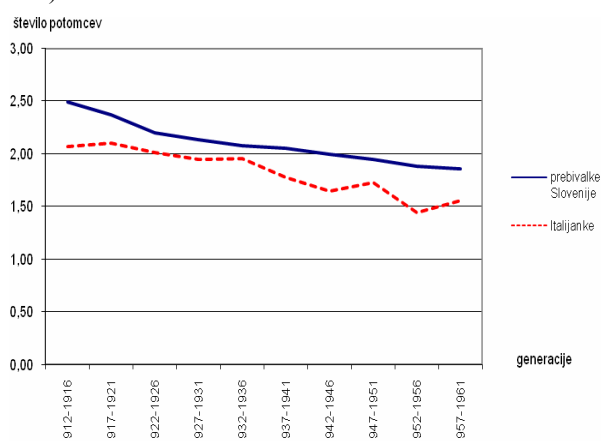
medtem ko je bila najvišja rodnost prebivalk italijanske narodnosti in prebivalk z italijanskim maternim jezikom v Sloveniji v starostnem razredu 30-34. V starostnem razredu 25-29 so bile stopnje splošne rodnosti med prebivalkami italijanske narodnosti in prebivalkami z italijanskim maternim jezikom za 72,2 oziroma 60,1 % nižje kot med prebivalkami Slovenije. Iz slike 3 je razvidno ne le, da se prebivalke italijanske narodnosti in prebivalke z italijanskim maternim jezikom v Sloveniji odločajo za rojstvo otrok kasneje ampak, da je njihova rodnost izrazito nižja kot med prebivalkami Slovenije.

Viri: Podatkovne baze rojenih 1991-2005; Naravno in selitveno gibanje 2005, 2006; Prebivalstvo Slovenije 2003, 2006; Popis prebivalstva, gospodinjstev in stanovanj 2002; Popis prebivalstva, gospodinjstev in stanovanj ter kmečkih gospodarstev 1991; lastni izračuni.

Slika 3: Starostno-specifične stopnje splošne rodnosti prebivalk, prebivalk italijanske narodnosti in prebivalk z italijanskim maternim jezikom, Slovenija, 1991-2005

Pri analizi ženskega prebivalstva v rodni dobi je potrebno upoštevati tudi ugotovitve o končnem potomstvu generacij žensk Italijank, ki so že zaključile z rojevanjem in ugotovitve o verjetnostih za povečanje družine za Italijanke Le-te kažejo na to, da rodnostno obnašanje žensk italijanske narodnosti, italijanski narodni manjšini (skupnosti) v Sloveniji ne prinaša svetle demografske prihodnosti (glej sliko 4).

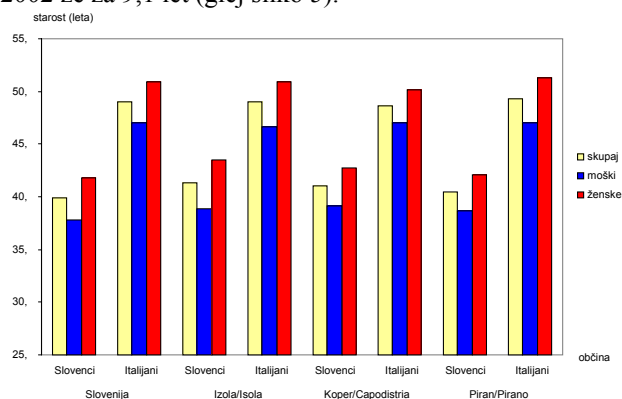

Viri: Popis prebivalstva, gospodinjstev in stanovanj 2002, lastni izračuni.

Slika 4: Končno potomstvo prebivalk in prebivalk italijanske narodnosti, generacije 1912-1961, Slovenija, Popis 2002

² Vitalni indeks (število živorojenih na 100 umrlih) je še eden izmed pokazateljev smeri (bio)reprodukcije. Če je večji od 100, potem ima opazovana populacija razširjeno reprodukcijo, če je manjši od 100, je (bio)reprodukcija prebivalstva okrnjena.

Poleg zožene bioreprodukcije se prebivalstvo italijanske narodnosti izrazito stara in je v povprečju precej starejše od prebivalstva Slovenije ter od prebivalstva slovenske narodnosti. Povprečna starost prebivalcev italijanske narodnosti je ob Popisu 1991 znašala 44,9 let, leta 2002 pa že 49,0 let. Povprečna starost se je v 11-letnem obdobju med Italijani dvignila za 4,1 let, medtem ko se je povprečna starost opredeljenih za Slovence v istem obdobju iz 36,2 let dvignila na 39,9 let. Povprečna starost prebivalstva italijanske narodnosti se je v tem 11-letnem obdobju v povprečju sicer dvignila le za 0,4 leta več kot med opredeljenimi za Slovence, vendar pa je bila njihova povprečna starost ob Popisu 1991 višja za 8,7 let, ob Popisu 2002 že za 9,1 let (glej sliko 5).

Viri: Popis prebivalstva, gospodinjstev in stanovanj 2002, lastni izračuni.

Slika 5: Povprečna starost prebivalstva slovenske narodnosti in prebivalstva italijanske narodnosti po spolu, obalne občine, Slovenija, Popis 2002

Ni presenetljivo, da je prebivalstvo Slovenije z italijanskim maternim jezikom³ že ob popisu 1981 sodilo med prebivalstva s staro starostno strukturo⁴, saj se je tudi prebivalstvo Slovenije (v celoti) ob popisu 1981 že uvrščalo med »stara« prebivalstva. Delež starih 65 let ali več je ob Popisu 1981 v prebivalstvu Slovenije znašal 11,4 %, v prebivalstvu z italijanskim maternim jezikom pa kar 23,3 %. Tako prebivalstvo Slovenije kot italijansko prebivalstvo v Sloveniji se je od Popisa 1981 še dodatno postaralo. Še izrazitejše staranje, kot v prebivalstvu Slovenije, je bilo značilno za prebivalstvo italijanske narodnosti (glej sliko 6 in 7). Delež starega prebivalstva (starega 65 let ali več) je v prebivalstvu Slovenije od Popisa 1991 do 2002 narasel na 14,7 % medtem, ko je ta delež v prebivalstvu italijanske narodnosti narasel kar na 27,7 %.

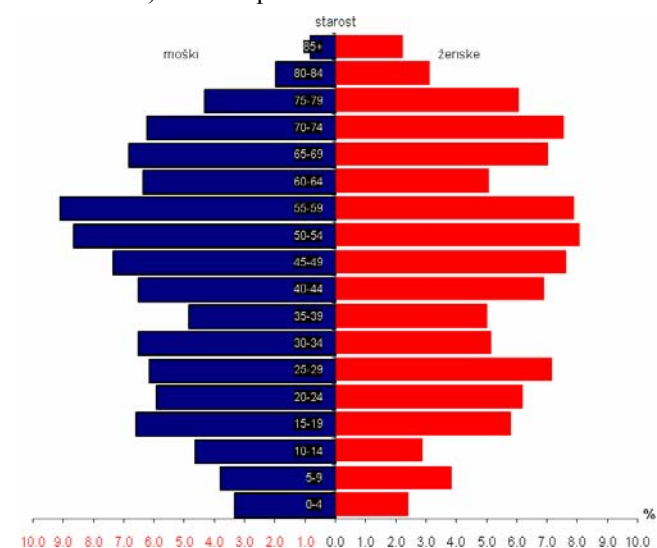
Posledično je bilo ob Popisu 2002 v Sloveniji v prebivalstvu italijanske narodnosti za polovico manj otrok v starosti 0-14 let, kot je znašalo slovensko povprečje (15,3 %). Analiza deleža otrok v starosti od 0-14 ob Popisu 1991 in 2002 kaže,

³ Podatek o narodni/etnični pripadnosti se ob Popisu 1981 ni zbiral.

⁴ V takih prebivalstvih je v starejših starostnih skupinah (starih 65 let ali več) že več kot 8 % vsega prebivalstva. Kriterij za določitev tipa prebivalstva glede na starostno strukturo je povzet po Nejašmiću, 2005, str. 178-179.

da se je delež otrok v prebivalstvu italijanske narodnosti zmanjšal za 3,5 odstotnih točk, v prebivalstvu z italijanskim maternim jezikom pa za 2,8 odstotni točki.

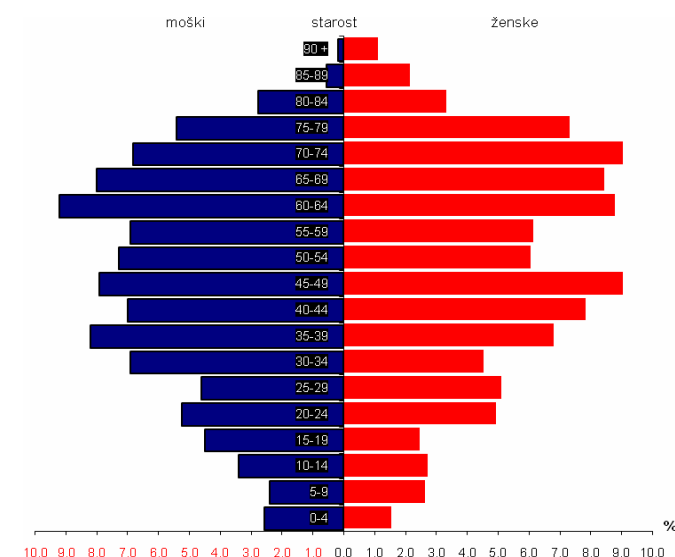
Delež mladih (v starosti od 15 do 29) je bil ob Popisu 2002 v prebivalstvu italijanske narodnosti prav tako nižji od slovenskega povprečja, in sicer kar za 8,1 %. Delež mladih je v Sloveniji med popisoma 1991 in 2002 v povprečju upadel za 1 odstotno točko, v prebivalstvu italijanske narodnosti za 2,2 odstotni točki, najbolj pa v prebivalstvu z italijanskim pogovornim jezikom – za 8,9 odstotnih točk. Ob tem se je delež starih 65 let ali več in najstarejših (starih 80 let ali več) občutno povečal.

¹⁾ Podatki preračunani po metodologiji Popisa 2002 tako, da so izključeni t. i. zdomci.

Viri: Popis prebivalstva, gospodinjstev in stanovanj 1981, lastni izračuni.

Slika 6: Starostna piramida za prebivalstvo z italijanskim maternim jezikom, Slovenija, Popis 1981¹⁾

Viri: Popis prebivalstva, gospodinjstev in stanovanj 2002, lastni izračuni.

Slika 7: Starostna piramida za prebivalstvo italijanske narodnosti, Slovenija, Popis 2002

Kazalci obremenjenosti aktivnega prebivalstva italijanske narodnosti (starega 15-64 let), izračunani iz popisnih podatkov za leto 1991 in 2002, kažejo na izrazito obremenjenost aktivnega prebivalstva s starim prebivalstvom. K skupnemu koeficientu starostne odvisnosti v prebivalstvu italijanske narodnosti je koeficient starostne odvisnosti starih v letu 2002 prispeval že 78,4 % in je bil za 6,1 % višji od slovenskega povprečja. Podobno velja tudi za koeficiente starostne odvisnosti izračunane za prebivalstvo z italijanskim maternim in prebivalstvo z italijanskim pogovornim jezikom v Sloveniji.

Kazalci aktivnosti kažejo na večji delež aktivnega prebivalstva v prebivalstvu italijanske narodnosti kot v prebivalstvu Slovenije. Še ob Popisu 1991 je delež aktivnega prebivalstva italijanske narodnosti za 0,9 % zaostajal za slovenskim povprečjem. V 11-ih letih se je ta delež dvignil za 18,7 odstotnih točk, in sicer na 85,8 %, in za 15,6 % presegel slovensko povprečje. Dodatna osvetlitev strukture aktivnih pokaže na dejansko precej manj ugodno sestavo v prebivalstvu italijanske narodnosti v Sloveniji v primerjavi s prebivalstvom Slovenije. Ob Popisu 2002 je bilo v prebivalstvu Slovenije z italijansko narodnostjo namreč kar za 4,0 % manj zaposlenih in samozaposlenih in za 0,3 % manj kmetov, ob tem pa za 13,7 % več upokojencev (skupno že 37,3 % vsega prebivalstva italijanske narodnosti) kot v prebivalstvu Slovenije.

Prebivalstvo italijanske narodnosti je ob Popisu 2002 v obalnih občinah, tako pri zaposlovanju v sekundarju, kot tudi pri zaposlovanju v terciarnih dejavnostih, za 11 do 12 % zaostajalo za zaposlovanjem prebivalstva obalnih občin v teh dejavnostih. V kvartarnih dejavnostih pa je delež zaposlenih z italijansko narodnostjo v obalnih občinah kar za 19,9 % presegel povprečje zaposlenega prebivalstva v teh dejavnostih.

Na zaposlovanje, zlasti pa na boljše zaposlitvene možnosti, ima velik vpliv izobrazba prebivalstva. Vendar pa je to le eden od segmentov učinkov izobrazbe in izobraževanja. Izobrazba namreč ne malokrat prinese tudi inovacije, ki se širijo med prebivalci in v prostoru ter je posledično eden najpomembnejših faktorjev regionalnega razvoja.

Ugotovljeno je bilo, da je v prebivalstvu italijanske narodnosti in prebivalstvu z italijanskim maternim jezikom v Sloveniji delež tistih z višjo ali visoko izobrazbo višji kot v prebivalstvu Slovenije. Na drugi strani pa je zaradi večjega števila starejšega prebivalstva italijanske narodnosti v obalnih občinah delež teh prebivalcev z nepopolno osnovno izobrazbo izrazito višji od slovenskega povprečja. Delež prebivalcev in Slovencev z nepopolno osnovno šolo je bil ob Popisu 2002 namreč le 6,3 %, med prebivalci italijanske narodnosti v Sloveniji je znašal 14,5 %, med prebivalci z italijanskim maternim jezikom pa kar 15,1 %.

Z vidika socio-ekonomske vitalnosti italijanske narodne manjšine (skupnosti) v Sloveniji je pomembno ali (in da) se prebivalstvo izobražuje. Analiza prebivalcev v starosti 19 let ali več je pokazala, da se je od vsega prebivalstva v

Sloveniji ob Popisu 2002 v tej starosti izobraževalo 11,4 % prebivalcev, v prebivalstvu opredeljenem za Italijane 9,2 %, in najmanj v prebivalstvu Slovenije z italijanskim maternim jezikom (7,7 %). Za prebivalstvo v starosti 19 let ali več z italijanskim maternim jezikom in prebivalstvo italijanske narodnosti, ki se je ob Popisu 2002 izobraževalo, je bilo značilno, da se kar 64-krat oziroma 39-krat pogosteje izobraževalo v tujini, kot je to značilno za celotno prebivalstvo Slovenije, ki se je izobraževalo. Najpogosteje so se prebivalci italijanske narodnosti in prebivalci z italijanskim maternim jezikom, ki so se izobraževali, izobraževali v sosednji Italiji. Med opredeljenimi za Italijane je bilo več kot dve tretjini takih, ki so bili vpisani v programe za pridobitev visokošolske in univerzitetne izobrazbe, kar je bilo za 1,0 % več kot v prebivalstvu Slovenije z italijanskim maternim jezikom in kar za 9,0 % več kot v prebivalstvu Slovenije, starim 19 let ali več, ki se je izobraževalo. Prav tako je bil v prebivalstvu italijanske narodnosti delež tistih, ki so bili vpisani na specialistični, magistrski ali doktorski študij najvišji, in sicer kar za 5 % višji kot v prebivalstvu Slovenije.

5 PRAVNO VARSTVO IN DEMOGRAFSKI IZZIVI ITALIJANSKE NARODNE MANJŠINE (SKUPNOSTI) V SLOVENIJI

Študij t. i. 'etnične' literature in konkretna demogeografska analiza me navajata k razmišljanju, da je italijanska narodna manjšina (skupnost) soočena z izzivi, ki jih prinaša postmoderna doba. Še bolj kot večinsko prebivalstvo se mora italijanska narodna manjšina (skupnost) v razmerah individualizacije, ob izgubljanju kolektivne zavesti na individualni ravni, ob relativizaciji prostora in ob vse večji prostorski mobilnosti, najti mehanizme, ki ji bodo omogočili preživetje v slovanski sredini. Italijanska narodna manjšina (skupnost) v Sloveniji je namreč po spremembi državnih meja med Italijo in Jugoslavijo ter političnih dogajanjih po 2. svetovni vojni v Sloveniji doživela hud udarec. Posledice so v demogeografske smislu vidne še danes.

Če primerjamo italijansko narodno manjšino (skupnost) v Sloveniji z drugimi manjšinami (avtohtonimi in neavtohtonimi) ali slovensko narodno manjšino v Italiji in Avstriji, se na pogled zdi, da italijanska narodna manjšina (skupnost) biva v sožitju s prebivalstvom Slovenije, pa tudi s prebivalstvom slovenske narodnosti. Vendar pa sožitje in razmeroma visok nivo zagotavljanja in varstva njihovih temeljnih (manjšinskih) pravic, tej manjšini ne zagotavlja obstoja na slovansko-romanski meji. Demogeografska analiza je, ob posebni pozornosti odkrivanja možnih napak ter napačnemu interpretiranju, ker so bili podatki in kazalniki analizirani za sub-populacijo, potrdila, da italijanska narodna manjšina v Sloveniji ni le demografsko ogrožena, pač pa tudi, da so negativni demografski procesi, kot so: staranje prebivalstva, nizka rodnost, priseljevanje drugih neavtohtonih manjšinskih skupin na izredno bivanjsko in ekonomsko zanimiv poselitveni prostor italijanske narodne manjšine (skupnosti) v Sloveniji, v tej

manjšini intenzivnejši kot v večinskem prebivalstvu. V določenih segmentih pa so posledice negativnih demografskih procesov dosegle tako stopnjo, da je njihovo slabšanje že skoraj nemogoče. Zlasti to velja za izrazito nizko rodnost in zelo staro starostno strukturo.

6 SKLEPI

Klasične metode demogeografskega proučevanja narodnih in etničnih manjšin, ki so temeljile le na »deležu narodnosti v prebivalstvu in trdni narodnostni meji« (Repolusk, 1991, str. 35), v urbani, postindustrijski, terciarizirani in informatizirani družbi (katere značilnosti so tudi globaliziranost na eni in lokalizmi na drugi strani ter, na osebni ravni, individualizacija in deindividualizacija) sicer niso izgubile celotne analitske vrednosti, težko pa z njimi razlagamo vse demogeografske vidike razvoja in dinamike narodnih in etničnih manjšin (skupin in skupnosti).

Demogeografska analiza je na primeru italijanske narodne manjšine (skupnosti) v Sloveniji potrdila, da se sekundarna analiza, ob upoštevanju vseh njenih omejitev in ob predpogoju dobrega poznavanja podatkov ter metodologije njihovega zbiranja, pokaže za zelo ustrezno tudi na primeru proučevanja posebnih prebivalstvenih skupin in, da se negativne posledice demografske krize, ki je zajela Slovenijo v 80-ih letih 20. stoletja, posebej izrazito odražajo na primeru izbrane narodne manjšine, in to kljub razmeroma visokim standardom zagotavljanja in varstva njihovih temeljnih (manjšinskih) pravic. Pripadniki italijanske narodne manjšine (skupnosti) v Sloveniji se bolj kot z asimilacijskimi pritiski večinskega prebivalstva soočajo z notranjim demografskim odmiranjem, ki je vezano na ekstremno zoženo bioreprodukcijo.

VIRI IN LITERATURA

- [1] Bufon, M., 1992. Prostorska opredeljenost in narodna pripadnost: obmejna in etnično mešana območja v evropskih razvojnih silnicah : primer Slovencev v Furlaniji-Juljski krajini. Trst, Založništvo tržaškega tiska, 223 str.
- [2] Bufon, M., 1997. Prostorski aspekti manjšinske problematike v luči slovenskega socialnogeografskega in političnogeografskega proučevanja. V: Socialnogeografski problemi. Ljubljana, Oddelek za geografijo FF Univerze v Ljubljani. (Dela, 12, str. 81-93)
- [3] Ethnicity. 1996. Hutchinson, J., Smith, A. D. (ur.). Oxford, Oxford University Press, 448 str.
- [4] Klemenčič, V., 1985. Položaj italijanske in madžarske narodnosti in narodnostno mešana območja v Slovenski Istri in Prekmurju v luči socialne geografije. V: Narodnostno mešana območja v SR Sloveniji. Ljubljana, Inštitut za geografijo Univerze Edvarda Kardelja. (Geographica Slovenica, 16, str. 7-14)
- [5] Naravno in selitveno gibanje 2005. 2006. Statistične informacije, 188, 43 str.
- [6] Noin, D., 1993. Population Geography and Ethnicity. V: Geografija in narodnosti. Ljubljana, Inštitut za geografijo Univerze v Ljubljani. (Geographica Slovenica, 24, str. 105-114)
- [7] Oblak Flander, A., 2007. Demogeografsko proučevanje narodnih in etničnih manjšin : magistrsko delo, 255 str.
- [8] Podatkovne baze rojenih 1991-2005. Ljubljana, Statistični urad RS.
- [9] Podatkovne baze umrlih 1991-2005. Ljubljana, Statistični urad RS.
- [10] Popis prebivalstva, gospodinjstev in stanovanj 2002. Ljubljana, Statistični urad RS. (podatkovna baza, 2006-2007)
- [11] Popis prebivalstva, gospodinjstev in stanovanj ter kmečkih gospodarstev 1991. Ljubljana, Statistični urad RS. (podatkovna baza, 2006-2007)
- [12] Popis prebivalstva, gospodinjstev in stanovanj v RS v letu 2002. 2003. Statistične informacije, št. 92. Ljubljana, Statistični urad RS.
- [13] Popis prebivalstva, gospodinjstev in stanovanj, Slovenija, 31. marca 2002. 2003a. Ljubljana, Statistični urad RS. (Statistične informacije, 92, 47 str.)
- [14] Popis prebivalstva, gospodinjstev in stanovanj, Slovenija, 31. marca 2002. 2003b. Ljubljana, Statistični urad RS. (Statistične informacije, 93, 73 str)
- [15] Prebivalstvo Slovenije 2002. 2005. Ljubljana, Statistični urad RS. (Rezultati raziskovanj, 816, 212 str.)
- [16] Prebivalstvo Slovenije 2003. 2006. Ljubljana, Statistični urad RS. (Rezultati raziskovanj, 824, 220 str.)
- [17] Prebivalstvo Slovenije 2004 in 2005. 2007. Ljubljana, Statistični urad RS. (Rezultati raziskovanj, 282, 272 str.)
- [18] Repolusk, P., 1991. Etnično-regionalni problemi italijanske narodnosti v Sloveniji. Geografija v šoli, 1, str. 34-35.
- [19] Trewartha, T. G., 1969. A Geography of Population : World Patterns. New York, John Wiley & Sons, 186 str.

ALI DEMOGRAFSKA GIBANJA V SLOVENIJI PO LETU 2003 RES ZBUJAJO OPTIMIZEM?

Apolonija Oblak Flander

Oddelek za demografske statistike, Statistični urad Republike Slovenije

Vožarski pot 12, 1000 Ljubljana, Slovenija

Tel: +386 1 2340882; fax: +386 1 2340860

e-mail: apolonija.oblak@gov.si

POVZETEK

Analize demografskih gibanj so pokazale, da je bilo leta 2003 v Sloveniji doseženo t. i. 'demografsko dno'. Po letu 2003, zlasti pa v letu 2006, je bil trend ugodnejši, kar je, kot se zdi, v javnosti vtilo novo upanje na ugodnejši demografski razvoj prebivalstva Slovenije. Podrobnejše analize demografskih gibanj za zadnjih petdeset let in osnovne variante projekcij do leta 2050, ki jih je za Slovenijo v sodelovanju s Statističnim uradom RS pripravil Evropski statistični urad (Eurostat), kažejo, da ni razlogov za pretiran optimizem. Prebivalstvo Slovenije se bo, zlasti zaradi krčenja generacij po letu 1980, kot posledice upada rodnosti kljub zabeleženemu in predvidenemu pozitivnemu selitvenemu prirastu v prihodnje zelo verjetno soočilo z resno demografsko krizo.

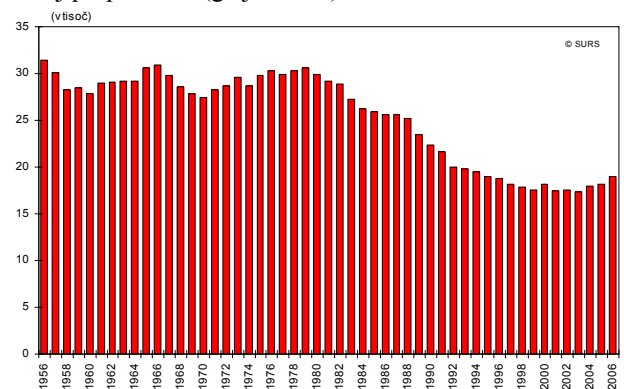
1 UVOD

Slovenija se je s t. i. demografsko krizo soočila že v začetku 80. let. Demografi jo označujejo kot nezmožnost prebivalstva, da se obnavlja naravno (enostavno). S tem je povezano staranje prebivalstva in nenazadnje njegovo odmiranje, pri čemer se odmiranje navadno povezuje z absolutnim in relativnim upadom števila prebivalstva. Če se osredotočimo na elemente, ki so privedli do demografske krize v Sloveniji, se na prvi pogled zdi, zlasti zaradi pozitivnega gibanja rodnosti po letu 2003 in izrazito pozitivnih selitvenih gibanj po letu 2004, da se stanje izboljšuje. Kljub ugodnim demografskim gibanjem v zadnjih letih, rezultati analize rodnosti, umrljivosti, naravnega prirasta (ali bolje: naravne spremembe¹) in selitvenega gibanja v Sloveniji na daljši rok ne napovedujejo izboljšanja.

2 ALI SMO V SLOVENIJI ŽE DOSEGLI NAJNIŽJO STOPNJO RODNOSTI?

¹ »V sredini 20. stoletja, ko se je oblikovala demografska strokovna terminologija, niti v eni državi na svetu (v mirnodobnem času) ni bilo viška umrlih nad rojenimi. In s tega vidika je bil izraz 'naravni prirast' edini logični za opis pojava. Danes, ko se polovica evropskih držav sooča z negativno bilanco med rojenimi in umrli, pa izraz 'naravni prirast' ne ustreza več in je postal *contradictio in adiecto*. Zato je rezultanto rodnosti in smrtnosti primerneje poimenovati glede na sodobne procese - npr. negativna naravna sprememba ali naravni upad prebivalstva, namesto negativni naravni prirast« (Nejašmič, 2005, str. 102).

Če se ozremo petdeset let nazaj, ko se je v Sloveniji rodilo še nekaj več kot 30 tisoč otrok (leta 1956 31.466), ugotovimo, da se je njihovo število na začetku 21. stoletja skoraj prepolovilo (glej sliko 1).

Slika 1: Živorojeni otroci, Slovenija, 1956-2006

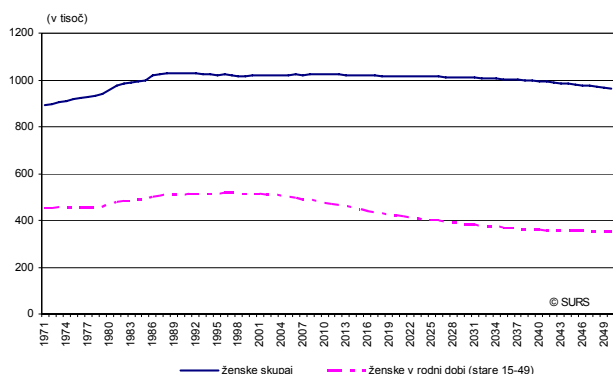
Absolutni minimum števila živorojenih je bil dosežen leta 2003², ko se je v Sloveniji rodilo le 17.321 živorojenih otrok. Od leta 2003 v Sloveniji opazimo rahel porast živorojenih tako v absolutnem kot tudi relativnem smislu. V letu 2006 je bilo namreč živorojenih 18.932 otrok oziroma 9,4 na 1000 prebivalcev.

Na prvi pogled se zdi, da je bil minimum živorojenih že dosežen in da bo njihovo število začelo počasi naraščati. Dodatna analiza števila žensk, ki so in bodo v rodni dobi v prihodnjih desetih, dvajsetih in tridesetih letih, pa kljub temu, da bi se na primer celotna stopnja rodnosti dvignila na 1,5 ali 1,6, ne bo (z)mogla zagotoviti take rodnosti kot npr. ženske, ki so rojevale v drugi polovici 80. let, ko so se celotne stopnje rodnosti še gibale med 1,5 in 1,6.

Sredi leta 1986 je bilo v Sloveniji v rodni dobi (v starosti 15-49 let) 502.604 žensk (49,3 % vseh žensk). Njihovo število je v obdobju petdesetih let upadlo na 496.853. Sredi leta 2006 so ženske v rodni dobi predstavljale 48,6 % vseh žensk (glej sliko 2). V naslednjih 30. letih naj bi po osnovni varianti projekcij Evropskega statističnega urada število

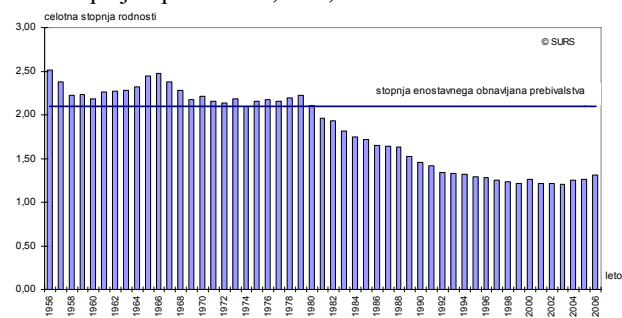
² Istega leta je prvič delež otrok, starih od 0-14, presegel delež starih (starih 65 let ali več), tako kot tudi koeficient starostne odvisnosti starih koeficient starostne odvisnosti mladih.

žensk v rodni dobi upadlo na vsega 367.626 (podatek za leto 2036) in to kljub predpostavki, da bo letni absolutni selitveni prirast vse od leta 2006 znašal med 5.000 in 7.000, od tega med 1.900 in 3.700 žensk. Ženske v rodni dobi naj bi takrat predstavljale le še dobro tretjino (36,7 %) vseh žensk.

Slika 2: Število vseh žensk in žensk v rodni dobi (starih 15-49 let), Slovenija, 1971-2050

Število živorojenih deklic se je s 15 tisoč v sredini 50. let, ko je celotna stopnja rodnosti še zagotavljala enostavno obnavljanje prebivalstva (glej sliko 3), v začetku 21. stoletja zmanjšalo za 40 odstotnih točk, celotna stopnja rodnosti pa je upadla na 1,2 - 1,3.

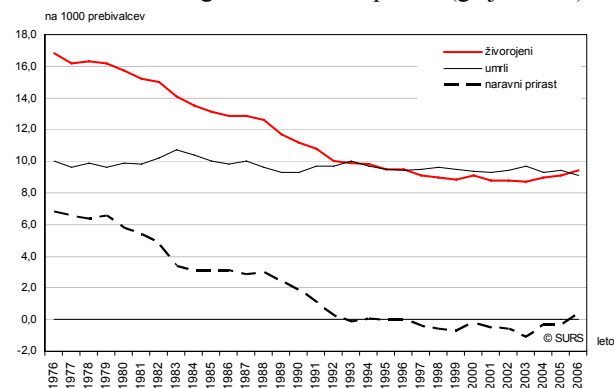
Slika 3: Celotna stopnja rodnosti, Slovenija, 1956-2006

Z resnim problemom nizke rodnosti se bo torej Slovenija soočila, ko bodo v rodno dobo začele prihajati generacije deklic, rojenih v 80. in 90. letih 20. stoletja ter v prvih desetletjih 21. stoletja. Le-te, kljub temu, da bi se vrednosti kazalnika celotne stopnje rodnosti teh žensk gibale med 1,5 in 1,6, ali celo med 1,8 in 1,9³, ne bodo mogle zagotavljati bioreprodukcije prebivalstva.

3 ALI LAHKO SELITVENI PRIRAST NADOMESTI SKROMEN NARAVNI PRIRAST PREBIVALSTVA SLOVENIJE?

³ Malačič (Povzetek posveta Strategija ekonomskih migracij : zakaj jo potrebujemo?, 2007, str. 1) ugotavlja, da bi »potrebovali stopnjo rodnosti med 1,7 in 1,9, da bi lahko z imigracijami nadomestili nastalo razliko«.

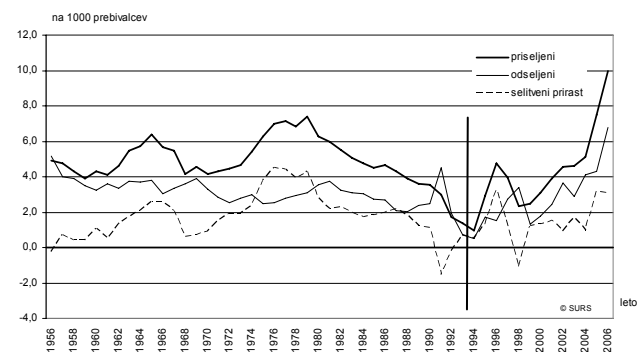
V Sloveniji je bilo ob koncu 20. in začetku 21. stoletja veliko razprav ali bo lahko pozitiven selitveni prirast nadomestil skromen, po letu 1997 pa vse do leta 2006 pa celo konstantno negativen naravni prirast (glej sliko 4).

Slika 4: Živorjeni, umrli in naravni prirast prebivalstva, Slovenija, 1956-2006

Iz grafa, ki prikazuje gibanje živorojenih, umrlih in naravni prirast na 1000 prebivalcev v zadnjih petdesetih letih, je razvidno, da je bil naravni prirast (tako v absolutnem smislu kot na 1000 prebivalcev) sicer negativen prvič že leta 1993, potem pa konstantno negativen od leta 1997 in vse do leta 2005. Prelomnico predstavlja leto 2006, ko je bilo v Sloveniji živorojenih 18.932 otrok, umrlo pa je 18.180 prebivalcev in je naravni prirast znašal 752 oziroma 0,4 na 1000 prebivalcev.

Negativno naravno gibanje prebivalstva v Sloveniji že vse od leta 1993 (z izjemo leta 1998) kompenzira pozitiven selitveni prirast (s tujino). In ravno na račun priselitev je bila rast prebivalstva v Sloveniji vse od leta 1993 (z izjemo leta 1998) pozitivna (glej sliko 5).

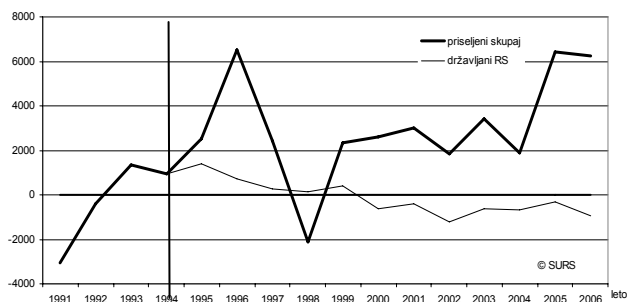

Slika 5: Priseljenci, odseljenci in selitveni prirast na 1000 prebivalcev, Slovenija, 1956-2006

Selitveni tokovi v Slovenijo in iz nje so še vedno intenzivni in njihov obseg se celo povečuje. Zlasti so se povečali po vstopu Slovenije v Evropsko unijo (EU), torej po letu 2004. Število prebivalcev, ki se je v Slovenijo priselilo, se je samo med letoma 2005 in 2006 povečalo za tretjino, število iz države odseljenih pa za skoraj 60 odstotnih točk. V Sloveniji smo v letu 2006 beležili najštevilčnejše selitveno gibanje prebivalstva od leta 1995 oziroma odkar

med priseljene v državo štejemo tudi državljane drugih držav.

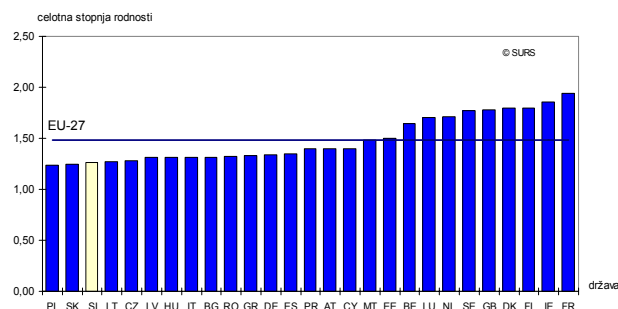
V letu 2006 se je v državo priselilo 20.016 prebivalcev, od tega 18.251 tujcev in 1.765 državljanov Slovenije. Med v Slovenijo priseljenimi tujci je bilo v letu 2006 kar 85,3 % državljanov iz držav, nastalih na območju nekdanje Jugoslavije. To ni presenetljivo, saj Slovenija že od leta 2000 beleži konstantno letno rast priseljevanj državljanov Bosne in Hercegovine ter Srbije in Črne gore. Tudi v letu 2006 je bilo med priseljenimi tujimi državljani v Slovenijo največ državljanov Bosne in Hercegovine (7.871 oziroma 43,1 % vseh priseljenih tujcev) ter 4.447 državljanov Srbije in Črne gore, ki so predstavljali 24,4 % vseh v Slovenijo priseljenih tujcev. V tujino se je v istem letu odselilo 13.749 prebivalcev; 11.046 tujcev in 2.703 državljanov Republike Slovenije. Pozitiven selitveni prirast smo v Sloveniji že sedmo leto zapored zabeležili le med tujci (v letu 2006 je namreč le-ta znašal 7.205 oseb), med tem ko je bil selitveni prirast državljanov Republike Slovenije negativen (glej sliko 6). Iz države se je odselilo 938 državljanov Republike Slovenije več kot se jih je vanjo priselilo. Skupno je selitveni prirast v letu 2006 znašal 6.267.

Slika 6: Selitveni prirast državljanov Republike Slovenije s tujino, 1991-2006

Če v Sloveniji v prihodnosti računamo na priseljevanje iz t. i. jugoslovanskega bazena, je potrebno opozoriti na dejstvo, da je pričakovati, da se bodo tudi socio-ekonomske razmere v ostalih državah, nastalih na območju bivše Jugoslavije, izboljšale in, da bo prebivalstvo teh držav našlo delo tudi v matičnih državah. Poleg tega se tudi te države soočajo nizko rodnostjo in staranjem prebivalstva. Na Hrvaškem je v letu 2004 celotna stopnja rodnosti znašala 1,35, v Bivši jugoslovanski republiki Makedoniji 1,52, v Srbiji in Črni gori 1,60, v Bosni in Hercegovini po zadnjih dostopnih podatkih iz leta 2002 1,23.

Potencialni novi bazen za priseljevanje tujcev in tuje delovne sile so države na vzhodu in jugu EU, ki so se EU priključile v letu 2004 (zlasti iz Slovaške in Poljske) in v letu 2007 (Romunije in Bolgarije). Ob tem je potrebno opozoriti, da se te države prav tako soočajo z nizko rodnostjo (glej sliko 7).

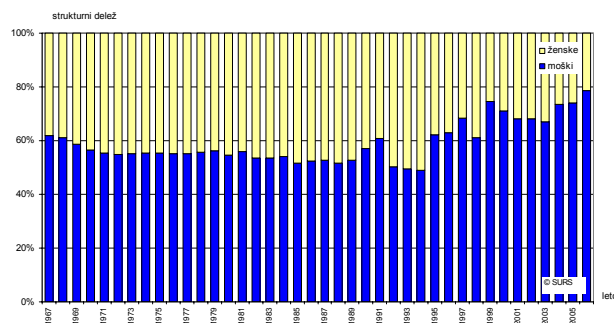

¹⁾ Podatek za leto 2003.

Slika 7: Celotna stopnja rodnosti, EU-27, 2005

Celotne stopnje rodnosti so se v teh državah v letu 2005 gibale med 1,24 in 1,32. Vse več priseljenih smo v začetku 21. stoletja zabeležili tudi iz Ukrajine in Ruske federacije. Tudi ti dve državi se od sredine 90. let soočata z nizko rodnostjo. V Ruski federaciji je v letu 2004 celotna rodnost znašala 1,33, v Ukrajini, 1,22, kar je celo manj kot je to značilno za novo pridružene članice v letu 2004 in 2007 na vzhodu in jugu EU. Države iz katerih v Slovenijo pričakujemo priselitve se bodo v bližnji prihodnosti prav tako usmerile v reševanje problema staranja prebivalstva, pomanjkanja delovne sile in, nenazadnje, vzdržnosti pokojninskih in socialnih sistemov.

Če v Sloveniji v prihodnje računamo s pozitivnim selitvenim prirastom, je treba pogledati tudi strukturo selivcev po spolu in po namenu priseljevanja. Med priseljenimi tujci v Slovenijo po letu 1995 prevladujejo moški (glej sliko 8), ki v Slovenijo prihajajo z namenom zaposlitve in sezonskega dela.

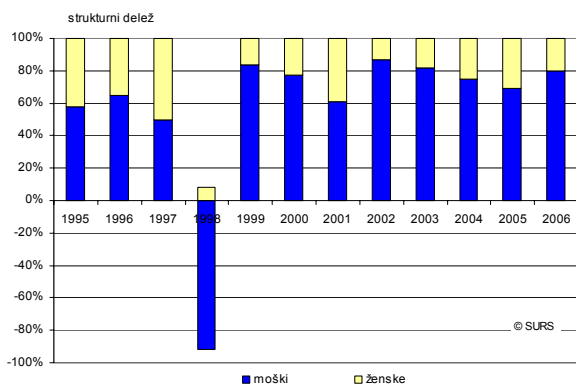

Slika 8: Priseljenci v Slovenijo po spolu, 1976-2006

Še v 70. in 80. letih je bilo žensk med priseljenimi med 43,5 in 48,5 %. Razlika med spoloma ni bila izrazita. Po letu 1995, ko smo pri spremljanju priseljenih in odseljenih začeli opazovati tudi priseljene iz drugih držav, in to ne le iz bivših jugoslovanskih republik, pa je delež žensk med priseljenimi izrazito upadel. Najmanj žensk med priseljenimi je bilo vse od sredine 60. let ravno v letu 2006, ko je bilo med priseljenimi le 21,3 % žensk. Prav tako so moški prevladovali med priseljenimi tujci. V letu 2006 je bilo med priseljenimi tujci kar 4/5 moških in le 19,3 % žensk. Podrobnejša analiza priseljenih v Slovenijo po namenu pokaže, da so tudi v letu 2006 v državo priseljeni

tujci najpogosteje prihajali z namenom zaposlitve ali sezonskega dela (kar 74,1 % vseh priseljenih tujcev). Najpogosteje so se priseljeni tujci zaposlovali v gradbeništvu, kmetijstvu, gostinstvu in turizmu. Le 16,2 % vseh priseljenih tujcev v letu 2006 se je v Slovenijo priselilo zaradi združitve z družino. Med njimi so prevladovali ženske (63,9 % od vseh priseljenih tujcev v Slovenijo oziroma 1.888) ter otroci in mladina do 19. leta starosti. Njihov delež je med vsemi priseljenimi tujci, ki so se v Slovenijo priselili z namenom združitve z družino, zanašal 35,7 % (1.055).

Selitveni prirast žensk je v Sloveniji od leta 1995 v absolutnem znašal med 209 (v letu 1998) in 2.288 (v letu 1996). To pomeni, da so ženske v selitvenem saldu z izjemo leta 1998, ko je bil selitveni saldo negativen, predstavljale med 50,3 (v letu 1997) in 13,1 % (v letu 2002). V letu 2006 je delež žensk v selitvenem prirastu s tujino znašal 19,8 %, v absolutnem pa 1.242. Vedno manjši delež žensk med priseljenimi in v neto selitvah pomeni, da ni pričakovati, da bi se v Sloveniji populacija žensk v rodni dobi zaradi selitev (priseljavanja) bistveno povečala.

Slika 8: Delež moških in žensk v selitvenem prirastu, Slovenija, 1995-2006

4 POGLED V PRIHODNOST: PROJEKCIJE PREBIVASTVA SLOVENIJE

Zadnje projekcije prebivalstva Slovenije za obdobje 2004-2050, ki jih je izdelal Eurostat v sodelovanju s Statističnim uradom RS in s posebej za projekcije prebivalstva oblikovano delovno skupino, so bile objavljene leta 2005. Zaradi potreb po ustrežnejših načrtovanih ekonomske vzdržnosti (predvsem pokojninskih sistemov) in vključitve novih dveh članic v letu 2007, je Eurostat začel s pripravo novih projekcij prebivalstva, in sicer tako za nacionalne kot tudi regionalne ravni (NUTS 2). Statistični urad RS tudi tokrat s pomočjo delovne skupine za projekcije intenzivno sodeluje z Eurostatom pri pripravi predpostavk za projekcije. Objava novega seta projekcij je predvidena spomladi 2008. Za Slovenijo bodo nove projekcije prebivalstva zaradi demografskih izzivov, s katerimi je soočena, poleg drugih potrebnih podatkov za analizo stanja in razvoja prebivalstva, dobra osnova za pripravo ustreznih

politik in ukrepov na različnih področjih načrtovanja ekonomskega, socialnega in prostorskega razvoja.

5 SKLEPI

Analiza demografskih gibanj šele ob opazovanju daljših časovnih vrst in ob kompleksni analizi omogoči realen vpogled v demografsko sliko prebivalstva. Sklepanje na določene demografske trende zgolj na podlagi opazovanja in analize pet ali desetletnega obdobja, lahko vodi v napačne sklepe.

Na podlagi analize daljših časovnih vrst podatkov in kazalnikov naravnega in selitvenega gibanja za Slovenjo bi lahko dejali, da ena lastovka še ne prinaša pomladi in, da država na področju demografskih politik zaradi pozitivnejših demografskih gibanj od leta 2004 in selitvenih gibanj po letu 1993 (z izjemo leta 1998) ne sme pričakovati, da se bo to področje uredilo samo od sebe. Slovenija se bo, če ne bo sprejela ustreznih politik in ukrepov, ki so povezani s prebivalstvom in njegovim gibanjem, soočila z izrazito staro prebivalstveno strukturo in upadom števila prebivalstva.

VIRI:

- [1] Državni zavod za statistiku. Statistične informacije 2002. URL: <http://www.dzs.hr/> (citirano 13. 9. 2007)
- [2] Evropski statistični urad (EUROSTAT). Podatkovni portal New Cronos. URL: <http://epp.eurostat.ec.europa.eu> (citirano 13. 9. 2007)
- [3] Federalni zavod za statistiku Bosne i Hercegovine. Federacija Bosne i Hercegovine u brojkama. 2007. URL: <http://www.fzs.ba/Podaci> (citirano 13. 9. 2007)
- [4] Nejašmić, I., 2005. Demogeografija : stanovništvo u prostornim odnosima i procesima. Zagreb, Školska knjiga, 283 str.
- [5] Povzetek posveta Strategija ekonomskih migracij : zakaj jo potrebujemo? 2007. Ljubljana, Ministrstvo za delo, družino in socialne zadeve, 6 str.
- [6] Prebivalstvo Slovenije 2004 in 2005. 2007. Ljubljana, Statistični urad RS. (Rezultati raziskovanj, 282, 272 str.)
- [7] Recent demographic developments in Europe 2005. 2006. Strassbourg, Council of Europe. 150 str.
- [8] Statistični urad RS. Podatkovni portal SI-STAT. URL: <http://www.stat.si/> (citirano 11. 9. 2007)
- [9] Statistični urad RS. Selitveno gibanje, Slovenija, 2006. URL: http://www.stat.si/novica_prikazi.aspx?id=1099 (citirano 13. 9. 2007)

KATOLIŠKI NAUK O ZAKONU IN DRUŽINI

dr. Mari Jože Osredkar
Univerza v Ljubljani
Teološka fakulteta
Poljanska 4, 1000 Ljubljana, Slovenija
Tel: +386 1 434 58 46; fax: +386 1 43458 54
mari.osredkar.ofm@siol.net

ABSTRACT : The doctrine of the Catholic Church about the Marriage and the Family

By presenting certain key points of the doctrine of the Catholic Church about the Marriage and the Family, we argue that matrimony essential in Catholic Church by very nature, the institution of matrimony, itself, and conjugal love ordained for the community of life between a man and a woman and the procreation and education of children. Finding in the latter is its ultimate crown. This has great importance for the continuation of the human race, on the personal development and eternal destiny of the individual members of a family, and on the dignity, stability, peace and prosperity of the family, itself, and of human society as a whole. The teaching of the Church is based on the Holy Bible and Tradition, presented by Documents of Vatican II and by post Council documents. The Family grows out of conjugal love, a mutual gift of one man and one woman which impose total fidelity on the spouses and argue for an unbreakable oneness between them. The Church is sure that a "traditional family", as it is called now in this post-modern period, could be the foundation of society and prospective for the developing of humanity. That is the reason why this engagement for preservation of the so-called "traditional form of family" is the priority of her mission.

Uvod

Iz statističnih podatkov lahko razberemo, da se vse manj mladih odloča za poroko oz. da je tako v Sloveniji, kot tudi v zahodni Evropi vse manj tradicionalno urejenih družin. V slovenskem kulturnem prostoru so krščanske vrednote že več desetletij na udaru. Po koncu načrtnega boja komunistične ideologije proti Cerkvi so danes krščanske vrednote trn v peti zastopnikom liberalnega kapitalizma. In med vrednotami je na prvem mestu družina. Danes mnogi ne vidijo dlje od gospodarske koristi in zaslužka. Tudi kristjani. In s tem hote ali nehote rušijo družino, ki je temelj družbe. Cerkveno učiteljstvo se zaveda resnosti položaja evropske civilizacije in zato povzdiguje svoj glas. Papež Benedikt XVI. se je med svojim obiskom v Španiji, ob koncu petega svetovnega srečanja družin v Valencii, julija 2006, odločno zavzel za ohranitev krščanske družine in neločljivost zakonske zveze med možem in ženo. Vlade in parlamente po

Evropi in svetu je pozval, naj poskrbijo za to, da bo imela družina svoje pravo mesto in pomen v družbi. Svoj poziv je podprl s trditvijo, da je družina šola človečnosti.

Krščanski nauk temelji na Božjem razodetju, ki ga Cerkev že 2000 let čuva zapisanega v Svetem pismu in v izročilu. Zato je tudi vir nauka Katoliške cerkve o družini Sveto pismo in tradicija, ki jo povzemajo odloki drugega vatikanskega koncila in pokoncilski dokumenti. Predavanje ima namen predstaviti nauk Katoliške Cerkve o zakonu in družini in pojasniti razloge, zakaj je potrebno, da Cerkev zagovarja neločljivost zakona in tradicionalno krščansko družino.

1. Zakon in družina v stari zavezi Svetega pisma

Sveto pismo zelo pogosto poudarja pomen in središčno vlogo družine za vsakega posameznika in za celotno družbo. V prvi Mojzesovi knjigi najprej naletimo na poročilo o stvarjenju, ki poudarja, da bistvo človekovega bivanja najdemo v partnerskem odnosu med moškim in žensko: »Gospod Bog je rekel: »Ni dobro za človeka, da je sam; naredil mu bom pomoč, ki mu bo primerna.« ... Gospod Bog je tedaj storil, da je na človeka leglo trdno spanje in je zaspal. Vzel je eno njegovih reber in tisto mesto napolnil z mesom. Gospod Bog je iz rebra, ki ga je vzel človeku, naredil ženo in jo pripeljal k človeku. Tedaj je človek rekel: »To je končno kost iz mojih kosti in meso iz mojega mesa; ta se bo imenovala možinja, kajti ta je vzeta iz moža.« Zaradi tega bo mož zapustil očeta in mater in se pridružil svoji ženi in bosta eno « (1Mz 2,18-24). Iz tega in drugega svetopisemskega poročila o stvarjenju človeka je očitno, da v Božjem načrtu »par sestavlja prvo obliko občestva oseb« (Gaudium et spes 12) : »Bog je ustvaril človeka po svoji podobi, po Božji podobi ga je ustvaril, moškega in žensko je ustvaril« (1Mz 1,27). Eva je po stvarjenju podobna Adamu kot tista, ki ga po svoji drugačnosti dopolnjuje (prim. 1Mz 2,18), da bi z njim oblikovala eno meso (1Mz 2,24). Pripoved o tem, kako je Eva nastala iz Adamovega rebra ni zgodovinski, še manj znanstveni opis. Simbolna govornica hoče nakazati, da je žena iste narave kot mož in z njim izenačena.

Odnos med moškim in žensko je opisovan v vseh knjigah stare zaveze, ki daje prednost enoženstvu, kar sicer v

stari zavezi ni zapovedano. Posebej pa je izstopajoč tekst, ki sproščeno in v razkošni erotični govorici opeva ljubezen dveh mladih ljudi: Visoka pesem. Morda je res le primerjava za ljubezen med Izraelom in Bogom, kakor je zakon razlagan pri prerokih, vendar s tem, ko Visoka pesem ljubezen predstavlja kot človeško resničnost, hkrati opisuje stvariteljski dar Boga in ljubezen postane »zelo zemeljska«. In ravno zato se razodeva kot božanska. Božanska je tudi skrivnost posredovanja življenja, ki je zaupana moškemu in ženski. Prvo poročilo o stvarjenju v odnosu med moškim in žensko nedvomno izpostavlja rodovitnost: »Bodita rodovitna in množita se, napolnita zemljo in si jo podvrzita...« (1Mz 1, 28). Tretje poglavje prve Mojzesove knjige predstavi tudi tragiko, ki jo more prinesiti skupno življenje. To je zgodba o grehu in kazni. Žena se kaže kot zapeljivka, mož pa je neodgovoren. Vendar zgodba kaže na zaupanje, da bo Bog odrešilno posegel v človeško življenje.

Mojzsova postava ureja zakonsko življenje z rahločutnostjo: »Če se je kdo pred kratkim oženil, naj ne odhaja na vojsko in naj se mu ne nalaga nikakršno opravilo; prost naj bo eno leto za hišo in naj razveseljuje ženo, ki jo je vzela...« (5 Mz 24,5) Opazimo lahko tudi, da Postava, ki jo Bog izroči Mojzesu in je kasneje razložena (prim. 5Mz), vedno teži k obvarovanju zakonske in družinske vezi, ki je skupno dobro: »Spoštuj očeta in mater, »Ne nečistuj«, »Ne želi svojega bližnjega ženek!« (5Mz 5, 16, 18 in 21). V Stari zavezi najdemo mnoge podobe družine, ki pa so omenjene vedno le v pomembnih trenutkih »svete zgodovine« poklicanosti izvoljenega Božjega ljudstva. Začne se z očakom Abrahamom, ki zapusti očeta, da bi on sam postal oče mnogih narodov: »Pojdi iz svoje dežele, iz svoje rodbine in iz hiše svojega očeta v deželo, ki ti jo bom pokazal. Iz tebe bom naredil velik narod, blagoslovil te bom in naredil tvoje ime veliko, da bo v blagoslov...« (1Mz 12, 1-2). Nadaljuje pa s številnimi družinskimi zgodbami kraljev in prerokov.

2. Zakon in družina v novi zavezi Svetega pisma

Ko govorimo o zakonu in družini v novi zavezi, najprej opazimo, da Kristus ni bil poročen in ni ustanovil svoje družine. To dejstvo pa ne pomeni, da bi Jezus zakon zaničeval. Prav nasprotno je res. Jezus razloži, da so nekateri samski zaradi Božjega kraljestva (prim Mt 19,12), na mnogih mestih v evangelijih pa najdemo izraze njegovega globokega spoštovanja do zakona in družine. Kristusovo prisotnost na svatbi v Kani galilejski razumemo kot njegovo voljo, da posveti zakonsko vez, ki je zanj vzvišena in trajna. Ko so ga farizeji vprašali, ali sme kdo svojo ženo odsloviti, jim razjasni prvotni Božji namen (prim. poročilo o stvarjenju), da zakoncev, ki sta postala eno, nihče razen smrti ne more več ločiti: »Kar je torej Bog združil, tega naj človek ne ločuje!« (Mr 10, 9). In »Kdor se loči od svoje žene in se oženi z drugo, prešuštuje z njo; in če se ona loči od svojega moža in se omoži z drugim, prešuštuje « (Mr 10,11-12). S tem Jezus proglašča zakonsko zvezo za nerazdružljivo. Človek se podari človeku; ne zgolj na zunaj, temveč gre za podaritev celotne človeške osebnosti. V tem

kontekstu lahko razumemo tudi Jezusove besede: »Slišali ste, da je bilo rečeno: Ne prešuštvuj! Jaz pa vam pravim: Kdor koli gleda žensko, da jo poželi, je v srcu že prešuštoval z njo« (Mt 5,27-28). V Jezusovem nauku je ljubezen največja vrednota.

Jezus pokaže tudi zelo veliko usmiljenje do oseb, ki imajo »težave v zakonskem ali družinskem življenju: grešnica (Lk 7, 37) ; Samarijanka v nenormalnem zakonskem položaju (Jn 4, 18) ; nezvesta žena (Jn 8, 3)... Kakor tudi v priliki o usmiljenem očetu in dveh sinovih izmed katerih se je eden »izgubil«. Jezus ne pritrjuje njihovim dejanjem, temveč, jih povabi k spreobrnjenju in jim odpusti. Njegovo odpuščanje in človekovo spreobrnjenje želita poudariti vzvišenost ideala zakona in družine. Hkrati pa Kristus izpostavlja človekovo sposobnost, da v vsakem trenutku svojega obstoja lahko odkrije na sebi ljubeči Božji pogled, ki ne preneha »govoriti«, kako ima vsaka oseba veliko vrednost v Božjih očeh, ker je sposobna ljubiti in sprejemati ljubezen.

V novi zavezi govorijo o zakonu še druga besedila. Pavlovo pismo Efežanom ga primerja ljubezni med Kristusom in njegovo Cerkvijo. O povezanosti v zakonu spregovori s krepkimi besedami: »Tako so tudi možje dolžni ljubiti svoje žene kot svoja lastna telesa. Kdor ljubi svojo ženo, ljubi sebe. Saj vendar ni nihče nikoli sovražil svojega mesa, temveč ga hrani in neguje, kakor Kristus Cerkve...« (Ef 5, 28-29). Gre za isto primerjavo, ki jo uporabljajo preroki, ko primerjajo Božjo ljubezen do Izraela z zakonom; toda tukaj je primera poglobljena in obogatena s tem, da je obrnjena. Ne pravi: »Jezusova ljubezen do Cerkve je kot zakonska ljubezen«, temveč pravi: »zakon je kot edinost Jezusa z njegovo Cerkvijo.« Zakon je poln božanske moči, kar izraža eden najlepših novozaveznih tekstov, v katerem apostol Pavel povzdigne v slavospevu ljubezen nad vse: »Ko bi govoril človeške in angelske jezike, ljubezni pa bi ne imel, sem postal brneč bron ali zvenceče cimbale. In ko bi imel dar preroštva in ko bi poznal vse skrivnosti in imel vse spoznanje in ko bi imel vso vero, da bi gore prestavljal, ljubezni pa bi ne imel, nisem nič. In ko bi razdal vse svoje imetje, da bi nahranil lačne, in ko bi izročil svoje telo, da bi zgorel, ljubezni pa bi ne imel, mi nič ne koristi. Ljubezen je potrpežljiva, dobrotljiva je ljubezen, ni nevoščljiva, ljubezen se ne ponaša, se ne napihuje, ni brezobzirna, ne išče svojega, ne da se razdražiti, ne misli hudega. Ne veseli se krivice, veseli pa se resnice. Vse prenaša, vse veruje, vse upa, vse prestane. Ljubezen nikoli ne mine. Preroštva bodo prenehala, jeziki bodo umolknil, spoznanje bo prešlo, kajti le delno spoznavamo in delno prerokujemo. Ko pa pride popolno, bo to, kar je delno, prenehalo. Ko sem bil otrok, sem govoril kakor otrok, mislil kakor otrok, sklepal kakor otrok. Ko pa sem postal mož, sem prenehal s tem, kar je otroškega. Zdaj gledamo z ogledalom, v uganki, takrat pa iz obličja v obličje. Zdaj spoznavam deloma, takrat pa bom spoznal, kakor sem bil spoznan. Za zdaj pa ostanejo vera, upanje, ljubezen, to troje. In največja od teh je ljubezen« (1 Kor 13).

Novozavezni tekst desakralizira seksualnost. Grki so namreč eros častili kot božjo moč, kot združitev z Božanskim (Benedikt XVI.,2006, 4). Pobožanstvenje erosa

je človeka oropalo njegovega dostojanstva in ga razčlovečilo. Eros torej potrebuje red, da ne bi človeku nudil le trenutnega užitka, ampak resničen predokus najvišjega doživetja eksistence, h kateri teži vse naše bitje. Ta red mu nudi krščanstvo z omejevanjem, ki eros postavi v red ustvarjenega in posledično kot nekaj dobrega.

3. Najpomembnejši dokumenti o zakonu in družini

- Pij IX., Okrožnica *Casti cannubii*, 1950
- Pastoralna konstitucija II. Vat. koncila: *Cerkev v sedanjem svetu (Gaudium et spes)*, 1965
- Odlok II. Vat. koncila: *O laiškem apostolatu*, 1965
- Pavel VI., Okrožnica: *Posredovanje človeškega življenja (Humanae vitae)*, 1968
- Kongregacija za nauk vere, *Nekaj pomislekov o predlogih zakona o nediskriminaciji istospolno usmerjenih oseb*, 1975
- Janez Pavel II., *Apostolsko pismo o družini (Familiaris consortio)*, CD 16, 1982
- Sveti sedež, *Listina pravic družine*, 1983
- *Zakonik cerkvenega prava*, 1983
- Kongregacija za nauk vere, *Pastoralna skrb za istospolno usmerjene osebe*, 1986
- Janez Pavel II., Posinodalna apostolska spodbuda *O krščanskih laikih*, 1989
- *Katekizem Katoliške cerkve*, 1993
- Janez Pavel II., *Pismo družinam*, CD 54, 1994
- Janez Pavel II., Okrožnica: *Evangelij življenja*, 1995
- Papeški svet za družino, *Zakon, družina in zunajzakonske skupnosti*, CD 93, 2000
- Janez Pavel II., Poslanica: *Drugi svetovni skupščini o staranju (Messaggio alla Seconda Assemblea Mondiale sull'Invecchiamento)*, 2002
- Kongregacija za nauk vere, *Premislek o predlogih za pravno priznanje zvez med istospolnimi osebami*, 2003
- Papeški svet Pravičnost in mir, *Kompendij družbenega nauka Cerkve*, 2007

4. Katoliška opredelitev družine

Na osnovi Svetega pisma in dokumentov Katoliške cerkve, lahko nauk cerkvenega učiteljstva o zakonu in družini strnemo v opredelitvi:

»Družina je naravna skupnost, ki se odprta življenju poraja iz zakonske ljubezni, utemeljene na neločljivi zakonski zvezi enega moškega in ene ženske. Ima posebno in izvirno družbeno razsežnost, ker je prvotni prostor medčloveških odnosov, prva in življenjska celica družbe, ter hkrati Božja ustanova«.

1. Družina je Božja ustanova, ker je Bog človeka ustvaril kot moža in ženo in vlil hrepenenje po družinskem življenju v človekovo naravo. Svetopisemski poročili o stvarjenju pripovedujeta o Božjem načrtu, da moški in ženska sestavljata prvo obliko občestva. Eva je po stvarjenju podobna Adamu kot tista, ki ga po svoji drugačnosti dopolnjuje (prim. 1 Mz 2, 18), da bi z njim oblikovala eno telo (prim. 1Mz 2,24. Mt 19, 5-6). »S stvarjenjem človeka po svoji podobi in z neprestanim vzdrževanjem v bivanju, Bog vpisuje v človeško naravo moža in žene poklicanost in s tem tudi sposobnost ter odgovornost za ljubezen in za občestvo« (Janez Pavel II., 1981, 11,2). To je temeljna ideja katoliškega nauka o zakonu in družini, ki želi povedati, da krščansko razumevanje prve Mojzesove knjige vidi v družini odsev Svete Trojice: Bog je sam v sebi skupnost ljubezni (Oče, Sin, Sveti Duh), ljubezen ga opredeljuje in prav ta opredelitev ga je nagnila, kot notranja nujnost, k dejanju stvarjenja. Njegovo stvarstvo torej ne more imeti druge poklicanosti kot ljubiti, kot je tudi samo ljubljeno. Mož in žena obstajata zato, da ljubita, da se ljubita z vsem in v vsem kar jima omogoča obstoj: telo in duh.

2. Družina je naravna skupnost, ker črpa svojo legitimnost iz človeške narave, ne iz priznanja države ali kakšne druge institucije. Torej družina ne obstoja (zaradi) po volji družbe in države, marveč sta družba in država zaradi družine. Kakor je »naraven človek«, tako je naravna tudi družina.

3. Družina je odprta življenju. Vsaka človeška oseba je nekaj enkratno novega. Prav posredovanje človeškega življenja nam pomaga razumeti, da Bog stalno ustvarja. Nastanek človeka je svet trenutek. Starši namreč niso hoteli ravno mene, hoteli so otroka, dečka ali deklico. Mene pa je hotel Bog. Neki »Jaz«, ki lahko Bogu reče »Ti«, je bil poklican v življenje iz dedne mase dveh ljudi in s tem iz Božje roke (Holandski katekizem). Tako človeški par, ki spočne otroka, sodeluje s stvariteljsko močjo Boga. Življenje je dar. Po sami svoji naravi sta ustanovi zakona in zakonske ljubezni naravnani na roditev in vzgojo otrok in v njih dosežeta svojo krono. Zakonska združitev je namreč v polnosti tisto iskreno darovanje samega sebe, katerega sad so otroci, ki so dar staršem, družini in družbi. Družina se v stvarnikovem načrtu kaže kot prvi prostor humanizacije osebe in družbe in zibelka življenja in ljubezni. Vendar zakon ni ustanovljen samo za rojevanje: njegova vrednota ostane tudi tedaj, ko otrok, čeprav si jih zakonca želita, ni in ne izpolnijo zakonskega življenja.

4. Družina je neločljiva zveza enega moškega in ene ženske, ki zakonsko zvezo skleneta z osebnostno nepreklicno privolitvijo. Mož in žena v zakonski zvezi »nista več dva, ampak eno« (Mt 19,6). S tesno osebno in dejavno povezanostjo si medsebojno pomagata in drug drugega podpirata ter s tem na izkustveni način doživljata smisel svoje zveze in ga dosežeta v vedno večji polnosti. Takšno tesno zedinjenje, obstoječe v medsebojni popolni podaritvi dveh oseb, pa tudi v blagor otrok, ni uresničljivo brez popolne zvestobe zakoncev in narazveznosti. Cerkev zato

priznava za nerazvezen tudi zakon, ki je bil samo civilno sklenjen med dvema nekrščenima osebama.

Telesna ljubezen je lahko osmišljena le v zakonski zvezi t.j. med moškim in žensko, ki ju povezuje trajnost in nerazveznost. »Zaradi tega spolnost, po kateri se mož in žena podarjata drug drugemu z dejanji, ki so lastna in pridržana zakoncem, nikakor ni nekaj zgolj biološkega, temveč prizadeva najbolj notranje jedro človeške osebe kot take. Spolnost se na resnično človeški način uresničuje le, če je vključena v tisto ljubezen, s katero se mož in žena brezpogojno do smrti zavežeta drug drugemu. Popolna telesna podaritev bi bila laž, če bi ne bila znamenje in sad popolne osebnostne podaritve, v kateri je navzoča celotna oseba tudi v svoji časovni razsežnosti. Če bi si oseba karkoli pridržala ali dopuščala možnost, da se v prihodnosti odloči drugače, bi že s tem njena podaritev ne bila celostna« (Janez Pavel II. 1982, 11,5).

Cerkev spoštuje dostojanstvo istospolno usmerjenih oseb in jih spodbuja naj si prizadevajo za čisto življenje, to pa ne pomeni priznavanja pravic do zakona med osebami istega spola in posledično istovetenje njihove zveze z družino.

5. Družbena razsežnost družine: s človeškim dejanjem, v katerem se zakonca drug drugemu izročita in drug drugega sprejmeta, nastane tudi pred družbo trdna ustanova. Družina je nosilka lastnih in izvernih pravic in je kot taka v središču družbenega življenja.

6. Družina je prvi prostor medčloveških odnosov. V družini človek najprej naredi to, česar ne more nobena žival: nasmehne se. Otrok s smehljajem spozna svojo mater; človek spozna človeka. V družini se prebudi kot človek in doživi, da pripada drugim. Prvi »drugi ljudje« sta oče in mati (Holandski katekizem). Noben vpliv ne sega globlje kot tisti med starši in otrokom. Človek vedno ostane otrok svojih staršev. Družina je zibelka življenja in ljubezni, v kateri se človek rojeva in raste. Ko se rodi otrok, je družbi zaupan dar nove osebe, ki je iz svoje notranjosti poklicana k občestvu z drugimi in k dajanju drugim. Zato je v družini vzajemno darovanje samega sebe, moža in žene, združenih v zakonski zvezi, življenjsko okolje, v katerem lahko otrok razvija svoje sposobnosti, kjer se začne zavedati svojega dostojanstva in se more pripravljati na soočenje s svojo enkratno in neponovljivo usodo. V družini človek prejema odločilne nauke o resnici in dobrem; tam se uči, kaj se pravi ljubiti in biti ljubljen in kaj pomeni biti oseba.

7. Družina, skupnost oseb, je prva celica družbe in najboljši porok zoper sleherni obliko individualističnega ali kolektivističnega obnašanja, ker je oseba v njej vedno v središču pozornosti kot cilj, nikoli kot sredstvo. Povsem očitno je, da sta dobro osebe in dobro delovanja družbe tesno povezana z uspevanjem sreče v zakonski in družinski skupnosti. Narodí brez družin, trdnih v skupnosti in vztrajnih v prizadevanju, slabijo. Družina navaja otroke (nove člane družbe) k moralnim vrednotam, posreduje duhovno dediščino družbe in narodovo kulturno dediščino.

V njej teče pouk o družbeni odgovornosti in solidarnosti (Kompndij družbenega nauka Cerkve, 213).

Zaključek

Cerkev postavlja skrb za družino med svoje prioritete. Ne le zato, ker je to prostor krščanske vzgoje, temveč, ker je to prostor »počlovečevanja«. Vsi, ki zagovarjamo to temeljno krščansko vrednoto, smo prepričani, da ni samo nepogrešljiva podlaga osebne sreče, temveč tudi nadaljnega obstoja našega slovenskega naroda in naše državne skupnosti v združeni Evropi. Naše osnovno stališče je, da je vsak človek in vsako človeško življenje neskončno veliko vredno, več kakor vsak gospodarski interes in uspešnost. Nismo ljudje zaradi znanosti in gospodarske uspešnosti, ampak je znanost in gospodarstvo zaradi človeka, zaradi konkretnih ljudi. Družina ne sme biti nikoli žrtvovana na malikovalskih oltarjih boginj Znanosti in Ekonomije (Anton Stres, 2006). Janez Pavel II. je v tem smislu večkrat dejal: »Prihodnost človeštva je odvisna od družine«. V očeh Cerkve predstavlja družina (trajna zveza moškega in ženske iz katere se rodijo otroci) privilegirano priložnost, kjer lahko človek uresničuje svojo temeljno poklicanost, ki je »ljubiti in biti ljubljen«. Toda ljubezen mora obroditi sadove: dovoljujoč vsakemu članu družine, da raste, se razvija in uresničuje tisto, k čemur je on osebno poklican in se tako udejstvuje v družbi, da jo počlovečuje. Cerkev se zaveda, da je družina po svoji naravi tudi prostor nerazumevanj, neuspehov, samote, ranjenosti in nezvestobe... Toda ohranja zaupanje v prihodnost družine.

Predsedniki držav ali vlad in ministri za zunanje zadeve držav članic Evropske zveze so 29. oktobra 2004 v Rimu podpisali ustavno pogodbo Evropske zveze, ki naj bi krščanstvu v evropskem prostoru zagotovila svobodno izražanje vere. Skoraj istočasno pa je bil Rocca Buttiglione, italijanski kandidat za komisarja za pravosodje, svobodo in varnost v Evropski komisiji prisiljen odstopiti od kandidature zaradi zastopanja krščanskih vrednot, predvsem zaradi krščanskega pogleda na družino in pojmovanja istospolnih skupnosti. Plaz kritik se je vsul tudi na bivšega ljubljanskega nadškofa Franca Rodeta, ko je pred desetimi leti na Brezjah med pridigo na veliki šmaren opozoril slovenski narod na problem natalitete in pokazal na demografsko krivuljo. Danes na isti problem opozarja Ministrstvo za družino in socialo RS in podkonferenca na Institutu Jožef Stefan. Prej ali slej uvidijo tudi slepi.

Literatura

Sveto Pismo
Dokument II. Vat. koncila: Pastoralna konstitucija *Cerkev v sedanjem svetu (Gaudium et spes)* 1965
Holandski katekizem za odrasle, 1972
Janez Pavel II., *Apostolsko pismo družini (Familiaris consortio)*, 1982.
Benedikt XVI., Okrožnica: *Bog je ljubezen*, 2006
Kompndij družbenega nauka Cerkve, 2007
Anton Stres, Komentar v Družini št. 46, 2006: *Zaskrbljujoča razpotja*.

ODGOVORNO STARŠEVSTVO

Saša Poljak

Frančiškanski družinski inštitut
Prešernov trg 4, 1000 Ljubljana
Tel: 01/200 67 60, fax: 01/ 200 67 66,
e-mail: sasa.poljak1@guest.arnes.si

POVZETEK

Članek predstavi pojem odgovornega starševstva na podlagi relacijskih terminov kot so projekcijska-introjekcijska identifikacija, kompulzivno ponavljanje in prenos čutenj v sistemu. Na podlagi analize dveh terapevtskih primerov pokaže način prevzemanja odgovornosti v odnosu starši-otroci.

1 UVOD

Družina se začne z združitvijo dveh odraslih oseb. Z vstopom v intimni odnos odrasla oseba prevzema odgovornost za svoja čutenja in ravnanja. To pomeni čustveno ločitev od primarne družine in odgovorno oblikovanje novega odnosa in nove družine. S tem pa se seveda vez s primarno družino ne prekine, le oblikuje se na nov način. Prevzeti odgovornost pomeni predvsem zavedanje vzorcev čustvovanja v izvorni družini. Ti vzorci pomembno zaznamujejo vse nadaljnje odnose, predvsem odnos s partnerjem in kasneje odnos z otroci.

Naslednji korak v razvoju družine je rojstvo prvega otroka. To v sistem dveh oseb vnese potrebo po novi prilagoditvi. Če odnos vidimo kot prostor, ki se oblikuje med dvema osebama, rojstvo otroka pomeni razširitev tega prostora med zakoncema. Tretja oseba zahteva najti ranljivost v medosebnem prostoru, saj se mora tam oblikovati prostor za nova čutenja in izkušnje [5]. Skrbeti za bitje, ki je v vsem odvisno od staršev, prinese v zakonski odnos zahtevo po soočanju z ranljivostjo, strahom, jezo.

Enako preoblikovanje družinskega sistema zahteva tudi vsako naslednje rojstvo. Vsak otrok na novo preoblikuje medosebni prostor in v družino vnese novo dinamiko, nove vloge in nove razmejitve.

Oblikovanje medosebnega prostora med člani družine in oblikovanje vlog zakonca, starša in otroka so povezani s preteklimi izkušnjami s pomembnimi drugimi. Družina je sistem, za katerega je ključno delovanje mehanizma projekcijske-introjekcijske identifikacije in mehanizma kompulzivnega ponavljanja, ki temeljni afekt iz intrapsihične sfere posameznika prenašata na interpersonalno in sistemsko raven [3]. Notranjepsihična vsebina staršev se preko zgoraj omenjenih mehanizmov proecira najprej med partnerjema nato pa med starši in otroci, kar oblikuje notranjepsihično sfero otroka in tako

pomembno zaznamuje način odnosov, ki jih bo le-ta oblikoval v svojih nadaljnjih odnosih.

2 PRENOS ČUTENJ V DRUŽINSKEM SISTEMU

Člani družine tvorijo sistem, v katerem drug na drugega medsebojno vplivajo in v katerem se oblikujejo čutenjske, miselne in vedenjske sheme vsakega posameznika. Za razumevanje medsebojnega vplivanja in vlog, ki jih imajo pri tem starši in otroci pa moramo najprej razložiti mehanizem projekcijske-introjekcijske identifikacije. Odcepljene, zanikane oziroma disocirane psihične vsebine (ki nastanejo kot posledica prevelike notranje napetosti ob bolečih, travmatičnih izkušnjah) se ob valentnem posamezniku (ki ima podobne izkušnje bolečine oziroma travme) prebudijo in proecirajo [3]. Valentni posameznik postane nosilec teh nerazrešenih psihičnih vsebin [3].

Privlačnost med dvema odraslima osebama je v valentnosti psihičnih vsebin med njima. Tako že v zakonskem oziroma partnerskem odnosu s kompulzivnim ponavljanjem partnerja ponovno oblikujeta afekt, poznan iz njune izvorne družine. Otrok v svoji brezpogojni odvisnosti do staršev oblikuje svojo notranjepsihično strukturo glede na afekt, ki je najmočnejši v družinskem sistemu. Tako postane nehote valenten za vse odcepljene starševske psihične vsebine in nehote introjecira te vsebine, ki postanejo del njegove psihične strukture. Čutenja v družinskem sistemu krožijo in se prelivajo med starševskim in otroškim podsistemom.

Projekcijska-introjekcijska identifikacija poteka v vseh odnosih. Družina je najbolj zavezujoč sistem, ki najbolj pomembno vpliva na vse ostale odnose. Najbolj zavezujoč odnos je odnos med starši in otroci. Otrok si staršev ne more izbirati. Njegova notranjepsihična shema se izgradi na podlagi njegovega odnosa s starši. Tako je zanj eksistencialno pomembno na se na nek način naveže na svoje starše, saj le preko navezanosti lahko oblikuje svojo notranjepsihično podobo. Le tako, da oblikuje odnos s starši, lahko emocionalno preživi. Starši za otroka pomenijo ideal, ne glede na to kakšen odnos zmorejo imeti z njim. Otrok svojo psihično strukturo prilagodi tako, da svoje starše lahko dojema kot dobre. V emocionalno toplem in spodbudnem okolju otrok ima otrok možnost tudi sebe doživljati kot dobrega. Ob emocionalno odsotnih oziroma zlorablajočih starših pa otrok zaradi svoje ranljivosti starše idealizira, sebe

pa začne prepoznavati kot slabega. Oblikuje se cel spekter obramb, ki posameznika varujejo pred emocionalno bolečino. Med otrokom in staršem se oblikuje navidezna vez, ki daje občutek povezanosti in pripadnosti, čeprav v odnosu ni prave bližine, povezave in intimne [2]. Tak način odnosa izhaja iz zgodnje navezanosti na pomembnega drugega in ostaja model za vse nadaljnje odnose.

Zakonski odnos, starševstvo in otroška prezentacija družinskih odnosov so med seboj povezana [6]. Kvaliteta zakonskega odnosa vpliva na kvaliteto starševstva in zakonski odnos ima pomemben vpliv na to, kakšen pogled otroci oblikujejo na odnose v družini [6]. Tako lahko predvidevamo, da vzajemen odnos med zakoncema predstavlja pomembno prednost pri doseganju odgovornega starševstva. Otrok ob takem vzorcu odnosa prepozna odnose v družini kot dobre, na podlagi česar lahko razvije tudi pozitiven pogled do samega sebe in do drugih ljudi. Nadaljnjo predvidevanje pa nas pripelje do zaključka, da nezadovoljiv zakonski odnos pomeni prenos nereguliranih čutenj iz zakonske v starševsko vlogo in oblikovanje navidezne vezi med otrokom in staršem.

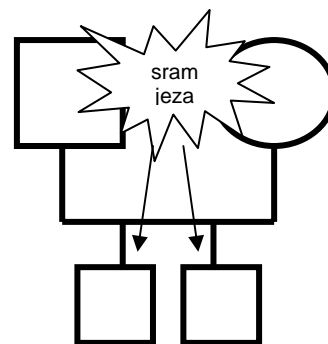
Poleg prenosa čutenj na otroka iz zakonskega odnosa pa raziskave kažejo tudi na prenos čutenj iz intrapsihične sfere posameznega starša. Že blaga oblika depresije in tesnobe v starših je povezana z karakternimi značilnostmi otroka in z oblikovanjem vedenjskih težav predšolskega otroka [7]. Starši, kateri poročajo o blažjih simptomih depresije, bolj pogosto poročajo o vedenjskih težavah njihovih otrok (motnje pozornosti), medtem ko starši z blažjimi simptomi tesnobe poročajo o karakternih posebnostih pri svojih otrocih (jih je težko pomiriti, so razdražljivi in socialno neprilagodljivi) [7].

3 PREPOZNAVANJE PROCESA PRENOSA ČUTENJ V DRUŽINI

V naslednjem poglavju bom prenos čutenj, projekcijsko-introjekcijsko identifikacijo in oblikovanje navidezne vezi predstavila na dveh terapevtskih primerih¹.

Opis prvega primera:

Jasmina in Uroš sta na terapijo prišla zaradi njune zakonske krize in zaradi občutka neuspešnosti pri vzgoji njunih dveh sinov. Poročena sta že 20 let in imata 15 in 17 let stara sinova (Miha in Luka). Večji del njunega zakona je zaznamovala Uroševa odvisnost od alkohola in njegova odsotnost. Pred dvema letoma se je vključil v program za premagovanje odvisnosti in je od takrat uspešen v vzdrževanju abstinence. Sedaj pa oba čutita močno krizo ob soočanju s praznino v njunem odnosu in pri soočanju s čustveno odsotnostjo njunih sinov. Mlajši Miha ima motnje hranjenja, starejši se je odmaknjen in cele dneve presedi pred računalnikom. V šoli je starejši sin uspešen, mlajši pa ima velike težave zaradi svoje brezvoljnosti.

Shema 1: Prenos čutenj (prvi primer)

Občutek neuspešnosti je tako Jasmini kot Urošu poznan in njunih izvornih družin. Med njima se je oblikoval močan afekt sramu in jeze, ki ju nista uspela nasloviti in razrešiti. Uroš se je umaknil v zasvojenost, Jasmina v svoje delo in družino. Nenaslovljena čutenja so se nehote proecirala v njuna sinova. Oblikoval se je sistem, kjer sram in jeza nista naslovljena in regulirana. In prav neregulirano čutenje je tisto, ki družinski sistem najbolj zaznamuje. In tako kot je Uroš poskušal sram in jezo regulirati z zasvojenostjo, tako sedaj Miha in Luka svoja nenaslovljena čutenja regulirata z emociolanim umikom od svojih staršev. Zasvojenost z računalnikom in neuspešnost v šoli pa je le njun klic po starših, ki jih bojo razumeli v teh čutenjih. Le starša, ki so bosta priznala svoj sram in jezo, bosta lahko našla ponovno pot do emocionalne bližine s svojimi sinovi.

Med zakonca sta se naselila čutenja sramu in jeze, ki si jih med seboj ne moreta regulirati in jih zato proecirata v sistem. Otroka sta pred to projekcijo nemočna. Tako sram in jeza postaneta del njunih notranjepsihičnih sfer. Odvisnost je pogosto močno povezana z navidezno vezjo, ki jo je otrok prisiljen oblikovati z nedostopnimi starši. Z »navidezno vezjo«¹ otrok poskrbi za svoja čutenja v otroštvu, v odrasli dobi pa to vez nadomesti z odvisnostjo [2]. Odvisnost tako postane način obvladovanja čutenj v odraslosti in ponoven poskus nadomestiti emocionalno prikrajšanost iz otroštva.

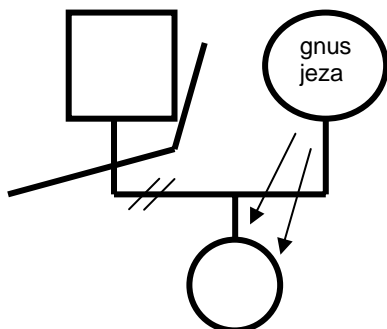
Čutenja sramu in jeze Uroš in Jasmina zaradi emocionalne prikrajšanosti ne uspeta regulirati v svojem odnosu in jih tako nehote proecirata v otroški podsistem.

Opis drugega primera:

Anica je na terapijo prišla zaradi težav, ki jih ima s svojo 11 let staro hčerjo Majo. Maja ima hude izpade jeze in besa. Večkrat tudi udari svojo mamo. Maja tudi sama pove, da je zelo nezadovoljna in da bi rada, da mamim prijatelj, ki živi z njima, odide. Majin oče živi drugje s svojo družino in Maja gre rada k njim za vikend. Anica se počuti nemočno in pravi, da ima občutek, da jo hči izsiljuje in da je zlobna do nje. Večkrat ima občutek, da bi najraje zbežala. Anica ima za seboj dve zvezi, kjer je bil prisoten alkohol in nasilje. V otroštvu je živela z mamo, do svoje pubertete ni vedela, da mož njene mame, ki ga je imela za očeta ni njen biološki oče. Ko se je začela telesno razvijati je doživela spolno

¹ Imena in podatki oseb so izmišljeni in izbrani naključno.

zlorabo, ki se ji je kasneje ponavljala tudi v vseh ostalih odnosih z moškimi.

Shema 2: Prenos čutenj (drugi primer)

Zloraba najbolj močno oblikuje navidezno vez med staršem in otrokom. Vsaka zloraba pusti za seboj močna čutenja gnusa in jeze. In še posebej, če se le-ta zgodi v družini pomeni, da ta čutenja ne morejo biti regulirana in se prenašajo preko mehanizma projekcijsko-introjekcijske identifikacije. Neregulirana čutenja gnusa in jeze Anica nehote projicira v svojo hči. Maja s svojo jezo poskuša vedno znova najti stik s svojo mamo, vendar dokler se Anica ne sooči z jezo in gnusom iz svojega otroštva in odrasčanja, svojo hči v teh čutenjih ne more slišati. Ta čutenja jo ogrožajo in celo povzročijo, da v svoji hčeri vidi grožnjo. Edini način kako umiriti otrokovo jezo je v tem, da starš prepozna jezo v svoji notranjepsihični sferi. To pomeni, da poskuša ponovno regulirati čutenja, ki so ostala potlačena ob zlorabljaljajočih odnosih v otroštvu.

4 ZAKLJUČEK

Model relacijske družinske terapije govori o delovanju osebe na treh nivojih: notranjepsihičnem, interpersonalnem in sistemskem [3]. Notranjepsihična sfera posameznika se oblikuje v zgodnjih izkušnjah odnosa s starši, z mehanizmom projekcijske-introjekcijske identifikacije pa se notranjepsihične vsebine prenašajo na interpersonalni in sistemski nivo. Patologija se prepoznava v partnerskih in družinskih odnosih.

Odgovorno starševstvo pomeni prepoznavanje simptomatičnega vedenja pri otroku kot izkaz nereguliranega zakonskega odnosa in kot izkaz notranjepsihične blokade.

Starši se ob svojih otrocih nehote soočajo z izkušnjami iz svoje izvorne družine. Spomini na emocionalno vzdušje v izvorni družini so pomembni pri prepoznavanju sedanjih vzorcev starševstva [1]. In čeprav teh izkušenj kot starši ne morejo spremeniti, lahko spremenijo svoje odzive na njih. S prepoznavanjem zgodovine in spominov iz otroštva se zavedanje delovanja v sedanjosti lahko premakne v smer bolj odgovornega vedenja.

Vzgoja tako ne more pomeniti nekih naprej določenih smernic, ampak je proces, ki ga starši oblikujejo ob svojih otrocih. Vzgajati pomeni učiti se ob otroku, ki nastajajo v odnosu z otrokom, lahko tudi otroka naučimo vsa čutenja sprejeti in jih konstruktivno regulirati. Vzgoja mora biti vedno vzajemen in dvosmeren proces. Odgovorno starševstvo pa pomeni sprejetje vseh čutenj, ki se pojavijo v procesu razvoja otroka in jih konstruktivno regulirati. S frustracijo, ki jo prinese tako zahtevna naloga kot je naloga vzgajati in biti odgovoren starš, pa se lahko starš bolj uspešno spopade, če že ima izkušnjo spodbujajočega odnosa z drugo odraslo osebo. Spodbujajoč zakonski odnos je varovalni dejavnik pri oblikovanju vloge odgovornega starša.

Odgovorno starševstvo tako ne pomeni biti idealen starš, ki ima vedno vse odgovore in ki vedno razume vsako potrebo svojega otroka. Odgovorno starševstvo pomeni dovoliti sebi kot odrasli osebi čim večji spekter različnih odzivov na določeno čutenje, saj ima s tem otrok večjo možnost, da svoja čutenja in odzive prepozna kot sprejemljive. To pa pomeni, da bo vedno bolj uspešen v samostojni regulaciji čutenj in da bo tudi v svojih nadaljnjih odnosih imel dobro izhodišče za oblikovanje emocionalno toplega prostora.

5 REFERENCE

- [1] Baker, Jason K.; Crnic, Keith A. The Relation Between Mothers' Reports of Family-of-Origin Expressiveness and Their Emotion-Related Parenting. *Parenting: Science and Practice*, vol. 5/4 st. 333-346. 2005.
- [2] Firestone, Robert W.; Firestone, Lisa; Catlett, Joyce. *Conquer Your Critical Inner Voice*. Barnes&Noble books. 2002. New York.
- [3] Gostečnik, Christian. *Relacijska družinska terapija*. Brat Frančišek in Frančiškanski družinski inštitut. 2004. Ljubljana.
- [4] Gostečnik, Christian. *Ne grenite svojih otrok*. Brat Frančišek in Frančiškanski družinski inštitut. 2003. Ljubljana.
- [5] Kompan Erzar, Katarina. *Skrita moč družine*. Brat Frančišek in Frančiškanski družinski inštitut. 2003. Ljubljana.
- [6] Shamir, Haya; Rocher Schudlich, Tina Du; Cummings, E. Mark. *Merital Conflict, Parenting Styles, and Children's Representations of Family Relationships*. *Parenting: Science and Practice*, vol. 1/1-2 st. 123-151. 2001.
- [7] West, Amy E., Newman, Denise L. *Worried and Blue: Mild Parental Anxiety and Depression in Relation to the Development of Young Children's Temperament and Behavior Problems*. *Parenting: Science and Practice*, vol. 3/2 st. 133-154. 2003.

NATALITETA IN RELIGIJA:

Odločitev za starševstvo v sodobni sekularizirani družbi

Vinko Potočnik
Univerza v Ljubljani
Teološka fakulteta
Poljanska 4, 1000 Ljubljana, Slovenija
Tel: +386 1 434 58 42; fax: +386 1 43458 54
vinko.potocnik@guest.arnes.si

POVZETEK

V začetku osemdesetih let prejšnjega stoletja se je tudi Slovenija pridružila državam s povsem neugodnim nivojem natalitete. Razprava - v polju družbenih sprememb - identificira objektivne in subjektivne dejavnike sprememb rodnosti, od procesov funkcionalne družbene diferenciacije, do novega očetovstva in protektivnega otroštva. Osrednji del pozornosti pa je namenjen osvetlitvi povezav med religioznostjo in rodnostjo oziroma starševstvom. Analiza zavrne tezo, da v moderni sekularizirani družbi religija nima več vpliva na gibanje natalitete oziroma starševstvo. Analiza namreč kaže, da je pri religioznih ljudeh predstava o idealnem številu otrok nad povprečjem, pa tudi dejansko je odločitev za starševstvo med njimi višja.

Ključne besede: rodnost, starševstvo, novo očetovstvo, idealno število otrok, religioznost

Uvod

V začetku osemdesetih let prejšnjega stoletja se je tudi Slovenija pridružila - ekonomsko in tehnološko večinoma najrazvitejšim - državam s povsem neugodnim nivojem natalitete. Še več, na začetku novega tisočletja je Slovenija, glede na več negativnih demografskih kazalcev, večino evropskih držav tudi prehitela - npr. dosega najnižjo raven porok, najvišjo raven samomorilnosti. Kot kažejo demografski podatki (Statistični letopis, 2005), se je v letih 2002 - 2004 nataliteta v Sloveniji spustila pod devet živorojenih otrok na 1000 prebivalcev, kar je - z izjemo Nemčije, Litve in Latvije - v tem času najnižji tovrstni podatek v 27 članski Evropski uniji. S primerjavo podatkov o nataliteti z ravnjo mortalitete ugotovimo negativni naravni prirast oziroma, da je slovenska rodnost globoko pod ravnjo enostavnega obnavljanja prebivalstva.

Zaradi dramatičnega padca natalitete v postmoderne družbi postaja vprašanje rodnosti oziroma starševstva - materinstva in očetovstva - vedno bolj središčno in predmet številnih proučevanj: Kaj se je tako usodnega s starševstvom zgodilo, da, kot se zdi, ni več kos svojemu poslanstvu demografskega obnavljanja skupnosti? Gre za kakšno družbeno marginalizacijo starševske vloge, ali pa je v krizi starševstvo samo na sebi?

Manj pa je raziskav o tem, kakšno vlogo ima pri padcu natalitete religioznost. Zastavlja se namreč vprašanje, ali starševstvo tudi v religiji/-jah ne najde več potrebne opore - še posebej v krščanski, ki je tudi zaradi konceptualne vezanosti na družino samo zelo povezano z usodo družine?¹ Ali je sploh še zaslediti vpliv religioznosti na odločanje za starševstvo, in kolikšen naj bi bil?

Preden bomo s pomočjo empiričnih podatkov predstavili povezave med religioznostjo in rodnostjo oziroma starševstvom, omenimo nekaj splošnih sprememb na področju starševstva v postmoderne družbi.

1. Rodnost in starševstvo v vrtincih družbenih sprememb

Pri opazovanju natalitete v našem času takoj opazimo dvoje: da imajo starši oziroma ženske manj otrok² in da se za materinstvo odločajo kasneje. V zadnjih treh desetletjih se je v Sloveniji povprečna starost matere ob rojstvu prvega otroka občutno zvišala - več kot za pet let -, za nekoliko manj pa povprečna starost vseh mater na letni ravni. Prelaganje materinstva v poznejša leta ne pomeni le, da v tem življenjskem obdobju ženske več časa posvetijo svoji izobrazbi in karieri. Kaže tudi na daljše časovno obdobje prehoda iz družine staršev v lastno družino, oziroma na spremembe do nedavna uveljavljenih družinskih oziroma življenjskih potekov. Podaljšana mladost praviloma pomeni tudi krajše obdobje aktivnega starševstva. Prelaganje materinstva je postalo že kar družbena norma.

Sicer pa je seznam dejavnikov upadanja rodnosti dolg in nedokončen. M. Ule in M. Kuhar (2003, 108-118) jih navajata, delno po Lesthaegheju, kar okoli dvajset (skupin), pri čemer se zdi zelo pomembna ne le višja dostopnost kontracepcije in splava, marveč tudi višja izobraženost in ekonomska avtonomija žensk, visoke kariere, stanovanjske in potrošniške aspiracije; sploh poudarek na kakovosti življenja, kamor sodi tudi »odprta prihodnost«, ki vodi v izogibanje nepreklicnim obvezam, zaradi višje verjetnosti

¹ Osrednji krščansko teološki pojmi se nanašajo na posamezne vloge družinskega življenja: Bog kot Oče (vir življenja, Stvarnik), Kristus kot Božji Sin, Marija kot Božja mati, vernik pri krstu kot duhovnem rojstvu postane Božji otrok.

² Na to kaže podatek o celotni stopnji rodnosti (tabela 1), ki pomeni povprečno število živorojenih otrok na žensko v rodni dobi. Nadalje vidimo, da je le okoli ena tretjina novorojenih otrok drugorojencev, tretjerojencev pa le desetina. Le nekaj odstotkov mater rodi več kot tretjič.

ločitve večje investiranje v lasno osebnost. Na splošni ravni gre dejansko za prevrednotenje vrednot s prevlado postmaterialističnih (kot so razvijanje osebnih nagnjenj oziroma samouresničevanje, svoboda izbire, strpnost do nekonvencionalnosti, etična avtonomija).

Upadanje rodnosti je povezano tudi s konceptom t.im. **odgovornega starševstva**, ki pravi, naj ima vsak toliko otrok, za kolikor lahko glede na svoje osebne danosti (npr. zrelost) dostojno poskrbi (Švab 126; Beck in Beck-Gernsheim, 132). Odločitev za starševstvo ni več prepuščena slučaju ali »usodi«, ki jo poznamo po reku »toliko otrok, kolikor jih bo Bog dal«.

Tabela 1: Živorojeni otroci v Sloveniji

	1976	1986	1996	2005	2006
SKUPAJ	30.339	25.570	18.788	18.157	18.932
Živorojeni na 1000 prebivalcev	16,8	12,9	9,5	9,1	9,4
Celotna stopnja rodnosti	2,17	1,65	1,28	1,26	1,31
Povprečna starost matere ob otrokovem rojstvu					
vseh otrok	25,4	25,6	27,4	29,4	29,7
prvega otroka	22,7	23,3	25,3	27,8	28,0
Rojstva zunaj zakonske zveze	3.198	5.043	5.984	8.475	8.943
zunaj zakonske veze, v %	10,5	19,7	31,8	46,7	47,2
Vrstni red rojstva (%)					
prvo rojstvo	49,6	47,3	46,7	50,4	49,6
drugo rojstvo	35,5	39,7	39,2	35,7	35,8
tretje rojstvo	9,8	9,8	10,9	10,6	10,9
četrto rojstvo ali rojstvo višjega reda	4,8	3,2	3,2	3,2	3,7

Viri: SURS, MNZ – Centralni register prebivalstva, MNZ – Direktorat za upravne notranje zadeve, Inštitut za varovanje zdravja RS.

Odgovorno starševstvo po eni strani pomeni visoko vrednotenje osebnostnega razvoja ženske in moškega, ki je potrebno za starševstvo. Morda je zato negotovosti in dvomov o lastnih starševskih sposobnostih še več. Po drugi strani pa je to iztočnica za **protektivno otroštvo**, ki postaja vse bolj značilnost oziroma zahteva današnjega starševstva (Švab, 135; Beck in Beck-Gernsheim, 145).

Številni raziskovalci družine v zahodnih družbah že nekaj časa opažajo trend k t.im. **novemu očetovstvu**, ki pomeni aktivnejše vključevanje očetov v družinsko življenje (Rener, Švab et al. 2006, 75). Gre za drugačno delitev dela, ne le gospodinjskega, marveč tudi ali predvsem skrbi za otroke. Oče je aktivnejše navzoč že v času nosečnosti, sodeluje v pripravah na porod in je pri njem tudi navzoč. Da je pojav novega očetovstva v precejšnji meri navzoč tudi v Sloveniji, kaže podatek o navzočnosti očetov pri porodu

(Inštitut za varovanje zdravja RS, 2005). Zanimivo pri tem je, da v slovenskih regijah sovpadata podatka o najnižji rodnosti in o najnižji navzočnosti očetov pri porodu. Verjetno je navzočnost očetov pri porodu indikator njihove siceršnje (družinske, vzgojne) participacije, kar je eden izmed verjetnih dejavnikov nižje rodnosti.

Navedeni elementi sprememb rodnosti in starševstva dobro kažejo na osnovni trend družinskega (vključno zakonskega in prokreativnega) področja življenja: od objektivnih in materialnih k subjektivnim oziroma medosebnim odnosom (Rus in Toš, 164). Raziskovanja znova in znova potrjujejo, da je odločitev za otroka (kot tudi zakonsko ali zunaj zakonsko zvezo ali družino) vedno bolj načrtovana in pretehtana odločitev, pač glede na dane objektivne in subjektivne pogoje zanjo. Posameznik ima pri roki vse manj danih scenarijev (predvsem pa ne več enega splošno sprejetega), pa vse več možnosti. Tudi načrt družinskih prehodov je v njegovih rokah (tudi na ramah!).

Takšno subjektivizacijo rodnosti omogoča in tudi podpira splošen družbeni proces funkcionalne diferenciacije, v katerem postajajo ne le velike družbene institucije, kot so ekonomija, politika, religija, marveč tudi družina, zakon in starševstvo med seboj vedno manj povezane in »uskrajene«, pač pa v veliki meri »neodvisna« področja življenja in delovanja. To pomeni, da odločitev za družino ne vključuje več tudi odločitve za otroke (starševstvo). Podobno je reprodukcija vse manj vezana na zakonsko zvezo, kar potrjujejo podatki o veno večjem deležu rojenih zunaj zakonske zveze. Reprodukcijske tehnologije (npr. kontracepcijska in hormonska sredstva) so pripeljale celo do ločitve seksualnosti in reproduktivnosti. Posamezne institucije so tako vse manj splošno sprejemljivi scenariji določenega vedenja. Religije oziroma religiozne institucije pri tem niso nikakršna izjema.

Kratko skico dejavnikov rodnosti lahko sklenemo z ugotovitvijo, da lahko govorimo o dveh poglavitnih tipih dejavnikov rodnosti (Rener et al. 2006, 74; Ule in Kuhar, 108). Največkrat slišimo o **objektivnih dejavnikih**, kot so stanovanje, bolj ali manj stabilna zaposlitev, delovni čas, ki pogojuje možnost uskladitve dela, kariere in družinsko-vzgojnega življenja, zakonodaja in z njo povezana socialna ter zdravstvena podpora staršem, ipd. Gotovo so zelo pomembni objektivni pogoji ekonomski: gospodarsko-ekonomske razmere pogojujejo npr. možnosti reševanja stanovanjskega vprašanja, tudi dolžino porodniškega dopusta, otroškega varstva, ipd. Vedno bolj pomemben dejavnik rodnosti so spremembe na trgu delovne sile, še posebej v razmerah visoke zaposlitve žensk.

Vendar se vedno pomembnejši kažejo **subjektivni dejavniki**, kot so želja po otroku, psihosocialna usposobljenost oziroma zrelost za odgovorno starševstvo, dobro razmerje s parterjem oz. partnerko, dobra sorodstvena in prijateljska socialna mreža, vrednotne usmeritve, predvsem pa kvaliteta osebnega življenja. Vse kaže, da subjektivni pogoji za odločitev za otroka postajajo prioritetni.

2. Med željami in realnostjo

Če drži ugotovitev o prednosti subjektivnih dejavnikov rodnosti, potem so v sodobnem načinu življenja pogledi, izbire, vrednotne usmeritve posameznika zelo odločilne, če ne kar ključnega pomena. Objektivne družbene okoliščine gotovo ohranjajo svoj vpliv, vendar naj bi bila odločitev za starševstvo vedno bolj podrejena željam in osebnim interesom posameznika. Drugače povedano, zelo pomenljiv element za razumevanje rodnosti in starševstva se zdi podatek o tem, kakšne predstave imajo ljudje o idealnem številu otrok. Zaradi opisanih okoliščin ima ga podatek projektivno lastnost. V primerjavi z realnim številom otrok pa omogoča ugotoviti, ali realno število otrok idealno presega ali pa za njim zaostaja. V kulturi zelo številnih rojstev vemo, da je prenekatera mati vzdihnila, »kaj pa je tebe treba bilo«, kar govori, da so bila idealna števila otrok pogosto nižja od realnih. V sodobni družbi pa je, nasprotno, ob drugačnih »pritiskih« na starševstvo pričakovati nižje realno število otrok.

To razmerje je mogoče izluščiti s pomočjo empiričnih podatkov svetovne raziskave vrednot (WVS 1981-2001). Primerjava izjav respondentov o tem, koliko otrok imajo in na drugi strani o tem, kolikšno se jim zdi idealno število otrok³ vsaj nakazuje, v kolikšni meri družbene okoliščine niso takšne, da bi omogočale uresničevanje želja in idealov posameznikov glede rojevanja otrok.

Tabela 2: Dejansko in idealno število otrok v Sloveniji

Število otrok	Koliko otrok imate?						Idealno število otrok?	
	Slovenija (1992)		Slovenija (1995)		Slovenija (1999)		Slovenija (1992)	Slovenija (1995)
nič	237	23,0 %	274	27,4%	267	26,6%	1,60%	0,40%
1	219	21,2 %	182	18,2%	187	18,6%	3,60%	3,90%
2	416	40,3 %	378	37,8%	391	38,9%	59,40 %	55,60 %
3	96	9,3%	127	12,7%	112	11,1%	27,60 %	33,60 %
4	41	4,0%	28	2,8%	27	2,7%	5,50%	5,10%
5	13	1,3%	5	,5%	11	1,1%	1,70%	0,80%
6	9	,9%	5	,5%	9	,9%		0,20%
7 in več			1	,1%	1	,1%	0,40%	0,30%
Skupaj	N=1031	100,0 %	N=1000	100,0 %	N=1005	100,0 %	100,0 %	100,0 %

Vir: WVS 1992; 1995; 1999

Analiza skoraj 250.000 intervjujev iz vseh delov sveta, posnetih v zadnjih dveh desetletjih prejšnjega stoletja (WVS) pokaže, da imajo vprašani v povprečju dva otroka (natančno 1,93). Največ otrok na posameznika izkazuje Jordanija in Irak (malo nad tri). Med evropskimi državami so v času raziskave na vrhu Irska, Albanija, Poljska. Slovenija je z 1,49 otroka v spodnjem delu lestvice, v družbi Madžarske, Italije, Latvije, Velike Britanije.

³ Mnenja o idealnem številu otrok pogojno jemljemo kot podatek o tem, koliko otrok bi kdo v idealnih okoliščinah želel imeti. Izračuni so moji.

V primerjavi s številom otrok, ki jih ljudje imajo, so v zadnjem času predstave o idealnem številu otrok višje, v povprečju dosežejo 2,69 otroka.⁴ Razlika znaša 0,76 otroka. Najvišjo razliko med željami in realnostjo izkazuje Malta,⁵ za njo pa se nahajajo Velika Britanija, Hrvaška, Srbija, Irska.

Tudi v Sloveniji je razlika med obema podatkomata o otrocih občutna, saj znaša skoraj za enega otroka (natančno 0,95, pri čemer je idealno število otrok 2,44 in realno 1,49) in je torej precej nad svetovnim povprečjem. Kot kažejo podatki WVS iz let 1992 in 1995 (tabela 2), ima v zadnjem desetletju prejšnjega stoletja največ vprašanih po dva otroka, in prav tako jih največ – skoraj dve tretjini – meni, da je to idealno število otrok. Na drugem mestu so želje po treh otrocih, to število otrok pa dejansko dosega le desetina populacije. Le enega otroka pa si želi zelo nizko število ljudi (komaj nekaj odstotkov), vendar pa ima edince in edinke okoli ena petina vprašanih. Po štiri otroke ali več pa ima le dober odstotek ljudi, in približno tolikšne so tudi želje.

3. Vernost in število otrok

Zdi se, da je večina strokovne javnosti mnenja, da religija (religije) danes ne vpliva(jo) več na demografske tokove – že kar nekaj časa naj bi te moči več ne imele, vsaj od šestdesetih let prejšnjega stoletja, kot je že tedaj to drdil Lenski (Halman/Riis, 76). Na to opozarjajo tudi teorije sekularizacije, ki ugotavljajo slabljenje vpliva religioznosti na razna področja življenja. Svoje pa dodajo tudi procesi funkcionalne družbene diferenciacije, ki religijo kot specifično dejavnost omejujejo na njej lasten prostor delovanja in ima na ta način na večino področij življenja manj – vsaj neposrednega - vpliva.

Takšna ugotovitev je razumljiva in sprejemljiva predvsem na makro (in v veliki meri tudi mezzo) družbeni ravni. Vsekakor danes Cerkev ne kreirajo družinskih in demografskih politik, posebej še tam, kjer je uveljavljena ločitev med državo in cerkvijo. Nekaj vpliva na mezzo družbeni ravni je mogoče zaslediti v okviru lokalnih skupnosti (delovanje npr. cerkvenih materinskih domov ali cerkvenih svetovalnic bodočim staršem). Vendar težišče vsakršnega vpliva se pomika vedno bolj na mikro raven oziroma na raven individualnega življenja in odločanja. Zato je pričakovati vpliv religioznosti na odločanje za starševstvo in s tem na demografske tokove, kolikor naj bi ga sploh bilo, pretežno na ravni osebne/individualne religioznosti in versko moralnih orientacij.

Da bi upoštevali dve ravni religioznosti, smo za analizo izbrali dva podatka vernosti: oceno pripadnosti cerkvi/denominaciji, ki postavlja nekoliko bolj v ospredje institucionalni in tradicionalno kulturni vidik vernosti, in pa

⁴ Določena razlika med idealnim in realnim številom otrok je seveda pričakovana, saj bodo nekateri mlajši intervjuvanci – ne glede na to, ali otroke že imajo ali ne - otroke lahko še imeli. Zgovornejše so primerjave med državami in kulturnimi okolji.

⁵ Očitno zato, ker je v tej deželi padec natalitete zelo hiter, predstave o idealnem številu otrok pa vsaj do neke mere ostajajo več ali manj na prejšnji ravni.

vprašanje vere v Boga, pri čemer je bolj v ospredju osebna raven vernosti.

V tabeli 3 pa lahko opazimo, da med tema dvema vidikoma vpliva varnosti na rodnost ni pričakovane signifikanten razlike. Tako verska pripadnost kot vera v Boga podobno razločujeta višjo oziroma nižjo rodnost.

Tabela 3: Slovenija: Koliko otrok imate?

Ima otrok	Pripadnost verskim skupnostim/cerkvam		Vera v Boga	
	ne pripada	pripada	ne veruje	veruje
nič	34,6%	24,6%	31,4%	25,1%
1	17,7%	18,5%	22,3%	15,0%
2	38,5%	37,6%	38,1%	37,8%
3	6,9%	14,7%	7,0%	16,5%
4	1,7%	3,2%	0,9%	3,9%
5		0,7%		0,8%
6 in več	0,4%	0,7%	0,3%	0,8%

Vir: WVS 1995

Dobro pa je vidna razlika o številu otrok med verujočimi in neverujočimi, v korist večjega števila otrok pri verujočih. Med tistimi, ki so brez otrok ali imajo samo enega, je vernih relativno manj. Sicer je tako med verniki kot neverujočimi največ takih z dvema otrokoma, vendar pa tiste, ki imajo tri, štiri ali več otrok skoraj izključno predstavljajo le verujoči – po obeh predstavljenih načinih merjenja vernosti skoraj v povsem enaki meri.

Vsekakor pa s temi podatki ne trdimo, da je vernost edini dejavnik, ki vpliva na višje odločanje za starševstvo pri verujočih. Razvidno je le, da je ta dejavnik jasno prisoten. Posebno jasno se vidi, da so družine s številčnejšimi otroki skoraj izključno le z versko usmerjenimi starši.

Skoraj identično sliko glede razmerij med verujočimi in neverujočimi nudijo podatki – tabela 5 - o idealnem številu otrok. Tudi v tem primeru so v večini predstave o idealni družini z dvema otrokoma – pri neverujočih je delež teh kar dvotretjinski, pri verujočih pa polovičen. Sicer pa skoraj ni ljudi, katerim je ideal življenje brez otrok. Prav tako je malo tistih, ki bi jim bil idealen le en otrok – relativna izjema so le tisti respondenti, ki ne pripadajo nobeni verski skupnosti. Občutna razlika se pokaže pri idealnem številu treh otrok, kjer je delež verujočih občutno višji. Prav tako je med verujočimi veliko višji delež predstav o družini še s bolj številnimi otroki.

Tabela 4: Mnenja o idealnem številu otrok v Sloveniji

Idealno štev. otrok	Pripadnost verskim skupnostim/cerkvam		Vera v Boga	
	ne pripada	pripada	ne veruje	veruje
nič	1,3%	0,1%	0,9%	0,2%
1	6,1%	3,3%	3,9%	3,7%
2	65,9%	51,8%	64,4%	50,3%
3	22,7%	37,4%	28,5%	36,5%
4	3,1%	5,9%	2,1%	7,2%
5	0,9%	0,8%	0,3%	1,2%
6 in več		0,7%		0,8%

Vir: WVS 1995

Jasnejšo podobo zveze med nataliteto in religioznostjo dobimo s pomočjo korelacijskih koeficientov.⁶ V tabeli 6 so te zveze prikazane na celotnem vzorcu tretjega vala WVS, v zadnjih dveh stolpcih pa primerjalno za Slovenijo v istem obdobju. Tako v svetovnem kot tudi v slovenskem merilu so nedvoumno izražene statistično značilne zveze med religioznostjo in številom otrok, ki jih vprašani imajo kot tudi med religioznostjo in idealnim številom otrok.

Najprej je seveda potrjena močna povezava med številom otrok in predstavami o njihovem idealnem številu. Takšen rezultat je seveda več kot pričakovan. Zaradi te zveze se podatek o idealnem številu otrok kaže z visoko stopnjo napovedovanja rodnosti, posebno v novem času, ko je vedno večja teža odločitve pri posamezniku, skladno z njegovimi željami in interesi.

Pri religioznosti ima spremenljivka država ali regija – ki pomeni posebno zgodovinsko izkušnjo in kulturo - običajno zelo pomembno vlogo. V primeru natalitete pa vidimo, da temu ni tako, še posebej ne glede idealnega števila otrok. To je precej presenetljivo, ko pa vemo, da so okolja marsikje prava norma – ena za visoko, druga pa za nizko število otrok. V tem smislu so verjetno lokalna okolja pomembnejša od nacionalnih⁷

Tudi spol za rodnost ni signifikanten, še posebej v Sloveniji ne. Povsem drugače pa je s starostjo, saj vemo, da starost najmočnejše pogojuje vprašanje števila otrok, manj pa predstave o idealnem številu otrok.

Precej podobno zvezo z nataliteto imata stopnja izobrazbe in subjektivna ocena družbenega statusa. V svetovnem merilu zelo močno pogojujeta tako realno število otrok, idealne predstave pa veliko manj, vendar še vedno signifikantno. V Sloveniji s predstavo o idealnem številu nimata signifikantne zveze.

Nadaljnjih pet spremenljivk v tabeli 6 se nanaša na religioznost. Vse pa so tako s številom otrok, ki jih ljudje imajo, kot tudi s predstavami o idealnem številu otrok, signifikantno povezane, tako v Sloveniji kot na ravni svetovnega vzorca.

Pripadnost cerkvi je v Sloveniji najmočnejše povezana s predstavami o idealnem številu otrok. Zanimivo se zdi, da je dejansko število otrok tesneje veže z versko vzgojo kot pa predstave o idealnem številu otrok.

Nadalje vidimo, da se v polju rodnosti identificiranje z religiozno osebo v glavnem pokriva z verovanjem v Boga, saj se oboje v enaki meri povezuje z vprašanji tako realnega kot idealnega števila otrok. V Sloveniji so te vezi nad splošnim svetovnim povprečjem.

Posebno močna pa je vez tako med realnim kot idealnim številom otrok in občutjem pomembnosti Boga v človekovem življenju. V primerjavi z vero v Boga, ki je lahko tudi zelo filozofska, gre očitno tukaj za bolj živeto

⁶ Ker ne gre – vsaj ne vedno - za linearne zveze variabel, bi bilo zveze bolje prikazati s Spermanovim koeficientom, vendar je za njegovo izračunavanje količina podatkov prevelika. Zato so prikazani Pearsonovi koeficienti, ki v globalu pokažejo isto podobo.

⁷ Ponovno slišimo, »da v Rovtuh zakonca malo veljata, če nimata tri, bolj štiri otroke.« To je posebnost kraja, kajti v bližnjem Logatcu je to povsem drugače.

vernost. Zato je razumljivo, da so verske vezi s tako pomembnim vprašanjem, kot je število otrok, izrazite – še pav posebno v Sloveniji.

Ker se težišče osebne vernosti pogosto odvija na vrednotni ravni, ni presenetljiva močna vez med številom otrok – tako realnim kot idealnim – in med vrednotnimi orientacijami. Presenetljiva pa je višina korelacijskega količnika, ki je v družbeni realnosti redkost. Zadnji vrstica tabele 6 namreč razkriva presenetljivo moč povezave, ki je v Sloveniji še izrazitejša. Večji kot je pri ljudeh nagib od

tradicionalnih vrednot (vključno z družinskimi, verskimi in moralnimi) v smeri sekularno racionalnih, tem manjše je število otrok, ki jih imajo, še izraziteje manjše pa je njihovo idealno število otrok. Zato je razvidno, kako močno se zgodba o rodnosti odvija prav na polju vrednotnih usmeritev.

Tabela 5: Korelacijska matrika ne-pomembnih zvez med realnim in idealnim številom otrok ter religioznostjo

		CELOTEN NABOR WVS (N= 74852)		SLOVENIJA (N=1000)	
		Koliko otrok imate?	Idealno število otrok?	Koliko otrok imate?	Idealno število otrok?
Koliko otrok imate?	Pearson Correlation	1	,259(**)	1	,254(**)
	Sig. (2-tailed)		,000		,000
	N	74852	71220	1000	969
Idealno število otrok?	Pearson Correlation	,259(**)	1	,254(**)	1
	Sig. (2-tailed)	,000		,000	
Država	Pearson Correlation	,016(**)	,009(*)	.(a)	.(a)
	Sig. (2-tailed)	,000	,011	.	.
Spol	Pearson Correlation	,033(**)	-,013(**)	,071(*)	,063(*)
	Sig. (2-tailed)	,000	,001	,025	,049
Starost	Pearson Correlation	,411(**)	,110(**)	,486(**)	,168(**)
	Sig. (2-tailed)	,000	,000	,000	,000
Dosežena stopnja izobrazbe	Pearson Correlation	-,266(**)	-,048(**)	-,299(**)	-,059
	Sig. (2-tailed)	,000	,000	,000	,064
Socialni razred (subjektivni)	Pearson Correlation	,112(**)	,041(**)	,137(**)	,026
	Sig. (2-tailed)	,000	,000	,000	,440
Pripadnost verski denominaciji	Pearson Correlation	,104(**)	,108(**)	,113(**)	,157(**)
	Sig. (2-tailed)	,000	,000	,000	,000
Versko vzgojen/a	Pearson Correlation	,125(**)	,087(**)	,170(**)	,146(**)
	Sig. (2-tailed)	,000	,000	,000	,000
Religiozna oseba	Pearson Correlation	-,104(**)	-,114(**)	-,157(**)	-,164(**)
	Sig. (2-tailed)	,000	,000	,000	,000
Vera v Boga	Pearson Correlation	,096(**)	,103(**)	,157(**)	,164(**)
	Sig. (2-tailed)	,000	,000	,000	,000
Pomembnost Boga v tvojem življenju	Pearson Correlation	,161(**)	,151(**)	,175(**)	,232(**)
	Sig. (2-tailed)	,000	,000	,000	,000
Tradicionalne/sekularno racionalne vrednote	Pearson Correlation	-,160(**)	-,203(**)	-,232(**)	-,343(**)
	Sig. (2-tailed)	,000	,000	,000	,000

** Correlation is significant at the 0.01 level (2-tailed).

* Correlation is significant at the 0.05 level (2-tailed).

Sklepne ugotovitve

Empirični podatki dokazujejo, da religioznost, navkljub sekularizaciji in vrtincem sodobnih družbenih sprememb, predvsem individualizaciji družinskih oblik –

vključno s področjem rojevanja –, ohranja določen vpliv v prostoru rojevanja, in sicer ne toliko na makro institucionalni in politični ravni, tudi ne na mezo ravni,

marveč predvsem na mikro (individualni in družinski) ravni ter prav posebno na ravni vrednotnih usmeritev.

Zdi se, da na tem področju prihaja do posebne zveze z religioznim tudi zato, ker področje rojevanja oziroma starševstva – poleg umiranja, precej tudi sklepanja zakonske zveze – v pozno moderni kulturi ostaja v sferi religioznega oziroma sakralnega. Morda že zaradi tega, ker nikoli ni povsem jasno, ali naj rojstvo razumemo predvsem kot medicinski ali družbeni ali administrativni ali moralni ali predvsem globoko osebni pojav. Mnogim je predvsem nekaj svetega, nekaj, kar presega okvire zgolj človeških dejanj. Zato rojstva večino ljudi pokličejo k obrednim dejanjem, k praznovanju – če ne verskim (krst) pa vsaj civilnim obredno simboličnim dejanjem, kot smo v času socialistične ureditve poznali civilni krst. Zaradi tako kompleksne povezanosti rojevanja z religioznim, se zdi razumljivo, da katerakoli demografska politika, če hoče biti uspešna, religioznega dejavnika ne more v celoti zaobiti.

V našem prostoru lahko demografska politika računa – kolikor zadeva katolištvo, ki je religija okolja – s prispevkom pri razvoju vrednotnih in moralnih orientacij, ki so družini in starševstvu naklonjena. Primarna verska socializacija v vernih družinah postopoma prehaja v sekundarno v verskih skupnostih in gibanjih. Posebnega pomena je desetletja delujoča priprava na cerkveno poroko, prav tako samo sklepanje cerkvene zakonske zveze, ki to vez promovira s tem, da jo povzdiguje v območje zakramentalnega, svetega, s tem pa bolj zavezujoče in zato trdnejše partnerske zveze.

Starševstvo – ne le materinstvo, marveč tudi očetovstvo – je znotraj krščanstva posebna vrednota, saj je privilegiran primer krščanske (darujoče) ljubezni, ki je najvišja norma evangelija.

Vključevanje staršev v versko skupnost lahko razumemo kot nastanek posebne neformalne družinsko socialne mreže, ki je lahko ena izmed dodatnih upor in protiutež naraščajoči individualizaciji družinskega življenja.

Kaže, da religija, kljub sekularizaciji, ostaja v samem žarišču vitalnosti sodobnega življenja (Škamperle, 119), v precejšnji meri tudi na področju natalitete.

Viri in literatura

Beck, Ulrich in Beck-Gernsheim, Elisabeth. 2006. *Popolnoma normalni kaos ljubezni*. Ljubljana: FDV.

Halman, Loek & Riis, Ole. 2003. *Religion in Secularizing Society*. Leiden-Boston: Brill.

Rener, Tatjana & Sedmak, Mateja & Švab, Alenka & Urek, Mojca. 2006. *Družina in družinsko življenje v Sloveniji*. Koper: Založba Annales.

Rus, Veljko in Toš, Niko. 2005. *Vrednote Slovencev in Evropejcev*. Ljubljana: Dokumenti SJM.

SURS, *Statistični letopis Republike Slovenije 2006*.

Šircelj, Milivoja in Žnidaršič, Tina. 2005. *Otroci in mladina z demografskega vidika*. Črnak-Meglič, Andreja (ur.) 2005. *Otroci in mladina v prehodni družbi*. Ljubljana: Aristej, MZŠ in Urad R Slovenije za Mladino.

Škamperle, Igor. 2007. Globalizirano sveto in nove oblike religioznosti. *Bogoslovni vestnik* 67: 117- 132.

Švab, Alenka. 2001. *Družina: od modernosti k postmodernosti*. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče.

Ule, Mirjana in Kuhar, Metka. 2003. *Mladi, družina, starševstvo: Spremembe življenjskih potekov v pozni moderni*. Ljubljana: FDV.

World Values Survey (WVS).

<http://www.worldvaluessurvey.org/services/index.html>.

NOVA SOLIDARNOST MED GENERACIJAMI – ob zeleni knjigi EU o odzivu na demografske spremembe

Prof. dr. Jože Ramovš

Inštitut Antona Trstenjaka za gerontologijo in medgeneracijsko sožitje

Povzetek

Po letu 2000 se je evropska, svetovna in slovenska politika odzvala na demografske spremembe z več dokumenti od madridske skupščine OZN o staranju 2002 in berlinske ministrske konference 2002 do strokovno in politično izjemno prodorne Zelene knjige Sveta EU *Odziv na demografske spremembe: nova solidarnost med generacijami* 2005. Ta dokument vidi v novi solidarnosti med generacijami skupno rešitev štirim glavnim demografskim nalogam današnje Evrope, to so nizka rodnost evropskih narodov s posledičnim številčnim neravnostem med generacijami, težavno vključevanje mladih v družbeno delitev dela, prehitro izstopanje srednje generacije iz nje s posledično nizko udeležbo tretje generacije ter naglo rastočo potrebo po negi in oskrbi najstarejših starih ljudi. Tej strategiji sledi jeseni 2006 sprejeta slovenska *Strategija varstva starejših do leta 2010 – solidarnost, sožitje in kakovostno staranje prebivalstva*. Inštitut Antona Trstenjaka za gerontologijo in medgeneracijsko sožitje že poldrugo desetletje razvija in uvaja programe za medgeneracijsko sožitje. Za uresničitev evropske in slovenske strategije z intenzivnim javnim delom za novo solidarnost med generacijami je razvil model krajevnega medgeneracijskega središča, ki temelji na socialnem kapitalu mrežne sinergije novih programov za kakovostno staranje in solidarno sožitje med generacijami v organizacijski povezavi z vsemi obstoječimi programi, ustanovami in organizacijami, ki so v kraju pomembne za kakovostno staranje in sožitje med generacijami.

Ključne besede: solidarnost med generacijami, staranje, demografske spremembe, medgeneracijsko središče

Novi evropski in slovenski dokumenti o staranju in sožitju med generacijami

Svetovna politika se je odzvala na staranje prebivalstva tik pred prelomom tisočletja z razglasitvijo leta 1999 za mednarodno leto starih ljudi. Nato je pripravljala vrhunsko svetovno politično srečanje skupščine OZN o staranju v Madridu aprila leta 2002, kjer je izdala dva pomembna dokumenta, Mednarodni načrt ukrepov v zvezi s staranjem in Politično deklaracijo (Madrid 2002). Še isto leto poleti je bila Berlinska Ministrska konferenca evropskih držav, kjer so bili sprejeti trije dokumenti: Poročilo, Deklaracija in Regionalna strategija za uresničevanje madridskih dokumentov (Berlin 2002). V tem času so po

svetu pospešeno nastajale znanstvene ustanove za preučevanje staranja, stekle so številne raziskave, naglo so se množila spoznanja o stanju na področju staranja in starosti.

Leta 2005 je Svet EU poslal v javno razpravo Zeleno knjigo kot skupni evropski politični odziv na več perečih demografskih problemov, ki naglo naraščajo; to so nizka rodnost evropskih narodov, številčno neravnost med generacijami, težavno vključevanje mladih in nizka udeležba tretje generacije v družbeni delitvi dela ter rastoča potreba po negi in oskrbi starih ljudi. S strokovnega vidika zelo pomembna in opazna novost tega dokumenta je povezanost vseh teh problemov in nalog v eno celoto pod skupnim imenovalcem, ki je izražen v naslovu dokumenta: »*Odziv na demografske spremembe: nova solidarnost med generacijami*« (Svet EU 2005); to je osnovno sporočilo dokumenta. S tem kratkim, toda strokovno izredno prodornim dokumentom je Evropa pokazala, da sta skrb za naraščajoče število starih ljudi in učenje dobrega sožitja med generacijami dve plati iste akutne, celo preživetvenene socialne naloge naše evropske kulture.

Dokument se začne z jasnim stavkom: »*Evropa se danes sooča z demografskimi spremembami, ki so po svojem obsegu in teži brez primere.*« Zaveda se torej, da tako težavne socialne naloge evropska kultura verjetno ni imela od selitve narodov. Že v uvodu in nato skozi celotno besedilo streže s statističnimi podatki o rodnosti in staranju prebivalstva Evrope. Namesto stopnje rodnosti 2,1 otroka na žensko, ki je potrebna za obnovo prebivalstva, je le-ta v številnih članicah pod 1,5 otroka. Nove članice in kandidatke imajo še nižjo rodnost od ostale Evrope, izjema je le Turčija, kjer se bo prebivalstvo med leti 2005 in 2030 povečalo za 25%, to je 19 milijonov.

V prvem poglavju, ki ima naslov *Izzivi evropske demografije*, zelena knjiga razgrne in razčleni problem nizke rodnosti. Med številnimi znanimi vzroki zanjo in statističnimi podatki izstopa eno, ki je oporno mesto za prihodnost, da si namreč Evropejci želijo imeti več otrok, kot jih dejansko imajo: želijo si jih povprečno 2,3 na žensko. Med političnimi usmeritvami, ki o njih govori dokument, pa je obetavna zlasti tista, ki išče rešitve v smeri boljše uskladitve poklicnega in družinskega življenja mladih družin. Prvo poglavje se dotakne tudi ustaljene prakse razvitih evropskih držav v zadnjih desetletjih, ko so potrebe po delovni sili zadovoljevale s priseljevanjem. Pri tem se zaveda, da priseljevanje ne reši problema demografske krize

avtohtonih evropskih narodov in da je naloga poštene integracije priselencev zelo zahtevna.

Drugo poglavje, *Nova solidarnost med generacijami*, je osrednje in povzema naslov celotnega dokumenta; razčlenjeno je v več podnaslovov. Napisano je v luči dejstva, ki ga poudari že prvi stavek, da bo po letu 2010 vedno manj mladih in odraslih v srednjih letih, vedno več pa »starajočih se delavcev«, upokojencev in ostarelih. Zato bodo naše družbe morale najti nove načine za izkoriščanje potenciala rasti. Omenja zlasti dva: boljše vključevanje mladih generacij in starejših državljanov.

Mladi so veliko pogosteje brezposelni kot ljudje po 25 letu, so bolj izpostavljeni revščini in diskriminaciji. Dokument posebej razčlenjuje dejstvo, da »znanje, pridobljeno v šoli, ni vedno v skladu s potrebami družbe znanja, in šolski neuspeh ostaja na zaskrbljujoči ravni«. Obetavno rešitev vidi v dinamičnem zaposlovanju, ko bi »mladi pogosteje menjavali izobraževanje v šoli, zaposlitev in z delom povezano usposabljanje, da bi zadostili potrebam gospodarstva. Prav tako bodo morali bolj izkoristiti možnosti izobraževanja na daljavo.« Vsekakor je prednostna strategija Evrope preprečevanje dolgotrajne brezposelnosti mladih, boj proti šolskemu neuspehu in dvig ravni začetnega usposabljanja, ki se mora tako in tako nadaljevati z vseživljenjskim učenjem. Tu bi med najtežjimi nalogami vsekakor morali dodati tudi dokaj množično omamljanje mladih z alkoholom in drugimi omamnimi snovi, kar se med mladimi dogaja prvič v zgodovini človeštva in pomeni izgubo precejšnjega dela majhne mlade populacije.

Sledi zgovoren podnaslov »Globalen pristop aktivnemu življenjskemu ciklu«. Pod njim ni veliko besedila, jasno pa pove, da se bodo morala podjetja opreti na izkušnje in znanja »starajočih se« delavcev. To pomeni dvig povprečne dobe upokojitve, kar ta in drugi dokumenti Evrope in Slovenije predpostavljajo kot skoraj samoumevno nalogo. Od tehnološkega razvoja dokument pričakuje, da bo omogočil bolje usklajevati družinsko in poklicno življenje.

Tretji podnaslov v osrednjem poglavju dokumenta se glasi »Novo mesto starejših v družbi«. Njihovo število se bo med leti 2010 in 2030 povečalo za več kakor tretjino. Dosedanji trendi kažejo, da bo tretja generacija bolj zdrava, premožnejša, mobilnejša – podobno kot mlajši dve generaciji, aktivno bo sodelovala v socialnem življenju in bolj množično nadaljevala poklicno pot, na primer z združitvijo polovičnega delovnega časa in upokojitve, kot se uveljavlja v ZDA. Posebej poudarja prostovoljstvo tretje generacije, ki že sedaj igra pomembno vlogo v družbi.

Drugo poglavje sklepa podnaslov »Solidarnost z ostarelimi«. Med leti 2010 in 2030 se bo število starih nad 80 let dvignilo za 57%. »Zaradi ženskega vdovstva, ki je posledica razlike v življenjski dobi med spoloma, se bo povečal delež osamljenih, zlasti žensk.« Poleg tega so ženske pokojnine nižje. Družine – v njih pa zlasti ženske – ne bodo mogle prevzemati povečane oskrbe starih ljudi. Slej ko prej pa ostaja upravičena želja, da ljudje ostanejo v starosti doma. Tu se odpirajo izzivi za stroko in državo, da naglo razvijeta in razširita nove modele pomoči družini s starim človekom in druge podporne socialne mreže za kakovostno

staranje in sožitje generacij v krajevni skupnosti. Ob potrebi po uveljavljanju novih socialnih politik za dolgotrajno oskrbo starejših se dokument sprašuje, kako uravnovešeno razporediti oskrbo starih ljudi med družine, socialne službe in institucije.

Kratko sklepno poglavje dokumenta je naslovljeno z vprašanjem »Kakšna je vloga Unije?« Med sugestijami izstopa spodbuda, naj države članice razvijajo dobre modele za reševanje celotne palete vprašanj medgeneracijskega sožitja od rodnosti, preko vključevanja mladih in starejših v delovni proces, do oskrbe starih ljudi. Unija pa bo njihove dobre izkušnje podpirala in širila med druge članice.

Zelena knjiga EU »Odziv na demografske spremembe: nova solidarnost med generacijami« je zelo pomembna. Že omenjena novost, da so na politični ravni združeni štirje sorodni demografski problemi v eno sistemsko povezano nalogo, je tako z vidika znanosti kakor s političnega vidika izjemen napredek v pristopu k reševanju teh nalog. Nizka rodnost, težavno vključevanje mladih v družbeno delitev dela, nizka udeležba tretje generacije v njej ter rastoča potreba po negi in oskrbi starih ljudi so en sam problemsko programski sklop, ki ga sistemsko povezuje medgeneracijska solidarnost. Ta povezava je tako temeljna, da nobeden od teh štirih problemov ni rešljiv brez drugih treh, ali z drugimi besedami, brez tega, da ustvarimo novo kakovost v medgeneracijskem sožitju. Na Inštitutu Antona Trstenjaka za gerontologijo in medgeneracijsko sožitje že več kakor desetletje delamo v smeri novega solidarnega povezovanja generacij, in sicer tako znanstveno raziskovalno kakor z oblikovanjem in širjenjem novih programov za kakovostno staranje in medgeneracijsko sožitje v skupnostih na terenu; veseli smo političnega dokumenta, ki jo usmeritev spodbudil.

Posebno pozornost zasluži tudi usmeritev dokumenta glede njegovega uresničevanja, da bo namreč Evropa podpirala dobre izkušnje članic in jih prenašala na druge. Sloveniji se tukaj ponuja možnost kot morda nikjer drugje, da je med vodilnimi. Letos umrl dr. Bojan Accetto je že pred štiridesetimi leti, leta 1966, ustanovil gerontološki inštitut, s katerim je bila Slovenija dve desetletji med vodilnimi na tem področju. Čeprav je po dvajsetih letih nadvse uspešnega delovanja z odhodom dr. Accetta v pokoj ta inštitut prenehal z delovanjem, je v zavesti domače in svetovne stroke še vedno živa njegova sled. Zadnja leta nadaljuje njegovo prekinjeno delo Inštitut Antona Trstenjaka za gerontologijo in medgeneracijsko sožitje, kjer smo prišli do vidnih spoznanj in razvili učinkovite celostne programe na področju medgeneracijskega sožitja; ta spoznanja in praktični programi se uspešno širijo doma in so cenjeni v mednarodnem strokovnem svetu (Ramovš 2003, 2006, 2007). Novi programi informiranja, ozaveščanja in izobraževanja vsega prebivalstva, uvajanja in organiziranja medgeneracijskega prostovoljstva in podobni programi so glavni pogoj za kakovostno staranje v domačem okolju. Slovenija ima dobre možnosti, da nameni razvoju na tem področju več pozornosti v svojo lastno korist in kot izvozni prispevek v prostor EU, ki si tega želi.

Slovenska vlada je kot odgovor na staranje prebivalstva in na evropske zahteve po skrbi za novo solidarnost med generacijami sprejela jeseni 2006 *Strategijo varstva starejših do leta 2010 – solidarnost, sožitje in kakovostno staranje prebivalstva* (Strategija 2006). Njen namen je ustvariti ugodne pogoje ohranjanje in krepitev solidarnosti in kakovostnega medčloveškega sožitja med tretjo, srednjo in mlado generacijo ter zagotoviti kakovostno staranje in oskrbo naglo rastočega deleža tretje generacije. V prvem delu dokumenta je razčlenjeno stanje kot vsebinsko izhodišče; posamezna poglavja predstavijo rast deleža starega prebivalstva, zlasti najstarejšega, zmanjševanje medgeneracijske povezanosti in ogroženost medgeneracijske solidarnosti, nizko vrednotenje starosti in njenega smisla, protislovnost marginalizirane samostojnosti tretje generacije v družbi ter zmanjševanje tradicionalne vloge družine in sosedstva pri skrbi za stare ljudi. Strategija je medresorski dokument, ki vsebuje strateške usmeritve vseh relevantnih ministrskih resorjev na področjih dela in zaposlovanja, pokojninskega in invalidskega zavarovanja, dolgotrajne oskrbe, socialnega varstva, družine, zdravstvenega varstva, vzgoje in šolstva, kulture in informiranja, znanosti in raziskovanja, stanovanjske politike in prostorskega planiranja, prometa ter osebne in druge varnosti starih ljudi, prav tako pa vključuje civilno družbo tretjega sektorja v skupno prizadevanje za kakovostno staranje in solidarno sožitje ljudi.

Perspektiven model za uresničitev slovenske in evropske strategije za kakovostno staranje in solidarno sožitje generacij so krajevna medgeneracijska središča. Model tvorita dva bistvena elementa. Prvi je uvajanje vrste novih, sodobnim potrebam ustreznih programov za kakovostno staranje in medgeneracijsko sožitje v skupnosti. Drugi je povezava novih in vseh obstoječih programov, ustanov in organizacij v občini (iz vseh področij, ki so naštetih v nacionalni strategiji) v sinergično celoto povezane krajevne socialne mreže. Pogoj za vzpostavitev krajevnega medgeneracijskega središča je odločitev občinskega vodstva in široko informiranje ter ozvaščanje vsega prebivalstva o potrebah in možnostih na področju staranja in sožitja med generacijami. Model krajevnih medgeneracijskih središč smo razvili na Inštitutu Antona Trstenjaka za gerontologijo in medgeneracijsko sožitje. V vzročni obliki ga zadnji dve leti uvajamo v občini Komenda, kjer je Občinski svet jeseni 2006 sprejel *Razvojni program skrbi za kakovostno staranje in za sožitje med generacijami v občini Komenda za obdobje 2006 – 2015*, zagotovil finance za gradnjo prostorov za majhen občinski dom za stare po sodobnem konceptu gospodinjskih skupin in za več kot deset drugih novih programov pomoči družini, ki doma oskrbuje starega družinskega člana, usposabljanje upokojencev za boljše razumevanje mlajših dveh generacij in obratno, več programov medgeneracijskega prostovoljstva in druge, zlasti pa vključitev krajevnih vrtcev, šol, zdravstva, sociale in številnih društev v delovanje medgeneracijskega središča. Bitka za novo solidarnost med generacijami se namreč dogaja predvsem v vzgoji od družine, preko vrtca in vseh vrst šol do vseživljenjskega učenja in univerze za tretje

življenjske obdobje; eden od glavnih akterjev pri tem so javna občila. svojo občinsko strategijo za kakovostno staranje in solidarno sožitje generacij pravkar sprejema tudi Občina Ruše, ki prav tako v sodelovanju z Inštitutom začenja uvajati svoje krajevno medgeneracijsko središče.

Sklepna spoznanja

Nova solidarnost med generacijami ni nova vrednota, ampak ista temeljna vrednota, ki je od začetka človeštva omogočala preživetje in družbeni razvoj. Zaradi sodobnih življenjskih razmer, ki so zelo drugačne od tradicionalnih, pa so za razvoj medgeneracijske solidarnosti pri posameznem človeku, v družini in v družbi potrebni novi vzorci za njeno učenje in uresničevanje.

Prvi pogoj za razvoj medgeneracijske solidarnosti je, da se mlada, srednja in tretja generacija med seboj dobro poznajo s pozitivne strani in doživljajo nujno potrebnost medsebojnega komplementarnega dopolnjevanja v življenju. Normalizirati je treba vsakdanje sožitje, da bodo mladi in starejši sodelovali v normalnih okoliščinah dela, razvedrila in reševanja težav v skupnosti. Evropska in slovenska strategija odziva na demografske spremembe usmerjata ta nov razvoj na številnih področjih, uresničiti pa ga je treba na lokalni ravni; pri tem je ena od dobrih možnosti model krajevnih medgeneracijskih središč.

Za razvoj nove solidarnosti med generacijami je potrebno, da celotno prebivalstvo pozna razlike med mlado srednjo in tretjo generacijo, možnosti za njihovo komplementarno dopolnjevanje in zavzame stališče, da so mladost, srednja let in starost eno smiselna obdobja človekovega življenja. Pri rednem šolanju morajo spoznati pravila medgeneracijske komunikacije ter si pridobiti navado rednega uspešnega komuniciranja z vsemi tremi generacijami. To navado morajo pridobiti otroci pred puberteto v zgodnjem obdobju šolanja s tako samoumevnostjo, kot se v tem obdobju navadijo plavati, umivati zobe, voziti kolo ter osnovne telesne, umetnostne, tehnične in gospodinjske kulture, v srednjem obdobju šolanja pa navado dobre partnerske komunikacije s tako samoumevnostjo, kot se navadijo vožnje z avtomobilom v javnem prometu. To je kognitivna in vedenjska osnova, da v obdobju mladostniške samostojnosti zavzame človek osebno stališče o vsakdanji vadbi solidarnega sožitja med generacijama; v medgeneracijskih razmerah naslednjih desetletij bo za sožitje med ljudmi vsakdanja človekova vadba medgeneracijske solidarnosti tako pomembna, kot sta vsakdanje gibanje in hrana za telesno zdravje.

Literatura:

- Berlin (2002). <http://www.unece.org/ead/pau/age/conf2002frame.htm>.
- Madrid (2002). <http://www.un.org/esa/socdev/ageing/waa/>.
- Ramovš Jože (2003). *Kakovostna starost. Socialna gerontologija in gerontagogika*. Ljubljana: Inštitut Antona Trstenjaka in SAZU.

- Ramovš Jože (2006). Qualitätsvolles Altern und Zusammenleben der Generationen. Der Präventionsbedeutung von Frankls Logotherapie in den zeitgenössischen Prombrammen für qualiätsvolles Altern und Zusammenleben der Generationen. V: Wiesmeyr O., Batthyány A. (Hrsg.). Sinn und Person. Beiträge zur Logotherapie und Exinstenzanalyse von Viktor E. Frankl. Weinheim und Basel: Beltz Verlag, str. 269-289.
- Ramovš Jože, Simona Hvalič Touzery, Ramovš Ksenija (2007). New programmes for quality ageing in Slovenia. XIII. Ogólnopolski Zjazd socjologiczny, Zeelona Gora, 13.-15-9.2007.
- Strategija varstva starejših do leta 2010 – solidarnost, sožitje in kakovostno staranje prebivlastva. Vlada RS, 21.9.2006:
[http://193.2.236.95/dato3.nsf/OC/0609261229438/\\$file/89v1_32.doc](http://193.2.236.95/dato3.nsf/OC/0609261229438/$file/89v1_32.doc).
- Svet EU (2005). Zelena knjiga »Odziv na demografske spremembe: nova solidarnost med generacijami. Bruselj, 2005 (uradni slovenski prevod).

UČENJE PARTNERSKE KOMUNIKACIJE KOT ODLOČILNI DEJAVNIK ODLOČANJA ZA ROJSTVO OTROKA IN ZA KREPITEV NOVE SOLIDARNOSTI MED GENERACIJAMI

Prof. dr. Jože Ramovš

Inštitut Antona Trstenjaka za gerontologijo in medgeneracijsko sožitje

Povzetek

Eden od pomembnih vzrokov, da se starši v evropskih državah ne odločajo za več otrok, je bistveno nižja kakovost medčloveškega sožitja v družinah od njihovega materialnega standarda. Odločilni dejavnik pri kakovosti sožitja v družini je kakovost pogovora med staršema, oziroma kakovost njune celotne komunikacije, ki poleg pogovora zajema še doživljanje partnerja ter nebesedno vedenje in dejanja v odnosu do njega. Komunikacija je – enako kot jezik – v celoti naučena veščina. Pogoj za dvig kakovosti medčloveškega in medgeneracijskega sožitja v družinah je torej intenzivno učenje osebnega in delovnega komuniciranja med staršema srednje generacije, saj njihovi vzorci komuniciranja določajo tudi vzorec komuniciranja in odnosov pri otrocih ter odnos obeh mlajših generacij do tretje generacije sorodnikov in ljudi v okolju. Ob naglem večanju deleža starih ljudi postaja prav komunikacija med generacijami izjemno aktualna. Odločilna kulturna in socialno politična naloga sedanje Evrope je ustvarjanje pogojev za oblikovanje in krepitev nove solidarnosti med generacijami. V zadnjem desetletju se razvijajo po svetu učinkovite metode za učenje partnerske komunikacije. Pri nas razvijamo na Inštitutu Antona Trstenjaka za gerontologijo in medgeneracijsko sožitje metode za intenzivno učenje medgeneracijske komunikacije. Z nekaj politične in strokovne volje je mogoče s sistematičnim učenjem partnerske in medgeneracijske komunikacije v sorazmerno kratkem času doseči bistveno izboljšanje kakovosti sožitja v družinah in skupnostih. Poleg uspešnega reševanja medgeneracijske solidarnost bo merljiva posledica tega tudi odločanje za večje število otrok, saj je od odnosov med partnerjema odvisno, ali bo človek spočet in se bo rodil.

Ključne besede: partnerska komunikacija, medgeneracijska komunikacija, rodnost, medgeneracijska solidarnost

1. Mesto sožitja in komunikacije na lestvici kakovosti življenja

V vseh obdobjih življenja je kakovost medčloveškega sožitja eno od odločilnih določil kakovosti človekovega življenja; po raziskavah si ljudje želijo samo še zdravja približno tako pogosto in vroče, kakor lepih odnosov, zlasti odnosov v družini.

Od odnosov med partnerjema je odvisno, ali bo človek spočet in se bo rodil. Kako bo razvil svoje prirojene sposobnosti in v kakšno življenje se bo usmeril je odvisno predvsem od medčloveških odnosov in razmerij v njegovi družini in ostalem socialnem okolju.

Koliko bo človek v srednjih letih doživljal zadovoljstvo in srečo, je odvisno predvsem od tega, koliko mu uspe oblikovati lepe odnose v svojem zakonu in družini, s sodelavci, prijatelji in znanci, odvisno je od tega, če so v soseski, družbi in državi medčloveška razmerja kolikor toliko po meri človeka.

Tudi v tretjem življenjskem obdobju ni drugače. Upokojen človek je veder, sproščen in miren, če ima primerno družbo, če ga mlajši dve generaciji sprejemata in cenita, če se jima zna približati, če čuti, da je nekomu pomemben ali za nekaj koristen. Če ima srečo, da je tako, je boljšega zdravja in ima voljo do življenja vse do konca, ko postane verjetno spet zelo odvisen od ljubeče nege drugih, podobno kakor je bil v začetku življenja. V trenutkih umiranja je njegova roka v mehkih dlaneh bližnjega zadnja človeška opora, mila in dobrodošla, morda bolj kot vse življenje pred tem. Še po smrti ostane človek odvisen od soljudi: da mu posvetijo kak trenutek lepega spomina, cvetlico, molitev.

2. Sožitje in komuniciranje sta v celoti naučeni sposobnosti

Človekovo življenje je torej odvisno od medčloveškega sožitja še preden je spočet skozi vsa življenjska obdobja in še po smrti; kakovost življenja je vse življenja odvisna od kakovosti medčloveškega sožitja, kakor je vse življenje odvisna od zdravja.

Naredimo logični korak naprej: kakor je treba vse življenje varovati in krepiti svoje zdravje in zdravje najbližjih z zdravo prehrano in gibanjem, tako je treba vse življenje krepiti svojo socialno klenost za lepo medčloveško sožitje s komuniciranjem.

Je pa bistvena razlika med zdravjem in sožitjem. Zdravje je odvisno tako od prirojene biološke trdnosti organov kakor od človekovega osebnega prizadevanja za zdravo življenje, utrjevanje in krepitev zdravja, medčloveško sožitje pa je v celoti naučena psihosocialna sposobnost. Sožitja in medčloveških odnosov se človek nauči ravno tako, kakor se nauči jezika. Na temelju prirojene sposobnosti se otrok z enako lahkoto nauči slovenščine ali

kitajščine, vljudnega in milega pogovora ali kvantaško odurnega. Človek se vse življenje uči jezika. Materinega se spontano nauči v otroštvu, nato pa ga v socialnem okolju, v šoli, pri delu, ob javnih občilih in drugod izpopolnjuje ali pa kvari vse do smrti. Vse življenje se lahko začne učiti tudi novega, tujega jezika, Leon Štukelj je prikupen primer stoletnika, ki se je dnevno učil angleščine in jo v tej rekordni starosti učinkovito uporabil na olimpiadi pred vso svetovno javnostjo.

Sožitje v osebnih medčloveških odnosih z najbližjimi v družini, službi in družbi je stvano predvsem iz medsebojnega sporazumevanja, to je iz komuniciranja ali občevanja. Komuniciranje pa sestavljajo štiri sestavine.

1. **Sporočanje.** Drugemu lahko pripovedujemo svoje misli in spoznanja, želje in potrebe, stiske in težave, doživljanje in izkušnje z govorno besedo. Vse to drugemu sporočamo ali kažemo tudi s svojim izrazom in obnašanjem, običajno bolj nevede in nehote kot zavestno. Drugemu sporočamo vse to tudi s svojimi dejanji, ki so – enako kot govor in obnašanje – lahko dobra ali zla do drugega.
2. **Sprejemanje.** Pripoved drugega poslušamo, slišimo in dojamemo. Obnašanje, nebesedno izražanje, ravnanje in dejanja drugega opazamo, razumemo in sodoživljamo, da bi jih dojeli čim bolj podobno temu, kakor jih dojema on sam.
3. **Molčanje.** Drugemu se ne sme reči ali narediti tistega, kar škodi njemu, nam, komu tretjemu ali sožitju med ljudmi; negativno ali nezrelo govorjenje, obrekovanje, opravljanje, »prenašamo pošte« in podobno kvari sožitje ljudi.
4. **Klicanja drugega.** Vsa drugi je enkratno človek, ki ga kličemo ali nagovarjamo osebno po njegovem imenu, službeno po njegovem priimku, uradno z njegovimi nazivi, se z njim srečujemo s pogledom iz oči v oči, iz obličja v obličje (Levinas).

Vse štiri sestavine komuniciranja so naučene, učimo se jih vse življenje, hote ali nehote, jih izboljšujemo in bogatimo ali pa siromašimo in slabšamo.

3. Sožitje in komuniciranje je v današnji evropski kulturi je zanemarjeno, zato je velik potencial

Pomislimo, da je evropska kultura kakih osem generacij (200 let) vlagala vse svoje napore v materialni razvoj. S tem je dosegla zgodovinski uspeh: skoraj obvladala je revščino, zlasti lakoto in zgodnje umiranje. Dosegla je napredek v materialni kakovosti življenja, ki ga ni bilo nikoli v zgodovini in ga ni danes v nobeni drugi kulturi. Človekova osebnost in medčloveško sožitje pa je ves ta čas ostalo ob strani. Ob visoki kakovosti materialnega udobja današnji ljudje tem bolj čutijo nizko kakovost sožitja, tako da so sami s seboj in z drugimi pogosto nezadovoljni. Depresivnost, agresivnost, množično omamljanje in visoka nezadovoljnost s partnerskim sožitjem so znaki tega. Tudi nizka rodnost, saj se par, ki ne zna usmerjati svojega sožitja v zdrav razvoj in svoje zadovoljstvo, praviloma ne odloča za otroka.

Da človek uvidi samoumevno logiko tega stanja, je dovolj pomisliti na izobraževanje. Danes se je v naši kulturi treba vsega zavestno naučiti, medtem ko je v tisočletni poljedeljsko obrtniško stanovski tradiciji učenje za življenje potekalo spontano iz vsakdanjih izkušenj. Biti danes mati ali oče, pomeni predvsem otroke učiti, učenju so namenjeni vrtci, šole v mladosti, vseživljenjsko učenje, občila ... Skoraj vse današnje učenje je usmerjeno v zbiranje stvarnega znanja, ki je potrebno za uspešno delo in za lastno dobro počutje. V »predmetnikih« ni skoraj ničesar, kar bi usposabljal za kakovostno sožitje. Otroci imajo poleg matematike, jezikov in drugih šolskih predmetov še vrsto vzgojnih: telesno vzgojo, likovno, tehnično, gospodinjsko ..., nimajo pa socialne vzgoje, vzgoje za komuniciranje, za sožitje. Domača in šolska vzgoja ter izobraževanje živijo glede tega v čudni samoprevari, kot da bi se sožitja in komuniciranja danes lahko učili na tradicionalni način s spontanim nezavednim posnemanjem, medtem ko se je treba vsega drugega naučiti zavestno. V tradiciji so se ljudje učili spontano v življenju gospodinjstva, umetnosti, tehnike za delo in za vožnjo, danes pa se je treba vsega od vožnje s kolesom in avtom naprej učiti zavestno vse do navajene rutine. To velja tudi za učenje sožitja.

Ljudje imajo močno potrebo po lepem sožitju. Ker zadnja leta nastajajo metode za uspešno učenje sožitja in komuniciranja, je ta živa človeška potreba največji potencial, ki ga ima evropska kultura ta trenutek za svoj razvoj. Če ga bomo izkoristili, bo kakovost sožitja dohitela materialno kakovost življenja in naša kultura bo ostalemu svetu vzor celostnega napredka človeka in družbe. To je v prihodnjih letih možno, ker je v človeški potrebi po lepem sožitju dovolj pogonske energije, znanost pa razvita do meje, da lahko naglo servisira družbo z uspešnimi metodami za učenje lepega komuniciranja v družini, službi in družbi.

4. Nekaj dobrih izkušenj pri učenju za lepo sožitje in komuniciranje

Psihologija, sociologija in antropologija so do sredine osemdesetih let spoznale veliko zakonitosti o človekovi osebnosti in o sožitju v mikrosocialnem okolju družine in male skupine, kakor tudi o sožitju v makrodružbenih razmerah. Izkušnja pa je pokazala, da naučeno znanje o osebnosti in sožitju ne pomaga k kakovosti lastnosti lastne osebnosti ali sožitja v družini, službi in družbi. Več prebranih knjig in predavanj o tem korelira z več ločitvami, nasilja v družini, depresivnosti ... Zato so se v devetdesetih letih začeli razvijati novi modeli učenja za osebno komuniciranje (za poslovno so se že prej) po metodi socialnega učenja, ki je blizu metodi učenja vožnje v avto šoli. Nekaj malega teorije daje vpogled v pravila in omogoči oblikovanje osebnega stališča do učenja vožnje ter do pozorne, skrbne in odgovorne vožnje v praksi na cesti. Temu je zelo podobno sodobno učenje za komuniciranje in sožitje: vrši v mali skupini po metodi socialnega učenja s pomočjo izurjenega inštruktorja ali trenerja za učenje partnerske, družinske ali medgeneracijske komunikacije.

V Nemčiji so razvili zelo uspešen tečaj za partnersko komunikacijo (UPS), v katerem se 4 pari vadijo komunicirati pod vodstvom dveh inštruktorjev skozi 6 enot po 3 ure. Eksaktno raziskovalno spremljanje uspešnosti tega tečaja v vsakdanjem sožitju družin kaže velike prednosti teh parov in družin pred drugimi. Ta tečaj prenašamo tudi k nam; na voljo je prevod poljudnoznanstvenega priročnika avtorjev Engla in Thurmaierja.

Na Inštitutu Antona Trstenjaka za gerontologijo in medgeneracijsko sožitje smo razvili vrsto kratkih tečajev (obsegajo 3 srečanja po 3 ure v mali skupini) za učenje lepšega sožitja med generacijami; usposabljamolade, zlasti študente in dijake, družinske člane, ki doma skrbijo za starega družinskega člana, ljudi, ki poklicno delajo s starimi ljudmi, upokoence, da boljše razumejo mlajši dve generaciji, usposobili smo nad 1.000 prostovoljcev vseh treh generacij za druženje s starimi ljudmi. Pravkar končujemo za vse gorenjske zdravstvene domove projekt, s katerim usposabljamol 12 predavateljic starševske (materinske šole) pred porodom za novo eno in pol urno informativno in izkušnjsko vsebino o komunikaciji med staršema kot odločilnem dejavniku za kakovosten razvoj otroka. Tudi vsi ti tečaji in projekti za sožitje se dobro obnesejo, čeprav so zelo majhna naložba časa in denarja.

Pri našem dosedanjem delu smo prišli do **zlatega pravila za osebnostno rast, kakovostno staranje in lepo medčloveško sožitje** (J. Ramovš 2003), ki se glasi:

V vsakem obdobju življenja mora človek poskrbeti, da je intenzivno osebno povezan vsaj z enim pozitivno usmerjenim človekom iz vsake generacije: z enim mladim, enim srednjih let in enim starim.

Biti osebno povezan pomeni, da se z njim vsaj eno uro tedensko pogovarja o njihovih osebnih izkušnjah in osebnem doživljanju; torej ne samo o splošnih, intelektualnih, delovnih ali drugih brezosebnih vsebinah.

Positivna usmerjenost v odnosu pa pomeni, da je pri komunikaciji pet prijetnih, spodbudnih ali pozitivnih vsebin na eno negativno; negativna pa ne sme biti med prvimi.

Spoznanja in izkušnje torej kažejo dvoje:

1. Če se država z mrežo javnih šol, zdravstvom, socialo, kulturo in drugimi resortji, civilna družba (pomembno vlogo imajo zlasti mediji in religije) in posamezniki prednostno usmerijo v učenje komuniciranja in sožitja, je mogoče v četrto stoletje doseči odločilen pozitiven premik v kakovosti sožitja v družini, delovno-službenem okolju in v družbi evropske kulture. Ta usmeritev je objektivno skorajda nujna zaradi številčnega neravnovesja generacij ob staranju prebivalstva; politika EU govori o nujni po »novi solidarnosti med generacijami« (Zelena knjiga o odzivu na demografske spremembe 2005).
2. Zgolj materialni socialni politični ukrepi po različnih državah Evrope ne kažejo vidnega in trajnega učinka na povečanje prenizke rodnoti za preživetje avtohtonega evropskega prebivalstva. Ta uspeh pa se kaže v Franciji, kjer se poleg sistematične vrste tovrstnih ukrepov že pol stoletja

širijo zakonske in družinske skupine, ki so odlična sodobna oblika življenjske šole za sožitje in komuniciranje v razširjeni »družini« nekrvnega sorodstva in nekrajvnega sosedstva po osebni izbiri. Pri njih se v tem času kaže vidno zmanjšanje problematike alkoholizem (EU konferenca o alkoholu 1995), čeprav so bili glede te problematike vedno v vrhu. Od vseh razvitih držav jim najboljše na področju rodnoti. Tudi naši programi, kakršen je Anin sklad, narekujejo hipotezo, da številčnost otrok v družini sovpada z zadovoljnim sožitjem in lepim komuniciranjem med staršema. Videz in raziskave o velikih in uspešnih družinah kažejo, da ti ljudje radi živijo, veselo živijo in jim je lepo med seboj.

Lepo sožitje in komuniciranje je vrednota sama zase. Če se zavzamejo za njuno učenje, ju je mogoče doseči z relativno nizko investicijo časa in denarja. Rezultati tega so gotovo zmanjšanje psihosocialnih patologij, zlasti omam in zasvojenosti ter boljše razumevanje in oskrba starih onemoglih ljudi. Vse kaže, da je stranski učinek tudi povečanje rodnoti. Če nizka rodnot in množično omamljanje mladih niso zadostna motivacija za odločno usmeritev v učenje lepšega sožitja in komuniciranja, je tu še druga, za srednjo in mlado generacijo nadvse aktualna motivacija: ohranitev medgeneracijske solidarnosti, ki je pogoj za kakovostno staranje velike povojne generacije.

5. Sklepna misel

V naši družini v Ljubljani stanuje mesec in pol moja 94-letna mati; po padcu je bila skoraj nepokretna na postelji in vozičku. Ko sem v soboto, 15. septembra popoldne pisal ta referat, je poklicala kot običajno za pomoč, da gre na potrebo. Ostal sem malo z njo in ji pripovedoval, kaj delam in o teje demografski konferenci. Nato je dobesedno dejala: »Narod je danes tako učen in izurjen, da bi podkoval muho; pa mu zmeraj uide. Od vsepovsod slišim, da bo slovenski narod propadel. Razmišljam, pa ne morem priti nikamor. Ko pride skupaj nekaj mladih, jih nič ne razumem. One pa ne mene. Mladih ne moreš podcenjevati. Da bi preziral nas stare, tudi ne prideš nikamor. Tako razmišljam, kako vse to rešiti, pa ne pridem nikamor.« Nato je malo pomolčala (jaz sem začel njeno pripoved dobesedno zapisovat na nek papir) in nadaljevala z razmislekom: »Moj ata je bil tesar, dober tesar; pa se ne hvalim, samo razmišljam o tem. Ko so končali delo na šentrupeškem turnu, ki je visok 60 m, mu je mojster Bajšč dal smreko, da jo nese na privezat na vrh turna. To je bilo veselje za tesarje, ki so končali delo in ljudem so dali veselje. Šel je po klanfah do vrha, na bunko, privezal smreko na križ in trikrat šel okrog križa po bunki, ki je menda velika kot majhen sod. Spodaj na trgu je bilo polno ljudi, ploskali so in se smejali. Gostilničarja Freliha in trgovca Kneza pa takrat ni bilo. Pozneje sta se dogovorila in očetu ponudila velik denar, da bi šel še enkrat, da bi videla. Ata bi se bil pokorajžil, denar bi mu prav prišel, imel je majhne otroke in so bili revni. Povedal pa je mojstru.

Mojster Bajšič, pisal se je Urbič, mu je rekel: 'Deželan, tega pa ne delat! Če padeš, se bodo vsi smejali, tisti, ki so zadnjič gledali, pa Freljih in Knez tudi. Polakonval se je denarja in zdaj ima! Kaj bo z otroki! Če se ponesrečiš pri poštemem delu, jim bodo vsi pomagali! Če boš poštemo delal in poštemo računal, te bodo imeli vsi radi.' In oče ni šel. Sedem otrok nas je vzredil in z mamo sta nas vzgojila delovne in pošteme ljudi in mi spet vsak svoje otroke, vas ...» (Njen oče je bil tedaj star kakih 30 let – to je bilo malo pred prvo svetovno vojno).

Telesno onemogla 94-letna kmečka ženska torej ob vprašanju o demografskih nalogah začne razmišljati o sožitju med ljudmi: o komuniciranju med generacijami, o prenosu vrednosti iz roda v rod: o poštemem delu brez hazarda in omame ter o pristnem veselju ob uspehih in lepem sožitju v družini, službi in družbi. Meni je ta materina pripoved edinstvena referenca tudi pri mojem znanstvenem delu na področju dela za kakovostno sožitje med ljudmi.

Zato lahko sklenem, da je osebno in javno, znanstveno in praktično delo za dvig kakovosti pogovora, komuniciranja med ljudmi v družini edina pot do boljšega sožitja, do bolj zadovoljnega in srečnega življenja. Stranski učinek tega je večje veselje do življenja: do lastnega življenja, kar pomeni manj malodušja in depresivnosti, do življenja drugega, kar pomeni manj agresivnosti in osamljenosti, in do življenja tretjega, potencialnega, kar pomeni odločanja za več otrok.

Literatura:

- Covery R. Stephen (1998). Sedem navad zelo uspešnih družin. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- Engl Joachim, Thurmaier Franz (2005). Kako govoriš z menoj? Dobra in slaba partnerska komunikacija. Ljubljana: Inštitut Antona Trstenjaka.
- Lukas Elisabeth (1993). Družina in smisel. Celje: Mohorjeva družba.
- Moeller Michael Lukas (1995). Resnica se začne v dvoje. Celje: Mohorjeva družba.
- Ramovš Jože (2003). Kakovostna starost. Socialna gerontologija in gerontagogika. Ljubljana: Inštitut Antona Trstenjaka in SAZU.
- Ramovš Jože (2005). Učenje lepšega sožitja je naša največja življenjska priložnost. V: Engl Joachim, Thurmaier Franz. Kako govoriš z menoj? Ljubljana: Inštitut Antona Trstenjaka, str. 149-174.
- Ramovš Jože (2007). Učenje lepšega sožitja in sodelovanja – naša veliko priložnost in pereča naloga. V: V vrtincu družbenih sprememb. 41. študijski dnevi Draga 2006. Trst: Mladika, str. 58-63.
- Ramovš Jože (2007a). Komunikacija med staršema odloča o sreči otrok in staršev. V: Družinska medicina, letnik 5, št. 9, str. 6-7.
- Rosenberg B. Marshall (2004). Nenasilno sporazumevanje. Ljubljana: Društvo svetovalcev zaupni telefon Samarijan.

Svet EU (2005). Zelena knjiga »Odziv na demografske spremembe: nova solidarnost med generacijami. Bruselj, 2005 (uradni slovenski prevod).

POVEZAVA MED ZDRAVIM FUNKCIONIRANJEM V DRUŽINI IN SPOLNO ZLORABO OTROKA

Tanja Repič

Frančiškanski družinski inštitut, Prešernov trg 4, 1000 Ljubljana
Tel: +386 1 200 6760; tanja.repicl@guest.arnes.si

POVZETEK

V prispevku želimo predstaviti raziskavo, v kateri smo ugotavljali, kako zdravo funkcionirajo družine, iz katerih izhajajo spolno zlorabljeni (SZ) in nikoli spolno zlorabljeni (NSZ) posamezniki. Pri tem se nismo osredotočali na dejstvo, ali je bila oseba spolno zlorabljena znotraj ali izven družine. Zdravo funkcioniranje smo merili z lestvico *Family-of-Origin Scale (FOS)*, avtorjev Hovestadt-a, Anderson-a, Piercy-a, Cochran-a in Fine-ja (1985). Vprašalnik je izpolnilo 339 oseb ($M = 22,5$ let, $SD = 3,5$), od tega 202 deklet in 137 fantov. Med udeleženci je bilo 17 % SZ, približno vsako peto dekle (5,2) in vsak sedmi fant (6,8). Med vsemi SZ udeleženci v raziskavi je bilo 78 % deklet in 22 % fantov. Družine SZ udeležencev kažejo na statistično pomembne razlike v manj zdravem funkcioniranju, v primerjavi z družinami NSZ.

Abstract: In this article, we would like to present research, where we investigated the difference in functioning within families of sexually abused children (SZ) and families with no sexual abuse (NSZ) experience. We did not focus, however, on the fact whether the person was sexually abused within the family or outside of it. We used FOS (Family-of-Origin) scale by Hovestadt, Anderson, Piercy, Cochran and Fine (1985) to measure the degree of healthy functioning in the family. 339 people completed the questionnaire ($M = 22.5$ years, $SD = 3.5$), 202 girls and 137 boys. 17 % of participants have experienced sexual abuse, which is approximately one in five girls (5.2) and one in seven boys (6.8). 78 % of all sexually abused participants in our survey were girls and 22 % were boys. The families of sexually abused participants show statistically significant differences in the way of functioning when compared to families with no experience in sexual child abuse.

1. UVOD

V družbi veljajo različne definicije spolne zlorabe, v splošnem pa o spolni zlorabi govorimo, kadar pride do spolnega kontakta med odraslo osebo in spolno nezrelim otrokom (gre za telesno in duševno, tj. emocionalno in socialno nezrelost) zaradi zadovoljitve spolnih potreb odraslega ali vsakega

spolnega kontakta ob uporabi sile, groženj, prevare ali moči (Finkelhor, 1986).

Raziskave kažejo, da so dekleta dvakrat pogosteje (Finkelhor, 1990), nekatere raziskave celo, da trikrat pogosteje (Little in Hamby, 1999) žrtve spolnih zlorab kot fantje. Po drugih podatkih ocenjujejo, da je skoraj vsaka tretja ženska in vsak šesti moški v otroštvu doživel neko obliko spolne zlorabe, kamor vključujejo tudi spolno zlorabo znotraj družine (Finkelhor, 1986).

Družina naj bi bila tista, ki bi dala otroku občutek varnosti, pripadnosti, sprejetosti in ljubljenosti. Če pa namesto teh prijetnih občutkov v družini prevladujejo zloraba, travma, nasilje, groza in podobno zastrašujoče, nasilno vzdušje, se otrok ne bo počutil varno, sprejeto in ljubljeno ter bo nezavedno tudi kasneje v življenju iskal situacije, ki mu bodo prebujale in ponavljale primarno vzdušje in temeljne afekte, saj le to pomeni za njegov intrapsihični svet pripadnost in domačnost (Gostečnik, 2004).

Trepper in Barrett (1989) opisujeta družino, kjer je velika možnost za spolno zlorabo, če ima rigidne spolne vloge, nobenih razmejitev (zlasti čustvenih), temne skrivnosti, slabo komunikacijo, nobene varnosti in mnoge konflikte med zakoncema. Prav tako menita, da je močan dejavnik tveganja, če je bil oče v otroštvu čustveno zlorabljen ali zanemarjen, mama pa spolno zlorabljena ali zanemarjena. Četudi bo v družini veliko dejavnikov tveganja, poudarjata, da ni nujno, da bo prišlo do spolne zlorabe, če bo imela družina dobre strategije spoprijemanja s stresnimi dogodki.

Podobno Figley (1983) in Catherall (1998) ugotavljata, da je prav uspešno spoprijemanje s stresom glavni kriterij razlikovanja med funkcionalnimi in nefunkcionalnimi družinami. Disfunkcionalne družine imajo disfunkcionalne strategije spoprijemanja s stresom, ki zavzemajo neučinkovito reševanje problemov, slabo komunikacijo (nedirektno), strukturne deficite (pomanjkanje kohezije, rigidne vloge) in strategije, ki producirajo nasilje ter zlorabo drog. V nasprotju z nefunkcionalno družino pa Olson (2000) govori o treh dimenzijah, ki so bistvene za funkcionalno družino: družinska povezanost, družinska fleksibilnost in dobra komunikacija v družini. Prav tako Hobfoll in Spielberger (1992) navajata bistvene dimenzije v družini, ki pomagajo pri spoprijemanju s

stresom in travmo: fleksibilnost ali prilagodljivost v nasprotju z rigidnostjo, povezanost v nasprotju z nepovezanostjo, komunikacija v nasprotju s skrivnostmi, jasnost mej v nasprotju z nejasnostjo mej ter struktura in obvladovanje v nasprotju s kaosom in nemočjo. Rosenbloom in Williams (1999) označujeta tipične odzive travmatiziranih družin kot take, v katerih primanjkuje intimnosti, prevladuje čustvena otopelost ali pa pretirani izbruhi jeze, zloraba substanc ter pogosti problemi s petimi osnovnimi psihološkimi potrebami (po varnosti, zaupanju, moči/kontroli, spoštovanju in intimnosti).

Prav tako Paveza (1988) med rizičnimi faktorji za spolno zlorabo otroka navaja nezadovoljstvo v zakonskem odnosu, ki predstavlja 7,19-krat večjo možnost za spolno zlorabo otroka, distanca v odnosu med materjo in hčerko 11,61-krat večjo možnost, kjer je bila mati žrtev partnerjeve agresije pa 6,51-krat večjo možnost.

Trepper in Barrett (1989) pa dodajata, da v incestuoznih družinah ni nobene strukture, pomešane so družinske vloge, ni razmejitev in prevladuje kaos. Lahko pa je za njih značilna druga skrajnost, togi in rigidni vzorci, kjer je oče zelo dominanten in slabo kontrolira svoje impulze, mama pa ima pasivno-odvisnostni osebnostni stil. Obratno pa Ball, Bourdeaudhuij, Crombez in Cost (2004) ne ločujejo med družinami, kjer se je zgodila zloraba v/zunaj družine, saj so na podlagi svojih raziskav ugotovili, da ni statistično pomembnih razlik med funkcioniranjem incestuoznih družin in družin, kjer se je zloraba zgodila zunaj družine.

Mollestrom, Patchner in Miller (1992) v svoji študiji nakazujejo, da je stopnja družinske kohezije najbolj obratno sorazmerna z deležem zlorabe otrok. Družinsko kohezijo opisujejo s stopnjo pripadnosti, pomočjo in medsebojno podporo družinskih članov. Rezultati mnogih drugih raziskav pa poudarjajo, da je predvsem podpora v družini (Holohan in Moos, 1981; Woodall in Mathews, 1989) najpomembnejši dejavnik, ko se družinski člani spoprijemajo s spremembami v življenju.

Iz zgoraj napisanega je razvidno, da je bilo že veliko napisanega in tudi raziskanega o funkcioniranju družin in spolno zlorabo otrok, nismo pa zasledili, da bi kdo raziskoval, kako sta avtonomija in intimnost kot elementa zdravega funkcioniranja v družini (Hovestadt in dr., 1985) povezani s spolno zlorabo. Pri tem se ne bomo osredotočali na dejstvo, ali je bila oseba spolno zlorabljen v ali zunaj družine, ampak nas predvsem zanima, kakšna je stopnja avtonomije in intimnosti v družinah, iz katerih izhajajo žrtve spolnih zlorab. Predvidevamo, da spolno zlorabljeni verjetno pogosteje prihajajo iz družin, kjer je nižja stopnja avtonomije in intimnosti v primerjavi z družinami tistih, ki niso bili nikoli

spolno zlorabljeni. Iz tega sklepamo, da slednje družine bolj zdravo funkcionirajo kot družine spolno zlorabljenih.

2. METODA

Udeleženci: V raziskavi je sodelovalo 339 udeležencev, 137 fantov (40 % vzorca, $M = 24$ let, $SD = 4,4$) in 202 deklet (60 % vzorca, $M = 22$ let, $SD = 2,5$). Razdeljeni so bili v dve skupini (ne glede na spol) – na skupino spolno zlorabljenih (SZ, $N = 59$, 17 % vzorca) in skupino nikoli spolno zlorabljenih (NSZ, $N = 280$, 83 % vzorca). Povprečna starost v skupini SZ je bila 22 let ($SD = 2,2$), povprečna starost NSZ je 23 let ($SD = 3,7$).

Instrumenti: Zdravo funkcioniranje v družini (*ko govorimo o družini, mislimo na izvirno družino – to je družina, v kateri otrok odrasča*) smo ugotavljali z lestvico *Family-of-Origin Scale (FOS)*. Petstopenjska lestvica meri po mnenju avtorjev (Hovestadt, Anderson, Piercy, Cochran in Fine, 1985) dva ključna dejavnika zdrave funkcionalne družine, in sicer avtonomijo in intimnost. Sestavljena je iz 40-ih trditev, vprašani pa so lahko odgovarjali, kako močno se strinjajo oziroma se ne strinjajo, da vsaka izjava opisuje njihovo družino. Hovestadt in dr. (1985) poudarjajo, da se elementi *avtonomije* v zdravi funkcionalni družini kažejo v jasnosti izražanja čustev (*JIC*), odgovornosti (*O*), medsebojnem spoštovanju (*MS*), odprtosti med člani družine (*OMČD*) ter soočanju z izgubami in ločitvami (*SIL*). Elementi *intimnosti* pa v spodbujanju izražanja čustev (*SIC*), ustvarjanju prijetnega družinskega vzdušja (*UPDV*), spoprijemanjem s konflikti s čimmanj stresa (*SKČS*), sočutjem med člani družine (*SMČD*) ter zaupanjem in razvijanjem zaupanja (*ZRZ*).

Pri vsakem posameznem elementu je bilo možno doseči najmanj 4 in največ 20 točk. Tako pri avtonomiji kot intimnosti je bilo torej mogoče doseči najmanj 20 in največ 100 točk (skupni seštevek vsot pri vseh petih elementih za vsak posamezni dejavnik tveganja). Višji kot je rezultat, bolj sta v družini razviti avtonomija in intimnost, kar posledično pomeni, da družina bolj zdravo funkcionira. Nazadnje pa smo sešteli še vse točke skupaj (za avtonomijo in intimnost), kjer je bilo možno dobiti največ 200 in najmanj 40 točk. Hovestadt in dr. (1985) poročajo o koeficientu test-retest (dva tedna) zanesljivosti 0,97. Cronbachova alfa je 0,75 in alfa na standardiziranih postavkah 0,97. Spolno zlorabo (SZ) smo ugotavljali z vprašanjem: »Ali ste bili v življenju kdaj spolno zlorabljeni?« Če je oseba obkrožila odgovor DA, potem je bila uvrščena v skupino SZ, v primeru, da je bil obkrožen odgovor NE, pa v skupino NSZ.

Postopki: Udeleženci v raziskavi so bili študenti s fakultet. Po predhodnem dogovoru s profesorji, ki predavajo na izbranih fakultetah, smo prišli na določeno uro predavanja, kjer smo 10 minut pred koncem razložili navodila in razdelili vprašalnike tistim, ki so želeli prostovoljno sodelovati v raziskavi.

Študentom in študentkam smo povedali, da bodo vsi odgovori anonimni ter uporabljeni izključno v raziskovalne namene. Za analizo rezultatov smo uporabili predvsem statistično metodo *t*-testa za neodvisne vzorce z enako in neenako varianco. Oblikovali smo dve skupini glede na to, ali je bila oseba spolno zlorabljena ali ne. (Skupin po spolu nismo oblikovali zato, ker bi zaradi premajhnega numerusa v skupini fantov, vseh fantov je bilo 137, SZ pa le 20, težko dobili verodostojne rezultate). S *t*-testi smo med obema skupinama primerjali vseh pet elementov avtonomije in vseh pet elementov intimnosti.

3. REZULTATI

Rezultati raziskave kažejo, da je bilo od vseh udeležencev v raziskavi ($N = 339$) 17 % spolno zlorabljenih ($N = 59$), kar pomeni, da je bila spolno zlorabljena povprečno vsaka šesta oseba (5,7). Nikoli spolno zlorabljenih pa je bilo 83 % ($N = 280$).

Med vsemi dekleti, ki so bila vključena v raziskavo ($N = 202$, 60 %), je bilo spolno zlorabljenih 19 % ($N = 39$) – približno vsako peto dekle (5,2); med fanti, ki so bili vključeni v raziskavo ($N = 137$, 40 %) pa je bilo spolno zlorabljenih 15 % ($N = 20$) – približno vsak sedmi fant (6,8).

Med vsemi SZ v raziskavi ($N = 59$) je bilo 66 % deklet ($N = 39$) in 34 % fantov ($N = 20$).

Raziskava je pokazala, da so v skupini SZ povprečne vrednosti posameznih elementov avtonomije in intimnosti nižje v primerjavi s skupino NSZ (glej tabelo).

Tabela 1: Povprečne vrednosti in standardne deviacije elementov avtonomije in intimnosti v skupini SZ in NSZ.

	spolno zlorabljeni (SZ; $N = 59$)		nikoli spolno zlorabljeni (NSZ; $N = 280$)	
	<i>M</i>	<i>SD</i>	<i>M</i>	<i>SD</i>
Vsota A in I	102,66	29,24	132,40	26,40
Vsota A	50,63	14,12	63,54	11,65
- JIČ	10,05	3,25	12,83	2,43
- O	9,58	3,26	12,72	2,46
- MS	9,54	3,91	13,06	3,52
- OMČD	11,14	3,27	12,29	2,70
- SIL	10,05	4,31	12,64	3,63
Vsota I	52,03	16,40	68,87	15,59
- SIČ	10,61	4,06	13,70	3,57
- UPDV	11,28	4,28	14,20	3,84
- SKČS	8,73	3,33	12,65	3,64
- SMČD	10,46	3,43	14,13	3,66
- ZRZ	11,13	3,12	13,49	3,16

Opombi. *M* – povprečna vrednost, *SD* – standardna deviacija.

Rezultati so pokazali, da se v avtonomiji v družini kaže statistično pomembna razlika ($t(76) = -6,57$, $p = 0,000$) med SZ om NSZ. Tudi vseh pet elementov avtonomije močno

odraža presenetljivo mnoge statistično pomembne razlike med tema dvema skupinama. Te razlike so v jasnosti izražanja čustev ($t(72) = -6,21$, $p = 0,000$), odgovornosti ($t(73) = -6,40$, $p = 0,000$), medsebojnem spoštovanju ($t(337) = -6,84$, $p = 0,000$), odprtosti med člani skupine ($t(76) = -2,53$, $p = 0,014$) ter v soočanju z izgubami in ločitvami ($t(76) = -4,30$, $p = 0,000$).

Raziskava je tudi pokazala na statistično pomembne razlike med intimnostjo v družini SZ in intimnostjo v družini NSZ udeležencev, $t(337) = -7,45$, $p = 0,000$. Tudi posamezni elementi intimnosti kažejo na mnoge statistično pomembne razlike, in sicer: v spodbujanju izražanja čustev ($t(337) = -5,90$, $p = 0,000$), ustvarjanju prijetnega družinskega vzdušja ($t(337) = -6,41$, $p = 0,000$), spoprijemanju s konflikti s čimmanj stresa ($t(337) = -7,63$, $p = 0,000$), sočutju med člani družine ($t(337) = -7,09$, $p = 0,000$) ter v zaupanju in razvijanju zaupanja ($t(337) = -5,52$, $p = 0,000$).

Nazadnje smo s *t*-testi pri obeh skupinah preimerjali še povprečje skupnih vsot (vsoto vseh elementov avtonomije in vseh elementov intimnosti). Potem pa smo vsoto točk avtonomije in intimnosti sešteli ter jo pri obeh skupinah primerjali med seboj. Ugotovili smo, da se med SZ in NSZ kažejo statistično pomembne razlike ($t(337) = -7,71$, $p = 0,000$).

4. RAZPRAVA

Rezultati so pokazali, da je bilo od vseh udeležencev naše raziskave 17% spolno zlorabljenih, kar pomeni približno vsaka šesta oseba (5,7). Tako kot v drugih raziskavah (Finkelhor, 1986; Little in Hamby, 1999), se je tudi v naši študiji izkazalo, da je pogostejša spolna zloraba deklet (približno vsako peto dekle; 5,2) kot fantov (približno vsak sedmi fant; 6,8). V primerjavi z raziskavami, ki ugotavljajo, da so dekleta dvakrat pogostejše žrtve spolnih zlorab (Finkelhor, 1990), pa naši rezultati kažejo, da so dekleta le za 1,31-krat pogostejše spolno zlorabljene od fantov, kar lahko nakazuje, da ni bistvenih razlik glede na spol.

V splošnem so se pokazale tudi mnoge statistično pomembne razlike v bolj zdravem funkcioniranju pri družinah posameznikov, ki niso bili nikoli spolno zlorabljeni, v primerjavi z družinami spolno zlorabljenih udeležencev. Nekateri avtorji (Figley, 1983; Catherall, 1998; Olson, 2000) to razliko opredeljujejo z ločevanjem med funkcionalnimi in disfunkcionalnimi družinami in poudarjajo, da so družine s travmatičnimi izkušnjami bolj disfunkcionalne.

Primerjava avtonomije ter njenih pet elementov med družinami SZ in NSZ udeležencev je prav tako pokazala na mnoge statistično pomembne razlike, ki se kažejo v statistično pomembni nižji stopnji pri vseh petih elementih: pri jasnosti izražanja čustev, odgovornosti, medsebojnem spoštovanju, odprtosti med družinskimi člani ter pri soočanju z izgubami in ločitvami. Te rezultate morda lahko povežemo s teorijo

Trepperja in Barrettove (1989), ki opisujeta družino, kjer je velika možnost za spolno zlorabo, med drugim tudi kot tako, ki nima čustvenih razmejitev, ali kot Hobfoll in Spielberg (1992) pravita, da ima nejasne in rigidne ali kaotične meje; iz česar morda lahko predvidevamo, da bodo člani težje *jasno izražali čustva*, saj najverjetneje ne bodo vedeli, katero čustvo h komu spada in kdo kaj čuti. Prav tako mnogi avtorji (Trepper in Berrett, 1989; Figley, 1983; Catherall, 1998) poudarjajo, da je v teh družinah slaba komunikacija, temne skrivnosti in mnogi konflikti med zakoncema. S pomočjo teh ugotovitev bi morda lahko razlagali tudi naše rezultate, kjer smo dobili nižjo stopnjo *odgovornosti* in *medsebojnega spoštovanja*, saj se bodo otroci najverjetneje težko naučili, kako naj bodo odgovorni in kako naj drug drugega spoštujejo, če se njihova modela za vzpostavljanje kasnejših odnosov, oče in mati, bolj malo spoštuje (Gostečnik, 2004) in sta pogosto v konfliktu. Pogosti konflikti verjetno kažejo tudi na nezadovoljstvo v zakonskem odnosu, ki predstavlja 7,19-krat večjo možnost za spolno zlorabo otrok (Paveza, 1988). Nadalje lahko tudi temne skrivnosti in slaba komunikacija v družini (Trepper in Barrett, 1989) povedo, da *družinski člani* niso preveč *odprti med seboj*, kajti če bi bilo v družini več sočutja, medsebojnega spoštovanja in dobre komunikacije, bi verjetno lahko govorili tudi o stvareh, ki bolijo in jim pravimo temne skrivnosti. Naši rezultati kažejo na nižjo stopnjo *soočnja z izgubami in ločitvami* v družinah spolno zlorabljenih udeležencev. Podobno nekateri avtorji (npr. Holohan in Moos, 1981; Woodall in Mathews, 1989) tudi v drugih raziskavah ugotavljajo, da večja kot je družinska podpora, lažje se bodo družinski člani spoprijemali s travmatičnimi dogodki in spremembami v življenju. Seveda pa je tu potrebno poudariti, da prejšnje raziskave ugotavljajo, da so družinska podpora, pripadnost in medsebojna pomoč v družini obratno sorazmerne z deležem zlorabe otrok (Mollestrom in dr., 1992).

Prav tako so naši rezultati pokazali, da se v družinah SZ udeležencev v primerjavi z družinami NSZ kaže statistično pomembna nižja stopnja v intimnosti in v vseh posameznih petih elementih intimnosti. Podobno sta že Rosenbloom in Williams (1999) pisala, da v družinah, kjer se je zgodila kakšna travma primanjkuje intimnosti, prevladujejo izbruhi jeze in člani družine imajo pogosto težave s petimi osnovnimi psihološkimi potrebami (po varnosti, zaupanju, moči/kontroli, spoštovanju in intimnosti). V našem primeru bi morda lahko to povezali z nižjo stopnjo *zaupanja* in *razvijanja zaupanja* ter z *ustvarjanjem družinskega vzdušja*, ki je v domovih s pogostimi izbruhi jeze, pomanjkanju varnosti in spoštovanja bolj težko prijetno. Če pa v družinah s travmatičnimi izkušnjami primanjkuje varnosti, zaupanja in empatije, sočutja (Rosenbloom in Williams, 1999), zelo težko govorimo, da družina *spodbuja izražanje čustev*, ampak prej nasprotno, še zlasti če gre za rigidne in toge vzorce, kjer je en starš dominanten (Trapper in Barrett, 1989). Nenazadnje smo

ugotovili, da je tudi *spoprijemanje s konflikti s čimmanj stresa* statistično pomembno nižje pri družinah SZ udeležencev kot pri družinah NSZ udeležencev. Do podobnih ugotovitev so prišli že drugi avtorji (Figley, 1983; Catherall, 1998; Gostečnik, 2004), ki pravijo, da v družinah, kjer se je zgodila ali se dogajajo travme (kamor spada tudi spolna zloraba), prevladujejo disfunkcionalne strategije spoprijemanja s stresom, neučinkovito reševanje problemov, med drugim tudi zaradi pomanjkanja veščin za reševanje problemov.

Če povzamemo naše rezultate, vidimo, da je zdravo funkcioniranje, torej stopnja avtonomije in intimnosti v družinah, iz katerih izhajajo žrtve spolnih zlorab, statistično pomembno nižja v primerjavi z družinami tistih, ki niso bili nikoli spolno zlorabljeni. Z drugimi besedami, družine, kjer je prisotno travmatično doživetje spolne zlorabe, manj zdravo funkcionirajo kot tiste družine, kjer te travme ni. Iz tega morda lahko sklepamo, da je zdravo funkcioniranje v družini med drugim zelo močna preventiva pred spolno zlorabo otrok zunaj ali izven družine.

Sama raziskava in vrednotenje rezultatov ima tudi nekaj omejitev, ki jih je potrebno upoštevati. Dobro bi bilo razlikovati med incestuoznimi družinami in družinami, kjer storilec ni družinski član, čeprav so Ball in dr. (2004) na podlagi svojih raziskav ugotovili, da ni statistično pomembnih razlik med funkcioniranjem incestuoznih družin in družin, kjer se je zloraba zgodila zunaj družine. Zaradi različnih definicij spolne zlorabe, ki veljajo v družbi, ne vemo, če se vsi, ki so bili spolno zlorabljeni, tudi imajo za spolno zlorabljeni, saj zaradi bolečine lahko minimalizirajo travmatično izkušnjo (Marans, Berkman in Cohen, 1996) in zato neprijetnih dotikov po neprimernih mestih s strani odraslega ne priznavajo za spolno zlorabo. Lahko pa so zaradi prehudega šoka izgubili spomin na travmatično doživetje; v vedenju, senzacijah in afektih pa vseeno ponovno odigravajo travmo, saj telo vse pomni, tudi zlorabo (Rothschild, 2000).

5. LITERATURA

- Ball, S., Bourdeaudhuij, J., Crombez, G. & Cost, P. (2004). Differences in trauma symptoms and family functioning in intra-and extrafamilial sexually abused adolescents. *Journal of Interpersonal Violence*, 19, 108-123.
- Catherall, D. R. (1998). Treating traumatized families. In C. R. Figley, (Ed.), *Burnout in families: The systemic cost of caring* (pp.187-215). New York: CRC Press.
- Figley, C. R. (1983). Catastrophes: An overview of family reactions. In C. R. Figley & H. I. McCubbin, (Eds.), *Stress and the family, Vol. II: Coping with catastrophe* (pp. 3-20). New York: Brunner/Mazel.
- Finkelhor, D. (1986). *Sourcebook on Child Sexual Abuse*. Beverly Hills, CA: Sage.

- Finkelhor, D. (1990). Early and long term effects of child sexual abuse: An update. *Professional Psychology: Research and Practice*, 21, 325-330.
- Gostečnik, C. (2004). *Relacijska družinska terapija [Relational Family Therapy]*. Ljubljana: Brat Frančišek and Frančiškanski družinski inštitut.
- Hobfoll, S. E. & Spielberger, C. D. (1992). Family stress: Integrating theory and measurement. *Journal of Family Psychology*, 6 (2), 99-112.
- Holohan, C. J. & Moos, R. H. (1981). Social support and psychological distress: A longitudinal analysis. *Journal of Abnormal Psychology*, 90, 365-370.
- Hovestadt, A. J., Anderson, W. T., Piercy, F. A., Cochran, S. W. & Fine, M. (1985). A family-of-origin scale. *Journal of Marital and Family Therapy*, 11 (3), 287-297.
- Little, L. & Hamby, S. L. (1999). *Professional Psychology: Research and Practice*, 30 (4), 378-385.
- Marans, S., Berkman, M. & Cohen, D. (1996). Child development and adoption to catastrophic circumstances. In R. J. Apfel & B. Simon, (Ed.), *Minefields in their hearts: The mental health of children in war and communal violence* (pp.104-127). New Haven, CT: Yale University Press.
- Mollestrom, W. W., Patchner, M. A. & Miller, J. S. (1992). Family functioning and child abuse potential. *Journal of Clinical Psychology*, 48(4).
- Olson, D. H. (2000). Circumplex model of marital and family systems. *Journal of Family therapy*, 22 (2), 144-167.
- Paveza, G. (1988). Risk factors in father-daughter child sexual abuse. *Journal of Interpersonal Violence*, 3(3), 290-306.
- Rosenbloom, D. & Williams, M. B. (1999). *Life after trauma: A workbook for healing*. New York: Guilford Press.
- Trepper, T. S. & Barrett, J. M. (1989). *Systemic treatment of incest: A therapeutic handbook*. New York: Brunner-Routledge.
- Woodall, K. L. & Mathews, K. A. (1989). Familial environment associated with type A behaviours and psychophysiological responses to stress in children. *Health Psychology*, 8, 403-426.

JE POGOVOR O NASILJU ODPIRANJE PANDORINE SKRINJICE?

Asist. dr. sci. Danica Rotar Pavlič, dr. med.

Univerza v Ljubljani

Katedra za družinsko medicino

Medicinska fakulteta v Ljubljani

Poljanski nasip 58, 1000 Ljubljana, Slovenija,

Tel: 00386 (0)1 438 69 15, Fax: 00386 (0)1 438 69 10

E-mail: kdrmed@mf.uni-lj.si

ABSTRACT:

Are we opening Pandora's box when we are speaking about the violence?

Several studies show problems in the way victims and professionals handle the topic of abuse. Victims would often like to receive help but are reluctant to ask their doctors or professional advisers for it. Mostly because they are ashamed, feel guilty or are afraid their doctor or adviser will tell someone else or knows the abuser. They feel doctor should be more active in raising the question about abuse. Doctors on the other hand feel they lack management information and education about this subject and have low confidence in asking patients about abuse. For the sake of patient (victim) and doctor education it is necessary to gain more knowledge about childhood abuse and violence in families.

Uvod

Številne raziskave opozarjajo na problematiko, kako žrtve nasilja in strokovnjaki, s katerimi se te najprej srečajo (zdravniki), obravnavajo tematiko nasilja (1, 2, 3, 4, 5). Žrtve si pogosto ne upajo predstaviti svojih bolečih izkušenj, čeprav si želijo pomoči. Največkrat se počutijo osramočene; močan je tudi občutek krivde. Včasih ocenijo, da bo strokovnjak, ki ga obiščejo, z nasilnim dogodkom seznanil druge ljudi, ali pa menijo, da zdravnik oziroma svetovalec osebno pozna nasilneža (2). Zdravniki po drugi strani navajajo pomanjkanje znanja, kako ukrepati ob takem dogodku, kaj storiti s podatkom o nasilju, zato z veliko negotovostjo načenjajo pogovore o nasilju (3, 4, 5).

Žal pred nasilnimi izkušnjami posameznih ljudi zatiskamo oči tudi zato, ker želimo imeti svojo zasebno in poklicno dejavnost pod nadzorom in brez pojava nepričakovanih obremenitev. Obravnavo ljudi, ki so izpostavljeni najhujšemu trpinčenju in spravljajo v nelagodje celo zdravnike, povezujemo z neuspešnostjo, ki je lahko poklicna (»lahko bi si izbral drugo specialnost, ki je čustveno manj zahtevna«), organizacijska (»lahko bi delo opravljal na

področju, ki ima dobro opredeljene standarde in predpise«), politična ali celo vsesplošen pojav.

Obravnava človeka, ki je bil izpostavljen nasilju, za marsikoga pomeni »odpiranje Pandorine skrinjice«. Kadar ugotovljamo, da resnično obstajajo skupine ljudi, ki so zaradi življenjskih okoliščin manj odporne na bremena vsakdana, se obenem soočamo s strahom pred neuspehom. V tekmovalnem in potrošniškem svetu, v katerem živimo, je obravnava ljudi iz ranljivih skupin ali družbenega obrobja lahko pokazatelj neuspeha (»s pomočjo si lahko nakopljemo dodatne težave ter dolgotrajne obravnave, ob katerih ni večjega materialnega dobička«). Po drugi strani pa je poziv, da odkrito spregovorimo o trpinčenih ljudeh, enkratna priložnost, da obrnemo stvari na bolje in skušamo pripraviti programe, ki bi bili ljudem v pomoč, tistim, ki so neranljivi, pa v ponos, da so se uresničevali v humanitarni dejavnosti.

1. Ljudje, ki spregovorijo o nasilju

Beseda o nasilju gre tistemu, ki ga je izkusil, težko z jezika. V anonimni anketi, ki smo jo med 1121 preiskovanci opravili na Katedri za družinsko medicino Univerze v Ljubljani, je 16,1 % ljudi odgovorilo, da je bilo v otroštvu deležno fizičnega nasilja, 14 % čustvenega nasilja in 1,2 % spolne zlorabe. V okviru ambulantne obravnave žrtve nasilja je najprej treba zagotoviti zaupljivo ozračje in občutek varnosti. Pogosto se obiskovalec o nasilju odloči spregovoriti po dolgoletnih stikih z zdravnikom. Veliko žrtev nasilja po razkritju čuti olajšanje. Kljub temu pa mora zdravnik pričakovati tudi drugačne scenarije – žrtve lahko ob pripovedi podoživijo grozljive, ponižujoče ali izjemno boleče občutke, kar lahko povzroči močno čustveno reakcijo. Zato se morajo zavedati morebitnih učinkov posameznih vprašanj in se prav zaradi tega izobraževati o tehnikah sporazumevanja v zapletenih stanjih. Pomemben je ustrezen odziv, pač glede na stopnjo stiske.

Stopnja razkritja nasilja je odvisna od načina, kako so vprašanja oblikovana in postavljena. Izogibati se moramo neposredni uporabi težkih besed, kot so »zloraba«, »posilstvo« ali »nasilje«. Namesto tega moramo ljudi, pri katerih sumimo, da so žrtve nasilja, vprašati, ali jih je kdo že kdaj udaril, klofotal ali pretepal. Pogovor skušamo napeljati

tudi na različne načine obnašanja in specifične predznake, vezane na različna okolja (npr. doma, v službi ali v šoli), oziroma na morebitne storilce (npr. trenutne ali nekdanje partnerje, druge moške sorodnike, posameznike na vplivnih položajih).

O nasilnih dejanjih v ambulantah pogosteje spregovorijo ženske, redkeje otroci in še redkeje moški ali starejše osebe. Večino nasilnih dejanj nad ženskami zagrešijo moški. Iz dosedanjih izkušenj sklepam, da ženske o nasilju raje govorijo z drugimi ženskami. Odrasle ženske o nasilju nerade razpravljajo z osebo, za katero menijo, da jih ne bi mogla razumeti (na primer s študentko medicine ali mlajšo specializantko).

V skladu z Deklaracijo Združenih narodov pomeni nasilje nad ženskami *vsako dejanje nasilja, ki temelji na spolu in povzroči ali bo verjetno povzročilo telesno, spolno ali psihično škodo ali trpljenje žensk, vključno z grožnjami s takimi dejanji, prisilo ali samovoljnim odvzemom svobode, ne glede na to, ali se pojavlja v javnem ali zasebnem življenju* (Združeni narodi, 1993). Ženske najpogosteje povedo, da se nasilje pojavlja v družini. Gre za telesno, čustveno ali spolno zlorabo trenutnih ali nekdanjih partnerjev, včasih odraslih ali odraščajočih otrok. Dogaja se, da ambulantno obiskuje več članov iste družine. Takrat mora biti zdravnik še posebej več sporazumevanja. Večkrat je bolje, če drugim družinskim članom (moškim ali ženskam) ne postavljamo vprašanj o nasilnem obnašanju, izkušnjah ali uporabi sile, saj bi to lahko sprožilo sum, da so bila podobna vprašanja o nasilju v družini postavljena tudi ključni žrtvi, kar bi lahko nepričakovano sprožilo nov val nasilja. Zdravnik mora znati pogovor zaključiti ali spremeniti njegovo vsebino. Ena od možnih strategij je uporaba kratkih stavkov o manj občutljivi temi.

Trpinčenega otroka – še posebej, če je v spremstvu staršev, od katerih je eden nasilen – je težko spoznati. Na možnost nasilja pomislimo, kadar kljub večkratnim preiskavam ne moremo ugotoviti razloga za hude glavobole, bolečine v trebuhu, stiskanje v prsnem košu ali ob nepojasnjenem bruhanju z bolečinami na področju zgornjega dela trebuha. Trpinčeni otroci ob pregledu sodelujejo, vendar so izjemno tihi, odgovarjajo na kratko, hitro pobledijo. Otrok se slabše zbere, ima nizko samospoštovanje, sovraži samega sebe. Opazimo, da je otrok nezmožen doživljati veselje. Čuti se izdanega, nepomembnega, neljubljenega, je potrtn in prestrašen. Včasih odrasli povedo, da otrok ne želi, da se ga pušča samega; zahteva zelo veliko pozornosti, boji se spanja, slačenja, ostajanja v temi, moči posteljo, preganjajo ga nočne more. Veliko otrok je prepričanih, da so tudi sami delno krivi, da so odgovorni za ustvarjanje (ne)mirnega vzdušja v družini. Brez dvoma drži, da nas vsak primer trpinčenja otroka čustveno prizadene. Lahko pa se bojimo ukrepati misleč, da bomo otroku povzročili dodatno škodo, ker bodo starši doma z njim še bolj brezobzirno grobi. Eno od pomembnih pravil pogovora s trpinčenim otrokom je, da mu nedvoumno zatrdimo, da družinsko nasilje ne nastaja zaradi njegove krivde.

2. Trpinčenje v otroštvu in depresija

Duševne motnje in bolezni pomembno prispevajo k odsotnosti z dela, zmanjšujejo kakovost življenja in vplivajo na pojav kroničnih fizičnih bolezni (6). Pojem »duševni bolnik« je še vedno obdan s stigmo, saj ga povezujemo z boleznijo, ki v nas zbuja strah pred neobvladljivostjo in »norostjo«. Težave z duševnim zdravjem so med drugim lahko tudi posledica doživljanja nasilja v otroštvu. Na to moramo pomisliti, kadar se srečamo s človekom, ki trpi zaradi depresije. Doslej je veljalo, da so temu bolj izpostavljene ženske, neporočeni in nezaposleni (7), danes pa vemo, da je pojavnost depresije večja pri tistih, ki so bili v otroštvu izpostavljeni fizičnemu, psihičnemu ali spolnemu nasilju. Prav tako na pojavnost vplivajo boleča doživetja v družini, kot je na primer smrt enega od staršev, čustvene težave družinskega člana, samomor ali samomorilni poskus v družini (8).

Moč vpliva travmatične izkušnje iz otroštva na trajanje in težo depresije ni popolnoma pojasnjena. Študija Hegartyja in sodelavcev je pokazala, da je fizična, čustvena ali spolna zloraba v otroštvu močan napovedni dejavnik za pojav depresije (1). Obstoječe znanje o povezavi med duševnimi težavami in nasiljem v otroštvu je rezultat raziskav, ki po obsegu niso bile obširne, zato ne vemo, ali te rezultate lahko posplošimo.

3. Načini obravnave žrtve nasilja v družinski medicini in predlogi

Prva naloga v programu pomoči je prekinitev nasilja. To v praksi pogosto ni preprosto in hitro izvedljivo. Ob razkritju nasilja skušamo ukrepati v dveh smereh: prva je odstranitev žrtve iz nasilnega okolja, drugi pristop pa je spreminjanje situacije, v kateri živi žrtev, z vključevanjem drugih oseb. Temelj učinkovite obravnave, pri kateri zdravnik pomeni le delček širše strokovne skupine, je njegova dobra strokovna usposobljenost. Na tem področju bi morali še marsikaj dopolniti, saj dosednji izobraževani program zdravnika, ki se sreča z žrtvijo nasilja, ne usposobi dovolj. Ta bi se moral v okviru dodiplomskega in podiplomskega izobraževanja poučiti o:

- socialni mreži, ki je na voljo za reševanje tovrstne problematike,
- veljavnih predpisih,
- možnostih za reševanje ob razkritju nasilja,
- dolžnosti in načinu poročanja,
- zbiranju podatkov ter ukrepah za varovanje podatkov,
- ustanovah, ki se na lokalni ravni ukvarjajo z nasiljem v družini,
- navodilih za zdravniško obravnavo žrtve nasilja,
- navodilih za zdravniško obravnavo povzročiteljev družinskega nasilja.

Žrtve nasilja si lažje poiščejo pomoč, če se o problemu nasilja govori javno oziroma če pogovor o nasilju ni več tabu. Zato bi morali na stenah čakalnic in bolnišničnih

hodnikov poleg plakatov o delovanju zdravil viseti tudi plakati z javnimi in anonimnimi naslovi, ki so na voljo žrtvam nasilja. Pri razmišljanju o reševanju problematike nasilja še vedno pogosto uporabljamo besedi »morali bi«. Organizacije, ki so problem dolžne obravnavati, so pogosto slabo povezane oziroma prelagajo dolžnost za pomoč druga na drugo. Posledica neorganiziranega odziva družbe je socialna odrinjenost, nezaposlenost in celo brezdomnost, slabo sodelovanje pri zdravljenju ter slaba kakovost življenja.

Zaključek

Obravnava žrtve nasilja je mučna za vse, ki se pri svojem delu srečujejo s tem pojavom. Nelagodje spremljajo občutki nemoči, frustracije ob lastni neučinkovitosti in etične dileme. Stisko še dodatno povečuje zavest o stvarni ogroženosti in trpljenju človek ter veliki odgovornosti tistega, ki pojav obravnava. Vzroki so tudi v pomanjkanju učinkovitih modelov in smernic za hitro pomoč ter v številnih dilemah strokovne, pravne ali drugačne narave. Rezultat neorganiziranega odziva družbe je socialna odrinjenost, nezaposlenost in celo brezdomnost, slabo sodelovanje pri zdravljenju in slaba kakovost življenja.

Literatura

1. Hegarty K, Gunn J, Chondros P, Small R. Association between depression and abuse by partners of women attending general practice: descriptive, cross sectional survey. *BMJ* 2004; 328: 621–624.
2. Mol S, Dinant GJ, Vilters-van Montfort P, Metsemakers J, van den Akker M, Arntz A, Knottnerus J. Traumatic events in a general practice population: the patient's perspective. *Fam Prac* 2002; 19: 390–396.
3. Sugg NK, Thompson RS, Thompson DC, Maiuro R, Rivara FP. Domestic violence and primary care. Attitudes, practices and believes. *Arch Fam Med* 1999; 8: 301–306.
4. Campbell JC. Health consequences of intimate partner violence. *Lancet* 2002; 359: 1331–6.
5. Ferris LE, Norton P, Bunn EV, Gort EH. Clinical factors affecting physicians' management decisions in cases of female partner abuse. *Fam Med* 1999; 31: 415–25.
6. Alonso J, Angermeyer MC, Bernert S, Bruffaerts R, Brugha TS, Bryson H, de Girolamo G, de Graaf R, Demeyttenaere K, Gasquet I, Haro JM, Katz SJ, Kessler RC, Kovess V, Lépine JP, Ormel J, Polidori G, Russo LJ, Vilagut G, Almansa J, Arbabzadeh-Bouchez S, Autonell J, Bernal M, Buist-Bouwman MA, Codony M, Domingo-Salvany A, Ferrer M, Joo SS, Martínez-Alonso M, Matschinger H, Mazzi F, Morgan Z, Morosini P, Palacín C. Disability and quality of life impact of mental disorders in Europe: results from the European study of epidemiology of mental disorders (ESEMeD) project. *Acta Psychiatr Scand* 2004; 109 (suppl. 420): 38–46.
7. Alonso J, Lépine JP. Overview of key data from the European study of the epidemiology of mental disorders (ESEMeD). *J Clin Psychiatry* 2007; 68: 3–9.
8. Penza KM, Heim C, Nemerhoff CB. Neurobiological effects of childhood and abuse: implications for the pathophysiology of depression and anxiety. *Arch Womens Ment Health* 2003; 6: 15–22.

STARANJE PREBIVALSTVA IN JAVNOFINANČNI IZDATKI ZA POKOJNINE, ZDRAVSTVO IN DOLGOTRAJNO OSKRBO

Jože Sambt

Ekonomska fakulteta, Univerza v Ljubljani
Kardeljeva ploščad 17, 1000 Ljubljana, Slovenija

Tel: +386 1 5892630; fax: +386 1 5892698

e-mail: joze.sambt@ef.uni-lj.si

POVZETEK

Besedilo obravnava vpliv staranja prebivalstva na pokojninski sistem, sistem zdravstva in sistem dolgotrajne oskrbe. Močno povečevanje števila in deleža starega prebivalstva bo predvidoma povzročilo finančne pritiske na omenjene sisteme in postavlja vprašanje glede njihove vzdržnosti na dolgi rok.

1 UVOD

Hitro spreminjanje starostne strukture, ki smo mu priča v zadnjem času, in ki se bo glede na demografske projekcije še bolj drastično nadaljevalo v prihodnje, odpira med drugim vprašanja in negotovosti glede dolgoročne vzdržnosti sistemov, ki so pretežno financirani s sistemi sprotnega kritja. Raziskovalci, v zadnjem času pa tudi mednarodne inštitucije, se zato intenzivno in sprotno ukvarjajo s proučevanjem vplivov spreminjajoče se starostne strukture na javnofinančne izdatke za pokojnine, zdravstvo in dolgotrajno oskrbo, da bi se na prihodnje dogajanje lahko ustrezno pripravili ter pravočasno in zadostno ukrepali. V drugem poglavju, ki sledi temu uvodnemu, bomo tako na kratko predstavili proces intenzivnega staranja prebivalstva, v osrednjem tretjem poglavju pa bomo s pomočjo modela generacijskih računov naredili projekcije omenjenih vrst izdatkov za v prihodnje. V zadnjem poglavju podamo sklepne ugotovitve.

2 DEMOGRAFSKO DOGAJANJE

V večini razvitih državah smo priča kombinaciji podaljševanja življenjskega pričakovanja in nizke rodnosti, ki je daleč pod ravnijo, potrebno za enostavno reprodukcijo prebivalstva. Vrednosti kazalcev, ki kažejo staranje prebivalstva, hitro naraščajo. Indeks staranja (ki je razmerje med številom prebivalcev, starih 65 let in več, ter številom otrok v starosti 0-14 let) in odstotek starega prebivalstva sta hkrati tudi kriterij za razmejitev med mladim, zrelim in starim tipom prebivalstva. Vrednosti prvega nad 25 in drugega nad 7 % opredeli prebivalstvo kot staro prebivalstvo (Malačič, 2006, str. 19-20), kamor Slovenija glede na njuni vrednosti v začetku leta 2006 vsekakor spada, saj sta znašala 110,5 oziroma 15,6 %.

Kot kažejo demografske projekcije, se bo izrazito staranje prebivalstva Slovenije nadaljevalo tudi v prihodnje. Po srednji varianti projekcij, ki jih je v letu 2006 objavil

Eurostat, naj bi do leta 2050 število prebivalcev Slovenije upadlo na 1,9 milijona. Neto priselitve, ki naj bi po njihovih predpostavkah znašale v večini obdobja projekcij kar med 6 in 7 tisoč neto priseljenih letno, bi namreč preprečevale siceršnje hitro upadanje števila prebivalstva. Po visoki (neke vrste optimistični) varianti naj bi se v tem obdobju število prebivalstva Slovenije povečalo za nekaj več kot pol milijona, po nizki (neke vrste pesimistični) varianti pa naj bi se za okrog pol milijona zmanjšalo (za natančne rezultate in uporabljene predpostavke glej Eurostat, 2005). Rezultati so torej lahko bistveno višji (nižji), saj kombiniramo optimistične (pesimistične) predpostavke tako glede rodnosti, kot glede smrtnosti in selitev. Vendar pa je v vseh teh in še raznih drugih variantah projekcij, ki smo jih oblikovali za namene ugotavljanja občutljivosti rezultatov na kombinacije posameznih predpostavk, delež starih prebivalcev (starih 65 let ali več) relativno podoben. Do leta 2050 naj bi se njihov delež približno podvojil – v skladu s srednjo varianto projekcij naj bi se iz že omenjenih 15,6 % v začetku leta 2006 povečal na 31,1 % indeks staranja pa na 242,8. Srednja starost prebivalstva, ki je še tretji kazalec staranja prebivalstva, naj bi se v tem obdobju povišala iz 40,5 na 48,1 leta.

3 EKONOMSKE POSLEDICE DEMOGRAFSKIH SPREMENB

Proces hitrega staranja prebivalstva je bil predviden in pričakovan, na njega in njegove posledice so demografi opozarjali že desetletja. Kot kaže, projekcije niso posebej kredibilne, saj jih ljudje (še) ne občutijo na lastni koži. Tudi upadanje števila živorojenih in nato števila otrok v šolah ni vzbudilo večjih skrbi. V zadnjih nekaj letih pa je postala to ena najbolj perečih tem mednarodnih organizacij in (pod njihovim pritiskom) tudi (kratkoročno naravnanih) nosilcev ekonomskih politik posameznih držav. Demografska dogajanja so namreč začela imeti očitne posledice na ekonomsko področje, še zlasti na vzdržnost javnofinančnega sistema.

3.1 Pokojninski sistem

Najbolj neposredno na »udaru« je pokojninski sistem, saj so pravila in pravice glede upokojevanja in višine pokojnin s pokojninsko zakonodajo natančno določene in jih država mora izpolnjevati. Ob nespremenjenih pogojih upokojevanja bi postajal razkorak med prihodki in odhodki

Tabela 1: Dejansko stanje v letu 2006 in projekcije gibanja posameznih kategorij v obdobju do leta 2050: kazalci staranja prebivalstva ter deleži javnofinančnih izdatkov za pokojnине, zdravstvo in dolgotrajno oskrbo v BDP [v %]

	2006	2010	2015	2020	2030	2040	2050
Delež starega prebivalstva*	15,6	16,5	17,8	20,4	25,1	28,4	31,1
Indeks staranja*	110,5	122,2	131,9	150,4	195,0	235,3	242,8
Srednja starost prebivalstva [leta]*	40,5	41,7	43,0	44,1	46,3	47,8	48,1
Izdatki za pokojnине	10,8	10,8	11,3	12,0	14,1	16,4	17,8
Izdatki za zdravstvo**	6,3	6,5	6,7	6,9	7,4	7,9	8,0
Izdatki za zdravstvo***	6,3	6,3	6,6	7,0	8,0	8,9	9,6
Izdatki za dolgotrajno oskrbo**	0,8	0,9	1,0	1,0	1,2	1,4	1,5
Izdatki za dolgotrajno oskrbo***	0,8	0,9	0,9	1,0	1,3	1,6	1,8

Opomba: * Vrednosti v začetku leta; srednja varianta demografskih projekcij

** Predpostavka rasti starostnih profilov z rastjo BDP na prebivalca

*** Predpostavka rasti starostnih profilov z rastjo BDP na zaposlenega – torej z rastjo produktivnosti

Vir: SURS, ZPIZ, MDDSZ, SSZS, ZZZS, YHD in drugi; lastni izračuni.

pokojninske blagajne vedno bolj očitene. Vendar pa je v letu 2000 stopila v veljavo nova pokojninska zakonodaja, ki je imela in ima močan pozitiven vpliv na dolgoročno vzdržnost pokojninskega sistema. V prehodnem obdobju do leta 2013 postopoma zvišuje potrebno starost in pokojninsko dobo za upokojitev, v obdobju do leta 2024 postopoma znižuje raven pokojnin obstoječih in novih upokojencev¹ ter ima še razne druge pozitivne učinke na vzdržnost pokojninskega sistema – npr. podaljševanje obdobja za izračun pokojninske osnove iz 10 na 18 najugodnejših zaporednih let, zmanjševanje benificiranega staža itd. Zelo pomemben pozitiven učinek pokojninske reforme v obliki zaostajanja rasti pokojnin za rastjo plač pa je bil v letu 2005 s spremembo pokojninske zakonodaje izničen, saj je bilo takrat v osnovi² ponovno vzpostavljeno 100 % usklajevanje rasti višine pokojnin z rastjo plač.

V tabeli 1 prikazujemo predvideno prihodnje gibanje izdatkov za pokojnине v bruto domačem proizvodu (v nadaljevanju BDP). Izračune smo izvedli s pomočjo zadnje verzije modela generacijskih računov (za opis modela in njegove prilagoditve za namene projekcij glej npr. Sambt, 2005). V analizo smo vključili starostne, invalidske, družinske, državne in druge pokojnине (kmečke, vojaške, akontacije), skupaj z dodatkom za rekreacijo, kar je v letu 2006 znašalo 763 milijard SIT oziroma 10,79 % BDP.

Kot vidimo, bodo javnofinančni izdatki za pokojnине v prihodnjih nekaj letih ostali na približno nespremenjeni ravni. Učinki pokojninske reforme bodo namreč v tem obdobju v glavnem uspešno nevtralizirali učinke staranja prebivalstva. Z intenzivnim upokojevanjem generacij, rojenih v obdobju izbruha rodnosti («baby boom» generacij) okrog leta 2020, iztekanjem prehodnega obdobja

¹ V skladu z zakonodajo prejemalec za enake pogoje (pokojninsko dobo) obstoječi in «novi» upokojenci načeloma enako raven pokojnin, kar naj bi po besedah zakonodajalca predstavljalo neke vrste pravičnost.

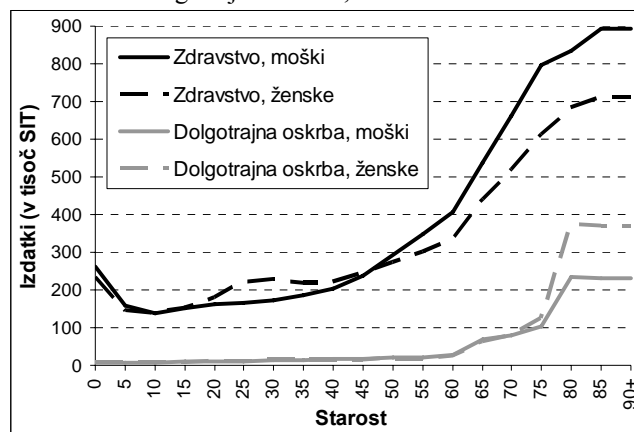
² V vsakem primeru pa »deluje« omenjeno določilo postopnega zniževanja pokojnin v prehodnem obdobju do leta 2024, ko se bo odmerna stopnja (ki se aplicira na pokojninsko osnovo) znižala iz 85 % na 72,5 %, kar pomeni, da bo v praksi rast pokojnin do leta 2024 še vedno zaostajala za rastjo plač.

pokojninske reforme in vedno daljšim življenjskim pričakovanjem pa bo predvidoma začel delež javnofinančnih izdatkov za pokojnине v BDP hitro naraščati. Do podobnih rezultatov in ugotovitev so prišli tudi raziskovalci v predhodnih študijah (European Commission, 2006; Majcen et al., 2005).

3.2 Sistem zdravstva in dolgotrajne oskrbe

Glede na podatke v sliki 1 je človek ob rojstvu in v prvih nekaj letih svojega življenja deležen višjih izdatkov zdravstvene oskrbe kot v letih otroštva, ki sledijo.

Slika 1: Starostni profili javnofinančnih izdatkov za zdravstvo in dolgotrajno oskrbo, leto 2006

Vir: SURS, MDDSZ, SSZS, ZZZS, YHD in drugi; lastni izračuni.

S polnoletnostjo začnejo stroški pri ženskem spolu naraščati in so povezani z rojevanjem. Hitreje začnejo (za oba spola) naraščati koncem štirideset let in se v obdobju do pozne starosti za nekajkrat povečajo. Javnofinančni izdatki za dolgotrajno oskrbo so še bistveno bolj skoncentrirani v višjih starostnih razredih in bodo tako še mnogo bolj podvrženi vplivom povečevanja deleža starejšega prebivalstva. Zanimivo je, da so v višjih starostnih razredih izdatki za zdravstvo višji pri moških, za dolgotrajno oskrbo pa pri ženskah. Pri tem se moramo zavedati, da se starostni

profili nanašajo na predstavnike posameznih starostnih razredov in torej na njih vpliva tako povprečna vrednost, ki odpade na koristnika storitve, kakor tudi delež prebivalstva v posameznih starostnih razredih, ki storitev prejema. Tako so npr. višji izdatki za dolgotrajno posledica večje vključenosti žensk v domove za ostarele (medtem ko so stroški za koristnika te storitve enaki za oba spola), kar je najverjetneje povezano z njihovim bistveno daljšim življenjskim pričakovanjem – ker njihovi moški partnerji umrejo v povprečju bistveno prej, ne morejo biti deležne pomoči z njihove strani (kot je to v obratno smer), da jim ne bi bilo potrebni iti v dom za ostarele.

Profila sta oblikovana na osnovi podatkov o izdatkih po posameznih starostnih razredih za leto 2004 in ustrezno korigirana, tako da je vsota produktov starostnega profila in razporeditve prebivalstva po posameznih starostnih razredih ravno enaka agregatnim izdatkom za leto 2006. Pri dolgotrajni oskrbi gre za vsoto osmih, pri zdravstvu pa štirih posamičnih starostnih profilov, za katere smo imeli na voljo podatke. Poudarimo naj, da smo v tokratni analizi uporabili podatke za bolnišnično zdravljenje in zdravila, podrobno razčlenjene po petletnih starostnih razredih, ki nam jih je pred kratkim posredoval Statistični urad Republike Slovenije. Ker gre za ključni kategoriji zdravstvenih izdatkov z vidika deleža v skupnih zdravstvenih izdatkih, se je s tem bistveno povečala natančnost v primerjavi s predhodnimi analizami. V preteklosti so namreč bili starostni profili na voljo samo za nekaj širokih starostnih razredov (glej European Commission, 2006, str. 122; Sambt, 2005, str. 91). To je tudi osnovni razlog, da so projekcije javnofinančnih izdatkov za zdravstvo tokrat nekoliko višje. Izdatki za dolgotrajno oskrbo pa so žal še vedno na voljo samo za široke starostne razrede.

Če sprejmemo predpostavko, da bo ostajala struktura prikazanih starostnih profilov v prihodnje nespremenjena ter jih apliciramo na demografske projekcije, dobimo projekcije izdatkov za zdravstvo in dolgotrajno oskrbo v prihodnje, ki kažejo samo vpliv demografskih sprememb (»pure ageing scenario«). Hkrati je ključno tudi, na katero makroekonomsko kategorijo vežemo rast teh starostnih profilov. Uporabljata se dve rešitvi: 1) profili rastejo z rastjo BDP na prebivalca, kar je nevtrarno iz makroekonomskega vidika, ali 2) profili rastejo z rastjo BDP na zaposlenega (torej z rastjo produktivnosti, kar je nadalje po predpostavki enako rasti plač), ki izhaja iz zavedanja o delovni intenzivnosti »proizvodnje« v teh dejavnostih. Rezultati obeh variant projekcij so predstavljeni v tabeli 1.

Vendar pa se pri uporabi nespremenljivih starostnih profilov moramo zavedati vsebinskega ozadja te predpostavke. Na ta način namreč predpostavljamo, da bodo posamezniki v posameznem starostnem razredu v prihodnje deležni enakega obsega zdravstvene in dolgotrajne oskrbe kot v izhodiščnem letu. Daljše oziroma podaljšano življenjsko obdobje naj bi v skladu s to predpostavko posamezniki preživeli v slabem zdravstvenem stanju. V posamezni

starosti naj bi namreč tudi v prihodnje potrebovali približno enako zdravstveno in dolgotrajno oskrbo kot v izhodiščnem letu. V literaturi se za ta scenarij uporablja tudi izraz »expansion of morbidity scenario«.

Obstajajo pa tudi bolj optimistične variante, kar se gibanja zdravstvenega stanja tiče. Po »dynamic equilibrium« scenariju naj bi posamezniki podaljšano življenje preživeli v boljšem zdravstvenem stanju in z zmanjšano potrebo po dolgotrajni oskrbi. Konkretno to pomeni, da če predpostavljamo, da bomo živeli čez nekaj desetletij v povprečju 5 let dlje, potem naj bi se tudi potreba po zdravstveni in dolgotrajni oskrbi odmaknila za približno 5 let. Na drugi strani »compression of morbidity« scenarij predpostavlja, da naj bi se življenjsko pričakovanje brez prisotnosti bolezni in potrebe po dolgotrajni oskrbi podaljšalo celo za več kot pa življenjsko pričakovanje ob rojstvu. Omenimo še varianto, ki temelji na ugotovitvi, da je velik del stroškov zdravstva in dolgotrajne oskrbe skoncentriran v zadnjih letih ali celo mesecih človekovega življenja. Ti stroški so zgovorno poimenovani »stroški, povezani z umiranjem« (»death related costs«). Projekcije izdatkov, povezane s starostjo posameznika torej kombiniramo s projekcijami (visokih) stroškov za tiste, ki bodo v skladu s projekcijami smrtnosti umrli v roku enega leta, dveh itd. – do npr. pet let.

Vendar pa empirija zaenkrat ni potrdila nobenega izmed navedenih teoretičnih konstruktov kot superiornega, tako da se uporabljajo zgolj kot teoretični scenariji za ugotavljanje občutljivosti rezultatov projekcij na posameznega izmed njih. V študiji Evropske komisije iz leta 2006 so poskušali izračunati rezultate tudi po teh scenarijih, včasih pa jih tudi oceniti na osnovi podatkov drugih držav. V skladu z njihovimi rezultati naj bi se ob predpostavki rasti starostnih profilov z rastjo BDP na prebivalca delež zdravstva iz 6,4 % BDP v letu 2004 povišal do leta 2050 na 7,8 % (osnovni scenarij), oz. 7,3 % (»dynamic equilibrium« scenarij), oz. 7,4 % (»death related cost« scenarij). Ob predpostavki rasti starostnih profilov v skladu s rastjo BDP na zaposlenega pa bi sledilo povišanje na 9,4 %.

Nadalje ob uporabi nespremenljivih relativnih starostnih profilov predpostavljamo, da se institucionalno okolje ne bo spreminjalo, da se torej način financiranja ne bo spreminjal. Vendar pa je v zadnjih desetletjih delež javnega financiranja zdravstvenih, predvsem pa izdatkov za dolgotrajno oskrbo, hitro naraščal, slednjih predvsem kot posledica sprememb v strukturi družin in večjega vključevanja žensk na trg dela, kar je zmanjševalo ponudbo neformalne oskrbe. Tako bi bilo tvegano ekstrapolirati sedanjo nizko raven javnega financiranja v nekaterih državah tudi v prihodnje, brez da bi upoštevali, da bo tudi v teh državah neformalno oskrbo verjetno zamenjevala formalna oskrba (Pickard, 2003, str. 201).

Ključno je tudi vprašanje, kako se bodo gibal povprečni stroški v prihodnje. Pri tem so pomembni tako dejavniki

povpraševanja kot ponudbe. Po splošnem prepričanju naj bi bila dohodkovna elastičnost po teh storitvah večja od ena, vendar je vprašanje, koliko, hkrati pa so rezultati analiz odvisni tudi od tega, za katero raven analize oziroma agregacije gre (mikroraven, regionalno ali makroraven) (Bjornerud, Oliveira, 2005, str. 10). Na ponudbeni strani bo vpliv novejših in dražjih tehnologij (npr. zahtevne in drage aparature za diagnosticiranje, draga zdravila za nekatere nove bolezni, ki lahko hkrati zahtevajo njihovo trajno uporabo – npr. AIDS), po mnenju nekaterih pa tudi pomanjkanje delovne sile v teh poklicih, kar naj bi povzročilo hitrejšo rast plač. Nekateri avtorji nadaljujejo analizo v smer razčlenjevanja stroškov po posameznih vrstah izdatkov glede na vrsto bolezni. Tako naj bi dobili boljši vpogled v gibanje posameznih vrst stroškov, s čimer bi tako lahko bolje oziroma natančneje napovedali njihovo gibanje v prihodnosti kot pa v primeru samo ene heterogene kategorije.

Tako posamične analize novejšega datuma kažejo, da s pristopom, ki smo ga uporabili, prihodnji vpliv demografskih dejavnikov najverjetneje precej precenjen, vpliv nedemografskih dejavnikov pa precej podcenjen. Intenzivne analize in ocenjevanja teh posameznih dejavnikov, ki intenzivno potekajo, naj bi v prihodnje izboljšale realističnost projekcij, omogočile boljši vpogled v te procese, njihovo razumevanje in tudi oblikovale priporočila glede ukrepov nosilcem ekonomske politike.

4 SKLEP

Demografske projekcije kažejo, da se bo delež oseb, starih 65 let in več do leta 2050 v Sloveniji približno podvojil in bo predstavljal skoraj tretjino vsega prebivalstva. Intenzivno staranje prebivalstva bo imelo predvidoma močan vpliv na tiste javnofinančne izdatke, ki so vezani pretežno na starejše prebivalce. V besedilu smo predstavili njihove projekcije s pomočjo zadnje verzije modela generacijskih računov. Delež javnofinančnih izdatkov za pokojnine v BDP bi se ob obstoječi zakonodaji začel hitro povečevati okrog leta 2020, ko se bo prehodno obdobje učinkov pokojninske reforme iz leta 2000 počasi zaključevalo, število upokojencev pa se bo začelo predvidoma hitro povečevati zaradi intenzivnega upokojevanja »baby boom« generacij. Močan bo tudi demografski pritisk na izdatke za zdravstvo in dolgotrajno oskrbo, ki so skoncentrirani predvsem v višjih starostnih razredih. Vendar pa so rezultati teh projekcij odvisni od

številnih predpostavk glede rasti in spreminjanja starostnih profilov v prihodnje, kakor tudi parametrov in gibanja različnih nedemografskih dejavnikov, o katerih pa je zaenkrat malo znanega.

Literatura in viri

1. Bjornerud Simen, Oliveira Martins Joaquim: Disentangling demographic and non-demographic drivers of health care spending: a possible methodology and data requirements. [URL: http://ec.europa.eu/economy_finance/events/2005/workshop0205/8en.pdf], 28. 7. 2005.
2. Eurostat: Population projections. [URL: http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page?_pageid=1996,45323734&_dad=portal&_schema=PORTAL&screen=welcomeref&open=/popul/popula/proj/proj_trend/proj_tbp&language=en&product=EU_MAIN_TREE&root=EU_MAIN_TREE&scrollto=358], 13. 9. 2005.
3. European Commission: The impact of ageing on public expenditure: projections for the EU25 Member States on pensions, health care, longterm care, education and unemployment transfers (2004-2050). [URL: http://ec.europa.eu/economy_finance/epc/documents/2006/ageingreport_en.pdf], 26. 4. 2006.
4. Kotlikoff Laurence J.: Generational policy. Cambridge, New York (NY) : NBER working paper No. 8163, 2001. 96 str.
5. Majcen Boris et al.: Analiza prihodnjih trendov slovenskega pokojninskega sistema z dinamičnim modelom splošnega ravnovesja. IB revija, Ljubljana, 39 (2005), 3, str. 54-70.
6. Malačič Janez: Demografija: teorija, analiza, metode in modeli. 6. izd. Ljubljana : Ekonomska fakulteta, 2006. 339 str.
7. Pickard Linda: Trends in and projections for informal care. Adelina Comas-Herrera, Raphael Wittenberg ed., European Study of Long-Term Care Expenditure. Report to the European Commission, Employment and Social Affairs DG. PSSRU discussion paper 1840. London : London School of Economics, 2003, str. 179-204.
8. Sambt Jože: Dolgoročne projekcije izdatkov za zdravstvo in dolgotrajno oskrbo s pomočjo metode generacijskih računov. IB revija, Ljubljana, 39 (2005), 3, str. 85-95.

DEMOGRAFIJA SLOVENIJE V ŠOLSKIH GEOGRAFSKIH UČBENIKIH

dr. Jurij Senegačnik

Modrijan založba, d. o. o., SI-1000 Ljubljana, Poljanska 15

e-mail: jure@modrijan.si

IZVLEČEK

Namen prispevka je ugotoviti, v kakšnem obsegu in s kakšnimi vsebinskimi poudarki so se šolski geografski učbeniki v obdobju po 2. svetovni vojni lotevali demografske tematike v Sloveniji. Pri tem se je izkazalo, da lahko tako v vsebinskem kot didaktičnem pogledu razlikujemo tri obdobja: obdobje učbenikov geografije Jugoslavije, obdobje učbenikov srednjega usmerjenega izobraževanja in obdobje učbenikov v času samostojne Slovenije. Demografske teme iz Slovenije so bile zelo podrobno predstavljene že v času srednjega usmerjenega izobraževanja, povsem nov moment pa je nastopil z novimi konkurenčnimi učbeniki v času samostojne Slovenije.

Ključne besede: demografija, Slovenija, geografski učbenik
Key words: demography, Slovenia, geography textbook

1. Uvod

Konferenca z naslovom Slovenija pred demografskimi izzivi 21. stoletja vključuje različne teme. Eden njihovih skupnih imenovalcev je v tem, da so zaradi velike družbene aktualnosti vseskozi vsaj delno zastopane tudi v šolskih učbenikih, predvsem geografskih. Ker pa nas pri pripravi tega prispevka niso zanimale demografske teme v učbenikih na splošno, ampak obravnava demografskih razmer v Sloveniji, smo se v tem prispevku omejili le na raziskavo učbenikov, namenjenih obravnavi geografije Slovenije. Preden pa smo sploh dobili samostojne učbenike geografije Slovenije, so v šolah uporabljali učbenike geografije Jugoslavije. Zato smo v raziskavo uvrstili tudi slednje. Namen prispevka je ugotoviti, v kolikšni meri so v izbranih geografskih učbenikih zastopane demografske teme, na čem je poudarek in kakšne so spremembe v načinih prikaza teh vsebin skozi različna obdobja. Učne vsebine o določenih demografskih temah najdemo tudi v učbenikih z drugačno vsebino, vendar se tamkajšnja obravnava praviloma ne tiče razmer v Sloveniji, ali pa so le-te omenjene le s stavkom ali dvema.

Pri našem pregledu učbenikov smo uporabili deskriptivno in kompilacijsko metodo, pa tudi elemente metode vsebinske analize. Pregled se nanaša tako na osnovnošolske kot srednješolske (predvsem gimnazijske) učbenike. Kronološko smo se omejili na učbenike, izdane po 2. svetovni vojni. Vseh zagotovo nismo uspeli zajeti, lahko pa rečemo, da smo zajeli vse glavne trende prikaza demografskih učnih vsebin v

različnih obdobjih. Pri tem se je izkazalo, da lahko razlikujemo tri obdobja: obdobje učbenikov geografije Jugoslavije, obdobje srednjega usmerjenega izobraževanja in obdobje samostojne Slovenije. Raziskava je omejena na pregled učbenikov, dosegljivih v knjižnici Oddelka za geografijo na Filozofski fakulteti v Ljubljani ter v knjižnici Šolskega muzeja v Ljubljani. Delovnih zvezkov v raziskavo nismo vključili, saj smo izhajali iz predpostavke, da jih v šolah vsaj v prejšnjih desetletjih v precejšnji meri sploh niso uporabljali. Raziskava je pokazala, da lahko glede prikaza

2. Obdobje učbenikov geografije Jugoslavije

Naš pregled lahko začnemo z učbenikom Zemljepis in slovenski jezik iz leta 1949. Avtorji niso znani, iz podnapisa pa je razvidno, da gre za »skripta po učnih knjigah za srednje šole«. Čeprav gre za svojevrstno kombinacijo učbenika za geografijo in sloveščino, prinaša učbenik kar nekaj podatkov o številu in gostoti prebivalstva po jugoslovanskih republikah, razčlenjuje narodno sestavo v Jugoslaviji in omenja jugoslovanske manjšine v tujini. V delu ni nobenega posebnega poudarka na prebivalstvu Slovenije, o katerem zvemo le nekaj najosnovnejših podatkov. Takšen vzorec obravnave se je obdržal tudi kasneje pri veliki večini učbenikov iz ti. jugoslovanskega obdobja.

Dokaj izčrpno podoba sestave jugoslovanskega prebivalstva iz zgodnjega obdobja po 2. svetovni vojni podajata srednješolska učbenika R. Savnika (1949, 1950). Avtor obravnava število in gostoto prebivalstva, narodno sestavo in jugoslovanske manjšine v sosednjih državah, hkrati pa podaja tudi nekaj osnovni podatkov o zaposlitveni sestavi prebivalstva. Zanimiva je navedba, da so Slovenci in Hrvati skozi zgodovino sprejeli katoliško vero, saj se verska sestava prebivalstva potem v učbenikih več desetletij ne omenja več. Precej manj izčrpen je učbenik S. Kranjca in L. Vazzaza (1951), ki je namenjen osnovni šoli. Navedeni so le osnovni podatki o gostoti prebivalstva, glavnih narodnih manjšinah v Jugoslaviji ter nekaj malega o izobrazbeni sestavi.

Dokajšen napredek v smislu bolj poglobljenega prikaza demografske slike Jugoslavije predstavlja delo S. Kranjca in V. Lebana (1954), ki prinaša nekoliko izčrpnije podatke o gostoti in narodnostni sestavi, prvič pa so nekoliko obširneje predstavljene tudi notranje selitve in vračanje izseljencev. Posebej o prebivalstvu Slovenije skoraj ni govora. Kasnejša

dopolnjena izdaja učbenika iz leta 1958 prinaša številne novosti tako v vsebinskem kot tudi v didaktičnem pogledu. Razlike med prebivalstvom posameznih jugoslovanskih republik so prvič predstavljene nekoliko bolj vzročno-posledično ali celo problemsko. Verjetno gre za prvi učbenik, ki je temeljiteje prekinil z dotedanjo skoraj povsem faktografsko oziroma deskriptivno obravnavo. Učbenik vključuje tudi drobn tisk, v katerem se na primer prvič podrobneje razčlenjuje razlike v naravnem prirastu. Poleg izčrpnije obravnave vseh že prej omenjenih tematik prinaša ta učbenik tudi prve kartografske upodobitve, kar močno dvigne njegovo nazornost in didaktično uporabnost. Učbenik S. Kranjca in R. Savnika (1958) s konca 50. let je sicer namenjen osnovnim šolam, vendar je poglavje o prebivalstvu tako v vsebinskem kot didaktičnem pogledu zelo skromno in ne prinaša nobenega napredka.

Podobno velja za učbenike iz 60. in 70. let. Pisali so jih bolj ali manj isti avtorji kot prej. Tako v vsebinskem kot didaktičnem pogledu v bistvu ne prinašajo nič posebej novega. To velja za učbenik S. Kranjca, A. Laha in T. Oblaka (1964), ki med drugim omenja tudi poklicno sestavo in naraščanje prebivalstva Jugoslavije. Precej bolj izčrpen je gimnazijski učbenik S. Kranjca in V. Lebana (1971), ki gre ponekod v sorazmerno velike podrobnosti, vendar ostaja na deskriptivni ravni. Pozitivna novost so nekatere kartografske upodobitve, ki pa ostajajo precej skromne.

3. Obdobje učbenikov srednjega usmerjenega izobraževanja

Zelo pomembne spremembe je prineslo srednje usmerjeno izobraževanje. Vsaj na začetku so izhajali neke vrste »poskusni« učbeniki v obliki nekakšnih zvezkov. Po oblikovni plati so zaradi skromnosti sicer bolj spominjali na univerzitetna skripta kot na sodobne učbenike, vendar so po drugi strani prinašali zelo podrobno razdelane vsebine. Zaradi izrazito strokovnega jezika in številnih podrobnosti, ki jih v današnjih učbenikih ne najdemo več, ima bralec lahko marsikdaj občutek, da bere skripta za študente na univerzi. Največja novost je bila v tem, da so se na začetku 80. let pojavili prvi učbeniki v več delih, ki so zelo podrobno obravnavali Slovenijo. Takšen je učbenik M. Klemenčiča (1982), ki se bolj kot katerikoli drug prej podrobno ukvarja s prebivalstvom Slovenije, in sicer z naravnim gibanjem, regionalno razporeditvijo, spremembami socialne sestave, urbanizacijo, različnimi oblikami migracije in zdomstvom. Opazna je izrazita socialnogeografska usmeritev, ki je bila tedaj v slovenski družbeni geografiji prevladujoča. Isti učbenik na koncu posveča obsežno poglavje Slovencem v zamejstvu, pri čemer gre v takšen obseg in podrobnosti, kot noben učbenik pred njim, pa tudi za njim ne. Vzročno-posledični prikaz demografske tematike je na visoki ravni, ki pa je prej univerzitetna kot srednješolska, žal pa je oprema učbenika iz tistega časa precej skromna.

Pomembna prelomnica je tudi izid prvega celostnega srednješolskega učbenika geografije Slovenije v enem

zvezku, ki ga je napisal I. Gams (1983). V svoji prvi izdaji prebivalstvu sicer ni namenil ne vem kakšne pozornosti, vendar se je vsaj na kratko lotil vseh »tradicionalnih« demografskih tem. V kasnejših izdajah je skušal avtor to tematiko bolj aktualizirati.

V 80. letih so do razpada Jugoslavije še naprej izhajali učbeniki geografije Jugoslavije, pri čemer je tudi pri njih opazen sodobnejši pristop. Učbenik B. Kerta in M. Paka (1982) se ne pogloblja le v »tradicionalne teme«, kot so gostota, prostorska razporeditev, nacionalna sestava prebivalstva in podobno, ampak nameri precejšnjo pozornost tudi migracijam in demografskim posledicam urbanizacije ter mestnim območjem. S skoraj istimi temami se ukvarja tudi učbenik M. Paka, B. Kerta, A. Laha, M. Košak in S. Brinovca (1983), vendar je obravnava manj podrobna. Novost učbenika so barvne karte in grafi ter drug didaktični instrumentarij, kot so npr. sprotne vprašanja za dijake. Učbenik je manj problemski kot prejšnji.

Premiki so opazni tudi pri osnovnošolskih učbenikih geografije Jugoslavije. Pri delu S. Kranjca, A. Laha in T. Oblaka (1985) gre le za nekoliko dopolnjeno verzijo učbenika iz 60. let, po novem konceptu z obilico didaktičnega instrumentarija pa je napisano delo M. Košak in M. Vojvode (1987). Učbenik se loteva »tradicionalnih« demografskih tem, vendar na nov način, ki je tedaj prevladal za vrsto let.

4. Obdobje učbenikov v času samostojne Slovenije

Ko je nastopila slovenska samostojnost, se je lahko v gimnazijskem programu še naprej s pridom uporabljalo učbenik I. Gamsa z naslovom Geografske značilnosti Slovenije, ki pa je kmalu doživel temeljito prenovu. V učbenik so bile na novo vključene nekatere barvne karte in grafi z demografskimi podatki. Posebej je treba opozoriti, da je Gams že na začetku 90. let zelo jasno opozoril na problem staranja prebivalstva. V prejšnjih učbenikih drugih avtorjev ta problem še ni bil prikazan na ta način, sicer pa je bila tudi družbena klima tedaj še precej takšna, da se problemu staranja prebivalstva pri nas še ni dosti govorilo. Zaradi zgodovinskih dogodkov v zvezi z nastankom nove države so bile pač v ospredju druge teme.

Z nastopom nove države smo dobili tudi prvi osnovnošolski učbenik za Slovenijo avtorjev S. Brinovca, M. Košak in J. Senegačnika (1995). Poglavje o prebivalstvu je precej obširno in prinaša vsaj za osnovnošolski nivo tudi dosti podrobnosti. Demografske teme so sicer povečini »tradicionalne« (nov je npr. prikaz verske sestave prebivalstva), vendar je didaktičen prikaz zelo sodoben. Njegova bistvena odlika so številni nazorni grafi, ki jih v tolikšnem številu v naših učbenikih še nismo srečali. Prav ti grafi še posebej nazorno opozarjajo na resne probleme glede naravnega prirasta, ki so se zgrnili nad Slovenijo.

Konec 90. let je prinesel še eno pomembno spremembo – kurikularno prenovno učnih načrtov –, kateri so sledili tudi prenovljeni ali povsem novi učbeniki geografije Slovenije. Z razmahom tržnega gospodarstva so namreč tudi v Sloveniji lahko začeli izhajati konkurenčni učbeniki različnih založb. Tako smo dobili tri nove osnovnošolske učbenike za Slovenijo. Enega so napisali J. Senegačnik, B. Drobnjak in M. Otič (2000), drugega F. Novak (2000), tretjega pa J. Račič in D. Večerič (2000). Nabor demografskih tem v teh učbenikih je podoben, razlike pa so v didaktičnem pristopu. Drugače je na področju gimnazijskih učbenikov, kjer se je konkurenca že omenjeemu Gamsovcu učbeniku pojavila kasneje. Najprej je v dveh delih izšel učbenik, ki sta ga pripravila M. Klemenčič in I. Lipovšek (2002, 2003), potem pa še delo skupine avtorjev M. Likar, S. Popit in S. Šturma (2006). Gre za sodobne učbenike, ki skušajo vključiti vse najaktualnejše demografske teme, v samem didaktičnem pristopu pa se razlikujejo.

5. Sklep

Med šolskimi učbeniki so prav geografska dela tista, ki namenjajo največ pozornosti demografskim problemom sveta na eni in domače države na drugi strani. Prispevek obravnava prikaz demografskih tem v učbenikih domače države v obdobju po 2. svetovni vojni. Pri tem lahko razlikujemo tri obdobja. V prvem obdobju do konca 70. let smo poznali le učbenike geografije Jugoslavije, saj za Slovenijo še nismo imeli samostojnih učbenikov. Obravnava je bila zelo deskriptivna, učenci pa o demografiji Slovenije niso mogli kaj dosti izvedeti. Pomemben premik je pomenilo obdobje srednjega usmerjenega izobraževanja, ki je na začetku 80. let prineslo nekaj učbenikov, namenjenih zgolj geografiji Slovenije. Izrazito socialnogeografsko obarvana obravnava prebivalstva je na nek način bolj spominjala na univerzitetna skripta kot pa na šolske učbenike. Učbeniki geografije Jugoslavije so še naprej izhajali do konca 80. let. Tretje obdobje pomeni obdobje samostojne Slovenije, ki na učbeniškem trgu prinese konkurenco in nove didaktične pristope. Samostojni učbeniki za geografijo Slovenije se pojavijo tudi v osnovni šoli. Obravnava demografskih tem je posodobljena, s številnimi grafi in kartami močno vizualizirana, prav vsi učbeniki pa tudi jasno opozarjajo na probleme v zvezi z nizko rodnostjo.

Literatura

- [1] Brinovec, S., Košak, M., Senegačnik, J. (1995): Slovenija. Zemljepis za 8. razred osnovne šole. Ljubljana, Mladinska knjiga.
- [2] Gams, I. (1983): Geografske značilnosti Slovenije. Ljubljana, Mladinska knjiga.
- [3] Kert, B., Pak, M. (1982): Geografija 4/1. Geografske značilnosti Jugoslavije. Srednje usmerjeno izobraževanje. Ljubljana, Mladinska knjiga.
- [4] Klemenčič, M., (1982): Geografija 3. Geografske značilnosti in sodobni problemi Slovenije in Jugoslavije.

- Družbenogeografski procesi in problemi Slovenije. Ljubljana, Mladinska knjiga.
- [5] Klemenčič, M., Lipovšek, I. (2002): Geografija Slovenije 1. Učbenik za 3. letnik gimnazij. Ljubljana, DZS.
- [6] Klemenčič, M., Lipovšek, I. (2003): Geografija Slovenije 2. Učbenik za 4. letnik gimnazij. Ljubljana, DZS.
- [7] Kranjec, S., Savnik, R. (1958): Zemljepis Jugoslavije za 8. razred osnovnih šol. Ljubljana, DZS.
- [8] Košak, M., Vojvoda, M. (1987): Zemljepis za 8. razred osnovnih šol. Ljubljana, Mladinska knjiga.
- [9] Kranjec, S., Vazzaz, L. (1951): Zemljepis za četrti razred osnovnih šol. Ljubljana, DZS.
- [10] Kranjec, S., Lah, A., Oblak, T. (1964): Zemljepis Jugoslavije za 8. razred osnovnih šol. Ljubljana, Zavod za napredek šolstva.
- [11] Kranjec, S., Lah, A., Oblak, T. (1985): Zemljepis Jugoslavije za 8. razred osnovnih šol. Ljubljana, Mladinska knjiga.
- [12] Kranjec, S., Leban, V. (1954): Zemljepis FLR Jugoslavije. Ljubljana, DZS.
- [13] Kranjec, S., Leban, V. (1958): Zemljepis Jugoslavije za gimnazije. Ljubljana, DZS.
- [14] Kranjec, S., Leban, V. (1971): Zemljepis Jugoslavije za gimnazije. Druga, s statističnimi podatki dopolnjena verzija. Ljubljana, Mladinska knjiga.
- [15] Likar, M., Popit, S., Šturma, S. (2006): Geografske značilnosti Slovenije: učbenik za pouk geografije v 3. letniku gimnazijskega in srednjega tehniškega oz. strokovnega izobraževanja. Ljubljana, Mladinska knjiga.
- [16] Novak, F. (2000): Geografija Slovenije za 9. (8.) razred. Ljubljana, DZS.
- [17] Pak, M., Kert, B., Lah, A., Košak, M., Brinovec, S. (1983): Geografija. Geografske značilnosti SFRJ. Ljubljana, Mladinska knjiga.
- [18] Račič, J., Večerič, D. (2000): Geografija 9. Učbenik za geografijo v devtem razredu osnovne šole. Ljubljana, Mladinska knjiga.
- [19] Savnik, R. (1949): Zemljepis FLRJ za tretji razred srednjih šol. Ljubljana, DZS.
- [20] Savnik, R. (1951): Zemljepis Jugoslavije za nižje razrede srednjih šol. Ljubljana, DZS.
- [21] Senegačnik, J., Drobnjak, B., Otič, M. (1999): Živim v Sloveniji. Geografija za 8. razred osnovne šole. Ljubljana, Modrijan.

DIFERENCIALNA RODNOST V SLOVENIJI

Dr. Milivoja Šircelj

Povzetek

Diferencialna rodnost označuje razlike med rodnostjo posameznih skupin žensk, opredeljenih s skupno značilnostjo. Najlažje jo opazujemo v generacijah. Rodnost posameznih skupin merimo ob koncu rodne dobe. Najmlajše generacije, obravnavane v tem besedilu, so bile rojene v letih 1957-1966. Najvišjo rodnost imajo kmetice, ne glede na raven izobrazbe, in gospodinjke, najnižjo pa visoko izobražene ženske, ateistke in tiste, ki živijo v največjih mestih. Razlike med posameznimi skupinami nastajajo predvsem zaradi razlik v pogostnosti drugih in tretjih rojstev. Pogostnost prvih rojstev je bila doslej v vseh skupinah visoka, v prihodnje pa se zna v nekaterih skupinah zmanjšati.

Rodnost priseljencev je zelo podobna rodnosti domačinov. Upravne enote z najvišjo rodnostjo tvorijo obroč okoli Ljubljane.

Uvod

Razprave o rodnosti se pogosto omejujejo na vse prebivalstvo in ne na posamezne več ali manj homogene skupine v njem. Zato želimo v tem prispevku prikazati prav razlike v ravni rodnosti med posameznimi skupinami prebivalstva opredeljenimi z določenimi značilnostmi posameznic (zakonski stan, ekonomska aktivnost, narodnost itd.) ali okolja v katerem živijo. Vpogled v te razlike omogočajo podatki popisov prebivalstva, zlasti popisa 2002. Nanašajo se na posamezne skupine generacij rojene v prvih šestih desetletjih 20. stoletja. Za nekatere skupine, rojene v obdobju 1957-1961 jih prikazuje tabela 1. Te generacije so bile v času opazovanja stare 40-44 let. To pomeni, da se bo njihova rodnost do konca rodne dobe verjetno še nekoliko povečala, vendar bistvenih razlik ni pričakovati.

Izraz rodnost v tem članku pomeni povprečno število živorojenih otrok na eno žensko določene generacije ali skupine generacij (potomstvo generacije).

Rodnost in značilnosti žensk

Zakonski stan

Značilnost zaradi katere so razlike med ženskami še vedno razmeroma velike, je zakonski stan. Rodnost tistih, ki so ob koncu rodne dobe poročene je bistveno višja od rodnosti tistih, ki se niso nikoli poročile. To, da se ženska do konca rodne

dobe ni poročila pa seveda ne izključuje življenja v zunajzakonski/h skupnosti/h.

Rodnost samskih ni bila na ozemlju Slovenije nikoli zanemarljiva, a je pričela hitreje naraščati z generacijami rojenimi sredi 20. let 20. stoletja. V preteklosti je bila rodnost samskih večinoma posledica preprek s katerimi je družba oteževala sklepanje zakonskih zvez, zdaj pa je odraz svobodne izbire. Zato so razlike med rodnostjo samskih in rodnostjo poročenih vedno manjše. V generacijah 1896-1900 je bila rodnost dokončno samskih žensk desetkrat nižja od rodnosti poročenih, v generacijah 1957-1961 pa le še dvakrat (eden oziroma dva otroka).

Izobrazba

Razlike v ravni rodnosti med različno izobraženimi ženskami so še vedno prisotne: bolj ko je ženska izobražena, manj ima otrok. Te razlike so bile v preteklosti velike, sedaj so majhne. Zmanjšanje razlik je posledica povečevanja rodnosti bolj izobraženih i zniževanja rodnosti manj izobraženih. V generacijah rojenih v 50. letih 20. stoletja in mlajših, so se razmerja med ženskami z različno izobrazbo za nekaj časa ustalila; rodnost žensk z višjo ali visoko izobrazbo je pribl. 30 % višja od rodnosti žensk z nepopolno osnovno izobrazbo. Razlike med različno izobraženimi ženskami so najmanjše pri odločitvi za prvega otroka, večje pri odločitvi za drugega, še večje za tretjega, nato se ponovno zmanjšujejo.

Ustaljenost opisanih razmerij pa se bo verjetno kmalu porušila. V generacijah rojenih v prvi polovici 60. let so v vseh izobrazbenih skupinah verjetnosti rojstev prvih in drugih otrok nižje kot v pet let starejših generacijah. Ker so bile generacije 1962-1966 ob popisu 2002 stare šele 35-39 let in ker se povprečna starost ob rojstvu otrok povečuje, se bodo te vrednosti do konca rodne dobe gotovo še dvignile in se približale tistim v deset let starejših generacijah, razen morda za ženske z višjo in visoko izobrazbo. Iz istih razlogov se bodo povečale tudi verjetnosti rojstev tretjih otrok, ki so bile že v starosti 35-39 let za tiste, ki so končale več kot samo osnovno šolo, višje kot pa v deset ali dvajset let starejših generacijah. To pomeni, da se mlajše izobražene generacije pogosteje odločajo za tretjega otroka, kot so se enako izobražene starejše generacije. To je morda začetek procesa, ki bo vodil v drugačne razlike, kot smo jim bili priče doslej. Če bi se smeri razvoja, ki smo jih opazovali v generacijah 1952-1966, nadaljevale, bi bila v generacijah 1972-1976 verjetnost rojstva tretjega otroka že višja med tistimi, ki končajo več kot osnovno šolo, kot pa med tistimi, ki šolanje končajo z osnovno šolo.

V starejših generacijah je bila nizka rodnost višje in visoko izobraženih žensk pogojena z njihovo manjšo poročnostjo. V mladih generacijah temu ni več tako, saj je delež samskih med njimi le nekoliko višji kot med tistimi s srednjo ali osnovno izobrazbo. Je pa rodnost samskih z višjo in visoko izobrazbo nižja kot med manj izobraženimi.

Ekonomska aktivnost

S pojmom ekonomska aktivnost razumemo tisto aktivnost, ki ženski omogoča, da si sama zagotavlja vire za preživljanje, da živi ekonomsko neodvisno od drugih oseb, ne glede na to kakšno izobrazbo ima. Nasprotje ekonomsko aktivnih žensk so tiste, ki so ekonomsko odvisne, so vzdrževane od moža ali drugih oseb. Rodnost vzdrževanih žensk je višja od rodnosti aktivnih. V generacijah 1952-1956 je rodnost aktivnih predstavljala 80 % rodnosti vzdrževanih. V starejših generacijah so bile razlike večje.

Posebno kategorijo ekonomsko aktivnih žensk tvorijo brezposelne. Brezposelnost se je v Sloveniji močno povečala v začetku 90. let 20. stoletja; najprej so jo občutili predvsem moški, nato pa še ženske. Ta sprememba ni vplivala na tiste, ki so do popisa 2002 že (skoraj) zaključile rodno dobo (generacije 1942-1966); rodnost brezposelnih v času popisa je bila celo nekoliko višja od rodnosti zaposlenih. Vendar pa negativna korelacijska zveza med celotno rodnostjo (letni kazalnik) in brezposelnostjo kaže na možen negativni vpliv brezposelnosti na raven rodnosti. Ta negativen vpliv bi se lahko kazal kot odlaganje rojstev na čas zaposlitve ali pa kot zmanjšanje števila potomcev.

Poklic

Če opazujemo rodnost med različnimi poklicnimi skupinami žensk, vedno izstopajo kmetice. Njihova rodnost je bistveno višja od drugih poklicnih skupin in to ne glede na njihovo izobrazbo. Rodnost kmetic je bila v generacijah 1962-1966 še vedno zadostna za razširjeno obnavljanje. Najnižja je rodnost zakonodajalk, visokih uradnic, menedžerk in strokovnjakinj.

Poklicne skupine žensk s »podpovprečno« rodnostjo se med seboj najbolj razlikujejo po deležu žensk brez živorojenih otrok. Ta je v generacijah 1957-1961 največji med strokovnjakinjami (približno 10 %), nekoliko manjši med zakonodajalkami, visokimi uradnicami in menedžerkami, še manjši med tehičarkami in drugimi strokovnimi sodelavkami in najnižji (okrog 6 %) med uradnicami. Med kmeticami jih brez živorojenih otrok ostane le okrog 4 %.

Najmlajše opazovane generacije so bile ob popisu stare šele 35-39 let, zato so v vseh poklicnih skupinah verjetnosti rojstva prvega otroka nižje kot v starejših generacijah. Vrednosti so zlasti nizke za strokovnjakinje in zakonodajalke, visoke uradnice, menedžerke. Do konca rodne dobe se bodo vrednosti gotovo še povečale, vendar se zdi malo verjetno, da bi omenjeni poklicni skupini ob koncu rodne dobe dosegli vrednosti, kakršne so imele starejše generacije. To morda

pomeni, da se končuje obdobje naraščanja verjetnosti rojstev prvorojencev med ženskami, ki opravljajo najzahtevnejše poklice.

Vernost

Povezavo med končnim potomstvom in versko pripadnostjo je mogoče opazovati v generacijah 1927-1966. V vseh opazovanih generacijah so razlike med pripadnicami različnih veroizpovedi zelo majhne. Izjema so pripadnice islamske verske skupnosti. Njihova rodnost je bila vse do najmlajših generacij bistveno višja od rodnosti pripadnic drugih veroizpovedi¹.

Med ženskami, ki niso pripadnice islamske veroizpovedi, so imele v prav vseh opazovanih generacijah najvišjo rodnost katoličanke, najnižjo pa tiste, ki so se opredelile za ateistke oz. neverujoče. Vse preostale se razvrstijo med ti dve skrajnosti. Razmerje med rodnostjo tistih, ki so se opredelile za neverujoče, in tistih, ki so se opredelile za katoličanke, je v vseh opazovanih generacijah približno enako: končno potomstvo ateistk je skoraj za 20 % nižje od končnega potomstva katoličank. Ateistke se redkeje kot katoličanke odločijo za drugega in še redkeje za tretjega otroka. Končno potomstvo ateistk je v prav vsaki izobrazbeni skupini nižje od končnega potomstva katoličank z enako ravnjo izobrazbe. Pozitivna povezava med rodnostjo in vernostjo ni slovenska posebnost.

Rodnost in bivalno okolje

Vrsta naselja

Rodnost žensk, ki živijo v mestih je višja od rodnosti tistih, ki živijo zunaj mest vsaj že od konca 19. stoletja dalje. Med slovenskimi mesti z več kot 20 tisoč prebivalci ima najnižjo rodnost Maribor (generacije 1942-1961). Tam je rodnost tako nizka zato, ker se jih za drugega in tretjega otroka odloča manj kot v drugih mestih. V Ljubljani je rodno vedenje drugačno: za prvega otroka se odloči manj žensk kot v drugih mestih; tiste, ki se odločijo za prvega, pa se pogosteje kot drugod še za drugega ali celo tretjega.

Najmlajše med omenjenimi generacijami v času opazovanja še niso popolnoma zaključile rodne dobe. Kljub temu so bile v teh generacijah verjetnosti rojstev prvih, drugih in tretjih otrok v večini velikih mest višje kot v nekaj let starejših generacijah. Zato je v Kopru in Novem mestu rodnost generacij 1957-1961 višja od rodnosti generacij 1952-1956.

Povečanje končnega potomstva v nekaterih mestih bi bilo mogoče razumeti kot znak novih sprememb. Vlogo, ki so jo mesta imela v obdobju prvega demografskega prehoda, bi lahko obnovila, tokrat v smeri zviševanja rodnosti. Vendar so

¹ D. Josipovič ugotavlja, da med priseljenim prebivalstvom religioznost moških narekuje uresničevanje reproduktivnih ciljev (Josipovič, 2005: 244)

generacije, ki jih obravnavamo, svoja najbolj rodna leta preživljale v času pred osamosvojitvijo Slovenije oziroma pred spremembo družbenega sistema. Zato optimizem, ki veje iz pravkar omenjenih podatkov, morda ni upravičen. Večja brezposelnost in trši pogoji dela verjetno niso vzpodbujevalci višje rodnosti.

Mesta so generator nizke rodnosti. Zato bi pričakovali, da je podeželje generator visoke rodnosti. Vendar se slovenska realnost s tem sklepanjem le delno sklada. Če rodnost opazujemo po upravnih enotah (generacije 1957-1961) ugotovimo, da področja najvišje rodnosti sestavljajo upravne enote brez večjih mest, ki se nahajajo v okolici največjega mesta.

V drugih upravnih enotah, v katerih prav tako ni večjih mest, rodnost ni tako visoka kot v širši okolici Ljubljane. Samo odsotnost mest očitno ni dovolj močan razlog za višjo rodnost. Zdi se, da je za nadpovprečno rodnost najustreznejša kombinacija življenja na deželi in razmeroma varne zaposlitve v bližnjem mestu.

Povedano velja za vse skupine žensk: v upravnih enotah z visoko rodnostjo imajo vse skupine prebivalstva višjo rodnost kot jo imajo enake skupine v upravnih enotah z nizko rodnostjo. Tako je npr. rodnost visoko izobraženih žensk višja v okolici Ljubljane kot v Ljubljani, prav tako je rodnost žensk z zahtevnimi poklici višja kot rodnost katerekoli skupine, razen kmetic, v upravnih enotah z večjimi mesti, rodnost ateistk je večja kot rodnost katoličank v mestu itd.

Vrsta stavbe

Če ženska živi v individualni hiši, še posebej če ima ta hiša kmečko poslopje (kmetija), je njena rodnost višja od rodnosti žensk, ki živijo v večstanovanjskih stavbah. Ta razlika ni pogojena z razlikami v izobrazbi, saj se kaže v vseh izobrazbenih skupinah.

V opazovanih generacijah (1927-1966) se je najhitreje zniževala rodnost žensk, ki so živele v stavbah s kmečkim gospodarstvom. Razloga za to sta lahko dva: želja po manjšem številu otrok ali pa spreminjajoča se poklicna sestava žensk, ki živijo v takih stavbah. Nekatere so (bile) kmetice ali gospodinje, nekatere pa so opravljale poklice zunaj doma. Slednje so svoje rodno vedenje prilagajale normam in vrednotam, ki jih določa njihovo poklicno delo, zato je bila njihova rodnost nižja od rodnosti kmetic in gospodinj. Delež žensk, zaposlenih zunaj doma, je v vsaki mlajši generaciji večji. Zato je razlika med rodnostjo žensk, ki živijo v stavbah s kmečkim gospodarstvom, in rodnostjo kmetic (poklic) v vsaki generaciji večja. V generacijah 1962-1966 je bila rodnost kmetic 2,29 otroka na žensko, rodnost žensk, ki so živele v hišah s kmečkim poslopjem, pa 1,92 otroka na žensko.

Rodnost visoko izobraženih žensk je v večstanovanjskih stavbah nižja kot v individualnih hišah, zato, ker je delež

žensk brez živorojenih otrok v večstanovanjskih stavbah bistveno višji (16 % v generacijah 1957-1961) kot v individualnih hišah (9,7 % v istih generacijah) in ker se jih manj odloči za drugega in tretjega otroka.

Opisana povezava med rodnostjo in vrsto stavbe predpostavlja, da je število otrok odvisno tudi od vrste stavbe, in ne narobe: da je vrsta stavbe, v kateri par živi, odvisna od števila otrok. Slednje je verjetno le deloma res, saj je posedovanje lastne stavbe predvsem odraz finančne moči para. Pri tem pa vendarle velja omeniti, da je razlika med ceno stanovanj v glavnem mestu in ceno v okoliških naseljih tolikšna, da se marsikateri mlad par raje odloči za naselitev v individualni hiši zunaj Ljubljane kot pa v večstanovanjski hiši v Ljubljani. To pa so morda prav tisti pari, ki si žele več otrok. Njihova odselitev iz mesta prispeva k temu, da je okolica Ljubljane demografsko najbolj dinamičen del Slovenije.

Raziskav, ki bi ovrednotile vpliv selitev v mesto ali iz mesta na rodno vedenje ljudi doslej v Sloveniji ni bilo. Zato navajamo izsledke francoske raziskave, ki se nanaša na generacije 1911-1935. Iz nje izhaja, da preselitev v mesto pomembno zmanjša rodnost žensk, selitev iz mesta na podeželje pa jo poveča. Raziskava žal ne navaja dejavnikov, ki povzročajo tovrstne spremembe rodnega vedenja (Courgeau, 1989:145).

Priseljevanje

Obseg priseljevanja v Slovenijo se je spreminjal skladno z gospodarskim razvojem. Največji je bil v 70. letih. Takrat se je tudi pojavila teza, da priseljevanje iz drugih republik nekdanje Jugoslavije preprečuje, da bi v Sloveniji neto stopnja obnavljanja prebivalstva (letni kazalnik) padla pod vrednost 1, tako kot je na drugih nizkonatalitetnih področjih SFR Jugoslavije. Raziskava, izdelana na osnovi primerjave med koledarsko in generacijsko rodnostjo Slovenk in Neslovenk (narodna pripadnost), je pokazala, da je koledarska rodnost višja za Neslovenke kot za Slovenke, generacijska rodnost pa je višja za Slovenke kot za Neslovenke (generacije 1916-1945). To pomeni, da so imele priseljenke v povprečju manj potomcev kot domačinke, da pa so jih v povprečju rojevale mlajše kot domačinke. Skupino Neslovenk so v tej raziskavi sestavljale Hrvatice, Črnogorke, Srbkinje, Makedonke, Muslimanke, Jugoslovanke, narodno neopredeljene in pripadnice "drugih narodov", tiste torej, za katere je bilo zelo verjetno, da so se v Slovenijo priselile (Šircelj, 1985).

Omenjene raziskave za novejša obdobja ni bilo mogoče ponoviti, ker so starši novorojenih in vprašanih v popisih prebivalstva vedno redkeje pripravljeni odgovarjati na vprašanje o narodni pripadnosti. Zato smo za ugotavljanje morebitnih razlik med generacijsko rodnostjo domačink in priseljenk uporabili podatek o rojstnem kraju.

Rodnost žensk, rojenih v Sloveniji, je bila v generacijah, rojenih pred drugo svetovno vojno, za malenkost višja kot pa rodnost tistih, ki so bile rojene zunaj Slovenije. V mlajših generacijah je ravno obrnjeno: rodnost žensk rojenih v Sloveniji, je nižja od rodnosti žensk, ki so bile rojene zunaj Slovenije. Vendar so razlike zelo majhne, 3-4 % v najmlajših generacijah. Ker pa je povprečna starost mater, rojenih v Sloveniji, verjetno še vedno višja od povprečne starosti mater, ki niso bile rojene v Sloveniji, bo razlika ob koncu rodne dobe verjetno še manjša.

Za spremembo v razmerju med rodnostjo domačink in rodnostjo priseljenc je lahko več razlogov: spremenjena izobrazbena sestava domačink in priseljenc, spremenjen geografski izvor priseljenc, spremenjena verska, narodna sestava priseljenc itd. Glede geografskega izvora priseljenih vemo, da so se po koncu druge svetovne vojne v Slovenijo sprva, do konca šestdesetih let, priseljevali predvsem s

Hrvaške, nato dve desetletji predvsem iz Bosne in Hercegovine, po letu 1991 pa je število priseljenih iz Hrvaške, Bosne in Hercegovine in Zvezne republike Jugoslavije oziroma Srbije in Črne gore približno enako. Večina priseljenih se je naseljevala v urbaniziranih okoljih, kjer je rodnost praviloma nižja kot na podeželju.

Zaradi spreminjajočega se geografskega izvora priseljenih so se spreminjale tudi njihove kulturne značilnosti. S Hrvaške so se priseljevali predvsem Hrvati, ki so večinoma katoliki, iz Bosne in Hercegovine Bošnjaki, ki so se v popisu 2002 v 90 % opredelili za pripadnike islamske veroizpovedi, iz Zvezne republike Jugoslavije so se po letu 1991 priseljevali predvsem Albanci, ki so prav tako večinsko pripadniki muslimanske veroizpovedi. Zato se zdi, da so prav spremenjene kulturne značilnosti priseljenih razlog za rahlo spremembo razmerja med rodnostjo domačink in rodnostjo priseljenc.

Tabela 1: Končno potomstvo generacij 1957-1961, Slovenija, značilnosti žensk

K. potomstvo	Izobrazba	Poklic ³⁾	Ekonom. status	Vrsta stavbe	Rojstni kraj	Veroizpoved	Zakonski stan ⁴⁾
1,1							samske
1,2							
1,3							
1,4							
1,5							
1,6			upokojenke			ateistke	
1,7	višja, visoka	zakonodajalke, strokovnjakinje	samo-zaposlene	večstanovanjska		vernica ¹⁾	razvezane
1,8	srednja	tehtnice, uradnice, prodajalke	zaposlene	vrstna, dvojček		protestantska pravoslavna ²⁾	
1,9	poklicna	neind. način dela, upravljalke strojev			v Slo., zunaj Slo.		
2,0	osnovna	poklici za preprosta dela	brezposelne	individualna, h. s kmeč.g.		katoliška	poročene, vdove
2,1						islamska	
2,2	nep. osn.						
2,3			gospodinje				
2,4		kmetice	kmetice				

1) Vernica, ki ne pripada nobeni veroizpovedi.

2) Tudi ženske, ki niso želele odgovoriti in ženske za katere je ostal odgovor neznan.

3) Popolni nazivi glavnih poklicnih skupin:

- zakonodajalke, visoke uradnice, menedžerke
- strokovnjakinje
- tehtnice in druge strokovne sodelavke
- uradnice
- poklici za storitve, prodajalke
- kmetovalke, gozdarke, ribičke, lovke
- poklici za neindustrijski način dela
- upravljalke strojev in naprav
- poklici za preprosta dela

4) Samskost ne izključuje življenja v zunajzakonski skupnosti.

Zaključek

Opisana diferencialna rodnost (rodnost različno opredeljenih skupin) sloni samo na značilnostih žensk. Značilnosti partnerjev ne poznamo. To je gotovo pomanjkljivost, ki pa je zaenkrat ni mogoče odpraviti. Z razpoložljivimi podatki tudi ni mogoče slediti rodni zgodovini oziroma spremembam v teku življenja posameznikov ali skupin. Mnoge značilnosti žensk (in moških) se namreč v teku življenja spreminjajo in te spremembe prav gotovo vplivajo tudi na rodnost. S popisom lahko zaznamo le stanje v določenem trenutku, v tem prispevku v starosti ko so (skoraj) vsi otroci že rojeni. Za sledenje rodni zgodovini bi bile potrebne redno ponavljajoče se ankete, ali pa posebna podatkovna baza s katero bi bilo mogoče spremljati rodno zgodovino moških, žensk in njihovih otrok na osnovi podatkov različnih administrativnih evidenc. V Sloveniji zaenkrat nimamo ne enega ne drugega.

Analiza diferencialne rodnosti večinoma sloni na razlikah med podskupinami žensk opredeljenih s posamezno značilnostjo (poklic, izobrazba, vera itd.). Te značilnosti pa se pogosto prekrivajo (npr. ženske z visoko izobrazbo večinoma opravljajo poklice iz prvih dveh poklicnih skupin). Oblikovanje skupin na osnovi dveh ali več znakov je seveda mogoče, vendar so zaradi majhnosti nekaterih tako opredeljenih skupin izsledki manj zanesljivi.

Kljub opisanim pomanjkljivostim lahko zaključimo, da so se razlike znotraj različno opredeljenih skupin doslej zmanjševale a se v prihodnje morda ne bodo več, da je v urbaniziranih okoljih rodnost katerekoli skupine nižja kot v neurbaniziranih, da je rodnost priseljenih zelo podobna rodnosti domačinov, itd. Poznavanje teh dejstev je pomembno, a za morebitno rodnostno politiko nezadostno. Manjkajo odgovori na vprašanje zakaj. Na primer, zakaj je rodnost visoko izobraženih žensk višja če živijo na podeželju kot pa če živijo v mestih: ali gre za razlike v zahtevnosti poklicev, ki jih opravljajo, ali gre za vpliv okolja, ali se družine, ki si želijo otrok, namerno iščejo stanovanja v individualnih hišah zunaj mesta, ipd. Tega uradni statistični podatki ne morejo zagotoviti, to vrzel lahko zapolnijo le globinske ankete. Zato

gre moj prispevek razumeti predvsem kot vzpodbuda za tovrstna raziskovanja.

Na individualni ravni imajo v vseh družbah ženske, ki živijo v urbanem okolju, ki so bolj izobražene, ki niso verne, nižjo rodnost kot ženske z nasprotnimi značilnostmi. Na tej osnovi se pogosto napačno sklepa, da je rodnost liberalnih družb nižja od rodnosti bolj konservativnih družb. Vendar odgovornosti za nizko rodnost neke države ne smemo prevaliti na socialne skupine oziroma ženske z nižjo rodnostjo. Nižja rodnost določenih skupin žensk je povezana s strukturo družbenih institucij. Teorija racionalne izbire in teorija izogibanja tveganju jasno kažeta na njihovo vlogo pri doseganju nizke ravni rodnosti. Teorija enakopravnosti spolov pa nudi logične osnove za analizo rodnosti usmerjene na sestavo družbenih institucij (McDonald, 2002:435).

Literatura in viri:

- Courgeau D. (1989) Family formation and urbanisation. Population, english selection no 1, Paris
- McDonald P. (2002). Les politiques de soutien de la fécondité: l'éventail des possibilités. Population, 57/3, INED, Paris
- Josipovič D. (2005). Demografski učinki imigracije v Sloveniji po drugi svetovni vojni, doktorsko delo, FF, Ljubljana
- Šircelj M. (1985). Vpliv priseljevanja na rodnost. Prikazi in študije, letnik XXX, št. 1-2, Zavod Republike Slovenije za statistiko, Ljubljana
- Šircelj M. (2006). Rodnost v Sloveniji od 18. do 21. stoletja. Statistični urad Republike Slovenije za statistiko, Ljubljana
- Popis prebivalstva, gospodinjstev in stanovanj v Sloveniji 31.3.1981(1982). Rezultati raziskovanj št. 275, 282. Zavod Republike Slovenije za statistiko, Ljubljana
- Popis prebivalstva, gospodinjstev in stanovanj v Sloveniji 31.3.1981(1983). Rezultati raziskovanj št. 305, 306, 307. Zavod Republike Slovenije za statistiko, Ljubljana
- Popis prebivalstva, gospodinjstev in stanovanj v Sloveniji 31.3.2002, Statistični urad Republike Slovenije, Ljubljana

OBNAVLJANJE GENERACIJ - RESNIČNOST ALI SANJE?

Dr. Milivoja Šircelj

Povzetek

Obnavljanje generacij je v tako imenovanem razvitem svetu odvisno skoraj izključno od ravni rodnosti. Ta pa se še vedno znižuje. Članek navaja razloge zaradi katerih je misel o skorajšnjem povečevanju rodnosti na raven enostavnega obnavljanja generacij zaenkrat bližje sanjam kot pa resničnosti.

Uvod

Obnavljanje ali nadomeščanje generacij je proces v katerem sodelujeta rodnost in umrljivost. Generacija (sestavljajo jo osebe rojene v istem koledarskem letu) nadomesti samo sebe če v teku življenja rodi toliko otrok, da je generacija otrok številčno enaka generaciji staršev. Če je generacija otrok številčno večja od generacije staršev, govorimo o razširjenem obnavljanju, če je enaka o enostavnem, če pa je manjše, pa o zoženem obnavljanju. Iz praktičnih razlogov kazalnik obnavljanja generacij, ki ga imenujemo neto stopnja obnavljanja (neto obnavljanje) in označujemo z R_0 , računamo tako, da upoštevamo samo ženske. Če je vrednost R_0 enaka 1 to pomeni, da je rodnost generacije zadostna za enostavno obnavljanje.

Na velikost R_0 vplivata rodnost in umrljivost. Vse ženske namreč ne dočakajo konca rodne dobe oziroma 50. leta starosti. Vendar, ko se umrljivost do 50. leta starosti zelo zniža, je obnavljanje generacij odvisno samo še od rodnosti. Takrat je za enostavno obnavljanje potrebno, da generacija žensk rodi v povprečju približno 2,1 otroka.

Obnavljanje generacij v Evropi

Zniževanje umrljivosti in zniževanje rodnosti sta svetovna procesa, ki sta se sprožila v Evropi (demografski prehod). Umrljivost se je pričela zniževati koncem 18. stoletja, nekaj desetletij kasneje pa tudi rodnost. V prvem obdobju, ko se je zniževala samo umrljivost, je vrednost R_0 naraščala in bila višja od 1. Ko pa se je pričela zniževati tudi rodnost, ji je sčasoma sledilo še zniževanje R_0 . Razširjeno obnavljanje je postopoma prešlo v zoženo. Neto stopnja obnavljanja generacij se je skoraj povsod po Evropi spustila pod vrednost 1.

Rodnost evropskih generacij rojenih okrog leta 1930 je bila še zadostna za obavljanje, rodnost generacij rojenih okrog leta 1970 pa nič več. Izjeme predstavljajo le Islandija, Irska in verjetno Albanija, kjer je rodnost generacij rojenih okrog 1970 še višja od 2,1. Zniževanje rodnosti generacij je potekalo od države do države različno, v nekaterih je mogoče opaziti celo začasne dvige, vendar je splošna smer razvoja povsod zniževanje. Najnižje generacijske vrednosti doslej so zabeležili v Nemčiji, Italiji in Ruski federaciji (1,4 otroka na žensko za generacije rojene okrog leta 1970) (Recent, 2006). V Sloveniji je za generacijo 1971 ustrezna vrednost 1,61.

Obnavljanje generacij v Sloveniji

V Sloveniji se je zniževanje rodnosti in umrljivosti pričelo skoraj istočasno in to ob prehodu iz 19. v 20. stoletje. Kolikšen je bil takrat R_0 žal ne vemo, ker ni ustreznih podatkov. Manjkajo predvsem podatki za umrljivost. Za rodnost ocenjujemo, na osnovi izračunov za generacije rojene po letu 1873 in izračunov za celotno rodnost v obdobju 1896-1910, da so ženske rojene sredi 19. stoletja v povprečju rodile 5-6 živorojenih otrok (Šircelj, 2006: 66, 242). Ne vemo pa, koliko žensk je dočakalo 50. let starosti. Prve tovrstne podatke imamo šele za obdobje 1931-1933, za katero je dr. Ivo Lah izračunal prvo tablico umrljivosti slovenskega naroda (Lah, 1942). Iz tablice, ki ni generacijska temveč koledarska, je mogoče razbrati, da je ob predpostavki konstantne umrljivosti, 50. rojstni dan dočakalo 67 % žensk. Med ženskami, rojenimi sredi 19. stoletja je bil ta delež nedvomno nižji, verjetno okrog polovice¹.

V tabeli 1 predstavljamo elemente na osnovi katerih smo ocenili neto stopnjo obnavljanja za generacije rojenih od srede 19. stoletja do sredine druge polovice 20. stoletja. Verjetnosti preživetja za določeno obdobje smo pripisali generacijam rojenim pred približno 30 leti.

¹ Ocena na osnovi izračunov za Strojno (v generacijah 1831-1850 je bila verjetnost preživetja do starosti 50 let za oba spola skupaj 0,5), upoštevanja regionalnih razlik (v smeri vzhod-zahod) in razlik med spoloma (Šircelj, 1997; Šircelj, 2006: 109).

Tabela 1: Umrljivost, rodnost in obnavljanje generacij, Slovenija, izbrana obdobja in izbrane generacije

Obdobje	Umrljivost	Rodnost		Obnavljanje generacij
	verjetnost preživetja žensk do starosti 32 let	generacije	končno potomstvo (D) ¹⁾	Ocena neto stopnje obnavljanja (R ₀)
1850	0,646 ¹⁾	1850	5,5	1,723205
1931-1933	0,76316	1898-1902	3,3	1,221438
1952-1954	0,91359	1916-1920	2,4	1,063419
1960-1962	0,95415	1926-1930	2,1	0,971802
1970-1972	0,96038	1936-1940	2,03	0,945542
1980-1982	0,97286	1947-1951	1,94	0,915364
1990-1992	0,98422	1957-1961	1,86	0,887865
2000-2002	0,98953	1967-1971	1,64	0,787072

1) Povprečno število živorojenih otrok na eno žensko v generaciji.

2) Interpolacija med vrednostmi za starost 30 in 40 let.

Iz tabele razberemo, da se je neto stopnja obnavljanja generacij, R₀, znižala pod vrednost 1 že v generacijah rojenih med svetovnimi vojnami in da se zniževanje nadaljuje. Zaenkrat še ni znakov, ki bi kazali na morebiten zasuk. Verjetnost preživetja žensk do starosti 32 let se povišuje in je že dosegla raven, ko je vpliv umrljivosti na obnavljanje generacij skoraj zanemarljiv. Obnavljanje je praktično odvisno samo še od rodnosti. Ta pa se še vedno znižuje. V najmlajših generacijah je resda opaziti nekoliko povečane verjetnosti rojstev tretjih otrok, a obenem tudi znižane verjetnosti rojstev prvih otrok (Širčelj, 2006:190-194). Zato se zdi, da bistvenih sprememb v smeri gibanja generacijske rodnosti še ni pričakovati. Pričakujemo lahko le rahlo zviševanje koledarske rodnosti.

Ali se bo zniževanje rodnosti nadaljevalo?

Jasnega odgovora nimamo. Lahko pa se mu skušamo približati. Značilnost demografskih procesov je, izjema so lahko selitve, da se odvijajo počasi a vztrajno. To pomeni, da po dolgotrajnem zniževanju ni mogoče pričakovati nenadnega hitrega zviševanja. Tudi če upoštevamo spremenjene družbene razmere in predpostavimo, da se bodo v prihodnjih letih spremembe odvijale hitreje kot so se v preteklosti, lahko o dvigu vrednosti neto stopnje obnavljanja generacij na vrednost 1 razmišljamo le v desetletjih. Seveda ob predpostavki, da se umrljivost ne bo povečala.

Nizka rodnost je generator negativnega naravnega prirasta, staranja prebivalstva in, če ni priseljevanja, tudi zniževanja števila prebivalstva. Zato si višjo rodnost od dejanske želijo mnoge evropske države. Nekatere so se že zdavnaj odločile za demografsko politiko katere del je tudi rodnostna politika (npr. Francija), druge so elemente rodnostne politike vključile v svoje socialne politike (npr. skandinavske države, Slovenija),

tretje menijo, da je rodnost zasebno stvar posameznika oziroma para in se vanjo ne vmešavajo (npr. Švica). Uspešnost različnih pristopov je zelo težko oceniti. Zato na tem mestu navajamo le podatke o končnem potomstvu žensk rojenih leta 1967 (zadnji podatki) za omenjene države: 1,99 Francija; 1,94 Švedska; 2,04 Norveška; 1,93 Danska; 1,61 Švica in 1,73 Slovenija (Recent, 2005). V vseh omenjenih državah se generacijska rodnost znižuje, najpočasneje na Norveškem.

Zniževanje rodnosti je značilnost vseh evropskih držav. Države se med seboj razlikujejo le po hitrosti tega zniževanja. To morda pomeni, da ukrepi socialne ali demografske politike lahko vplivajo na raven rodnosti, na osnovno tendenco razvoja, ki vodi k zniževanju, pa ne. Razlog je verjetno v globalizirajočem se tržnem gospodarstvu. Družba, ki temelji na novem tržnem gospodarstvu se ni zmožna obnavljati (McDonald, 2002: 439).

Od osemdesetih let 20. stoletja dalje industrijske države postopoma preoblikujejo svoja gospodarstva tako, da kapital lahko kroži in maksimizira donose in dobiček. Značilnost tega novega ekonomskega sistema so ohlapna pravila in nizke obdavčitve, prost mednarodni pretok kapitala, svobodna trgovina, svobodna pogajanja o plačah in pogojih dela med delodajalci in delojemalci ter zmanjševanje socialnih pomoči, ki jih zagotavlja država. V svoji redistribucijski vlogi sistem nagrajuje in s tem vzpodbuja inovacije in delo. Država si je nadela vlogo animatorja in regulatorja tega sistema. Ta sistem je v devetdesetih letih v mnogih industrijskih državah zmanjšal brezposelnost in povečal ekonomsko blaginjo (McDonald, 2002: 439).

Vendar je ta sistem brez milosti do svojih žrtev, ne gelede na to ali so to posamezniki, podjetja ali države. Posamezniki so zaradi slabih gospodarskih rezultatov podjetij ali držav kaznovani z izgubo virov dohodkov. Večina držav sicer skrbi

za žrtve trga dela s sistemom socialnih pomoči, vendar so ti sistemi vedno bolj negotovi. Poleg tega morajo biti današnji delojemalci fleksibilni v času in prostoru; ista zaposlitev ne traja več vse življenje, trg dela lahko zahteva preseljevanje ipd. Če socialna varnost ni zagotovljena, se ljudje prično izogibati tveganjem: poskušajo maksimizirati svojo uporabnost za trg dela (pridobivanje izobrazbe, poklicnih izkušenj in ugleda spremenljivega v denar) in vlagajo v prihranke, da si zagotovijo osebno varnost. V svetu, ki nagraduje kapitalistično proizvodnjo, se tisti, ki čas in denar žrtvujejo za nadaljevanje rodu, obnašajo nepremišljeno. Skrb za potomce namreč zahteva dajanje drugim oziroma družbi.

Nekateri mislijo, da sta poklicno in družinsko življenje lahko ločeni; da je mogoče biti ekstremno individualističen in se izogniti nevarnostim na gospodarskem področju, obenem pa biti altruističen in sprejeti negotovosti na področju družine. Taka logika je mogoča le, če verjamemo v ločene vloge moških in žensk; da je ekonomska proizvodnja domena moških, domena žensk pa so otroci.

Toda današnje mlade ženske so za sodelovanje v gospodarstvu vsaj toliko usposobljene kot mladi moški. Ženska, ki noče tvegati ekonomske odvisnosti od moškega (naraščajoča verjetnost razve) si zagotovi lastne dohodke. Pridobijo si kvalifikacije, ki jim omogočijo, da ostanejo prisotne na tgu dela. Zato je danes zelo malo mladih žensk, ki si svojo prihodnost predstavljajo samo v vlogi žene, matere in gospodinje. Poleg tega partnerja z dvojnimi dohodki lažje prebrodita obdobje, ko eden izgubi delo.

Skrbi tržnega gospodarstva so kratkoročne, zato ga obnavljanje prebivalstva ne zanima. Obnavljanje prebivalstva pa je dolgoročna investicija, saj pomeni roditi, vzrediti in vzgojiti nove generacije. Zato ni nujno, da morebitni izredno pozitivni gospodarski rezultati, znatno znižanje brezposelnosti in dvig realnih dohodkov, avtomatično sprožijo zviševanje rodnosti. To seveda ne pomeni, da se rodnost ne bo nikoli več povečala. Ko bo pričelo primanjkovati delovne sile in bo starostna struktura postala nevzdržna, bodo otroci ponovno postali naše bogastvo. Do takrat pa je še daleč. Zato so sedanje želje po ponovnem doseganju tiste ravni rodnosti, ki bi zagotovila obnavljanje generacij nerealne.

To seveda ne pomeni, da si ni treba prizadevati za to, da bi olajšali izpolnitev želje po otroku/otrokih tistim, ki si jih želijo. V pomoč pri skanju ustreznih ukrepov povzemam besede P. McDonalda, ki zelo nizko rodnost v modernih družbah pojasnjuje s pomočjo štirih teorij: teorije racionalne izbire, teorije izogibanja tveganju, teorije postmodernih vrednot in teorije enakopravnosti spolov (McDonald, 2002: 428–436).

Teorija racionalne izbire predpostavlja, da ljudje pred odločitvijo za otroka skrbno pretehtajo koristi in stroške.

Koristi so psihološke narave in se lahko od osebe do osebe zelo razlikujejo. Stroške je mogoče, razen psiholoških, izraziti v denarju. Če ekonomski stroški otrok naraščajo, je lahko individualni psihološki prag prekoračen in par se ne odloči za otroka. Psihološke koristi otroka se z vrstnim redom otroka zelo verjetno manjšajo; največje so pri prvem. Poleg tega se zmanjšujejo s starostjo staršev: verjetnost odločitve za npr. tretjega otroka je večja če je ženska stara 29 kot pa če je stara 39 let. Iz tega sledi, da je za povečanje rodnosti treba povečati psihološke prednosti ali pa zmanjšati ekonomske stroške.

Teorija izogibanja tveganju dopolnjuje teorijo racionalne izbire. Izhaja iz ideje, da so stroški in koristi prihodnji stroški in koristi, zato jih ni mogoče natančno določiti. To pomeni, da je odločitev za otroka, ki pomeni spremembo v življenju, odvisna od tega, kako ljudje vidijo svojo prihodnost. Če so glede svoje ekonomske, socialne, osebne ali čustvene prihodnosti negotovi, se tveganju, ki ga prinese otrok raje izognejo.

Teorija postmaterialističnih vrednot je povezana s teorijo drugega demografskega prehoda. Ta razloži, da je razvoj družbenih in demografskih vedenj povezan s povečevanjem vrednot osebnega uspeha, zadovoljevanja osebnih aspiracij, liberalizma in z osvoboditvijo od tradicionalnih superstruktur, posebno vere. Te vrednote so povezane s povečano razveznostjo, življenjem v zunajzakonskih skupnostih in zunajzakonskimi rojstvi. Tako vedenje je veliko bolj razširjeno v zelo liberalnih družbah (npr. evropski sever) kot pa v bolj družinsko tradicionalnih družbah (npr. evropski jug). Kljub temu je rodnost v bolj liberalnih družbah višja kot v bolj tradicionalnih. Razloge za to razloži teorija enakopravnosti spolov.

Osrednja misel teorije enakopravnosti spolov je razlikovanje med dvema sestavinama enakopravnosti; enakopravnost v družini in enakopravnost v zunaj družine. Po avtorjevem mnenju se rodnost z visoke ravni zniža na zmerno, ko se poveča enakopravnost spolov v družini. To se zgodi takrat ko ženske dobijo možnost nadzora (obvladovanja) rodnosti. Rodnost se zniža na zmerno raven, kar omogoči hitro naraščanje enakopravnosti spolov zunaj družine. Kombinacija velike enakopravnosti spolov zunaj družine (izobraževanje, zaposlitev) in ohranjanje manjše enakopravnosti v družini, vpliva na nadaljnje zniževanje rodnosti. Tam, kjer je rodnost zelo nizka, se bo pričela povečevati šele, ko se bo povečala enakopravnost spolov v družini; ko model družine z možem kot edinim hraniteljem ne bo več referenčni model družine. Zato bo prehod iz zelo nizke na manj nizko rodnost težji v bolj tradicionalnih kot v bolj liberalnih družbah. Slednje zelo nizke rodnosti morda sploh ne bodo imele.

Iz povedanega sledi, da bi bilo potrebno iskati mehanizme, ki bi vzpodbujali zgodnejše rojevanje otrok, ki bi blažili

ekonomsko negotovost in povečevali enakopravnost med spoloma. Predvsem pa bi se morali o tem čim več pogovarjati. V Franciji, državi z najdaljšo tradicijo rodnostne politike, so se razprave o demografski politiki pričele že v letu 1890. Prvi ukrepi pa so bili sprejeti v obdobju med svetovnima vojnama. (De Luca, 2005:13–36).

Literatura in viri:

- De Luca V. (2005). Reconquerir la France a l'ide familiale. Population 60/1-2, Paris
- McDonald P. (2002). Les politiques de soutien de la fecondite: l'eventail des possibilites. Population, 57/3, INED, Paris
- Lah I. (1942). Prva tablica umrljivosti slovenskega naroda. Slovenčev koledar 1942, Ljubljana
- Recent demographic developments in Europe 2005/Evolution demographique recente en Europe 2005. (2006). Council of Europe/Conceil de l'Europe, Strasbourg
- Statistične informacije/Rapid reports št./No 169. (17. junij 2004). Prebivalstvo št./No 3. Statistični urad Republike Slovenije/ Statistical Office of the Republic of Slovenia
- Šircelj M., Makarovič M. (1985). Strojna, zgodovinsko-demografska analiza. Prikazi in študije št. 1.2, letnik XXX, Zavod Republike Slovenije za statistiko, Ljubljana
- Šircelj M. (1987). Tablice umrljivosti prebivalstva Slovenije. Zavod SR Slovenije za statistiko, Ljubljana
- Šircelj M. (1997). Tablice umrljivosti prebivalstva Slovenije/Life tables for the population of Slovenia. Statistični urad Republike Slovenije, Ljubljana
- Šircelj M. (2006). Rodnost v Sloveniji od 18. do 21. stoletja. Statistični urad Republike Slovenije, Ljubljana

DRUŽINE IN DRUŽINSKO ŽIVLJENJE V SLOVENIJI V ŠTEVILKAH

Petronela Vertot

Statistični urad Republike Slovenije
Vožarski pot 12, 1000 Ljubljana, Slovenija
Tel: +386 1 2340 806; fax: +386 1 2340 860
e-mail: nelka.vertot@gov.si

POVZETEK

Proces hitrih demografskih in družbeno-ekonomskih sprememb, ki jih po drugi svetovni vojni doživlja svet, je bistveno vplival na vzorce oblikovanja družine in družinskega življenja tudi v Sloveniji ter povzročil spremembe v sestavi in oblikovanju družin. Te spremembe potrjujejo tudi statistični podatki, a vseeno ne vzbujajo črnogledosti za prihodnost.

1 UVOD

Družbeno okolje je s svojimi spremembami (družbene ureditve in političnih sistemov pa tudi gospodarskega in tehnološkega razvoja) vedno pomembno vplivalo na družino, temeljni gradnik družbe.

Čas, ki v njem živimo, je v družboslovju poimenovan postmoderna doba ali doba preseganja nečesa oziroma doba poseganja »onkraj«, čeprav vsi teoretiki te dobe ne menijo, da je postmoderna po kvaliteti obdobje »preseganja« v primerjavi s prejšnjimi dobami. Tako sta Lyotard (Konec velikih zgodb) in Fukuyama (Konec zgodovine) kritično usmerjena do »družb blaginje«, v besedilih Becka pa jo prepoznamo bolj kot družbo tveganja. Za obdobje zadnjih desetletij je tako značilna tudi izguba pomena in družbenega vpliva mnogih "samoumevnosti" človeškega življenja" (Socialni razvoj, Umar, 2006)ⁱ, kar družina nedvomno je. Vse to je v nemajhni meri posledica izrednega povečanja hitrosti poteka življenja. Ljudje smo praktično vsakodnevno postavljeni pred vrsto novih možnosti in izbir, smo pogosto prisiljeni odločiti se kar "mimogrede", brez časa za trezen premislek ter praktično "dnevno" vsaj popravljamo če ne že spreminjamo načine življenja in svoje načrte v zvezi z njim. Vse to na svoj način vpliva in se kaže tudi na družini in družinskem življenju. Drobec vedenja o tem, kje in kakšno je v tej družbi danes mesto družine v Sloveniji, bo, upamo, osvetlil tudi ta prispevek.

2 SPREMEMBE NA PODROČJU DRUŽINSKEGA ŽIVLJENJA

Z družino in njo povezanimi pojavi in spremembami se ukvarja vrsta znanosti. Njihove analize že desetletja ugotavljajo, da družine v zahodnih družbah doživljajo pomembne spremembe, ki se izražajo najbolj »vidno« v

povečani številnosti družinskih oblik in načinov življenja. Dehierarhizacija družbenih vrednot, kot ena od tipičnih značilnosti postmoderne družbe, je namreč močno vplivala tudi na spreminjanje družine in odnosov v nje in to je najbolj opazno v intenzivnejšem spreminjanju njenih oblik. Danes ljudje vse bolj pogosto kot družino poimenujejo različne oblike skupnega življenja oziroma »življenjske aranžmaje« vseh vrst (Rener, Švab, Žakelj in Humer (2005)ⁱⁱ, ki bi jih sicer po številnih definicijah družine ne mogli uvrstiti mednje. Tudi mednarodno leto družine, 1994, ki ga je za tako leto razglasila Organizacija združenih narodov, je opozorilo na pojav povečane raznolikosti in številnosti oblik »družinskega življenja« v sodobnem času v svetu. To raznolikost danes nekateri razumejo (Čačinovič-Vogrinič, 1995)ⁱⁱⁱ kot iskanje novih oblik družinskega življenja za svet, v katerem živimo, o čemer govori tudi geslo mednarodnega leta družine »Družina, njeni viri in odgovornost v svetu, ki se spreminja«.

2.1 Družine v Sloveniji

Tudi v Sloveniji je družina, kot osnovna enota družbe, upravičena splošne družbene pozornosti, zaščite in podpore. Proces hitrih demografskih in družbeno-ekonomskih sprememb, ki jih po drugi svetovni vojni doživlja svet, je namreč bistveno vplival na vzorce oblikovanja družine in družinskega življenja tudi v Sloveniji ter povzročil spremembe v sestavi in oblikovanju družin. Te spremembe potrjujejo tudi statistični podatki, ki ne »opozarjajo« le na danes osrednji prebivalstveni problem »razvitih držav« nasploh, hitro staranje prebivalstva (večanje deleža starejših ljudi), ampak tudi na vzrok/ posledico le tega, izrazito upadanje rodnosti in hkratno upadanje pomena zakonske zveze (upadanje števila sklenitev zakonskih zvez ob hkratnem naraščanju števila razvez zakonskih zvez) oziroma na zmanjševanje deležev družin zakonskih parov z otroki. Istočasno kažejo na naraščanje števila tako imenovanih enostarševskih družin, pa zakonskih parov brez otrok, reorganiziranih oz. dopolnjenih, sestavljenih in zaporednih družin, neporočenih parov z otroki ali brez njih, števila neporočenih, ki živijo sami ter vzpostavljenih skupnosti istospolnih partnerjev.

2.2 Opredelitev pojma družina

predstavlja določene vrste posnetek ali podobo načinov sobivanja ljudi v družbi z namenom zagotavljanja primerne potomstva oz. »razvoja naslednjih generacij«.

Istočasno je na svoj način tudi nekakšen »družbeni napotek in diagnoza, ki vpliva na moralno-ideološke predstave in na delovanje socialne in družinske politike ter je hkrati odraz obojega« (Socialni razgledi, Umar, 2006, str. 72). Definicij družine je veliko, ki se tudi v okviru ene znanstvene panoge (na primer sociologije) med seboj razlikujejo.

Statistična definicija, ki jo uporabljamo za družino v Sloveniji, le to omeji na ekonomsko skupnost ljudi v določenem prostoru. Po definiciji Popisa 2002 je družina je življenjska skupnost oseb v okviru zasebnega gospodinjstva, ki jih medsebojno veže poročenost, partnerstvo ali starševstvo. Tako je družina lahko:

- življenjska skupnost staršev (obeh ali enega) in neporočenih otrok, ki živijo z njima oziroma z enim od staršev. Starost otrok ni omejena, je pa pogoj, da nimajo svoje družine oziroma ne živijo v zunajzakonski skupnosti¹;
- življenjska skupnost moškega in ženske, ki sta sklenila zakonsko zvezo;
- življenjska skupnost neporočenih, ki živita v zunajzakonski skupnosti.

Od gospodinjstva loči družino v statističnem smislu v Sloveniji obstoj partnerstva in/ali starševstva². Gospodinjstvo pa je namreč skupnost prebivalcev, ki stanujejo skupaj in skupaj porabljajo sredstva za osnovne življenjske potrebe, npr. za stanovanje, hrano, druge nujne življenjske potrebščine ipd., oziroma tudi oseba, ki živi sama.

Zaradi različnih definicij družine obstaja tudi več tipologij družin (značilnost družine glede na položaj člana v družini). Statistična^{iv} tipologija razvrsti družine na:

- družine zakonskih parov z otroki in brez njih,
- družine neporočenih parov (zunajzakonskih partnerjev) z otroki in brez njih,
- družine mater z otrokom/-ki, očetov z otrokom/-ki, (ki živijo skupaj z njimi v istem gospodinjstvu).

Kaj se dogaja na področju družin oz. družinskega življenja prikažejo različni pokazatelji o splošnih demografskih spremembah, rodnosti in poročnosti v družbi ter spremembah oblik in velikosti družin. V prispevku so prve tri skupine pokazateljev predstavljene le v potrebnem obsegu za prikaz prebivalstvene podobe EU in Slovenije, več pozornosti pa posvečamo oblikam in velikostim družine v Sloveniji danes.

3 PREBIVALSTVENA PODOBA EU IN SLOVENIJE

»Evropa se danes sooča z demografskimi spremembami, ki so po svojem obsegu in teži brez primere«. Za mnoge poznavalce prebivalstvenih razmer v Evropi avtorji Zelene knjige „Odziv na demografske spremembe: nova solidarnost med generacijami“^v niso zapisali nič novega. Glede na leta dolga opozarjanja na nujnost ustreznih ukrepov, da bi vsaj

¹ Zunajzakonska skupnost je po definiciji Popisa 2002 dlje časa trajajoča življenjska skupnost moškega in ženske, ki nista sklenila zakonske zveze.

² Statistično je lahko družina tudi par brez otrok, par z enim ali več otroki ali eden izmed staršev z enim ali več otroki, ker pri tem ni pomembna otrokova starost, ampak le to, da otrok, ki živi skupaj s starši ali enim izmed njih, še nima svoje družine (zakonca, partnerja in/ali otroka).

omilili razmere, ki smo jim sedaj priče, je to že dolgo pričakovano dejstvo in le posledica tudi »zanemarjenih« aktivnosti prebivalstvene in družinske politike v posameznih državah in skupnosti. Tako je rast števila prebivalstva v državah EU že izključno posledica priseljevanja, ki je postalo osnova demografske rasti v večini članic EU. V obdobju od 1994 do 2006 se je število prebivalstva EU-27 sicer povečalo za 19 milijonov, a 15 milijonov oz. 79 odstotkov zaradi priseljevanja (v Nemčiji in Italiji bi prebivalstvo brez priseljevanja že upadalo, v Španiji pa je stopnja priseljevanja desetkrat večja od naravnega prirastka). Tudi število prebivalcev Slovenije se povečuje predvsem zaradi naraščajočega selitvenega prirasta.

V državah EU se rojeva vse manj otrok. Leta 2006 se jih je rodilo samo še 5,1 milijona oz. milijon manj kot leta 1982. Najnižje stopnje rodnosti v EU15 so imele Grčija (1,28) ter Španija in Italija (1,34), med »novimi« članicami pa ni stopnja rodnosti nikjer razen, na Cipru ne presega vrednosti 1,3 živorojenega otroka na žensko v rodni dobi. Kljub temu pa je skoraj 20 odstotkov nosečnosti v državah članicah unije še vedno prekine umetno (leta 2004 1,2 milijona umetnih prekinitev nosečnosti). V zadnjih letih se v Sloveniji rodnost počasi povečuje, a Slovenija ostaja med državami z najnižjimi stopnjami rodnosti v Evropi. V zadnji četrtini stoletja se je število sklenjenih zakonskih zvez v Evropi zmanjšalo za 22,3 odstotka in se že skoraj tretjina otrok vsako leto rodi v EU zunaj zakona (v zadnjih 25 letih se je njihovo število štirikrat povečalo).

Istočasno se milijon zakonskih zvez na leto v državah EU razveže. Njihovo število se je v zadnjih 25 letih povečalo več kot za 55 %.

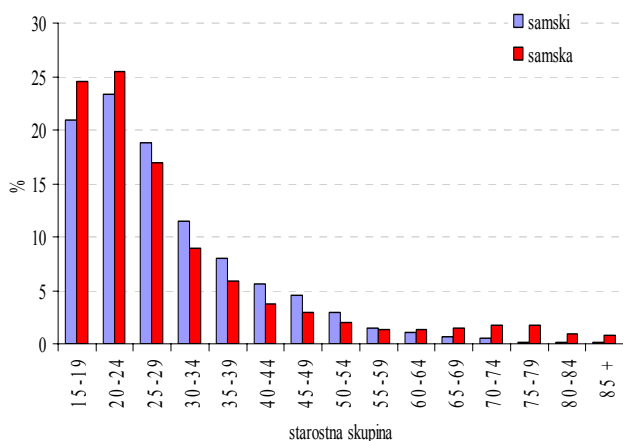
Istočasno se v državah članicah EU podaljšuje življenjska doba. Rojena leta 1995, je lahko pričakoval, da bo v povprečju živel 73,6 leta, rojen deset let kasneje pa je lahko pričakoval da bo živel 2,2 leta dlje. Tako lahko deklice, rojene leta 2005, pričakujejo, da bodo v povprečju dosegle starost 79,2 leta, dečki pa 72,4 leta. V Sloveniji je pričakovano trajanje življenja je nekoliko višje od povprečja EU-27: deklice, rojene v obdobju 2004/2005, lahko pričakujejo, da bodo v povprečju dočakale starost 80,1 leta, dečki pa 73,1 leta. Ne podaljšuje pa se samo življenjska doba novorojenih, ampak tudi pričakovano trajanje življenja starejšega prebivalstva. V obdobju 1995-2005 se je v EU-27 podaljšalo pričakovano trajanje življenja tako moških kot žensk, starih 65 let, v povprečju za 1,3 leta. Moški, ki so bili leta 2005 stari 65 let, lahko pričakujejo, da bodo živeli še 14,3 leta, ženske v isti starosti pa še 17,7 let. V Sloveniji so lahko enako stare ženske leta 2005 pričakovale še 18,3 let življenja, moški pa 14,2 leta.

Z upadanjem števila rojstev in podaljševanje pričakovanega trajanja življenja se evropsko prebivalstvo pospešeno stara. Število mlajših od 14 let se je v zadnjih 25 letih zmanjšalo za 23 milijonov (iz 22,1 odstotka na 16,2 odstotka). Istočasno se je število starejših od 65 let povečalo za 18 milijonov (iz 13,5 odstotka na 16,7 odstotka) in je delež starega prebivalstva že presegel delež mladega. Najbolj 'stara' je prebivalstvo Italije z , le 14,2 odstotka mladih in

19,4 odstotka starih. V Sloveniji se število otrok v starosti 0-14 let in njihov delež hitro zmanjšujeta, število prebivalcev, starih 65 let in več pa povečujeta: mladih je le še 14 %, starih pa 15,7 %. Število prebivalcev, starih 65 let in več je bilo v Sloveniji prvič večje od števila mladih leta 2003. Kljub temu je stopnja odvisnosti starega prebivalstva še nižja od povprečja v EU, ker je proces staranja sedaj v Sloveniji še počasnejši, a se bo po predvidevanjih pospešil že v naslednjem desetletju.

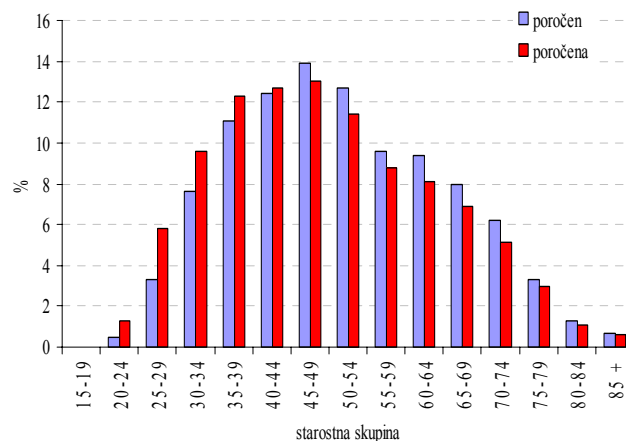
4 DRUŽINE V SLOVENIJI PO VELIKOSTI IN TIPU

Podatki o velikosti in tipih družin, ki smo jih uporabili, so bili zbrani s popisi prebivalstva, ki jih v Sloveniji izvajamo običajno vsakih 10 let. Ob Popisu 2002 je v Sloveniji niso vsi ljudje živeli v družinah: 150 tisoč ljudi je živelo samih (enočlanska gospodinjstva), med njimi je bilo več žensk (93 tisoč ali 62 %) kot moških (57 tisoč ali 38 %), kar je 2,2-krat več od tovrstnega podatka za leto 1948 in je najvišji delež enočlanskih gospodinjstev pri nas po drugi svetovni vojni. V enočlanskih gospodinjstvih so v Sloveniji leta 2002 živeli mlajši moški ali moški srednjih let, večina žensk v enočlanskih gospodinjstvih pa je že dopolnila 60 let starosti. Večina (milijon sedemsto tisoč oz. 78 %) od dveh milijonov prebivalcev Slovenije je ob Popisu 2002 živela v družinah. V njih je živelo 89 % vseh moških in 84 % vseh žensk. Med njimi je bilo 41 % otrok in 59 % odraslih; med slednjimi 27,4 % poročenih moških, očetov ali neporočenih partnerjev ter 31,8 % žena, mater ali neporočenih partneric.

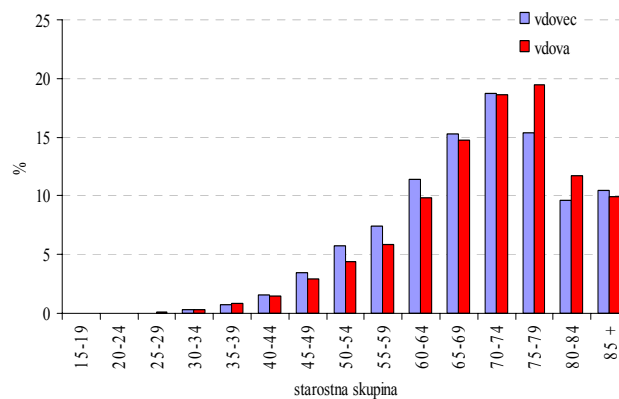
Vir: Statistični urad RS

Slika 1: Delež samskih žensk in moških med prebivalci, starimi 15 let in več, po starostnih skupinah, Slovenija, Popis 2002

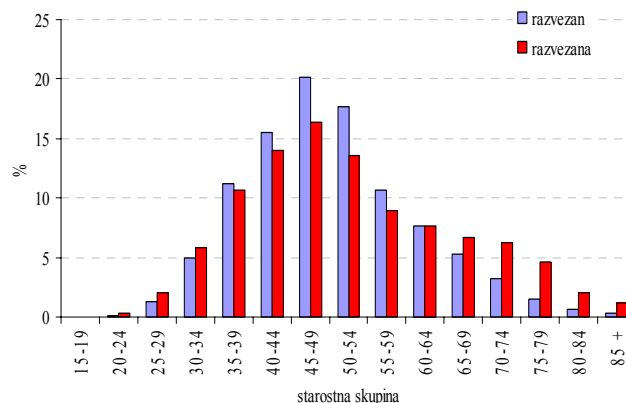
Vir: Statistični urad RS

Slika 2: Delež poročenih žensk in moških med prebivalstvom, starim 15 let in več, po starostnih skupinah, Slovenija, Popis 2002

Vir: Statistični urad RS

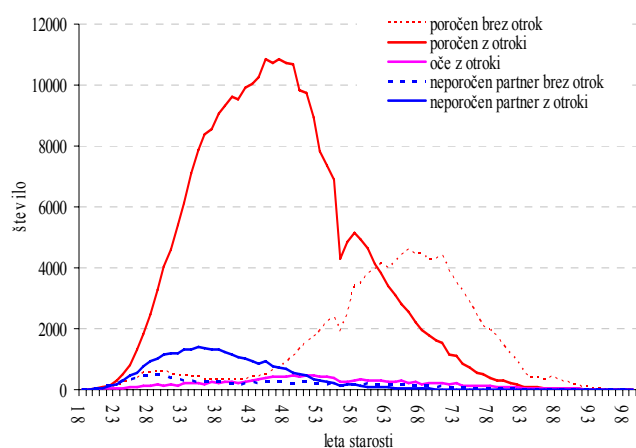
Slika 3: Delež vdov in vdovcev med prebivalstvom, starim 15 let in več, po starostnih skupinah, Slovenija, Popis 2002

Vir: Statistični urad RS

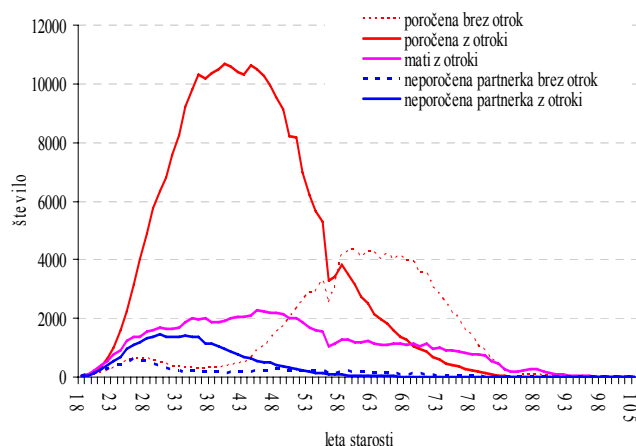
Slika 4: Delež razvezanih žensk in moških med prebivalstvom, starim 15 let in več, po starostnih skupinah, Slovenija, Popis 2002

V primerjavi s podatki iz Popisa 1991 se je v Sloveniji število družin do leta 2002 povečalo za 12 tisoč, v primerjavi s Popisom 1981 pa za 33 tisoč; število članov v družinah se je znižalo. Leta 2002 je bila v Sloveniji povprečna velikost družine 3,06 člana, pri družinah z otroki, ki jih je bilo 428 tisoč, pa 3,38 člana. Po številu članov so bile na prvem mestu družine zakonskih parov z otroki (3,7 člana), sledile so družine neporočenih parov z otroki (3,5 člana), v enostarševskih družinah pa sta živel v povprečju 2,3 člana.

Vir: Statistični urad RS

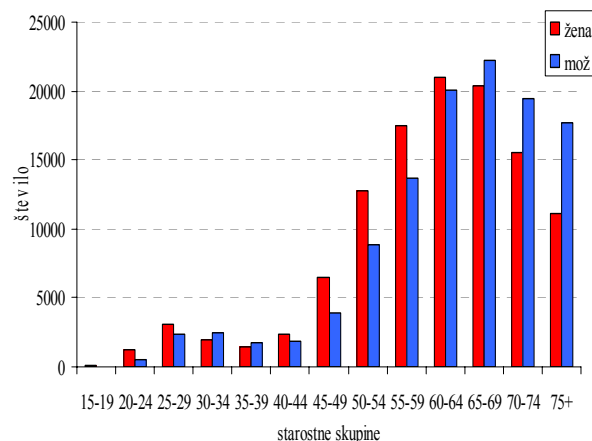
Slika 5: Število moških, starih 18 let in več, ki živijo v družini, po starosti in tipu družine, Slovenija, Popis 2002

Vir: Statistični urad RS

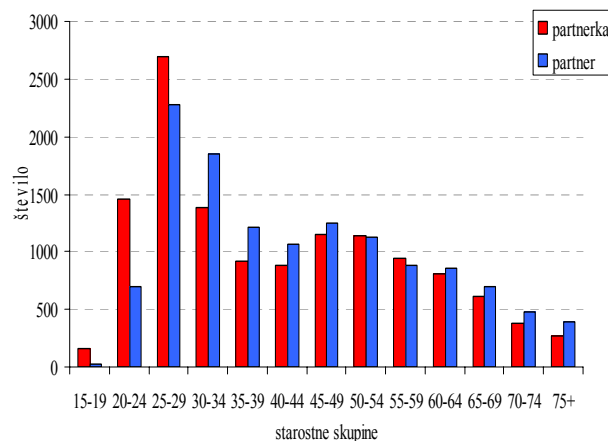
Slika 6: Število žensk, starih 18 let in več, ki živijo v družini, po starosti in tipu družine, Slovenija, Popis 2002

Zmanjšanje povprečnega števila članov družine v Sloveniji med popisoma 1991 in 2002 je v veliki meri posledica povečanja števila družin z enim otrokom in večanjem števila družin brez otrok (čeprav bi bilo napačno sklepati, da so to le mlajši pari, ki se ne odločajo za otroke, ker so v to skupino uvrščene tudi družine »starejših« parov, ki so brez otrok zato, ker so ti že odrasli, si ustvarili svoje lastne družine ali »odšli na svoje« ter so starši ostali po odhodu zadnjega otroka ("družina praznega gnezda").

Vir: Statistični urad RS

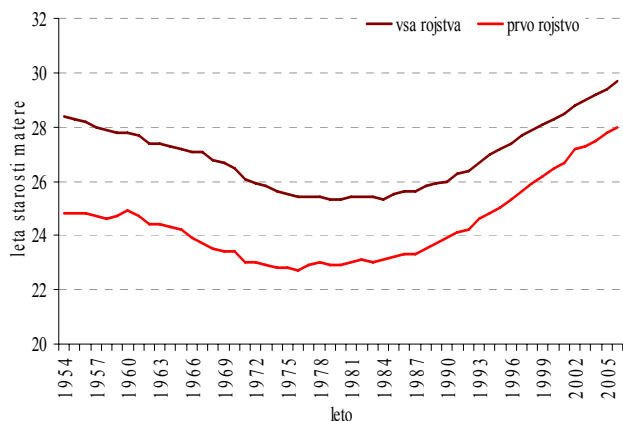
Slika 7: Družine zakonskih parov brez otrok po starosti žene in moža, Slovenija, popis 2002

Vir: Statistični urad RS

Slika 8: Družine neporočenih parov brez otrok partnerke in partnerja, Slovenija, popis 2002

Čeprav število sklenjenih zakonskih zvez v Sloveniji od leta 1972 naprej (tedaj je bilo sklenjenih na leto največ zakonskih zvez v Sloveniji po drugi svetovni vojni, skoraj 16 tisoč) upada (leta 2005 manj kot 6 tisoč parov, leta 2006 pa ponovno rahel dvig, 6.368 sklenjenih zakonskih zvez), so bili ob Popisu 2002 poročeni pari še vedno najpogostejša oblika družine pri nas (73,7 %). Toda čeprav se število družin povečuje (med leti 1981–2002 se je povečalo za 34 tisoč ali 6,5 %), se delež družin parov z otroki zmanjšuje, delež parov brez otrok pa narašča. Povečuje tudi število družin, v katerih živijo otroci samo z enim izmed staršev. Iz analize podatkov, ki so na voljo, je zaznati, da se danes mladi odločajo za otroka vedno kasneje (to potrjuje tudi podatek o povprečni starosti matere ob rojstvu otroka in rojstvu prvega otroka).

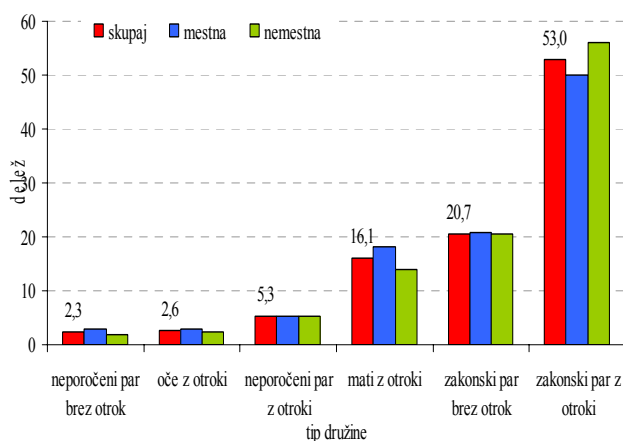
Vir: Statistični urad RS

Slika 9: Povprečna starost matere ob rojstvu otroka in rojstvu prvega otroka, Slovenija 1954-2006

4.1 Družine po tipu družine, številu otrok in tipu naselja

Leta 2002 je bilo v Sloveniji med 555 945 družinami največ zakonskih parov z otroki, dobra polovica oz. 53,0%. Zakonskih parov brez otrok je bila dobra petina vseh družin, (20,7 %), tem pa so sledile matere z otroki (16,1%), ki jih je bilo več kot 3 krat toliko kot družin neporočenih parov z otroki (5,3%). Očetje z otroki so predstavljali le 2,6 % vseh družin, neporočeni pari brez otrok pa 2,3 %.

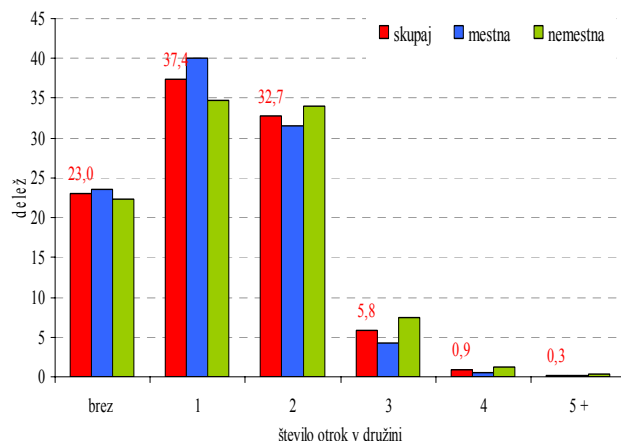
Čeprav je živelo v Sloveniji leta 2002 v mestnih naseljih (285 370 družin) le 3% več družin kot v nemestnih naseljih (270 575 družin) so bile med mestnimi in nemestnimi naselji pri tem opazne razlike: zakonskih parih z otroki je bilo v nemestnih naseljih 6 % več kot v mestnih. V mestnih naseljih pa je bilo več vseh ostalih tipov družin: družin mater z otroki je bilo 4,3 % več kot v nemestnih naseljih, neporočenih parov brez otrok 1 % več, očetov z otroki in zakonskih parov brez otrok 0,3 % več kot v nemestnih naseljih ter le 0,1 % več neporočenih parov z otroki.

Vir: Statistični urad RS

Slika 10: Deleži družin po tipu družine in tipu naselja, Slovenija, popis 2002

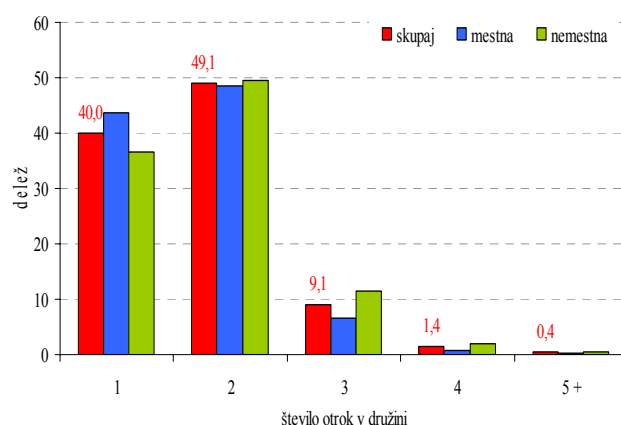
Največ družin je imelo leta 2002 samo enega otroka (37,4 %), skoraj 5 % manj družin pa dva otroka. Kar 23 % družin je bilo brez otrok in le 7 % družin je imelo tri (5,8%) ali več otrok. Družin z enim otrokom je bilo več mestnih naseljih (5,2 % več kot v nemestnih) V mestnih naseljih je bilo več tudi družin brez otrok (1,3 % več kot v nemestnih). Družin z dvema otrokoma ali več otroki pa je bilo več v nemestnih naseljih.

Vir: Statistični urad RS

Slika 11: Deleži družin po številu otrok v družini in tipu naselja, Slovenija, popis 2002

V 294 726 **družinah zakonskih parov z otroki** so imeli najbolj pogosto dva (49,1 %) ali enega otroka (40,0 %). Samo 9,1% družin zakonskih parov z otroki je imelo 3 otroke, 4 ali več otrok pa le 1,8 % vseh družin tega tipa. V mestnih naseljih so bile številčnejše samo družine zakonskih parov z enim otrokom (7,0 % več kot v nemestnih naseljih). Družin zakonskih parov z dvema otrokoma je bilo v mestnih naseljih 0,9 % manj kot v nemestnih, s tremi otroki pa 4,7 % manj takih družin kot v nemestnih naseljih.

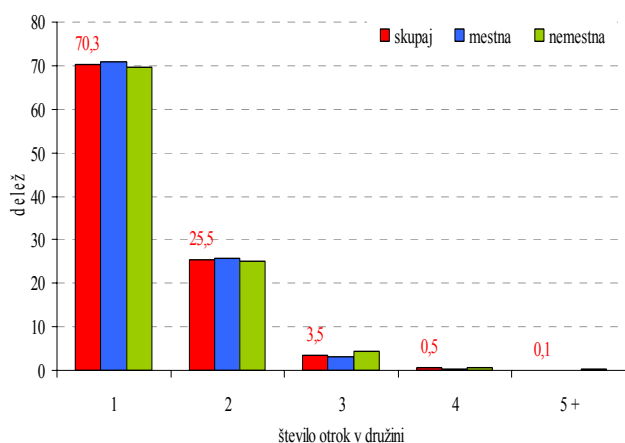

Vir: Statistični urad RS

Slika 12: Deleži družin zakonskih parov z otroki (=100) po številu otrok v družini in tipu naselja, Slovenija, popis 2002

Družine neporočenih parov z otroki so imele večinoma le enega (57,2 %) otroka; dva otroka je imelo 35,9 % takih družin. 5,5 % družin neporočenih parov z otroki je imelo 3 otroke, 4 ali več otrok pa je imelo samo 1,3 % vseh družin neporočenih parov z otroki. Samo družin neporočenih parov z enim otrokom je bilo v mestnih naseljih več kot v nemestnih naseljih (7,0 %). Družin neporočenih parov z dvema in več otroki pa je bilo v mestnih naseljih 4,4 % manj kot v nemestnih, s tremi in več pa 2,6 % manj kot v nemestnih.

Precej več otrok kot v družinah neporočenih parov z otroki je živelo leta 2002 v Sloveniji v družinah samo z materami. V največ primerih je **samo z materjo** živel v družini en otrok (70,3 %), 25,5 % družin mater z otroki je bilo z dvema otrokoma in v 4,1 % družinah mater z otroki so živeli 3 otroci ali več. 1,2 odstotni točki več družin mater z otroki je bilo v mestnih kot nemestnih naseljih, kadar je z materjo živel samo en otrok. Tudi družine, v katerih so živele samo matere z dvema otrokoma, so bile nekoliko številnejše v mestnih naseljih (0,5 odstotne točke). Šele družine mater z otroki, v katerih so živeli samo z materjo trije otroci in več, so bile nekoliko številnejše v nemestnih naseljih (1,7 odstotne točke).

Vir: Statistični urad RS

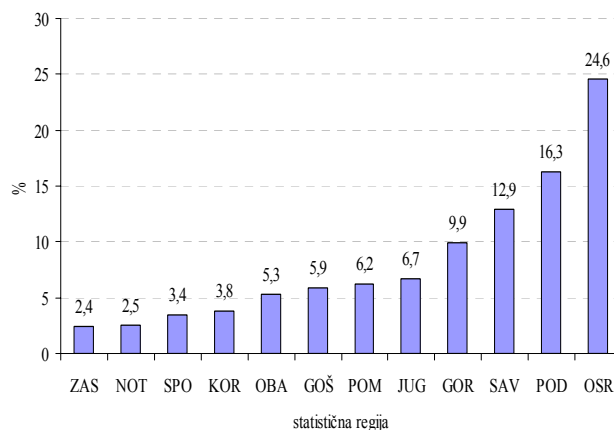
Slika 13: Deleži družin matere z otroki (=100), po številu otrok v družini in tipu naselja, Slovenija, popis 2002

Ob popisu 2002 je bilo v Sloveniji družin samo očetov z otroki 14 609 oziroma 2,6 % vseh družin; nekaj več v mestnih kot v nemestnih naseljih. V večini družin očetov z otroki (70,3 %) je živel 1 otrok, (2,2 % več takih družin v mestnih kot v nemestnih naseljih). Število družin, ko sta samo z očetom živela dva otroka, je bilo enako v mestnih in nemestnih naseljih (25,2 %), kadar pa so samo z očetom živeli v družini trije otroci in več, so bile te družin v nemestnih naseljih pogostejše kot v mestnih.

4.2 Družine po tipu, številu otrok in statističnih regijah

Vsa območja Slovenije niso enakomerno poseljena. Leta 2002 so se od 555 945 družin v Sloveniji deleži družin po posameznih statističnih regijah podobno kot deleži prebivalstva v njih precej razlikovali: od 2,4 % v Zasavski

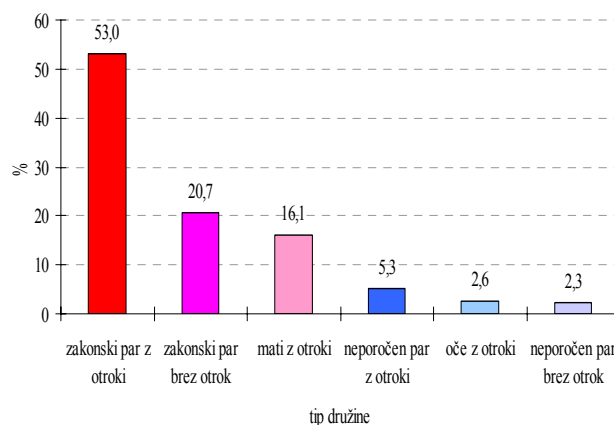
statistični regiji do 24,6 % v Osrednjeslovenski statistični regiji.

Vir: Statistični urad RS

Slika 14: Deleži družin po statistične regijah Slovenije, Popis 2007

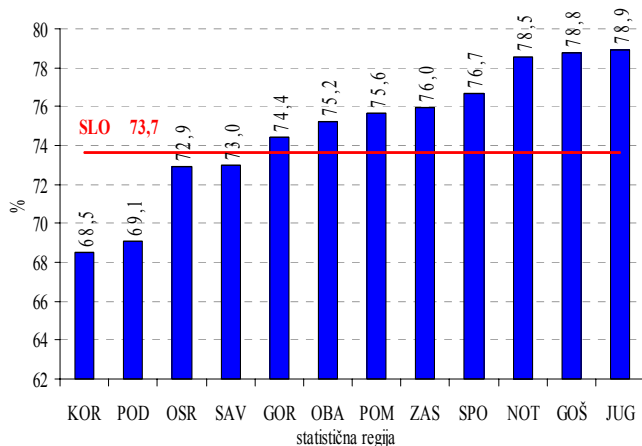
Tudi posamezni tipi družin so bili ob Popisu 2002 v posameznih delih Slovenije različno intenzivno zastopani.

Vir: Statistični urad RS

Slika 15: Deleži družin po tipu, Slovenija, Popis 2002

Kljub 10 % zmanjšanju deleža zakonskih parov med tipi družin v Sloveniji v zadnjih treh desetletjih, so družine poročenih parov z otroki in brez otrok leta 2002 v Sloveniji še vedno predstavljale skoraj tri četrtine (73,7 %) vseh družin pri nas. Pod slovenskim povprečjem je bil delež tega tipa družine samo v štirih statističnih regijah, a je tudi v Koroški statistični regiji, kjer je bila njegova vrednost najnižja v Sloveniji, še presegal 68 %. Za 5 odstotnih točk pa so slovensko povprečje presegli odstotni deleži statističnih regij: Notranjsko-Kraške, Goriške in Jugovzhodne Slovenije, kjer je bila njegova vrednost 78,9 %.

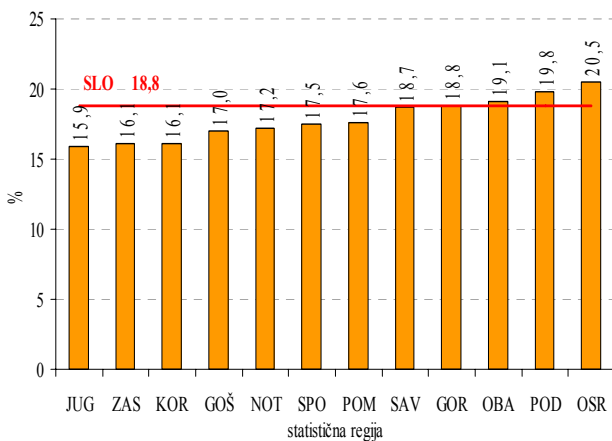

Vir: Statistični urad RS

Slika 16: Deleži družin zakonskih parov z in brez otrok, statistične regije Slovenije, Popis 2002

Število in delež družin zakonskih parov brez otrok sta leta 2002 v Sloveniji dosegla petino vseh družin. Deleži po statističnih regijah se medsebojno niso veliko razlikovali: najmanjši delež družin tega tipa je imela Osrednjeslovenska statistična regija (19,8 %), najvišjega pa Zasavska statistična regija (24,1%).

Čeprav se v Sloveniji se že več kot 40 % otrok rodi neporočenim materam, se je delež enostarševskih družin (mater z otroki in očetov z otroki) od leta 1971 povečal le za 2,6 odstotne točke (iz 16,2 % na 18,8 % vseh družin v Sloveniji).

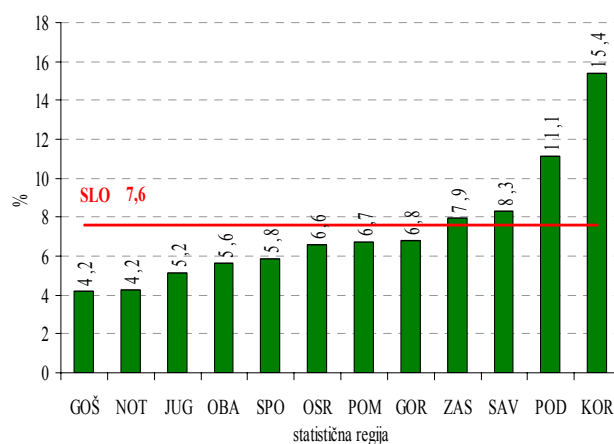
Vir: Statistični urad RS

Slika 17: Deleži enostarševskih družin (mati z otroki, oče z otroki), statistične regije Slovenije, Popis 2002

Največji delež enostarševskih družin (mater z otroki in očetov z otroki) je bil leta 2002 v Osrednjeslovenski statistični regiji (20,5%), v Podravski (19,8%) in Obalno Kraški (19,1%) statistični regiji. Pod slovenskim povprečjem je bil delež enostarševskih družin v osmih statističnih regijah; najnižji v statistični regiji Jugovzhodna Slovenija (15,9% vseh družin v stat. regiji).

Največ enostarševskih družin so bile družine mater z otroki (86%), delež družin, v katerih živijo otroci samo z očetom pa je bil skromen (2,6%). Najmanjši je bil njihov delež v Koroški in Zasavski statistični regiji (2,2%), najvišji pa v Obalnokraški (3,1%) in Osrednjeslovenski statistični regiji (2,9%).

Delež družin neporočenih parov z otroki in brez njih pa se je v zadnjih tridesetih letih v Sloveniji povečal za 7,6 odstotnih točk. Deleži družin neporočenih parov z in brez otrok so se med statističnimi regijami bolj razlikovali kot deleži enostarševskih družin. Najnižji deleži so bili značilni za Goriško in Notranjsko-Kraško statistično regijo (4,2%), najvišje pa za Koroško statistično regijo (15,4%). Seveda je potrebno upoštevati, da vse družine v Koroški statistični regiji predstavljajo 3,8% vseh slovenskih družin, v Osrednjeslovenski statistični regiji pa na primer 24,6%.

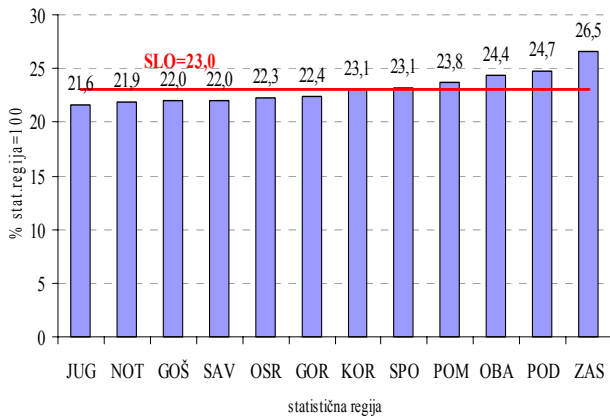
Vir: Statistični urad RS

Slika 18: Deleži družin neporočenih parov z in brez otrok, statistične regije Slovenije, Popis 2002

Deleži družin neporočenih parov brez otrok je bil še skromnejši, saj predstavlja le 2,3% vseh družin v Sloveniji. Najmanjši delež takih družin je bil v Goriški (1,5%) in Notranjsko-Kraški statistični regiji (1,6%), največji (2,9%) pa v Podravski in Koroški statistični regiji.

Od 555 945 družin v Sloveniji v 23% družinah ni bilo otrok. Deleži družin brez otrok v vseh statističnih regijah v Sloveniji leta 2002 niso bili enaki deležu takih družin v Sloveniji. V šestih statistični regijah je bil delež družin brez otrok pod povprečjem Slovenije, v šestih pa nad njim. Varirali so med 21,6%, v statistični regiji Jugovzhodna Slovenija in 26,5% v Zasavski statistični regiji.

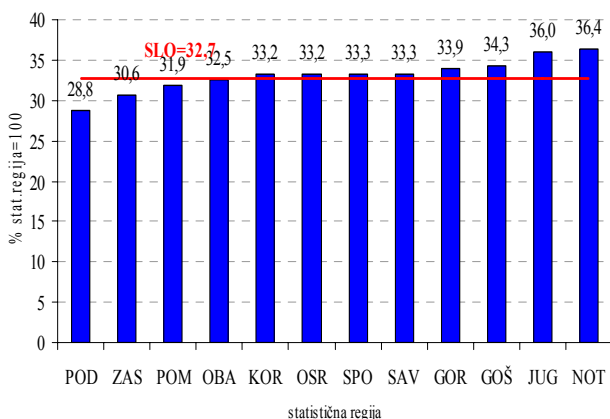
Enega otroka je imelo leta 2002 v Sloveniji največ, to je 208 018 oziroma 37,4% družin. Deleži družin z enim otrokom so bili nižji od povprečja Slovenije v sedmih statističnih regijah, v petih pa je bil višji. Razlike med vrednostmi deležev po statističnih regijah niso bile skromne: varirale so med 32,7% v statistični regiji Jugovzhodna Slovenija in 41,5% v Podravski statistični regiji.

Vir: Statistični urad RS

Slika 19: Deleži družin brez otrok, statistične regije Slovenije, Popis 2002

Dva otoka je imelo leta 2002 v Sloveniji 181 865 oziroma 32,7 % družin. Najnižji delež družin z dvema otrokoma je imela Podravska statistična regija (28,8 %), pod povprečjem Slovenije pa je bil delež teh družin še v Zasavski, Pomurski in Obalno-Kraški statistični regiji. Najvišji delež, 36,4 % pa je imela Notranjskokraška statistična regija, kjer živi sicer le 2,8 % vseh družin z dvema otrokoma v Sloveniji.

Vir: Statistični urad RS

Slika 20: Deleži družin z dvema otrokoma, statistične regije Slovenije, Popis 2002

Tri otroke je imelo leta 2002 v Sloveniji le še 5,8 % oziroma 32 137 družin. Najnižji delež teh, le 3,4 % od vseh družin, je imela Obalno-Kraška statistična regija, najvišjega pa statistična regija Jugovzhodna Slovenija (8,1 %), kjer je živel leta 2002 9,4 % vseh družin s tremi otroki v Sloveniji. Največ, kar ena četrtina (25,9 %) vseh družin s tremi otroki v Sloveniji, pa je živel v Osrednjeslovenski statistični regiji.

Družin s štirimi otroci ni bilo leta 2002 v Sloveniji več niti 1 %, saj so jih našli le še 4 845. Najmanjši delež družin s štirimi otroki, le 0,4 %, je imela Obalno-Kraška statistična regija, najvišjega pa Jugovzhodna Slovenija in Gorenjska statistična regija (po 1,3 %). Je pa v statistični regiji Jugovzhodna Slovenija živel leta 2002 9,9 % (v Gorenjski statistični regiji pa 14,6 %) vseh družin s štirimi otroki v Sloveniji.

Družin s petimi, šestimi ali več otroci pa je bilo leta 2002 v Sloveniji le malo: s petimi otroki 997, s šest in več otroki pa 441, kar je bilo 0,3 % vseh družin v Sloveniji. Najmanjše deleže tako številčnih družin sta imeli Obalno-Kraška in Zasavska statistična regija, največ pa statistične regije Jugovzhodna Slovenija, Gorenjska in Pomurska.

5 ZAKLJUČEK

Kljub ugotovljenemu menim, da v Sloveniji ni razloga za črnogledost, ko se pogovarjamo o prihodnosti družine, ampak, da prav navedeni podatki potrjujejo »da pot prihodnosti človeštva (tudi v Sloveniji) še vedno vodi preko družine«. S prispevkom nismo ugotovili veliko takega, kar ne bi pred nami na različnih znanstvenih področjih v podobnih oblikah »odkrili« že mnogi. So pa to storili v drugačnih »okoljih«, z nekoliko drugačnimi pristopi in analizami. Pomembno je bilo pojasniti nekatera dejstva o razmerah na področju družinskega življenja pri nas, ki bi jih lahko brez dodatnih analiz ovrednotili drugače (in jih mnogi tako, črnogledno, tudi pojasnjujejo) ter jim predvsem predvideli drugačne verjetne smeri prihodnjega razvoja. Ni namreč tako redko slišati trditev, kako pri nas stare, preživete oblike družin vse bolj »odmirajo« in kako se usmerja razvoj v smer »modernejših«, »svobodnejših«, manj »formalno obvezujočih« oblik skupnega življenja. Podatki vendarle kažejo svojo sliko. Če soglašamo z nemškimi pesnikom in dramatikom Bertoldom Brechtom, da »Cilj znanosti ni iskanje večnih modrosti, ampak postavljanje mej večnim zmotam«, lahko upamo, da smo na tem področju ne premaknili skalo, ampak prispevali droben kamenček v mozaiku, v katerem vsi in vsak na svoj način gradimo podobo sodobne družine v Sloveniji.

Opombe

ⁱ Socialni razgledi (2006). Uredila Jana Javornik, Urad za makroekonomske analize in razvoj. Ljubljana.

ⁱⁱ Rener, T., Švab, A., Žakelj, T., Humer, Ž. (2005). Perspektive novega očetovstva v Sloveniji: Vpliv mehanizma očetovskega dopusta na aktivno očetovanje, Zaključno poročilo. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.

ⁱⁱⁱ Čačinovič-Vogrincič, G., (1995). Družina, pravica do resničnosti. DRUŽINA: Družina (Zbornik predavanj na osrednjih strokovnih prireditvah v Sloveniji v letu družine v Cankarjevem domu v Ljubljani v letu 1994). Inštitut Antona Trstenjaka za psihologijo, logoterapijo in antropohigieno, 1995.

^{iv} Vir: <http://www.stat.si/popis2002/si>

^v Vir: http://ec.europa.eu/employment_social/news/2005/12.9.2007

ALI JE SLOVENSKO RODNOST MOGOČE POVEČATI?

Božidar Voljč
Inštitut Antona Trstenjaka

Povzetek

Nizka rodnost, s katero se soočajo tudi druge evropske države, je problem vsakega naroda posebej. V Sloveniji, kjer je že nekaj let več umrlih kot novorojenih, ponekod že povzroča nesorazmerja v varstvenih in izobraževalnih ustanovah, šibki letniki pa bodo tudi kasneje imeli svoj vpliv na vseh področjih družbenega življenja. Med številnimi vzroki za tako stanje je tudi dejstvo, da je naravni želji po otrokih danes težko zadostiti zaradi izredno visokih cen stanovanj, ki jih mladi pari ne zmorejo. Zato naj bi jim vlada s posebnim programom kreditiranja omogočila ugoden nakup stanovanja oziroma družinske hiše, pogoji vračanja kredita pa naj bi bilo povezani s številom otrok. Pri uresničevanju takega programa, bi pridobili veliko delovnih mest, podpirali pa bi tudi poseljenost Slovenije. V izogib zlorabam in za večjo preglednost porabljenih sredstev bi bilo potrebno sprejeti ustrezen zakon, za katerega naj bi izhodišča pripravili strokovnjaki z različnih družbenih področij.

*

V zgodnjih devetdesetih letih sem kot član vlade ob podatkih o padajočem številu rojstev opozarjal parlament na grozeči *crux mortis* – družbeni križ smrti, ki se pojavi, kadar v nekem družbenem okolju število smrti preseže število rojstev in se krivulji med seboj prekrizata. Poslanci mojim opozorilom niso namenili nikakršne pozornosti, nemara zato, ker smo takrat imeli še minimalen prirast. Križ smrti pa smo izrisali že v naslednjih letih (Statistični urad Slovenije, 2006). Slovenci smo ob nadaljevanju takih razmerij med rojstvi in smrtmi dolgoročno zapisani izumrtju. Če se bo to zgodilo, bo z nami izginil tudi naš jezik. S stališča življenja na Zemlji ne bo to nič posebnega. Saj so doslej z jezikom vred izumrli že mnogo močnejši narodi od nas. Zato nizka rodnost Slovencev zadeva predvsem nas, Slovence. Tolažba, da se isto dogaja tudi drugim evropskim narodom in da v EU ni več obnavljanja generacij (Statistični urad Slovenije, 2006), ne bo povečala našega števila. Vse evropske države bodo v skrbi za preživetje, za posedovanje ozemlja, za svoj jezik, za svojo kulturo, problem nizke rodnosti reševale prej ali slej, a vsaka zase in jih pri tem ne bo prav nič bolelo, če kakšen drug narod ne bo sposoben rešiti svojih rodnostnih zagat.

O razlogih za nizko rodnost je veliko razlag in teorij, ki se med seboj prepletajo. Čeprav jim ne gre oporekati, pa je osnovni vzrok za nazadovanje rodnosti še vedno nepojasnjen. Pravzaprav je paradoksalno, da takrat, ko nam

gre dobro, ne zmoremo vzdrževati niti obstoječega števila nekega naroda. Je razlog zato skrit v labirintu človeškega duha, ali pa nemara v naravi stvari tiči zakonitost, da imajo tudi narodi svoja rojstva, svoja življenja, v katerih dosežejo svoj vrh, se postarajo in končno izumrejo? Čeprav se je to v zgodovini že velikokrat ponovilo, pa so med nami tudi narodi, ki svojo preteklost merijo v tisočletjih. Izumrtje narodov je zato možno, ni pa nujno.

Nizka rodnost Slovencev je zatorej problem, ki ga bomo reševali Slovenci sami. Otrok nam ne bodo prinesli strokovni članki, ki na podlagi dosedanjih okoliščin in dogodkov napovedujejo, kako bo rodnost najprej malo, vendar nepomembo narastla, potem pa bo pričela naglo padati, ker bomo imeli premalo roditeljic, pa še od teh jih precej ne bo imelo otrok, kar nas bo potegnilo v krog še hitrejšega upadanja narodovega telesa (UMAR, 2006). Majhnost našega naroda nam pri takem načinu računanja zagotovo ni v prid. Potrebni bodo drugačni koraki, še posebej, ker je videti, da so vedno bolj resna opozorila statističnih strokovnjakov tudi vse, kar ta hip zmoremo ob sicer neučinkoviti rodnostni politiki vseh dosedanjih slovenskih vlad? Ali bomo vdani v usodo še naprej razpravljali o neugodnih številkah in predvidevanjih ali pa nas bodo podatki vzpodbudili k bolj odločnemu in učinkovitemu ukrepanju? Ali pri tem lahko računamo na podporo slovenske družbe?

Večkrat sem že rekel, da je slovenska družba veliko boljša, kot bi lahko sklepali po podobi, ki nam jo o njej vsak dan ponujajo. Popačena lestvica vrednot, ki danes obvladuje vsakodnevna sporočila javnosti, ne daje prave slike o življenju in potrebah slovenske družbe. Veliko je govora o kakovosti življenja, ki pa se ne meri navznoter, ampak predvsem navzven in to z glagolom »imeti«. Kot da bi bilo za vse Slovence število avtomobilov v garaži važnejše od števila otrok v hiši! Večina ne živi tako, saj vsi svojih življenj ne morejo, pa tudi nočejo zapisati kopičenju denarja, karieram, podaljševanju mladosti, »uspehu« za vsako ceno, ki naj bi bil nadgrajen oziroma nagrajen še z ustrezno vpetostjo v družabno življenje, ki ga prizadevno spremljajo naši mediji. V vsakodnevnem iskanju negativnosti in razpihovanju afer, otroci in družinske vrednote, pa tudi čustvena uravnoteženost in razvoj osebnosti kot odraz notranje kakovosti življenja, res niso zanimiva področja. Zato moramo pri iskanju rešitev za dvig rodnosti računati na tisto večino Slovencev, ki jim je taka kakovost življenja tuja.

Obdobje nizkih rojstev že vpliva na podobo populacijskega drevesa slovenske družbe. Če bo šlo tako naprej, bomo

potrebovali manj vrtec, šol, učiteljev, pediatrov in šolskih zdravnikov, otroških postelj v bolnišnicah itd. Ponekod je teh kapacitet že danes preveč. Zapiranje šol in zdravstvenih postaj je še posebej boleče na manj poseljenih področjih slovenskega podeželja, kjer prav šola in zdravstvo v veliki meri vzdržujeta podobo urejene in socialno varne družbe. Če se rojstva ne bodo popravila in če v Slovenijo ne bo od zunaj prišlo dovolj novih prebivalcev, bo s trdom zgrajena družbena infrastruktura postala deloma nepotrebna in odveč, nesorazmerje med številom prebivalcev in infrastrukturo pa bo v naslednjih letih po populacijskem drevesu potovalo navzgor, kjer utegne čez desetletja naleteti celo na preveliko število domov za ostarele, ki jih danes pospešeno gradimo.

Drug paradoks nizke rodnosti pri nas pa je, da imamo Slovenci, tudi tisti v rodni dobi, o družini in otrocih zelo pozitivno mnenje. Citiram: »Kar 93% oseb v starosti od 21 do 56 let meni, da je največja sreča v življenju gledati otroke, kako rastejo, dobra polovica pa se jih strinja, da je življenje ljudi, ki nikoli niso imeli otrok, prazno.« (UMAR, 2006). Med drugim to tudi pomeni, da se z vprašanjem, ali imeti otroka ali ne, še vedno sreča vsak posameznik. Zanimivo je, da nobena od teorij, ki skušajo pojasniti nizko rodnost (Statistični urad Slovenije, 2006), ne omenja fiziološkega dejstva, da je potreba po potomstvu, še posebej v reproduktivnem obdobju, ukaz oziroma klic narave, ki ga mora vsak, ki se odloči ostati brez potomcev, v sebi zatreti. Noben izkrivljeni sistem vrednot tega ne more zanižati!

Menim, da je pri iskanju sprejemljivih in demokratičnih rešitev za dvig rodnosti v Sloveniji potrebno upoštevati oboje; družinska skupnost je vrednota, potreba po potomstvu pa je klic narave. V kolikšni meri slovenska politika in družba upoštevata ta dva dejstva? Seveda je današnje ozadje rojevanja otrok drugačno kot nekoč. Včasih so otroci prihajali, kakor »jih je Bog dal« in z boleznimi odhajali »kolikor so jih angelci vzeli«. Danes pa se rojevajo bolj planirano in tudi ne umirajo več, njihova življenja so v razvitem delu sveta in pri nas po večini lepša ter varnejša. Vendar velja, da moraš otroke ne samo imeti rad, ampak jim je ljubezen in vzgojo treba nuditi v ustreznem okolju, kar je v našem materialističnem času povezano s stanovanjem ali hišo. Oboje danes predstavlja izjemen finančni napor, življensko investicijo, ki jo velika večina mladih zakoncev v najboljšem obdobju rodnosti ne zmore. Živijo, kjer in kakor živijo, otroke bi sicer imeli, pa se zanje prav zato ne morejo odločiti. Urejeno stanovanjsko vprašanje zato sodi med okoliščine, ki podpirajo večje število rojstev.

Zato predlagam, da vlada mladim zakoncem pomaga tako, da z vsakim parom, ki se za to v primernem generativnem obdobju prostovoljno odloči, sklene pogodbo o zelo ugodnem dolgoročnem kreditu za nakup stanovanja ali gradnjo hiše. Možnost je enkratna, vsak jo lahko izkoristi le enkrat. Če partnerja ostaneta brez otrok, vrneta kredit v celoti pod pogoji v pogodbi. Če imata enega otroka, prejmeta majhno olajšavo pri njegovem vračanju, pri dveh otrocih bi bila olajšava nekaj večja, od treh otrok dalje pa

veliko bolj znatna. Pri izvedbi tega načrta bi bilo potrebno skrbeti tudi za ustrezno poseljenost države. Zato naj bi občine k temu programu prispevale infrastrukturno urejene parcele za gradnjo družinskih hiš. Vlada naj bi plačala pripravo načrtov za hiše, ki pa naj bi bili na nek način tipski, na primer za vsako slovensko pokrajino s tipično arhitekturo kakih 10 načrtov, med katerimi bi se partnerja odločila po svojem okusu. Na ta način bi mlade družine zadržali tudi na podeželju in tam vzdrževali potrebo po zaposlenosti, po vrtcih, šolah, zdravstvenih ustanovah, trgovinah in podobnem.

Partnerja naj ne bi dobila nobene gotovine. Vsako leto naj bi bil javni razpis, na katerem bi dobila delo tudi manjša gradbena podjetja, kar bi povečalo zaposlenost na področju vse države, prodalo bi se več gradbenih materialov, notranje opreme itd. Na ta način bi lahko poskrbeli za enotno kakovost gradnje, ki bi postala tudi bistveno cenejša.

Zavedam se, da ne govorim o receptu, ampak le o eni od možnih rešitev in da se s takim predlogom izpostavljam možnim kritikam, češ, zdaj naj bi pa z otroki kupovali hiše in stanovanja, da danes vloga ženske ni le v materinstvu in da se s tem tudi tiste, ki si to ne želijo, sili v vlogo roditeljic. Prav tako vem, da se izpostavljam tudi očitku o »stanovanjskih otrokih«. Ne vem, kaj je narobe s stanovanjskimi otroki, je mogoče sporen razlog njihovega obstoja, prav tako tudi ne vem, kaj naj bi bilo narobe, če vlada mladim parom, ki se tako sami odločijo, omogoči, da lažje pridejo do stanovanj in hiš, s tem pa tudi do hitrejše ekonomske neodvisnosti. Zanimivo je, da se nikomur ne zdi nič narobe, ko izredno visoka cena stanovanj ovira prenekateri mladi par, da bi imel otroke.

Seveda se odpira še vrsta drugih vprašanj. Ali velja to samo za slovenske državljane ali tudi za tukaj živeče tujce, katerih otroci dobijo slovensko državljanstvo? Kaj v primeru ločitve? Ali lahko partnerja vse skupaj prodata in gresta drugam in podobno? Vsekakor bi bilo potrebno preprečiti vse morebitne špekulacije. Zato bi bilo za dvig rodnosti na Slovenskem dobro sprejeti ustrezen zakon, ki naj bi vključeval še druge možne in poznane predloge za dvig rodnosti. Pripravila naj bi ga skupina strokovnjakov s področja družboslovja, bioetike, prava, makroekonomije, javnega zdravstva, šolstva in politike.

Pri vprašanju finančnih sredstev nastopi vprašanje, kako daleč sta slovenska vlada in družba pri tem pripravljene iti? Prevelika ozkosrčnost tu ne bi bila na mestu, zato na denarne vložke ne bi smeli gledati le kot na izdatek, ne da bi pri tem imeli v mislih vseh drugih družbenih in finančnih dobroti.

Nekateri menijo, da so prizadevanja za večje število otrok v obstoječih okoliščinah neuresničljiva (Statistični urad Slovenije, 2006)? Če je temu res tako, zakaj se potem toliko vlad trudi, da bi stanje izboljšale? Iskati moramo razloge in načine zakaj in kako povečati število rojstev, ne pa zakaj se

to ne da in se ne bo dalo. Družbe se starajo, starih ljudi bo vedno več, zato bosta otroški smeh in jok vedno bolj potrebna tudi za vzdrževanje družbene morale. V zgodovini Slovencev so bila obdobja, ko nas je bilo bistveno manj kot danes. Epidemije, izseljevanja, dolgotrajna vojaška služba, genocidni načrti drugih narodov in vojne so ves čas najedale naše število. V zadnjem zgodovinskem obdobju smo bili prikrajšani za toliko družin kolikor mladih fantov je padlo med drugo svetovno vojno in kolikor jih je bilo po njej pobitih. Kljub temu v Sloveniji še nikoli ni bilo 2 milijona prebivalcev, zato lahko kdo poreče, da je zaskrbljenost odveč ali pa da je vsaj preuranjena, da to zmanjševanje ne bo tako hitro, pa tudi življenske vrednote bodočih generacij se utegnejo spremeniti. Morda res. Če bo tako stališče še naprej odlika slovenske politike, lahko pričakujemo, da se bo neučinkovita demografska politika naših vlad nadaljevala tudi v prihodnje, čeprav je čas, da bi bil dvig rodnosti ena od strateških vladnih usmeritev. Ne vemo tudi, kako bo na strukturo slovenske družbe in drugih evropskih narodov vplivala Evropska unija. Lepo deželo imamo, zato ni preveč tvegana napoved, da bo število prebivalcev v Sloveniji naraščalo tudi ob naši nizki rodnosti. Vendar pa so to že druga vprašanja, ki presegajo področje o katerem razpravljamo.

Viri:

1. Statistični urad Republike Slovenije (2006). Rodnost v Sloveniji od 18. do 21. stoletja. Posebne publikacije, št.5. Ljubljana: str. 259, 15, 271, 264.
2. UMAR (2006). Socialni razgledi 2006. Ljubljana: Umar, str. 64, 81.

Indeks avtorjev / Author index

Čad Pečar Silva	42
Čepar Drago	5
Cvetek Robert	13
Fazarinc Kirar Irena	51
Flander Oblak Apolonija	69, 77
Gams Matjaž	18, 24
Gostečnik Christian	28
Gobelšek Jankovič Liljana	38
Hočevar Knežević Duška	46
Istenič Černič Majda	9
Jakoš Aleksander	32, 35
Kasesnik Karin	42
Krivec Jana	18
Kveder Obersnel Dunja	51
Malačič Janez	56, 60
Merše Tomaž	64
Osredkar Jože Mari	81
Pavlič Rotar Danica	107
Poljak Saša	85
Potočnik Vinko	88
Ramovš Jože	94, 98
Repič Tanja	102
Sambt Jože	110
Senegačnik Jurij	114
Šircelj Milivoja	117, 122
Vertot Petronela	126
Voljč Božidar	134

